تاريخ ريگستان

(ڀاڱو پهريون)

رائچند هريجن

سنڌي ادبي بورڊ
جام شورو/حيدرآباد سنڌ
١٤٠٩هه/١٩٨٨ع

Marfat.com

Collection of Prof. Muhammad Iqbal Mujaddidi
Preserved in Punjab University Library.

پروفیسر محمد اقبال مجددی کا مجموعہ
پنجاب یونیورسٹی لائبریری میں محفوظ شدہ

Marfat.com

زخ

جو4

RARY

Marfat.com

تاريخ ريگستان

(ٻن ڀاڱن ۾ — ڀاڱو پهريون)

از

رائچند هريجن

سنڌي ادبي بورڊ
ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ
١٤٠٩هه/١٩٨٨ع

Marfat.com

پهريون ڇاپو ١٩٥٦ع تعداد ٢٠٠٠
ٻيو ڇاپو ١٩٧٧ع تعداد ١٠٠٠
ٽيون ڇاپو ١٩٨٨ع تعداد ٢٠٠٠

134253

[سنڌي ادبي بورڊ جا سڀ حق ۽ واسطا قائم]

قيمت: پنجيتاليهه رپيا
[Price: Rs.45.00]

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال
تلڪ چاڙهي حيدرآباد سنڌ.

II

TARIKH-E-REGISTAN Part I (History of the Desert area of the province of Sind in Sindhi. Language).
By: RAICHAND HARIJAN.
Published by: Sindhi Adabi Board, Jamshoro, Hyderabad, Sind 1988.

هيءُ ڪتاب مسٽر حبيب الله صديقي سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ڇپائي پڌرو ڪيو ۽ مسٽر نور احمد ميمڻ پرنٽ مئنيجر جي نگراني هيٺ سنڌي ادبي بورڊ آفسٽ پريس ڄام شورو سنڌ ۾ ڇپيو.

Marfat.com

ناشر طرفان

تاريخ ريگستان (ڀاڱو پهريون) سنڌي ادبي بورڊ پهريون ڀيرو سنه ١٩٥٦ع ۾ ڇپائي پڌرو ڪيو. ان جو ٻيو ڇاپو سنه ١٩٧٧ع ۾ شايع ٿيو هو. هي ٽيون ايڊيشن هن سال پيش ٿي رهيو آهي، ڪتاب جي مقبوليت جو اهو هڪ ڪليل ثبوت آهي.

هن ڪتاب جي اهميت ٻن خاص ڳالهين سبب اسان جي باقي ٻين شايع ڪيل ڪتابن کان اتم نظر ايندي، هڪ انهيءَ ڪري جو ريگستان جي تاريخ تي سنڌي ٻوليءَ ۾ هي پهريون مفصل ۽ آسان فهم ڪتاب آهي ۽ ٻيو انهيءَ ڪري جو هيءُ هڪ مقامي پرائمري استاد جي بي سرو سامان ذاتي تحقيق جو بي بها ثمر آهي. علم و ادب ۽ تحقيق جي ميدان ۾ سنڌ جي ٻين پرائمري استادن ٻن ٻاڻ موکيو آهي، جن ۾ استاد منگهارام اوجها جو "پراڻو پارڪر" جيڪو سنڌي ادبي بورڊ طرفان سنه ١٩٦٦ع ۾ شايع ڪيو ويو ۽ هن وقت ٻيهر اشاعت هيٺ آهي، ۽ ٻيا ڪيترائي ڪتاب جيڪي وقت بوقت شايع ٿيندا ۽ داد تحسين حاصل ڪندا رهيا آهن. انهن جا مصنف ڇهڙوڪ مرحوم محمد اسماعيل عرساڻي، الله بچايو يارمحمد سمو، مرحوم محمد سومار بدين وارو، ۽ حال حيات عالمن ۽ استادن ۾ محترم محمد عمر "معمور" يوسفاڻي، استاد محمد اسماعيل شيخ، استاد محمد حسين ڪاشف ۽ استاد ولي محمد طاهر زادو قابل ذڪر آهن.

Marfat.com

سالُيهه سنڌ جو ڏکڻ اوڀر ڪُنڊ وارو علائقو ”ٿر“ پنهنجي جاگرافيائي ۽ طبعي حيثيت جي ڪري نه فقط نرالو آهي پر اتان جي رهواسين جي رهڻي ڪهڻي، کاڌ خوراڪ ۽ اٿڻي ويهڻي جي لحاظ کان به يڪتا ۽ يگانو آهي. هن پَٽَن جي پوڻ ۾ سنڌي ثقافت جا اڪيچار اهڃاڻ موجود آهن، جيڪي تاريخي لحاظ کان ڪيترن ئي اهم حقيقتن جي جوٽي کڻن ٿا. ٿر جي ڏهرن ۾ سفر ڪندي، لطيف سائينءَ اتان جي شاندار ماضيءَ کي پنهنجي لافاني ڪلام ۾ اجهو هيئن بيان ڪيو آهي:

ڪيڏانهن ويا سنگهار، جي هتا هنيين پيٽيين،
ڏور نه ڏوريون يار، پيلي پنهي ڪنڌون.

مارُئيءَ جي ملڪ جي سنگهارن جي تاريخ اڄا گمناميءَ جي گوشيءَ ۾ گم آهي. تاريخ ريگستان جي هن پهرئين ڀاڱي ۾ آيل مواد کي ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جهڙي سنڌ جي ممتاز محقق جي تڪميل پيش لفظ ذريعي مختصر ۽ جامع نموني ۾ واضح ڪيو ويو آهي.

اميد ته ان هن رِندن تي سنڌ جا عالم وڌيڪ توجهه صرف ڪري سرڳواسي استاد رائچند جي هن اسر اتهاس کي اڳتي وڌائيندا ۽ پڙهندڙن جي مَن ۾ به هن ڪتاب جي مطالعي بعد ٿر بابت پنهنجي ڄاڻ کي وسيع ڪرڻ جو شوق پيدا ٿيندو.

هن ڪتاب جو ٻيو ڀاڱو به سَنت پِير ڇپائي پڙهندڙن کي پيش ڪيو ويندو.

ڄام شورو سنڌ.
١٠- سيپٽمبر ١٩٨٨ع

حبيب الله صديقي
سيڪريٽري
سنڌي ادبي بورڊ

Marfat.com

پيش لفظ

سنڌي ادبي بورڊ جي ٺهراءَ موجب، هيءُ ڪتاب بندهٔ جي حوالي ڪيو ويو، انهيءَ لاءِ تہ شايع ڪرڻ کان اڳ نظرثاني ڪري ان ۾ ضروري درستيون ڪيون وڃن. ابتدائي اسڪول جي هڪ لائق استاد جو هيءُ قلمي ڪشالو قابل قدر سمجهي، باوجود مشغوليءَ جي مون هيءَ خدمت بجا آندي، ۽ سڄي ڪتاب کي پڙهي، ان ۾ ڪي درستيون ڪيم، جن جو ذڪر ڪرڻ ضروري آهي.

جيتري قدر ٿي سگهيو آهي، اوتري قدر ڪتاب جي زبان ۽ اسلوب بيان کي هموار ڪيو ويو آهي. هرهڪ باب هيٺ لنڍن عنوانن جي سٽاءَ کي پڻ سڌاريو ويو آهي. باب ٻيو ۽ چوٿون راجپوتن سان تعلق رکن ٿا، جن کي جيڪر گڏي پيش ڪجي ها؛ ساڳيءَ طرح باب ٽيون ۽ پنجون سومرن سان تعلق رکن ٿا، جن جي مواد کي جيڪر يڪجاءِ ملائجي ها؛ مگر ائين ڪرڻ سان اهي باب دوباره لکڻا پون ها، انهيءَ ڪري مصنف جي سٽاءَ کي قائم رکيو ويو آهي. هر باب اندر جتي جتي ضرورت محسوس ڪئي وئي، اتي ڪن عنوانن کي اڳي پوءِ ڪيو ويو آهي، انهيءَ لاءِ تہ مضمون جو سلسلو ملي بيهي؛ خصوصاً، باب ٻارهين کان سترهين تائين، مصنف جي اصلوڪي سٽاءَ کي بدلائي، سڄي مواد کي ائين سر ترتيب ڏيئي رکيو ويو آهي ۽ بابن جا عنوان پڻ نئين سر قائم ڪيا ويا آهن. ياد رهي تہ خود مضمون ۾ ڪابہ ڦيرڦار نہ ڪئي وئي آهي، فقط ترتيب ۾ سڌارو آندو ويو آهي.

تاريخي مواد جي، جيتري قدر ٿي سگهيو آهي، تصحيح ڪئي وئي آهي- البت ڪتاب جي ڪن ڀاڱن جو دارومدار روايتن تي آهي، جي تاريخي مطالعي لاءِ ڪارآمد ٿي سگهن ٿيون، بشرطيڪ انهن کي

Marfat.com

تنقيدي نگاه سان ڏنو ۽ پيش ڪيو وڃي ها. ڪري مصنف طرفان نقل ڪيل روايتن ۾ ترميم ڪرڻ مناسب نه سمجهي، انهن جي صحت جو اندازو هر پڙهندڙ جي پنهنجيءَ راءِ تي ڇڏيو ويو آهي- مثلا صفحي 77 کان 84 تائين "عمرڪوٽ يا امرڪوٽ" واري عنوان هيٺ ڏنل حوالا دلچسپ آهن، مگر سواءِ "ٽاڊ" جي گڏ ڪيل ڏند ڪٿائن ۽ ٻين راجستاني روايتن جي، يا ڪن پوين تاريخي ڪتابن جي، اسان وٽ ڪنهن به آڳاٽي تاريخي ڪتاب يا معاصرانه ماخذ جي تصديق موجود ڪانهي، جنهن جي بناء تي "عمرڪوٽ" جي بدران "امرڪوٽ" کي صحيح تسليم ڪجي.

حقيقت ۾ هن ڪتاب جو بهترين سرمايو اهوئي مواد آهي، جو لائق مصنف پنهنجي ذاتي تلاش ۽ تجربي جي بناء تي، مڪاني موضوعن بابت ڏنو آهي. ٿر جي مختلف حصن ۽ پاڳن، ڳوٺن ۽ شهرن، ذاتين ۽ پاڙن، تصن ۽ ڪهاڻين، ريتين ۽ رسمن، شادين ۽ غمين، ڪچهرين ۽ ميلن، گيتن ۽ شعرن بابت، مصنف جو ڪجهه لکيو آهي، سو نهايت قيمتي آهي، ڇاڪاڻ ته اهوئي نئون مواد آهي جو سنڌي ادب ۽ تاريخ جي موجوده سرمايي ۾ ناياب آهي. ڪيترو نه بهتر ٿئي ها، جو لائق مصنف ٿر جي ٻولي ۽ ان جي محاورن، مڪاني گيتن ۽ شعرن تي اڃا به تفصيل سان روشني وجهي ها، جنهن لاءِ ڪافي گنجائش موجود هئي. خود مصنف جي چوڻ موجب: "نج ٿري شعر ڪٺو ڪجي ته جيڪر ڪتاب جڙي پوي." اميد ته مصنف پنهنجي پياري وطن جي الهيءَ پکڙيل ذخيري کي گڏ ڪري، اهو نئون ڪتاب جوڙيندو ۽ سنڌي ادب جي سرمايي ۾ هڪ قيمتي اضافو ڪندو.

سنڌ يونيورسٽي
حيدرآباد سنڌ
14- جنوري 1956ع

خادم العلم
نبي بخش
(ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ)

Marfat.com

ديباچو

تاريخ ۽ تمدن جو اڀياس هرهڪ قوم ۽ ملڪ لاءِ ضروري آهي. جنهن قوم کي پنهنجي ملڪ ۽ وڏن جي سُڌ نه آهي، سو ملڪ ۽ سا قوم ڪڏهن به سڌري نٿا سگهن. انگريزيءَ ۾ چوڻي آهي ته "جيڪڏهن ڪنهن قوم کي مرده ڪرڻو هجي، ته ان قوم جو اڳيون اتهاس ناس ڪيو وڃي- ته اها قوم ازخود فنا ٿي ويندي."

البت هاڻي اسان جي وطني ڀائرن ۾ علم ادب لاءِ جذبو جاڳيو آهي ۽ ملڪ جي تاريخ پڙهڻ جو شوق وڌندو وڃي ٿو. جيتوڻيڪ اڃا تائين سنڌ جي جهوني اتهاس ۽ تمدن لاءِ گهڻو مواد ملي نه سگهيو آهي، تڏهين به ڪي ڪتاب نڪتا آهن، جن مان ٿورو گهڻو سنڌ جي اتهاس جو پتو پوي ٿو; پر الهيءَ اتهاس ۾ به "ٿر" واري پاڙي کي ڪنهن به ياد ڪونه ڪيو آهي، ۽ ڪنهن به مؤرخ ٿر جي تاريخ بابت باريڪ بينيءَ سان کوجنا نه ڪئي آهي.

سنڌ جي جهونن کنڊرن، جهڙوڪ موهن جو دڙو، جُهڪَرَ جو دڙو، ۽ ٻين ڪيترن تاريخي آستانن بابت آثار قديمه جي کاتي کوجنا ڪئي آهي ۽ ڪتاب به لکيا آهن. ٿر ۾ به جيڪي پراڻا کنڊر آهن ۽ ڪيتريون ڏند ڪٿائون وڏن کان ٻڌڻ ۾ اينديون آهن، پر انهن بابت اڄ تائين ڪنهن به صاحب قلم هٿ ۾ نه کنيو آهي.

ريگستان جي تاريخ بابت ٽڙيل پکڙيل، سي به تمام اوريون حقيقتون، ڪن ڪتابن ۽ رسالن وغيره ۾ ڪن صاحبن ڪوشش ڪري لکيون آهن، پر اهي به ڪي قدر اڌوريون. تاريخ جي ڪميءَ تي لکڻ سان ڪيترن جي ته آڳ منڌ جو پتو ئي لٿو هوي، ته به انهن صاحبن جي ڪيل ڪوشش ۽ ورتل محنت کي داد ڏيڻ کان سواءِ رهي نٿو سگهجي; اهڙا لکندڙ به بلڪل ٿورا آهن.

Marfat.com

ٿر جي اتهاس بابت پهرين کوجنا ڪئپٽن اسٽئنلي نيپئر ريڪس ڪئي. هو صاحب سنه 1847ع ۾ ڪڇ ڀڄ ۾ اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ مقرر ٿي آيو. ننگرپارڪر، مٺي ۽ ڏيپلي تعلقن جا پاڳا، جي تازو برٽش سرڪار جي هٿ هيٺ آيا هئا، تن جو انتظام هن جي حوالي ڪيو ويو هو. هن جو هيڊڪوارٽر "ڀڄ" ۾ هو. هن صاحب سرڪاري رڪارڊ ۽ ملڪي روايتن مان کوجنا ڪري، ٿر ۽ پارڪر تي انگريزيءَ ۾ هڪ ڪتاب* سال 1856ع ۾ لکيو، جو 1859ع ۾ بمبئي سرڪار طرفان شايع ٿيو. اهو پهريون ڪتاب آهي، جو ٿر ۽ پارڪر جي اڳين ۽ پوين حالتن تي ڪجهه روشني وجهي ٿو؛ پر اهو ڪتاب هينئر ناياب آهي.

سنه 1924ع ۾ مسٽر پيرومل مهرچند آڏواڻيءَ، ٿر بابت هڪ ننڍو ڪتاب "سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ" لکي ڇپائي پڌرو ڪيو، جو ڪتاب جيتوڻيڪ مختصر آهي ته به ان ۾ حقيقتون دلچسپ آهن. هن صاحب کي ٿر سان خاص دلچسپي هئي، جنهنڪري وقت به وقت اخبارن ۾ ٿر جي تاريخ بابت مضمون لکندو رهندو هو. ڪافي وقت اڳ صاحب موصوف کان خط وسيلي احوال مليو هو ته پاڻ ٿر بابت هڪ ڪتاب "مارئيءَ جو ملڪ" لکي "سنڌي ساهت ادبي صلاحڪار بورڊ" کي ڇپائڻ لاءِ ڏنو آهي؛ مگر اهو ڪتاب اڄ تائين ظاهر ڪونه ٿيو.

سنه 1934ع ۾ مسٽر تيج سنگ سولنڪي تپيدار، "امرڪوٽ اتهاس" نالي ڪتاب لکي، ٿر جي حقيقتن تي وڏيڪ روشني وڌي. هن صاحب تاريخي حقيقتن هٿ ڪرڻ لاءِ ڪافي محنت ورتي آهي.

سنڌ جي اهل قلم صاحبن مان وري به جناب محمد اسماعيل عرساڻي صاحب ٿر بابت ٻه ڪتاب "بدنصيب ٿري" ۽ "سير ريگستان" لکيا آهن: پهرين ۾ ٿر جي تهذيب و تمدن، ماڻهن جي اقتصادي، معاشرتي ۽ سماجي حالتن، بي علمي، جهالت ۽ اڻوجهائيءَ بابت روشني

---

*"Memoir on the Thurr and Parkur Districts of Sind" (Selections from the records of the Bomby Government)

Marfat.com

وڌل آهي. ٻئي ڪتاب ۾ ڪجهه تاريخي ۽ جغرافيائي حالات، ۽ موجوده ٿر جا حالات درج ٿيل آهن. هن ڪتاب لاءِ صاحب موصوف جيڪا محنت ورتي آهي ۽ حقيقتن کي جنهن باريڪ بينيءَ سان قلمبند ڪيو آهي، سو بلڪل تحسين جي لائق آهي: ڪو ٿري باشندو به ابتري قدر حقيقتن ۾ اولهو ڪونه وڃي ها، جيترو هي صاحب ويو آهي- انهيءَ ڪتاب نه رڳو ٿر جي تاريخ ۾ اضافو ڪيو آهي، پر علم-ادب ۾ پڻ.

ڪجهه وقت اڳ مون خيال ڪيو ته ٿر بابت تاريخي حقيقتون هٿ ڪريان، ۽ انهيءَ ڏس ۾ ڪوشش ڪيم: ٿر جو ملڪ، پرائمري ماستر، ٻهراڙين جا اسڪول، اڻ پڙهيلن سان گذر، لئبررين جي سهوليت ته ٻجاءِ خود پر اخبار جي به سهوليت کان، علم دوست صاحبن جي ملاقات کان محروم، نڪو مددگار ۽ صلاح ڏيڻ وارو- الٽو هٽجتو ۽ ٽوڪبازي: ڪنهن سان ڪٿي ڳالهه ڪر ته چون ته "تنهنجو مغز خراب ٿيو آهي: وڏا عالم آهن ٿي ڪونه، جو تون هليو آهين تاريخ لکڻ!" وقتي دل مايوس ٿيو وڃي، پر الهر ۾ جو پڪو ارادو هوم، سو اڳتي وڌائيندو رهيو. ڪوشش ڪري هيڏانهن هوڏانهن ڪتاب، اخبارون ۽ رسالا هٿ ڪري مطالع ڪيم، ۽ مليل مواد قلمبند ڪندو ويس: وقتي ڪٿي ڪن سگهڙن ۽ جهور پيرمردن کان به احوال پڇي لکندو ويس. 10-12 سالن جي ڪوشش بعد ڪجهه احوال ڪٺو ڪيم ۽ لکي تيار ڪيم- مگر مايوس ٿي پيس ۽ وڌيڪ لکڻ جو خيال لاهي ڇڏيم.

اپريل 1947ع ۾، جناب عرساڻي صاحب مٺي ۾ آيو. هو صاحب ان وقت اسان جو فرسٽ اسسٽنٽ ڊپٽي ايجوڪيشنل انسپيڪٽر صاحب هو سائس ڳالهه ڪيم، ۽ ڪجهه ڪو لکيل مواد ڏيکاريم. صاحب موصوف مواد نظر مان ڪڍي، ڪتاب لکي پوري ڪرڻ لاءِ همتايو- ۽ پڻ هر مدد ڪرڻ جو انجام ڪيو. انهيءَ همت افزائيءَ تي اجهاڻل آرزو وري نئين سر روشن ٿي. خوش قسمتيءَ سان آگسٽ 1947ع ۾ ٽريننگ ڪاليج فارمين حيدرآباد ۾ ٻئي سال پڙهڻ جو موقعو مليو. خوش ٿيس ته اتي اهل قلم صاحبن سان ملندس ۽ خاص

ڪري ڪاليج جي لئبرريءَ جو فائدو ونندا هوس: مگر ملڪ جي آزاديءَ ڪري پيدا ٿيل حالتن، سموريون اميدون خاڪ ۾ ملائي ڇڏيون: ڪجهه به ڪري نه سگهيس ۽ مئي 1948ع ۾ ڪاليج مان موٽي آيس. ان وقت به عرساڻي صاحب اسان جي ضلعي جو ڊپٽي ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر صاحب هو. هن صاحب وري همٿايو، جنهنڪري ڪتاب لکي پورو ڪيم.

ڊسمبر 1950ع ۾ جناب مير محمد بخش خان صاحب ٽالپر، ساڪن هزهائينس مير شير محمد خان جو ڳوٺ ميرپورخاص، سان ملاقات ٿي. لکيل مواد ڏسي پسند ڪيائون: ڪي ناياب ڪتاب مطالعي لاءِ ڏنائون، ۽ پڻ همٿايائون: جنهنڪري مليل ڪتابن جي مطالعي بعد مچو مسودو لئين سر سڌاريم.

آخر ۾ جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان صاحب بلوچ، ڪتاب کي ڪارائتي بنائڻ لاءِ نقشن شامل ڪرڻ جي صلاح ڏني- آءٌ مٿين ٽنهي صاحبن جو شڪرگذار آهيان.

پڙهندڙن کي معلوم ٿيندو ته ناچيز کي ڪيترن ڏار ڏار انگريزي، هندي، گجراتي، اردو ۽ سنڌي ڪتابن مان مدد وٺڻي پئي آهي، جن جا حوالا متن ۾ ڏنل آهن ۽ ڪتاب جي آخر ۾ فهرست ڏني وئي آهي- آءٌ انهن ڪتابن جي مصنفن جو پڻ تهدل شڪرگذار آهيان.

جيتوڻيڪ مون پنهنجي وس آهر ڪوشش ڪئي آهي، پر آهيان پرائمري ماستر، سو به ڊيزرٽ ڊويزن ۾، جتي نه رکو ڏيکاريل تڪليفون، پر پيون به انيڪ مشڪلاتون آهن، انهيءَ هوندي به جيڪا تڪليف ۽ ڪوشش ورتي اٿم، ان جو اندازو قارئين ڪتاب پڙهڻ مان لڳائي سگهندا.

اجا به ٿر جي تاريخ جون ڪي حقيقتون هونديون، جي هن ناچيز کي هٿ نه آيون آهن: البته جيڪي هٿ آيون آهن، سي آئينده تاريخ لکڻ لاءِ بنياد جو ڪم ضرور ڏينديون. جيڪڏهن ڪو صاحب

Marfat.com

ڪتاب ڪسي ڪارائتي ڪرڻ لاءِ ڪارگر صلاحون ۽ وڌيڪ احوال موڪليندو ته احسان مند رهندس.

انسان عيبن جو گهر آهي: جيڪڏهن ناظرينن کي ڪي اوڻايون معلوم ٿين، ته نه رکو درست ڪرڻ فرمائين، پر هن ٻانڌي کي انهن کان آگاهه ڪن، ته ٻئي دفعي درستيون ڪيون وڃن. هن ڪتاب لکڻ جي مراد صرف ٿر جي تاريخي حقيقتن تي روشني وجهڻ آهي- پڙهندڙن جيڪڏهن الهيءَ مان فائدو ورتو ته آءُ پنهنجي ڪيل ڪوشش سڦائي سمجهندس.

چيلهار، ضلعو ٿرپارڪر سنڌ

تاريخ 1- نومبر 1953ع

- رائچند هريجن

Marfat.com

فهرست

باب پهريون	ٿر ۽ پارڪر جو طبعي ڪيفيت ۽ پراچين حالت	١
باب ٻيو	ٿرپارڪر جا راجپوت	٢١
باب ٽيون	ٿر ۾ سومرن جي حڪومت	٤١
باب چوٿون	ٿر ۾ سوڍن ۽ راٺوڙن جي حڪومت	٥٠
باب پنجون	سومرن جي حڪومت جو اوائلي دور	٦٠
باب ڇهون	سومرن جي حڪومت جو پويون دور	٨٥
باب ستون	سوڍن جي حڪومت	١١٦
باب اٺون	پارڪر جي حڪومت	١٤٤
باب نائون	ڪلهوڙن جي حڪومت	١٧١
باب ڏهون	ٽالپرن جي حڪومت	١٩٣
باب يارهون	انگريزن جي حڪومت	٢١١
باب ٻارهون	حڪومت پاڪستان (1947)	٢٤٨
باب تيرهون	ٿرپارڪر جا مکيه ڳوٺ ۽ آدمشماري	٢٥٥
باب چوڏهون	ٿر ۾ رهندڙ قومون	٢٦٤
باب پندرهون	ٿرپارڪر جي معاشي حالت	٢٨٣
باب سورهون	ٿر جا رواج ورسمون	٣١٢
باب سترهون	ٿر جي تهذيب ۽ تمدن	٣٣٧

Marfat.com

باب پهريون

ٿر ۽ پارڪر جو طبعي ڳهاٽ ۽ ان جي پراچين حالت

(الف) طبعي ڳهاٽ

سنڌ جي ٿرپارڪر ضلعي جا طبعي ڀاڱا ٻه آهن. هڪڙو ٻيٽ يعني واريءَ سو ڀٽن وارو ڀاڱو، ۽ ٻيو ڏاڍي (سخت) زمين وارو ڀاڱو، جنهن ۾ نارو ۽ ميرپورخاص وارا ڀاڱا اچي وڃن ٿا. ٿر واري ڀاڱي ۾ ته ٿر ۽ پارڪر ٻه جدا قسم جي زمين جا ٽڪرا آهن، جي ٿرپارڪر ضلعي جو هڪ ڀاڱو آهن؛ هاڻوڪي ٿرپارڪر ضلعي کي اهو نالو انهن ئي ٻن ٽڪرن تان مليو آهي. انهيءَ ڀاڱي ۾ ٻيا به ڇهه تپا (سواءِ ٿن ڏهن جي)، جن ۾ ڏاري ۽ جمڙائو هيٺ آباد ٿيندڙ زمين وارو ٽڪر پڻ اچي وڃي ٿو، داخل ٿيل آهن. مگر زمين جي لحاظ سان اهي خاص سنڌ جو ڀاڱو آهن ۽ ان جو ٿر سان ڪو لاڳاپو ڪونهي. باقي ڇهن تعلقن مان ڏيپلو، مٺي ۽ ڇاڇري جا سڄا تعلقا ۽ ننگرپارڪر تعلقي جا ڏهن تپن مان ست تپا اصلي ٿر ملڪ آهي. عمرڪوٽ ۽ کپري تعلقن جون ٽي ڏيهون به ٿر جو ڀاڱو آهن. باقي رهيو پارڪر، سو ننگرپارڪر تعلقي جي فقط ٽن تپن مان هيٺ آيل ملڪ جو نالو آهي. انهيءَ مان اندازو لڳائي سگهبو ته جنهن ضلعي جو نالو هينئر ٿرپارڪر آهي، تنهن جو ڪيترو حصو ٿر ۽ ڪيترو ٽڪر پارڪر آهي.

۱- نالو

ٿر: "ٿر" سنسڪرت لفظ "ستل" مان نڪتل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي پٽ يا نه وڌندڙ يعني خشڪ ملڪ (جتي درياهه

Marfat.com

ڪولهي). الهيءَ ”ستل“ لفظ جو اُچار اول ٿري ٿيو ”ٿل“ يعني خشڪ زمين (ضد جي معنيٰ ۾ آهي) ۽ ”ٿل“ جو اُچار ٿري ٿيو ٿر (۱).

ٿر کي ريگستان به چون: ريگ = واري + آستان = جاءِ، يعني واريءَ جي جاءِ. هن ڀاڱي ۾ واريءَ جون ڀٽون گهڻيون آهن. ڀٽ کي ٿر جا ماڻهو ”ٽري“ چوندا آهن، تنهنڪري ڀٽن يعني ٽرين واري ڀاڱي کي ٽرن جو ملڪ يا ٽري جو ملڪ به چوندا آهن، جنهن مان ٿر لفظ ٺهيو آهي.

پارڪر: قديم وقت ۾ پارڪر واري ڀاڱي ۽ ڪڇ جي ملڪ جي وچ ۾ بيٺل ڪڇ جي رڻ ۾ پاڻي هوندو هو، جنهن کي ”ڪاري“ چوندا هئا. ماڻهن کي اچ-وڃ لاءِ اها ڪاري پار ڪرڻي پوندي هئي، جنهنڪري چوندا هئا پار ڪاري يا پار اڪر، جنهن مان ٿري ٿيو پارڪار، ۽ پوءِ نالو پيو پارڪر يا پارڪر. ٿر ۽ پارڪر وارو ٽڪر، ٿرپارڪر ضلعي ۾ سنڌ جي ڏکڻ-اڀرندي ڪنڊ تي آهي. ڪن بيانن موجب چوڻ ۾ اچي ٿو ته پارڪر لفظ جي معنيٰ آهي پهڻ يا پٿر جو ملڪ. ڇاڪاڻ جو هن ڀاڱي ۾ چوڌاري ننڍا ننڍا ٽڪر آهن، باقي وچ ۾ ننگرپارڪر شهر وٽ ڪارونجهر ٽڪري آهي.

۲- پکيڙ

شروعات ۾ ٿرپارڪر ضلعي ۾ فقط ڏيپلو، مٺي ۽ ننگرپارڪر تعلقا داخل هئا. قديم تفصيلن موجب فقط الهيءَ ٽڪر جي ڊيگهه ۱۲۰ ميل ۽ ويڪر ۴۰ کان ۵۰ ميل، ۽ سموري ايراضي ۴۵۰۰ چورس ميل هئي. ڇاڇرو تعلقو، جو ان وقت عمرڪوٽ ضلعي ۾ داخل هو، سو جدا آهي. جو خود ايڏو تعلقو آهي جو ٻين ٻن تعلقن جو مٽ ٿيندو. هي تعلقو سڄي سنڌ ۾ ايراضي بنسبت

---

(۱) ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ مسٽر ڀيرومل مهرچند آڏواڻي.

Marfat.com

وڏي ۾ وڏو تعلقو آهي. ٿرپارڪر پاڱي جي ڊيگهه ٣٠ ميل ۽ ويڪر ٢٠ ميل ٿيندي. هي ضلعو ١٣-٢٤ ۽ ٢١-٣٦ اتر ويڪرائي ڦاڪ، ٤٠-٦٨ ۽ ٥-٧١ اوڀر ڊگهائي ڦاڪ ۾ آهي. سنڌس ڪل پکيڙ ١٣٦٩٠ چورس ميل آهي.

“سنڌ گزيٽيئر” موجب پکيڙ هيٺئين موجب آهي(١).

تعلقو مٺي ١٥٦٢ چورس ميل، تعلقو ڇاڇرو ٢٧٩٦ چورس ميل، تعلقو ڏيپلو ١٥٠٣ چورس ميل، تعلقو ننگرپارڪر ١٦١٧ چورس ميل، تعلقو عمرڪوٽ ١٤٦٦ چورس ميل، جن مان ١٠١٨ چورس ميل ٿر ۽ ٤٤٨ چورس ميل نارو يا ڍانڍي زمين. انهيءَ حساب سان جملي پکيڙ ٨٤٩٦ چورس ميل آهي.

ڪن تفصيلن موجب سڄي ڊيزرٽ جي پکيڙ ١٠٥٤٢ چورس ميل آهي، جنهن ۾ کپري تعلقي جي ڀٽن وارو پاڱو به اچي وڃي ٿو.

٣- حدون

هن پاڱي جي اتر ڏي جوڌپور رياست، ٿرپارڪر ضلعي جا کپرو، سامارو ۽ حيدرآباد ضلعي جا ٽنڊو باگو تعلقا. اڀرندي ڏي جوڌپور رياست. ڏکڻ ڏي ڪڇ جو رڻ، الهندي ڏي ٿرپارڪر ضلعي جو سامارو تعلقو ۽ حيدرآباد ضلعي جو ٽنڊو باگو تعلقو آهن.

٤- طبعي گهاٽ

سڄو ٿر ٻن پاڱن ۾ ورهايل آهي: ٿر ۽ ٿرپارڪر: ٿر واري پاڱي ۾ واريءَ جون ڀٽون آهن ۽ ملڪ سڄو واريسو آهي. ڪٿي ڪٿي ميدان به آهن، جن کي ڏهر چوندا آهن. اوڀر پاسي ڀٽون ننڍيون آهن، ڪٿي ڪٿي وڏيون ڀٽون آهن. ڪٿي ٽوڙيون ته ڪٿي گهٽيون، جي هريان ننڍين ٽڪرين وانگر بيٺيون ڏيکاري

---

(١) جي. ڊبليو. سمٿ صاحب جو سنڌ گزيٽيئر، بي واليوم، “ٿرپارڪر ڊسٽرڪٽ” سال ١٩١٩ع، صفحو ٣١.

Marfat.com

ڏين. رڳو ڇاڇري تعلقي جي ڳوٺ ڪانٽيا کان عمرڪوٽ تائين ۲۸ ميلن ۾ ۱۴۰ ڀٽون آهن. ٿر جي اُترين ڀاڱي ۾ ننڍيون ۽ ڏاکڻي ڀاڱي ۾، خاص ڪري مٺي تعلقي ۾ وڏيون ڀٽون آهن.

سج اڀرڻ سان ڀٽ جي جنهن ٻاسي سج جو تڙڪو (اُس) هوي، تنهن کي چون تڙڪول ۽ ٻئي ٻاسي کي گوچار. جتي ٻه ڀٽون اچي گڏجن ته اهڙيءَ هنڌ کي چون ٻُڪڙ، مٿئين ٻاسي کي مٿاري، ۽ ڀٽ جي ٻُڇڙيءَ کي چون ٻوچالو. ڀٽن جي وچ ۾ سنئون سڌو ميدان آهي، تنهن کي چون ڏهر، ننڍي ڀٽ کي چون دڙو، دڙن جي وچ ۾ زمين ٽڪر جي ڪجهه سخت هوندو آهي ته ان کي چون تلي.

ڀٽون سڀيئي اُتر- اوڀر کان ڏکڻ- اولهه ڏي آهن، جي اولهه ۾ وڏيون آهن. واريءَ جي ڀٽن سبب هن ملڪ ۾ ندي، نهر يا واهه اصل ڪونهي. مالهن يا وهٽن لاءِ ڀٽ تي سڌو چڙهڻ مشڪل آهي، تنهنڪري ڪجهه ٻاسيرو وات ٺاهي چڙهندا آهن جنهن کي اماج چوندا آهن.

پارڪر: هي ننگرپارڪر تعلقي جو ڏاکڻو ڀاڱو آهي. ڊيگهه ۳۰ ميل ۽ ويڪر ۲۰ ميل ٿيندي. هتي ڀٽون ڪونه آهن. هتي زمين ڪڪريءَ ۽ پٿر واري آهي. ننگرپارڪر شهر وٽ جبلن جي هڪ قطار ڪُڪڙ جي بيضي وانگر ٺري اچي ٿي، جن جي وچ ۾ ماٿريون لڪيون پيون آهن. اها قطار ڪارونجهر سڏجي ٿي. اهڙيءَ گول قطار جي ٻاهرين گولائي ۲۰ ميل آهي ۽ وڏي ٽڪريءَ جي چوٽي ملڪ جي هيٺئين زمين کان ۱۰۰۰ فوٽ اوچي آهي.

۵- مکيه ڀٽون

ٿر ۾ گهڻيون ئي ڀٽون آهن، جن مان مکيه هي آهن:

ڪاڪر ڀٽ، هيءَ سڄي ٿر ۾ مٿاهين ڀٽ ڏيڍ ميل ڊگهي هيلاريو ننڊا ۽ ٻوسرڪي سالدن جي وچ ۾ آهي. لوڪي ڀٽ،

Marfat.com

اوچائي ٥٨٨ فوٽ(١) دادئي جي تڙ جي اُتر ۾. سالڊور ڀٽ، اوچائي ٤٠٨ فوٽ. ارليارو ڀٽ، اوچائي ٤٨٤ فوٽ. روجهڙو ڀٽ، اوچائي ٥١٨ فوٽ. ڏاريندڙو ڀٽ، اوچائي ٥٢٩ فوٽ. عالم سر ڀٽ، اوچائي ٤٩٢ فوٽ. ڪاري ڀٽ، ڳوٺ ڀسارٽيا کان اڍائي ميل پري، اوچائي ٥٩٥ فوٽ. جهولب ڀٽ، جهولب ڳوٺ وٽ، اوچائي ٣٧٣ فوٽ. ويراڙو ڀٽ، اوچائي ٤٥٩ فوٽ. ڪنگامرو ڀٽ، اوچائي ٤٢٨ فوٽ. ويسروڙي ڀٽ، ساهو جي تڙ جي اوڀر ۾. ڏلوڙي ڀٽ، اوچائي ٥١٢ فوٽ تڳوسر جي اُتر ۾. ڀوڪائي ڀٽ، چارنور جي اوڀر طرف. جهرڪلي ڀٽ، جيمندي جي تڙ جي اوڀر طرف. چالگي جو ٽونڪ چيلهار جي اولهه طرف. ڀالهياري ڀٽ، تڙ حمير وٽ. ڪرڪر ڀٽ، جيسي جي ٻار جي اُتر طرف. شهمير ڀٽ، شهمير جي تڙ جي اتر طرف. سوليابهه ڀٽ، جيسي جي ٻار جي اتر طرف. هاڏاري ڀٽ، ٽاري جي تڙ جي ايرلدي طرف. کسلڪوٽ ڀٽ، هن ٽالي سان ڀيٽون آهن: هڪ چارنور جي الهندي طرف ۽ ٻي ڪالتيا وٽ. ميگهي جي تڙ جي اولهه واري ڀٽ، هن تان تڙ حمير واري ڀٽ ٣٦ ميلن تان ڏسجي ٿي. ساڻي ڀٽ، ميگهي جي تڙ جي اوڀر طرف. سائيني جي ڀٽ، چاچري جي اولهه پاسي. هتان چوهٽڻ جو جبل ٦٠ ميلن تان ڏسجي ٿو. ڪيل ڀٽ، مٺي جي اتر طرف، جتان ڀوري ٽاري واري هوائي جهازن کي لائيٽ ڏيڻ جي روشنائي ٧٤ ميلن تان ڏسجي ٿي. جهرڪلي ڀٽ، سال ١٨٥٦ع ۾ ڏرتي ڏيڻ وقت ڀـ اڌ ٿي ويئي هئي. ڪوهراڙي ڀٽ، چيلهار جي ڏکڻ طرف، جتان ننگرپارڪر جي ڪارونجهر ٽڪري ٧٢ ميلن تان ڏسجي ٿي. اداڀو ٽونڪ، ٻاهو وٽري جي ايرلدب طرف، جتان چوهٽڻ جو جبل ٦٠ ميلن تان ڏسجي ٿو. مهڪي ڀٽ، اُٺ ٿٺي، ليٽاري، ڳڌهه ٻٺو، ڪيٺڙ، ڪوگٽياري، ٽورياري، ٽورو ٽونڪ ۽ مالڪر ڀٽ وغيره. ان سواءِ ٻيون به انيڪ ڀٽون آهن.

---

(١) ڀٽن جي اوچائي لاءِ ڏسو گريٽ ٽريگناميٽريڪل سروي آف انڊيا. سال ١٨٦٣ع، صفحه ١٦٣-١٦٦.

Marfat.com

٦- مکيہ ڏهر

ڪِڇ مفاصلي ۾ سنئين سڌي زمين هجي، تنهن کي ڏهر چئجي، جتي آبادي ٿيندي آهي. ٿر ۾ هيٺيان وڏا ڏهر آهن: ١- ڏاڪي ڏهر، هن نالي سان ٽي ڏهر آهن: ڀهريون ڪيتار جي ڏکڻ-اولهہ ۽ مٺا ترّ جي اتر طرف؛ ڀيو سلهہ جي اولهہ طرف ۽ اڪلي جي اوڀر تائين؛ ٽيون چاراور جي اولهہ پاسي. ٢- ڇڇي جو ڏهر، تاجي جي ترّ جي الهندي طرف، قابل شاهہ جي اڀرندي طرف، ڪرنهور ڏيتا ۽ سنگراسين جي وچ ۾. ٣- وچيري جو ڏهر، مصري شاهہ جي اولهہ طرف، جالب علي شاهہ کان اڀرندي ۽ پگيسل کان ڏکڻ طرف. ٤- هيڪل ڪوري، ڏاريندڙي کان اولهہ، ميگهي جي ترّ کان اوڀر ۽ رڙلي جي ڏکڻ اوڀر. ٥- ميٺيو ڏهر، ڏالڏو جي ترّ جي اولهہ، وڪڙئي جي ڏکڻ ۽ جهرڪلي پٽ کان اوڀر طرف. ٦- ڀوڪاري ڏهر، چارلور جي ڏکڻ ۽ ڀيڏي جي ترّ جي اتر طرف. ٧- لاڻي جو ڏهر، چارلور جي اتر اوڀر. ٨- ٻي جو ڏهر، گوراڙي جي اولهہ ۽ مصري شاهہ جي اتر طرف. ٩- ڏسارٽو ڏهر، رڻاسر جي ڏکڻ ۽ ڪڏي جي اتر طرف. ١٠- ڀوسرڪي جو ڏهر، ڀوسرڪي ۽ روهيڙي جي وچ ۾. ١١- وي جو ڏهر، ڪالڪيا جي اولهہ، راڄوڙي جي اوڀر ۽ ڪرلهور کان اتر طرف. ١٢- ڀڪوئي جو ڏهر، ڀڪوئي ۽ عالم سر جي وچ ۾. ١٣- ٽالپي جو ڏهر، مٺا ترّ جي اولهہ ۽ سوڍي جي ترّ جي اوڀر طرف. ١٤- ڇهو ڏهر، چاچري جي اوڀر طرف. ٻرلهي جي وڏي وٽ. ١٥- گهوگهاڙو ڏهر، هرپار جي اتر طرف. ٽالسر جو ڏهر، سينهار جو ڏهر، سچائي جو ڏهر، چوٽهار جو ڏهر ۽ ٻيا گهٽائي ڏهر آهن.

٧- ڪارونجهر ٽڪري

ٿر ۽ پارڪر واري پاڳي ۾ ڪوبہ وڏو جبل ڪونهي. فقط پارڪر ۾ جوڙاري ننڍا ننڍا ٽڪر آهن. وچ ۾ ننگرپارڪر شهر

وٽ جبلن جي هڪ وڏي قطار ڪُڪڙ جي ڀيڻي والڪر ٿري اچي ٿي، جن جي وچ ۾ ماٿريون لڳيون پيون آهن. اها قطار ڪارونجهر سڏجي ٿي. انهيءَ گول قطار جي ٻاهرين گولائي، ڪي ۳۲ ميل ۽ ڪي ۲۰ ميل ٻڌائين ٿا، ۽ سنڌ گزيٽيئر ۾ ۱۲ ميل ڄاڻايل آهي. وڏي جبل جي چوٽي هيٺين زمين جي سطح کان هزار فوٽ مٿي آهي (۱).

هيءَ ٽڪري ننگرپارڪر شهر جي پرسان ڏکڻ-الهندي طرف ۽ ڪڇ جي رڻ جي اتر-اڀرندي ڪنڊ تي آهي. ٻين جبلن والڪر هن جو پٿر تمام سخت نه آهي، ته به عمارت جي ڪم اچڻ جهڙو آهي. هتي ڪي هندن جي تيرٿ جا آستان آهن ۽ ڪيترا قدرتي نظارا ڏسڻ جهڙا آهن.

ساڙدرو: ننگرپارڪر شهر کان ڏکڻ-الهندي طرف ٻن ميلن پنڌ تي ٽڪريءَ جي اندر آهي، جو گوردڙي لٺ جي منهن وٽ آهي. اتي هڪ مهادِيو جو مندر آهي ۽ هڪ پاڻيءَ جو ڪُنُ آهي جو اوڀهو آهي ۽ سدائين پاڻيءَ سان ڀريل رهي ٿو. منجهس برسات جو پاڻي اچي ٿو. عام طرح هندن جو چوڻ آهي ته ڪنهن ويد يا شاستر ۾ ڪارونجهر جي انهيءَ ڪُنَ جو ذڪر آيو آهي ۽ اهو اعتقاد رکيو وڃي ٿو ته جيڪڏهن ڪنهن مُردي جا هڏا هن ڪُنَ ۾ وڌا ويندا ته گويا اهي گنگا نديءَ ۾ وڌا ويا. ڪُنَ جي مٿان هڪ ديويءَ جو مندر آهي، جتي شِوَ جو لنگ به نهيل آهي، اتي هندو ماڻهو مئل ماڻهن جي ڪرياڪرم ڪندا آهن، ۽ انهن جا هڏا (شنک) انهيءَ ڪُنَ ۾ وجهندا آهن. هتي مارچ مهيني ۾ شوراتريءَ جو هر ڪنهن سال ميلو لڳندو آهي، جو هڪ ڏينهن هلندو آهي. ساڙدري کان مٿڀرو ٻاراشر جو آستان آهي، جتي هڪ هنڌ چون ٿا ته ٻاراشر رشي ڏهه هزار

---

(۱) سنڌ گزيٽيئر، بي واليوم، ٿرپارڪر ڊسٽرڪٽ سال ۱۹۱۹ع صفحو ۳.

Marfat.com

سال ٻيهي تپشيا ڪئي هئي: ٻير جي هر هڪ آڱر تي هڪ-هڪ هزار سال ٻيٺو هو. اهڙا ڏهه آڱرين جا نشان جبل تي اڄ تائين آهن.

ڳئومکي: سارڏري کان ڏکڻ طرف ميل کن ٻنڌ ٻري ٽڪريءَ ۾ آهي. هتي ٻن ٽڪرين جي-ون چوٽيون اچي ٻاڻ ۾ گڏجن ٿيون، جتان برسات جو پاڻي آبشار جي صورت ۾ ٽيهارو فوت هيٺ ڪري ٿو. جبلن جي چوٽين جي گڏجڻ ڪري قدرتي طرح پٿرن مان ڳئون جي شڪل ٺهي ٻيٺي آهي، جنهن جي ٿڻن مان اهو گڏ ٿيل پاڻي سمي سدائين ٻيو هيٺ وهي (١). [ٻيءَ جبل ۾ هڪ هنڌ ڳئون جي نڙ جهڙا ڳوڙها آهن، جتان چون ٿا ته اڳي کير وهندو هو ۽ هاڻي پاڻي وهي ٿو (٢)]. اتي ڪو ميلو ڪونه لڳندو آهي، پر هندو ماڻهو هن کي تيرٿ سمجهي زيارت (درشن) لاءِ ايندا آهن، جنهن لاءِ ڪو وقت مقرر ٿيل نه آهي.

ڀيم ڪنڊ: ڳئومکي جي اتر پاسي ٢٥ کن وکن تي پاڻيءَ جو هڪ ڪنڊ آهي، جنهن جي ويڪر ٢٠ فوٽ ۽ ڊيگهه ٣٠ فوٽ کن آهي، جو سدائين پاڻيءَ سان ڀريو ٻيو آهي. هن کي ڀيم گوڏا به چوندا آهن. هي تمام اونهو آهي.

انچلهور: ننگرپارڪر جي اتر-الهندي طرف ٢ ميلن ٻنڌ تي ٽڪريءَ جي اُتاهينءَ جي اڌ ٻنڌ تي، وچ ۾ هي آستان آهي. هن کي انچلاسن به چوندا آهن، جتي مهاديو جو لنگ ٺهيل آهي. انهيءَ جاءِ تي لاڳيتو پاڻيءَ جا ٽي چشما آهن، جي ڏار ڏار وهڻهن

---

(١) گرنار ۾ آنباجي جو ڏهرو آهي، اتان دتاتريه رشي جو آستان هڪ ڪوهه پنڌ تي آهي، جتي هڪ جهرڻو آهي، جنهن جو منهن ڳانءِ جي منهن جهڙو آهي، جتان هميشه پاڻي پيو وهي. هن کي به ڳئومکي چوندا آهن. ڏسو تاريخ گجرات، گجراتي مگن لال بخت چند سال ١٨٧٠ع، صفحو ٢٧.

(٢) "قديم سنڌ" مرزا قليچ بيگ فريدون بيگ صاحب، صفحو ٥١.

Marfat.com

کن ٽڪرين مان لڪرن ٿا. وڏن پٿرن جي آڏو اچڻ سبب انهن
چشمن جو پاڻي پٿرن جي هيٺان وهي ٿو ۽ ٻارهن ئي مهينا وهندڙ
آهي. الپلاس جي آستان تي ديوان سترامداس عامل رهندڙ
حيدرآباد سنڌ جي (جو ننگرپارڪر ۾ سب انسپيڪٽر پوليس هو)
هڪ مسافرخانو ٺهرايو آهي، جنهن ۾ سادو ۽ فقير ماڻهو اچي
رهندا آهن ۽ پيهن-پاءُ ڪندا آهن. هتي ڦگڻ چانڊوڪي ٻارهينءَ
جو ميلو به لڳندو آهي، جو هڪ ڏينهن هلندو آهي. هن ٽڪريءَ
جي تمام اتاهين چوٽي ننگرپارڪر شهر جي پرسان سڌو ڏکڻ
طرف "صاحب چنگا" ٿالي آهي. مٿس ٽريگنا ميٽريڪل جي
دڙي ٺهيل آهي، جا ٿلهي والڪر ۽ ڪي ڇٽن سان لٽل آهي.

جهرڻو: جهولي ڪاسبي ڳوٺ جي پرسان جو ڪاسبو تلاءُ
آهي، ان جي ايرڊي پاسي جبل جي تري ۾ هڪ جهرڻو آهي،
جتان ٽڙيٽڙ ڪري پاڻي پيو لڪري، جو ٿورٽ ڪن مٿي ڪڇي هيٺ
ڪري آسپاس ريلا ٿيو وڃي.

پاڻي جو پيسٽو: جهولي ڪاسبي جي پرسان اوڀر طرف
هڪ پٿر آهي، جنهن هيٺان خال آهي ۽ مٿان چٽيءَ والڪر ڇت
اٿس، جنهن هيٺان اٽڪل ويهه ڪن ماڻهو ويهي سگهن، جو ڪن
پاسن کان بند ٺهيل آهي. چون ٿا ته اڳي جڏهن ملڪ ۾ امن امان
ڪونه هو ۽ بي بندوبستي هئي، ان وقت ڌاڙا لڳندا هئا، تڏهن
ڌاڙيلن کي پريان ايندو ڏسي دهل وڄايو ويندو هو. اهو ٻڌي
ڳوٺ جون عورتون عصمت بچائڻ لاءِ هن پٿر هيٺان وڃي لڪنديون
هيون ۽ مرد ماڻهو ڪليل پاسي کان هڪ وڏي پٿر جي ڇپ
ڏيئي چڙهندا هئا ۽ پاڻ بي‌اوا ٿي هٿيار ڪڍي وڃي ڌاڙيلن جو
مقابلو ڪندا هئا.

چنڊڻ گڍ: هي قلعو راڻي چنڊڻ پٽ گوبندراءِ جو ٺهرايل
هو جنهن کي چنڊڻ گڍ چوندا هئا. جڏهن پارڪر جي راڻن

Marfat.com

ساڻ ڪيو، تڏهن مئي ۱۸۵۹ع ۾ انگريزي فوج ڪرنل ايوانس
جي هٿ هيٺ ننگرپارڪر تي چڙهي آئي هئي ۽ اهو قلعو
توبن سان اڏائي ڇڏيو (۱).

هن ٽڪريءَ جي چوڌاري ننگرپارڪر، پوڙيسر، مولدرو،
مٺو، آڏيگام، ڪارڙيو، ڪاسبو ۽ گهرنياري وغيره ڳوٺ آهن، تن
مان ننگرپارڪر جو ڳوٺ سڀني کان وڏو ۽ تعلقي جو هيڊڪوارٽر
آهي. انهن ڳوٺن ۾ واپاري ۽ ٻيا ڪاشتڪار ماڻهو رهن ٿا. هن
ٽڪريءَ جي پاڙ ۾ ڪيترا ڪولهي ۽ ٻيا، گهر جوڙي رهندا آهن
جي اڪثر مزور ماڻهو آهن، مگر ساوڻيءَ ۾ اهي به پوکا جو
ڪم ڪندا آهن. اهي ڪارونجهر ٽڪريءَ مان گاهه ۽ ڪاٺيون
جون پريون ڪري اچيو مٿين ڳوٺن ۾ وڪڻن. گاهه کان سواءِ
گگرالي، ڪوليٽ، ٿوهر، سرهه، جار، ٻير وغيره قسمن جا وڻ
به آهن. گگرالي مان گگر ۽ ڪوليٽ مان ڪوئلو گهڻو پيدا ٿئي
ٿو، جو وڪري لاءِ ٻين ملڪن ڏي ويندو آهي. هتي ماکيءَ
جون مکيون به گهڻيئي ٿينديون آهن، جنهنڪري ماکي جام پيدا
ٿئي ٿي؛ اها به ٻين ملڪن ڏانهن واپاري ماڻهو وڪري لاءِ
موڪليندا آهن. هن ٽڪريءَ ۾ سوئر، بگهڙ، گدڙ، چراخ (چرڪا)
وغيره جهنگلي جانور رهن ٿا ۽ مور پکي به هن ۾ گهڻا آهن.
ڪارونجهر جي ٽڪريءَ مان ندين يا نئيون اٿيون ڪونه ٿيون
نڪرن، جنهنڪري آباديءَ کي فائدو رسي، مگر برسات پوڻ
بعد ڪنهن نئي ۾ ٻه-چار ڏينهن ۽ ڪنهن ۾ هڪ-ٻن مهينن تائين
پاڻي وهندو آهي. انهن مان گورڌرو، پتيالي، مولدرو ۽ ساهوسڻ
مکيه نئيون آهن. گورڌرو ايرلدي پاسي وهي وڃي ڪڇ جي
رڻ ۾ پوي ٿي. پتيالي اوڀر طرف نڪري گورڌري سان گڏجي
ٿي. مطلب ته سمورين نئين جو پاڻي وهي ڪڇ جي رڻ ۾
پوندو آهي.

(۱) "سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ" مسٽر پيرومل سهرچند
آڏواڻي. سال ۱۹۲۴ع صفحو ۴۶.

هن ٺڪريءَ جي چوڌاري وڏا وڏا تلاءُ آهن، جن مان ڪن ۾ ٻارهن مهينا پاڻي رهندو آهي، ڪن ۾ پنج-ڇهه مهينا ۽ ڪن ۾ ٻه-ٽي مهينا پاڻي هوندو آهي. جن تلائن ۾ پاڻي رهندو آهي، تن مان هڪ لورائيءَ جو تلاءُ ڳوٺ گهرٽياري جي ويجهو آهي ۽ پوڙيسر جو تلاءُ ڳوٺ پوڙيسر جي ويجهو آهي، جنهن جي سنڌ گزيٽيئر موجب ڊيگهه ۴۰۰ فوٽ ۽ ويڪر ۲۰۰ فوٽ آهي. تنهن کان سواءِ پاٽسر، ٽرياسر ۽ راڻاسر وغيره تلاءُ آهن، جن ۾ ڇهن مهينن کان اٺن مهينن تائين پاڻي رهي سگهي ٿو. لورائي جو تلاءُ سال ۱۹۰۰ع ۾ برسات جي پاڻيءَ سان ڀرجي ويو هو، جو سال ۱۹۱۲ع ۾ برسات گهٽ پوڻ سبب سڪي ويو، ٻارهن سال سالده پاڻيءَ سان ڀريل رهيو.

ٺڪريءَ جي پاڙ ۾ ڪيترا قتل قديم ڳوٺن جا کنڊهر آهن، جي اڳئين زماني جي يادگيري ڏياري رهيا آهن.

۸- تلاءُ

ٿر ۾ واريءَ جي ڀٽن هئڻ ڪري ندي، نئي، واهه يا ڍنڍ ڪانهي. ماڻهو پيئڻ لاءِ کوهن جو پاڻي ڪم آڻين. کوهه بلڪل اونها ٿا ٿين، جنهنڪري پاڻيءَ جي سخت تڪليف آهي. ڪٿي ڪٿي ته ڇهن-ستن ميلن تان به ماڻهو پيئڻ جو پاڻي آڻيندا آهن. مئي، جون ۽ جولاءِ ۾ برسات پوڻ وقت تلائن ۾ پاڻي ڪٺو ٿيندو آهي، پر تلاءُ به بلڪل ٿورا آهن، جن ۾ پاڻي ٿورو وقت رهندو آهي. برسات تي به ڀروسو ڪونهي. ڪٿي ڪٿي ته ننڍا ٽوڀا آهن، جن ۾ پنج-ست ڏينهن مس پاڻي رهندو آهي. مکيه تلاءُ هي آهن:

ڇڇي تلاءُ: قافل شاهه ڳوٺ جي اوڀر طرف، ڇڇي جي ڏهر ۾. هن ۾ اٽڪل اڍائي مهينا ڪن برساتي پاڻي رهندو آهي.

Marfat.com

اُٺند جي ترائي: گڏڙي کان ٻه ميل ڏکڻ طرف، ننگرپارڪر ڏي ويندڙ رستي تي آهي. هن ترائيءَ ۾ ٽي-چار مهينا پاڻي رهندو آهي.

گڏڙي جو تلاءُ: گڏڙي شهر جي ڏکڻ طرف آهي. هن ۾ ڇهه مهينا کن پاڻي رهندو آهي.

راڻاسر تلاءُ: ڇيلهار ڳوٺ جي اتر طرف ڏيڍ ميل پنڌ تي عمرڪوٽ ڏي ويندڙ رستي تي آهي. هن ۾ پنج-ڇهه مهينا پاڻي رهندو آهي. ڇيلهار ۾ ٻي ننڍي ڇپڻي نالي ترائيءَ ۾ ٽي-چار مهينا پاڻي رهندو آهي.

کانو تلاءُ: چارڻور جي اوڀر طرف ميل پنڌ تي آهي، ڏوڪاري جي ڏهر ۾. هتي چار مهينا پاڻي رهي ٿو.

کينشسر جو تلاءُ: کينشسر ڳوٺ ۾ اوڀر طرف آهي. هتي چار مهينا پاڻي رهي ٿو.

مٺيءَ جو تلاءُ: مٺي شهر جي ڏکڻ طرف، هن ۾ اٽڪل ٽي مهينا پاڻي رهي ٿو.

پوڏيسر جو تلاءُ: پوڏيسر ڳوٺ وٽ. هن ۾ ست-اٺ مهينا بعضي ٻارهن مهينا به پاڻي رهي ٿو.

سانگاه ۽ لورائي: پارڪر ۾ وڏا تلاءُ آهن، جن جو بيان اڳي ڇڪو آهي.

ازالسواءِ پيا به ڪيترا ننڍا ننڍا تلاءُ آهن، جن ۾ ٿورو گهڻو پاڻي رهي ٿو.

۹- ٿر جا ڀاڱا

ملڪ جي بيهڪ، طبعي بناوت، زمين جي خاصيت، پلائي، پيلائي ۽ ٻين سببن جي ڪري ٿر جا جدا جدا ڀاڱا آهن، جيئن ته:

Marfat.com

۱- ڪاڻڙ: ڇاڇري شهر کان ولي اوڀر طرف ٿورو ۽ اتر طرف گهيڙي تائين، هن ڀاڱي کي ڪاڻڙ چوندا آهن. هن ڀاڱي ۾ واريءَ جون ڀٽون ننڍيون آهن ۽ ملڪ ۾ وڏا ۽ ڏکيا وڻ گهڻ آهن. هن ۾ ڇاڇري تعلقي جو اتر وارو ڀاڱو اچي وڃي ٿو.

۲- ڪنڌو: هن ۾ ڇاڇري تعلقي جو ڏاکڻو ڀاڱو ۽ ننگرپارڪر تعلقي جو اتر وارو ڀاڱو اچي وڃي ٿو. هتي جي زمين پلي ۽ آباديءَ لائق آهي، جنهنڪري کيتي سٺي ٿيندي آهي.

۳- پارڪر: هن ۾ ننگرپارڪر تعلقي جو ڏکڻ وارو ڀاڱو اچي وڃي ٿو، زمين سنئين ۽ ڪرالي آهي. هتي واريءَ جون ڀٽون ڪونه آهن، رائو گهڻو آهي. ڪارونجهر ٽڪري هن ڀاڱي ۾ آهي.

۴- سامروٽي: هن ۾ مٺي تعلقي جو ڏکڻ-اولهه ۽ ڏيپلي تعلقي جو اتر وارو ڀاڱو اچي وڃي ٿو. هتي جي زمين پلي آهي، جنهنڪري ڪڻڪ ۽ ٻصر ٿئي.

۵- ولڪو: هن ۾ ڏيپلي تعلقي جو الهندو ڀاڱو اچي وڃي ٿو.

۶- وٽ: هن ۾ ڏيپلي ۽ مٺي تعلقن جا ڏکڻ وارا ڀاڱا اچن ٿا، هي زمين جو ٽڪرو ڪڇ جي رڻ سان دلڪشي ۽ واجهو آهي، جنهنڪري هتي پاڻي ناڪهو آهي.

۷- مهراڻو: اڳوڻيءَ مهراڻ نديءَ جي وهڪري جي پر وارو ڀاڱو آهي، هن ۾ ڇاڇري تعلقي جو اولهه ۽ عمرڪوٽ تعلقي جو ڏکڻ-اوڀر وارو ڀاڱو ڇي وڃن ٿا.

۸- ڍاٽ: هي سڄي ٿر جي وچ وارو ٽڪرو آهي. هن ۾ عمرڪوٽ تعلقي جو ٿورو ٽڪر، ڇاڇري تعلقي جو گهڻو ڀاڱو، ۽ مٺي تعلقي جو ڪجهه اترين ڀاڱو اچي وڃن ٿا. هن جي ڪري سڄي ملڪ کي ڍاٽ به سڏيندا آهن ۽ رهاڪن کي ڍاٽي چيو آهي.

۹- اچڙو تر: هن ۾ عمرڪوٽ تعلقي جو اترين ڪنارو، ۽ کپري تعلقي جو اتر-اوڀر وارو ڀاڱو اچي وڃي ٿو ۽ اڳتي خيرپور رياست ۽ جيسلمير تائين دلگ اٿس. هن کي ٻولٽ ۽ ٻيٺا به چوندا آهن. هتي آبادي گهٽ، ۽ ماڻهن جي رستي ڇڏيءَ آهي.

Marfat.com

(ب) ٿر جي پراچين حالت

ايامن کان وٺي ڌرتيءَ جي مٿاڇري تي ڪئين تبديليون ٿينديون رهيون آهن. ٿر ۾ واريءَ جون ڀٽون آهن، جن جو مثال ائين سمجهجي جيئن سمنڊ ۾ لهرن ۽ ڇولين وقت سمنڊ جو مٿاڇرو هيٺ مٿي نظر ايندو آهي. اهي ڀٽون ڪي هوا لڳڻ سان ڪو نه ٺهي سگهيون هونديون. ڪي چون ٿا ته اتي اڳي سمنڊ هو(١)، نه رڳو اهو ٽڪرو پر سارو ڪڇ ملڪ به سمنڊ جي تري ۾ هو(٢)، رامائڻ واري وقت ۾ راجپوتانا جا ڪي ڀاڱا به سمنڊ هيٺ هئا(٣)، ۽ سمنڊ جي ڇولين ڪري قدرتي واريءَ جا ڍڙا ٺهي پيا هئا، جي سمنڊ جي سڪي وڃڻ ڪري ظاهر ٿي پيا آهن. ٿر ۾ اهڙا ٿانئين ڪٿي ڪٿي زمين تي شنک، ڪوڏيون، ڪالڪروٽا، راڪو (مڇن جي پور) ۽ ٻيون اهڙيون شيون لڀن ٿيون جي سمنڊ هئڻ جي ثابتي آهن ۽ واريءَ جون ڀٽون جيڪي آهن، سي سڀ اتر-اوڀر کان ڏکڻ-اولهه ڏي آهن، جي چمڪندڙ ۽ صاف واريءَ سان سٽيون پيئون آهن. اهي بلڪل اوچيون آهن ۽ سڀيئي ساڳئي رخ تي آهن، جنهن ڪري ئي چيو وڃي ٿو ته اهي سمنڊ جي ڇولين جو نتيجو آهن.

ٿر جي واريءَ جو رنگ ڳاڙهو آهي جو ڪراچي ۾ ڪلفٽن وٽ گڏ ٿيل واريءَ جهڙو آهي، نه ته مٿي درياءَ جي ڇوڙ ڪري جيڪا واري ڏسبي آهي، اها سفيد هوندي آهي ۽ نه ڳاڙهي. ٿر ۾ خاص ڪري ڏيپلي تعلقي ۾ لوڻ جا سَرَ آهن، جن مان سارڻ جو سَرُ مشهور آهي. انهن سرن جو پاڻي سمنڊ جهڙو کارو آهي جو هيٺان نڪري ٿو. واريءَ ۾ مڇن جي پور يعني راڪو به ندين جي وهڪري ۾ آيل يا ڇولين سبب پهچي ذرا ذرا ٿيل آهي.

(١) "سنڌ گزيٽيئر" جلد پهريون صفحو ٥. "وقائع راجستان" اردو ڀاڱو پهريون صفحو ٨٨ ڇپيل لکنو سال ١٩٥٢ع.
(٢) "ڪڇ جو اتهاس" گجراتي ڇپايائي - ني - ڪالڊي، انجار صفحو پهريون.
(٣) "راجپوتانا اتهاس" هندي ڀاڱو پهريون، جگديش سنگهه گهلوت صفحو ٦.

Marfat.com

ٿر ۾ ٽبن - ڇٽن ڀِٽُن (ڀِٽُ = ننڍو ڏوٽ) کان هيٺ پٿر آهي جنهن کي روهه چوندا آهن. سمنڊ ۾ به هيٺ پٿر ٿيندا آهن. ٿر جي کوهن ۾ گهڻو ڪري پاڻي کارو ۽ ڪڙو آهي، جنهن مان سمجهجي ٿو ته اڳ اتي ضرور سمنڊ هو، نه ته مٺي درياءَ جي ڇاڙيل ملڪ جو پاڻي ضرور مٺو ٿيندو آهي.

ڪي چون ٿا قديم زماني ۾ ضرور ڪو سخت زلزلو، مصيبت جي صورت ۾ هن ملڪ تي آيو هوندو، جنهن زمين جي اهڙي حالت پيدا ڪئي. اهڙا زلزلا وقت به وقت ٿين پيا جي زمين جي صورتحال بدلائي ڇڏين ٿا. جيئن ته سنڌ ۾ هڪ زلزلو راجا ڪيمي ڪمار جي وقت ۾ سنڌس ظلمن سبب ٥٣٦ ق-م ۾ ٿيو، جنهن ۾ گاديءَ جو هنڌ ۽ ڪيترا شهر ناس ٿي ويا(١)، سنه ٩٦٢ع جي زلزلي ڪري سنڌو ندي پنهنجو رخ بدلائي ويئي(٢)، الور جو شهر ناس ٿي ويو. برهمڻ آباد جو ناس ٿيڻ به زمين جي زلزلي ڪري ٿيو. ١٨١٩ع ۾ سنڌ اندر اهڙو ته موتمار زلزلو ٿيو جو سنڌ ۽ ڪڇ جي رڻ جي گهڻي صورت بدلجي ويئي. ويجهڙائي ۾ سنه ١٩٣٤ع ۾ بهار جو زلزلو ٿيو، جنهن بابت پنڊت جواهر لال نهرو لکي ٿو ته "روبرو ڏسڻ سان معلوم ٿيو ته اتي ڪيترن هنڌن وڏا خال ۽ ڦرڪ ٿي پيا هئا، واهن ۽ ڪنارن وغيره جون پليون ڊهي پيئون هيون ۽ سڄي اراضي پاڻي جي ڦوٽن ۽ واريءَ جي ڍڳن وارو پٽ ٿي پيئي هئي، جڻ ته ڪنهن راڪاس ڀاري پرانت کي مٽيءَ جو ڀنوڙو سمجهي هٿن ۾ اٿي والڪر چوهي مروٽي سروٽي صورتحال ئي ڦيرائي ڇڏيو هو(٣). مئي ١٩٣٥ع ۾ ڪوئيٽا جي زلزلي ڪري به زمين جي حالت بدلجي ويئي هئي. اهڙيءَ طرح ٿر ۾ به زلزلي ڪري سمنڊ جي پاڻيءَ هٽي وڃڻ ڪري زمين هيٺ مٿي ڏڙا ۽ ڀٽون ٿي پيئي آهي.

---

(١) "سنڌ جي هندن جي تاريخ" جلد پهريون، ڀيرومل مهرچند آڏواڻي صفحو ٣٠.
(٢) "پراچين سنڌو سڀيتا" مهاراج دوارڪا پرساد شرما صفحو ٤٤.
(٣) "جواهر جيوني" سنڌي ترجمو ياڪوب لنڪ ٽيرٿ - وسنت صفحو ١٨٢.

Marfat.com

ڪپتان اسٽينلي رئڪس صاحب سال ١٨٤٧ع ۾ ڪڇ ڀڄ ۾ اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ مقرر ٿيو. مٿي، ڏيپلو ۽ ننگر پارڪر تعلقا جي اُهيءَ سال برٽش سرڪار جي حفاظت هيٺ آيا ان جو انتظام ڪپتان رئڪس صاحب جي حوالي ڪيو ويو، جنهن جو هيڊ ڪوارٽر ڀُڄ هو. هن صاحب سرڪاري رڪارڊ ۽ ملڪي روايتن مان ڪوجنا ڪرڻ بعد حالات ٿر ۽ پارڪر تي هڪ ڪتاب سال ١٨٥٦ع ۾ لکيو، جو سال ١٨٥٩ع ۾ بمبئي سرڪار ڇپائي پڌرو ڪيو. اهو پهريون ڪتاب آهي جو ٿر ۽ پارڪر جي اڳين ۽ موجوده حالتن تي ڪجهه روشني وجهي ٿو. ڪپتان رئڪس جي تحقيقات موجب پارڪر ۾ هڪ قديم سلطنت جو پتو لڳي ٿو جنهن جو مکيه شهر پاري نگر هو، جنهن جو بنياد پهرينءَ عيسوي صديءَ ۾ چوڻ ۾ اچي ٿو. ماڻهن جو قديم مذهب جين ڌرم هو. اُهيءَ وقت پاري نگر جي آدمشماري چاليهه هزار هئي ۽ وڏو بندرگاهه هو. جو هاڻي ڪڇ جو رڻ آهي، سو خود عربي سمنڊ جو ڀاڱو هو ۽ جهاز سڌا لنگهي پاري نگر جي بندر تائين ايندا هئا، جو هاڻوڪي ننگر پارڪر کان چوڏهن ميل ۽ ويراواهه جي اُپرندي هو. ان وقت سنڌو ندي جي هڪ شاخ اتان وهي ننگر پارڪر وٽ چوڙ ڪندي هئي، جا هاڪڙي جي نالي سان سڏبي هئي. نديءَ جو هتان وهڻ ثابت ڪري ٿو ته ٿر ملڪ ان وقت سنئين سڌي زمين وارو هو ۽ پوءِ جڏهن زلزلو ٿيو تڏهن ندي وهڪرو ڦيرائي ويئي، شهر غرق ٿي ويو ۽ ڪيترن ميلن ۾ زمين هيٺ مٿي ٿي پئي، جنهنڪري پٽون پيدا ٿي پيون. عربي سمنڊ هتان هٽي سڪي ويو، جنهنڪري هاڻوڪي ڪڇ جو رڻ ظاهر ٿيو. ڪهڙي زماني ۾ اهو زلزلو ٿيو تنهن بابت ڪپتان رئڪس يا ٻئي ڪنهن به تاريخ نويس نه ڄاڻايو آهي.

ڪپتان رئڪس صاحب، جنهن ٿر جي حالتن جو باريڪ مطالعو ڪيو آهي، سو پنهنجي ڪتاب ۾ لکي ٿو ته ”ٿر جي زمين جو پٽن جي شڪل ۾ ٿي وڃڻ، ڌرتي جي ڪنهن سخت

Marfat.com

اُٿل پٿل جو نتيجو آهي؛ جيئن ڌرتي جي ڌرڻ يا زمين جي اندر واري طاقت جي ھلڻ ڪاڻ سان ٿئي. هوائن جي لڳڻ سان ائين ڪونه ٿيندو، باقي هاڻي هوائون پٿرن جي شڪل ۾ ٿوري ڦير گھير ڪن ٿيون(١)."

جيڪڏهن واريءَ جون پٽون سمنڊ جي ڇولين ڪري ٺهيون ۽ پوءِ سمنڊ جي سڪي وڃڻ ڪري ظاهر ٿي پيئيون ته پوءِ سنڌو ندي جي شاخ هاڪڙو ندي پڻ هوندي ۽ مان ڪيئن وهي سگهي هوندي، جنهن جي وهڻ بابت تاڪ راجستان ۽ ٻين ڪيترن تاريخن ۾ ثابتيون آهن. نديءَ جي وهڪري ڪري انهاسڪار اليءَ راهه تي پهتا آهن ته واريءَ جون پٽون سمنڊ جي سُڪي وڃڻ بعد پوءِ ڪنهن زلزلي سبب ٿيون آهن، ٻر جي زلزلي سبب ٿين ها ته سيٽي ساڳئي رخ يا ڊول تي اتر-اوڀر کان ڏکڻ-اولهه ڪونه ٿين ها ضرور آڏيون اُڀيون ٿين ها، تنهنڪري پٽن جي ٺهڻ جو ڪارڻ هڪ سان چئي نٿو سگھجي ۽ اڪو ڪنهن به تاريخدان اليءَ بابت پنهنجو آخرين رايو ڏنو آهي. ٿر جي پٽن جي بناوت ۽ بيهڪ مان اهو رايو وڌيڪ ورائتو ٿئي ٿو ته اهي سمنڊ جي ڇولين جو نتيجو آهن ۽ نه زلزلي جو ڪارڻ.

ڪيترا ماڻهو چوندا آهن ۽ عام طرح ائين سمجهيو آهي ته ٿر هڪ ويران ۽ سڃو ملڪ ٿي رهيو آهي، جنهن کي ڪابه تاريخي حيثيت ڪانهي، مگر ائين نه آهي. ٿر جي تاريخ بابت ڪنهن به صاحب ڪڏهين خير کا تڪليف ورتي آهي. ٿر ۾ ڪيترا جهونا کنڊر ۽ کوهه لڌا ويا آهن، جنهن مان سمجهجي ٿو ته اُتي اڳي ماڻهن جون وستيون رهنديون هيون، جيتوڻيڪ بلڪل وڏا شهر ڪونه هئا ته به اچوڪي جهڙو وسندڙ ملڪ هو، بلڪ اليءَ کان به وڌيڪ آباد هو.

١- ڪڇ جو رڻ

ڪيترن روايتن موجب راجپوتانا، ٿر ۽ ڪڇ جا ملڪ سمنڊ جي تري ۾ هئا، جتي هميشه سُڪي آهي الي ڪو وقت اڳي

(١) الوحيد اسپيشل ايڊيشن سنڌ آزاد نمبر جون ١٩٣٦ع صفحو ٧٥.

پاڻيءَ جون لهرون هڻي لڳيون. اهو زلزلي سبب يا ٻي ڪنهن خدائي قدرت سبب زمين مٿي چڙهي آئي. جنهنڪري سمنڊ جو پاڻي هٽي ويو ۽ سڪيءَ جا پاگا ظاهر ٿي پيا، ۽ ڪڇ جي رڻ واري زمين اوڀا هيٺ هئي ۽ اهو عربي سمنڊ جو پاڳو هو ۽ ان وقت سنڌو ندي‌ءَ جي هڪ شاخ هاڪڙو نالي پنجاب مان نڪري امرڪوٽ جي اپرندي پاسي کان لنگهي لکپت بارکر وٽان وهي ڪڇ جي رڻ ۾ ڇوڙ ڪندي هئي. مطلب ته ڪنهن وقت ڪڇ جي رڻ ڏي سمنڊ جو منهن هو ته ڪنهن وقت منجهس درياءَ جو.

تاريخن مان معلوم ٿئي ٿو ته عيسوي سن کان سوا ٽي سئو ورهيه اڳي جڏهين سڪندراعظم سنڌ مان ٿي لنگهيو تڏهين به انهي سمنڊ جي پاڻيءَ ڇوليون هڻيون (۱). ڪي صديون پوءِ به انهي پاڻي هو.

٦٠ عيسوي ۾ يوناني سياح پيرپلس اتان لنگهيو هو جنهن به ڪڇ جي رڻ بابت ذڪر ڪيو آهي ته اتي پاڻي هو. الائسي ريڪلس چوي ٿو ته "رڻ چوڏهين صدي تائين ڪليل سمنڊ هو، پوءِ ڌرتي جي سخت ڌوڏڻ سبب زمين هيٺ مٿي ٿي ويئي ۽ رڻ ٺهي پيو ۽ سمنڊ هٽي ويو. لکپت بارکر جي اتر-اپرندي، جو وڳرالو آهي سو دراصل ساموندي بندر ۽ واپاري مرڪز هو" (۲).

سن ۱۰۲۴ع ۾ سلطان محمود غزنوي سومناٿ جي مندر تي ڪاهه ڪرڻ بعد ڪڇ جي رڻ مان ٿي موٽيو، ته جنهن تنهن هٽي ٻيٽ ڏٺس ته هتي جون لهرون تنهنجو لشڪر لوڙهي ڇڏينديون. شايد سگهو ئي پوءِ پاڻي سڪو آهي جو سن ۱۳٦۰ع ۾ سلطان فيروز شاهه جي لشڪر ڪمترين راتيون رڻ ۾ گهاريون. پر ان وقت هتي جي پاڻيءَ جو ڪو به ذڪر ڪونهي، فقط ڪن خاص ٽڪرن ۾ پاڻي هو (۳).

ڪڇ جو رڻ اپرندي کان الهندي ڏي اسي ڪوهه ۾ ۽ اتر کان ڏکڻ ڏي سٺيهن ڪوهن ۾ سيٽيج لڳالي بيٺو آهي. ٽاڊ راجستان

---

(۱) "ٽاڊ راجستان" انگريزي جلد پهريون صفحو ۱۳.

(۲) "دي ارٿ اينڊ انس انهابٽينٽس آر يونيورسل جاگرافي" جلد پنجون صفحو ۱۴۲.

(۳) "تاريخ فيروزشاهي" بحوالا هسٽري آف انڊيا سر ايليٽ صاحب جلد ٽيون.

Marfat.com

موجب سنڌس ڊيگهه ١٥٠ ميل ۽ ويڪر پنج ڪان ٻلهياري تائين ٧٠ ميل آهي(١). سنڌس جملي پکيڙ ٧ هزار چورس ميل آهي(٢).

اڳين سمجهڻ ۾ گهرجي ته ڪو سنه ١٣٦٢ع ۾ الهيءَ سموري ايراضي ۾ پاڻي ڪوڙ هو. اڄ تائين ڏيپلي تعلقي جي ذڪڻ طرف ٻوٽ رحمڪي بازار جي ويجهو پراڻ آهي. پراڻ لفظ جي معنيٰ آهي پراڻو درياهه. اڳي سنڌونديءَ جي شاخ هتان وهندي هئي ته ڪڇ جي رڻ مان دلڪيون ۽ جهاز هلندا هئا، جي ڪناري وارن بندرن تي اچي بيهندا هئا. ونگاڪيو (وگهه ڪوٽ)، وينگي (ونڪو)، ٻلهياري، رحمڪي بازار ۽ ويراواهه ساهوونڊي بندر هئا(٣). نديءَ جو پاڻي گهاري شيخپاڻي، تعلقي بدين وارن رڻ پسائي لکپت تائين پهچندو هو(٤).

سنڌ ۽ ڪڇ جو رڻ سمنڊ جي حصي جو پيٽ ٿو معلوم ٿئي ۽ پوءِ ڪنهن طبعي يا قدرتي سبب ڪري مٿي چڙهي آيو آهي. هن ۾ پيو ڪوبه ساهوارو دائمي رهائش نٿو ڪري سگهي، سواءِ جهنگلي گڏهن (گورخرن) جي، جي رڻ جي ٻيٽن ۾ گاهه جي ٻوٽا لاءِ ڦرندا رهندا آهن. ڪن ٻيٽن ۾ کارو پاڻي به آهي(٥).

هاڻي رڻ جو گهڻو ڀاڱو سڪو پيو آهي. ڪٿي ڪٿي رڃ ڏسڻ ۾ ايندي آهي؛ گرمي سبب ڪٿي ڪٿي پوئو تپندو آهي ته پريان پاڻيءَ جي ڏيکاري پيو ڏيندو آهي ۽ ويچارا هرڻ پاڻيءَ جي آسري تي ڊوڙي ڊوڙي ساهه ڏيندا آهن. واقفڪار کان سواءِ پيو ماڻهو به سچ پچ پاڻي سمجهندو. لڏيو مٿر نه پري کان جبل جي ڏيکاري پيو ڏيندو آهي.

---

(١) "تاد راجستان" گجراتي جلد ٻيون ڇپيل سستو ساهتيه پستڪاليه احمد آباد سنبت ١٩٨٢.

(٢) "سنڌ جي تاريخ" مرزا قليچ بيگ، سنڌي ايڊيشن سال ١٩٠٣ع.

(٣) "جرنل آف دي سنڌ هسٽاريڪل سوسائٽي" واليوم VIII نمبر ٢ جون ١٩٤٧ع صفحو ٨١.

(٤) "سنڌ گزيٽيئر" صفحو ١٤٨ - ١٤٩.

(٥) "امپريئل گزيٽئر" جلد چوٿون صفحو ٥٩.

Marfat.com

ٿر ۽ ڪڇ جي آمدرفت اُٺن رستي ٿيندي آهي، ڇو ته رڻ مان ٿيندي آهي، ۽ برسات ٻوڙڻ وقت رڻ ۾ پاڻي بيهندو آهي، جو بعضي ڪن هنڌن ۴-۵ فوٽ يا وڌيڪ اونهو به بيهندو آهي ۽ ڪٿي ڪٿي گرٽيون يعني ڏٻيون به آهن، جن ۾ جيڪڏهن ڪو ماڻهو يا وهٽ اٽڪيو ته نڪرڻ ئي مشڪل. جيئن جيئن نڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪندو، تيئن تيئن وڃندو وڌيڪ ڦاسندو. تنهنڪري برساتي موسم (چوماسو) ۾ رڻ جي مسافري تڪليف واري آهي. ڪٿي ڪو واريءَ جو دڙو آهي، جتي لهڻ ۽ ٿورن ڪان سواءِ ٻيو ڪجهه ڪونه ٿئي. اهڙن هنڌن تي مسافر ساهي پٽي اٺن کي چارو وغيره ڏيندا آهن.

٣- هاڪڙو ندي

آرين جي اچڻ کان اڳ ڪڇ جو رڻ ۽ راجپوتانا جو ڪجهه حصو سمنڊ هيٺ هئا ۽ ڪڇ جو رڻ کنڀات جي نار سان ڳنڍيل هو. مهاڀارت جي زماني بعد عربي سمنڊ گهٽجندو ويو. ان وقت سنڌو نديءَ جي شاخ هاڪڙو ناليءَ اتر ۾ پنج ند وٽان نڪري ٻهاولپور، اپرلدي سنڌ (ٿر) عمرڪوٽ وٽان لنگهي، لنگر پارڪر وٽ ڪڇ جي رڻ ۾ چوڙ ڪندي هئي. ابو الفضل ”آئين اڪبري“ ۽ ٽاڊ صاحب ”ٽاڊ راجستان“ ۾ هاڪڙي بابت اشارا ڏنا آهن.

رياست ٻهاولپور، جيسلمير ۽ ٿر ۾ سنڌس ڦٽل نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا.
ڪپتان ريڪس صاحب به لکي ٿو ته ”سنڌو نديءَ جي شاخ هاڪڙو نالي لنگر پارڪر وٽ چوڙ ڪندي هئي، جنهن ۾ دلکيون ۽ جهاز هلندا هئا ۽ ويرا واهه جي پرسان پاري لنگر جو مشهور بندر هو جتي اچي بيهندا هئا“.

ويرا واهه جي پرسان هڪ ٽڪري آهي جنهن جو نالو ڏوٽڙ آهي. ڏو = ٻه، تڙ = درياهه جو ڪنارو جتي جهاز ۽ دلکيون بيهن، چون ٿا ته اهيءَ ٽڪريءَ وٽ اڳي ٻن جهازن جي بيهڻ لاءِ تڙ هو، تنهنڪري اهو نالو پيس.

درياهه يا هاڪڙي جي پيٽ کي ”سنکها“ سڏين ٿا، ان ۾ هاڻي ٻوڪ ٿئي ٿي. ان وقت شايد ٿر ۾ پٽون ڪونه هيون ۽ زمين

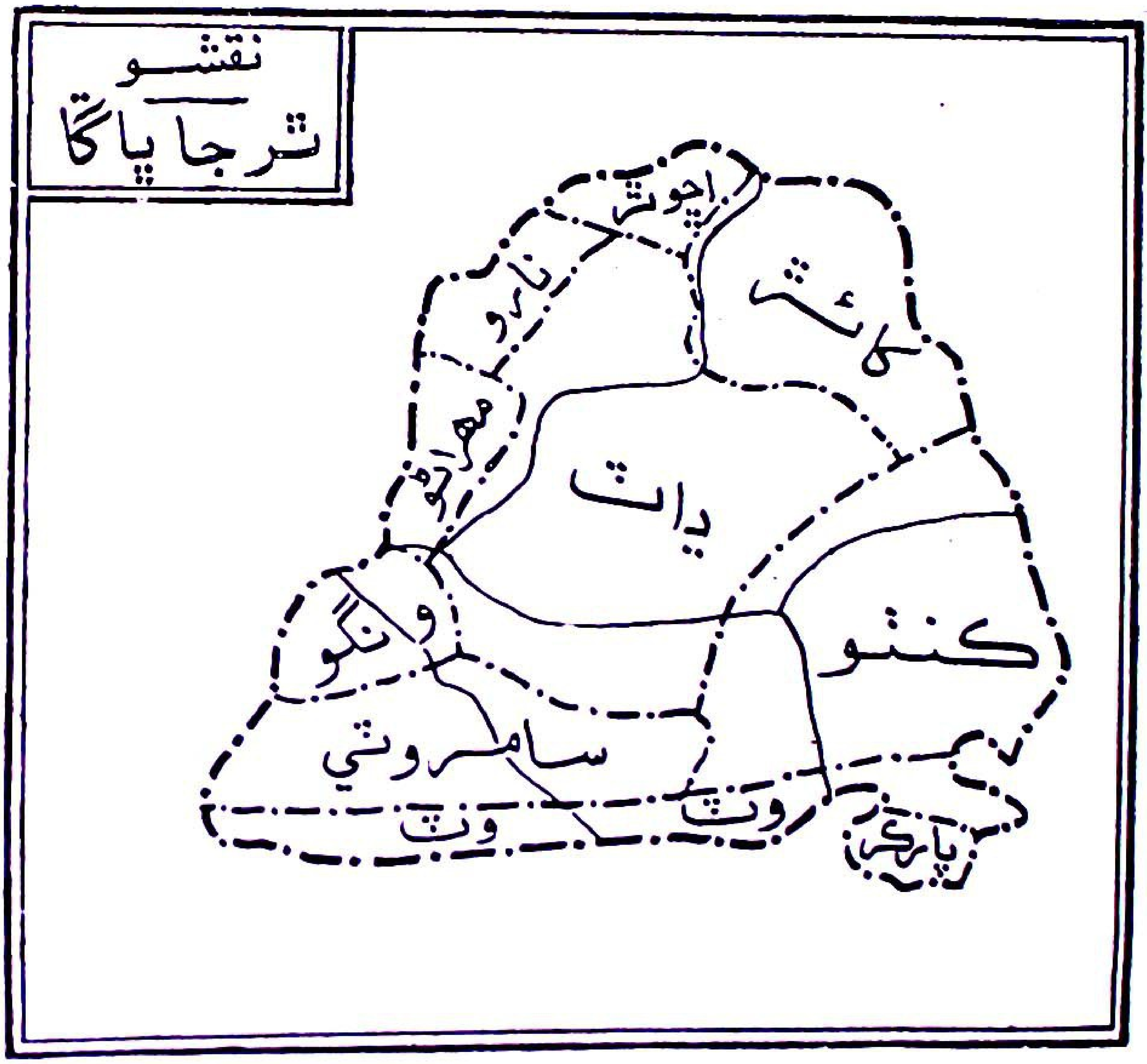
نقشو
ٿرجا پاڱا
اڇڙو
نارو
ڪاٺ
مهراڻو
ڍاٽ
ونگو
ڪنٺو
سامروٽي
وٽ
وٽ
پارڪر

Marfat.com

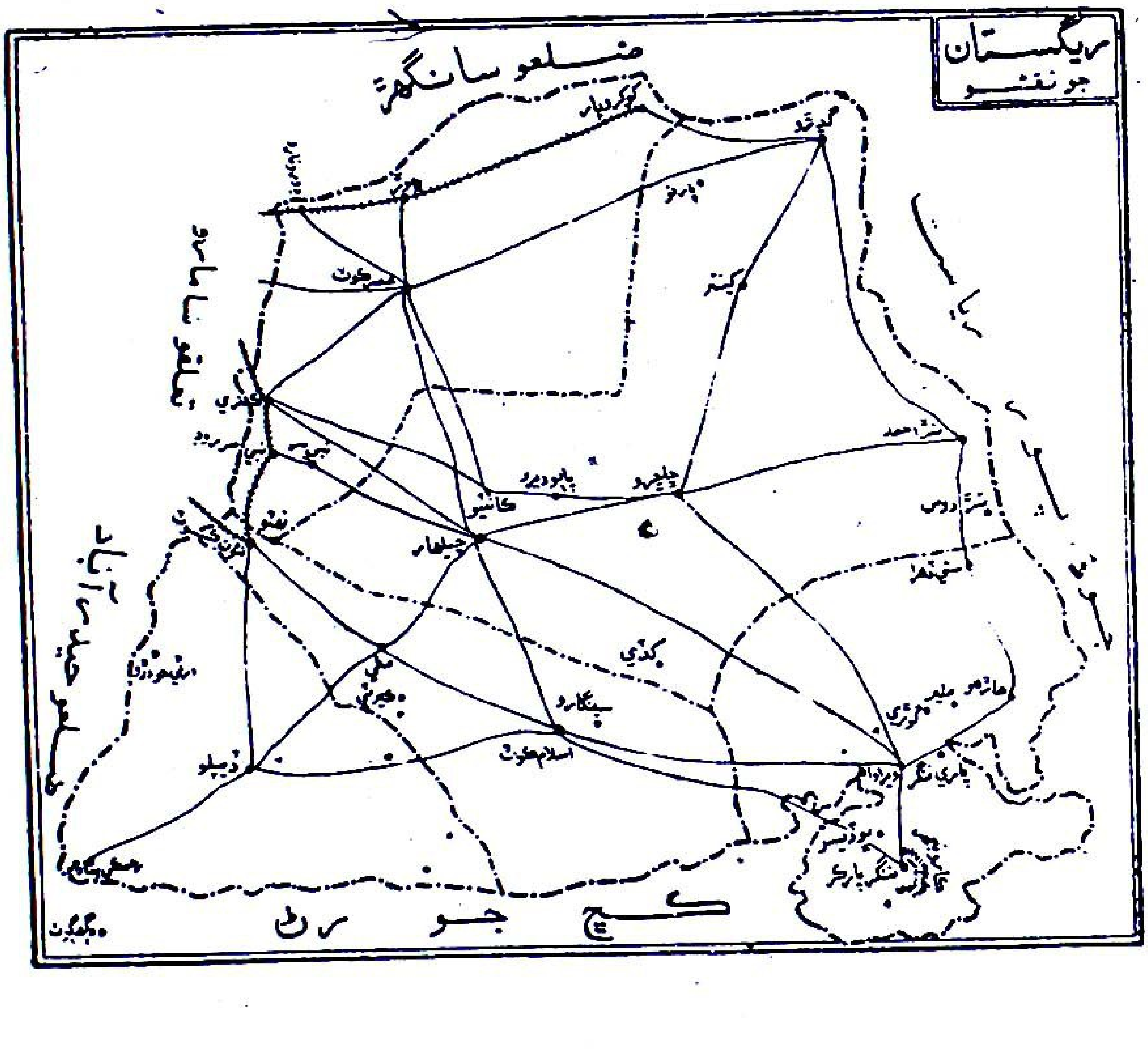

134253

Marfat.com

سڀئين هئي، ۽ پوءِ ڏرنيءَ جي زلزلي سبب زمين جي هيٺ مٿي ٿيڻ ڪري، هاڪڙو ندي بند ٿي ويئي، ڇاڪاڻ جو اڳي سنڌ ۾ خوفناڪ زلزلا ٿيندا هئا.

هاڪڙو ڪڏهين بند ٿيو، ان بابت چٽي طرح چئي نٿو سگهجي؛ پر ڪئپٽن ريڪس صاحب لکي ٿو ته "عيسوي ٻارهين صديءَ ۾ ٻاري لنگر وڏو بندر گاهه هو." الهيءَ مان انومان ڪري سگهجي ٿو ته هاڪڙو ندي به شايد عيسوي ٻارهين صديءَ کان پوءِ بند ٿي هوندي.

٣- مهراڻ ندي

پراچين وقت کان وٺي سنڌو نديءَ مان ڪيتريون شاخون نڪتيون آهن ۽ بند ٿيون آهن. خود سنڌو ندي به پنهنجي وقت به وقت وهڪرا ڦيرائي. مسٽر آر- جي ٻشر جي بهاولپور رياست کان وٺي (جتان هاڪڙو نديءَ جو وهڪرو معلوم ٿئي ٿو) ڪيرٿر جبلن جي قطار تائين ١٨ جاين تي سنڌو نديءَ جي جهوني وهڪري جا نشان معلوم ڪيا آهن.

اڄ تائين ڏيپلي تعلقي جي ڪوٽ رحمڪي بازار جي ويجهو پُراڻ آهي. پراڻ لفظ جي معنيٰ آهي پراڻو درياهه. ڪي چون ٿا ته سنڌو نديءَ جي شاخ اڳي اتان وهندي هئي. سنسڪرت ۾ سنڌو معنيٰ سمنڊ يا وڏو درياهه، ان جو ڏاتو يا بنياد آهي "سيند" معنيٰ وهڻ. جنهن سنڌوءَ جي بنيادي معنيٰ آهي "جا سدائين پيئي وهي"، اهو سٿين يا تاتاري ٻالو آهي. سنسڪرت ۾ مَهارڻو، مَها = وڏو ۽ آرڻو = جل. سمنڊ يا وڏو سمنڊ. سمنڊ جو پاڻي کارو ٿيندو آهي، پر هن نديءَ جو پاڻي مٺو هو، جنهنڪري ڪِن مٺو مهراڻ ڪري چوندا هئا ۽ ڪڇ جي رڻ مان ٻيڙيون ۽ جهاز هلندا هئا، جي رحمڪي بازار ۽ ٻلهياري تعلقي ڏيپلي وٽ اچي ٻيهه ٺهندا هئا، جنهنڪري

Marfat.com

اهي بندر هئا ۽ نديءَ جو ناٺي رخ مان وهي لکپت تائين پهچندو هو ۽ لکپت جي سارنبال بوک جو مدار ئي انهيءَ ناٺي تي هو.

هن بابت ڪرنل جيمس ٽاڊ صاحب لکي ٿو تہ ”بکر کان اتر ۷ ميل ہند تي سنڌو نديءَ مان هڪ شاخ نڪري لکپت جي پرسان سمنڊ ۾ پوي ٿي. اها سنڌ جي اوپر پاسي پٽن جي پرسان وهي ٿي. هن کي مٺي ندي يا مٺا مهراڻ چون ٿا“ (۱). انهيءَ ڪري اڄ تائين پٽن جي ڏاڍي زمين جي دلگ واري ٽڪر کي مهراڻو چوندا آهن. هيءَ ندي هاڪڙو شاخ بند ٿيڻ کان پوءِ وهندي هئي.

مسٽر هينري ڪزنس لکي ٿو تہ ”قديم زماني کان وٺي سنڌ ۾ ٻہ وڏيون نديون وهنديون هيون: هاڪڙي هاٺو کي سنڌو ندي ۽ ٻي مهراڻ ندي. سنہ ۹۶۲ع ۾ هڪ خوفناڪ زلزلو ٿيو، جنهن سکر ۽ بکر وارا ٽڪر ٽوڙي ڇڏيا. انهيءَ زلزلي سبب الور وٽان مهراڻ رخ ڦيرايو تہ ناٺيءَ جي الٽاٽ سبب شهر ڦٽي ويو“ (۲).

چوڻ ۾ اچي ٿو تہ مهراڻ، وڳهہ ڪوٽ جي پرسان وهندي هئي ۽ اڄ تائين وڳهہ ڪوٽ جي ولهو زمين مان ناٺيءَ جون سڙيل ڪاٺيون ۽ ٻيا اهڙا نشان ملندا آهن، جنهن مان سمجهجي ٿو تہ مهراڻ ندي ضرور اڳي اتان ئي وهندي هئي.

---

(۱) ”ٽاڊ راجستان“ جلد پهريون گجراتي صفحو ۷۱۷.
(۲) ”انٽيڪئيٽيز آف سنڌ“ هينري ڪزنس.

Marfat.com

باب ٻيو

ٿرپارڪر جا راجپوت

١- راجپوتن جو اصل نسل

ٿر ۽ پارڪر تي آڳاٽي وقت کان پرمار سوڍا راجپوتن جي سرداري هئي. اهي ڪڏهين سنڌ ۽ ڪڏهين دهليءَ جي بادشاهن جا تابعدار ۽ ڪڏهين خود مختيار ٿي پئي رهيا. هت انهن راجپوتن جو اصل نسل ڄاڻائڻ بلڪل ضروري آهي.

راجپوتن جي جنم جي ڪهاڻي هڪ عجيب آکاڻي آهي: وشنو ڀڳوان جو ڇهون اوتار پرسرام هو، جو رشي جمدگني جو پٽ هو. هڪ دفعي راجا ڪرت ويريه، جمدگني وٽ هڪ ڳانءِ ڏٺي جا ڪامڌين هئي. ڪامڌين معنيٰ اها ڳانءِ جنهن وٽان اسيدون پوريون ٿيڻ، يعني جنهن کان جيڪي گهرجي سو ملي. هڙي عجيب ڳانءِ تي راجا جي دل ٿي. هن جمدگني کان ڳانءِ گهري پر هن نه ڏنس. تنهن تي راجا اها ڳانءِ زبردستي ڪاهرائي هليو ويو. ان وقت سندس پٽ پرسرام گهر ۾ حاضر ڪونه هو. پر پوءِ جڏهين اچڻ وقت هن ڳالهه جي خبر پيس، تڏهين ٽپي باهه ٿي ويو ۽ بنا دير جي وڃي راجا کي ماري، ڳانءِ آڻي پنهنجي پيءُ کي ڏنائين. راجا جي پٽن پنهنجي پيءُ جي وير وٺڻ لاءِ جمدگنيءَ جي آشرم تي ڪلهه ڪئي: ان وقت پرسرام ڪيڏانهن ٻاهر ويو هو ۽ جمدگنيءَ گهر ۾ اڪيلو ويٺو هو. راجڪمار هن کي اڪيلو ڏسي کيس ماري هليا ويا. پرسرام پوءِ جڏهين پنهنجي آشرم ۾ اچي هيءَ حالت ڏٺي، تڏهين سڄي ڳالهه معلوم ڪري پرڻ ڪيائين ته

Marfat.com

اهي راجڪمار ته پورا ڪندس، پر ڪوبه ڪتري ٻچو جيئرو نه ڇڏيندس. هي سڄي ڳالهه پراڻن ۾ ڏنل آهي ۽ ائين ٻڌ ڇاڻايل آهي ته پرسرام ايڪيهه دفعا ڪترين جو ڪل ناس ڪيو هو.

آڳاٽن ڪترين جو ڌرم هو برهمڻن ۽ ٻين ذاتين جو بچاءَ ڪرڻ. ڪتري ناس ٿي ويا ته برهمڻ ۽ ٻين جي سنڀال ڪير ڪري. اتي خود برهمڻ اچي ڪک ٿيا، ڇاڪاڻ جو ان وقت هندستان ۾ دئيت، اسسر ۽ دانو گهڻا هئا، جي عالمن جي چوڻ موجب سڀني لوڪن مان هئا. اهي برهمڻن کي سڃيندا ته ڪونه هئا پر هنن کي ڏاڍو آزاريندا هئا. ڪتري انهيءَ ڪري برهمڻن جو وڏو بچاءَ هئا، پر هاڻي ته اهڙو ڪو ڪتري ٻچو هوئي ڪونه جو هنن دئيتن جي آزار کان کين بچائي.

انهيءَ وقت ڪيترا رشي ۽ مني ابوپهاڙ تي رهندا هئا. برهمڻن کي تڪليف ۾ ڏسي وسشت مني ابوجبل تي رشين ۽ منين سان صلاح ڪئي ته هاڻي برهمڻن جي بچاءَ لاءِ ڇا ڪجي. آخر سڀني پاڻ ۾ صلاح ڪري برهما، وشنو، شو ۽ اندر ديوتا کي وينتي ڪئي ته توهين کي ڪتري پيدا ڪريو جي دئيتن کي ناس ڪري برهمڻن جو بچاءَ ڪن. رشين پوءِ ابوپهاڙ جي ڏکڻ الهندي ڪنڊ تي، يگيه جي اگني دکائي، اندر ديوتا کي چيو ته اول اوهين ڪو ڪتري آڀايو. رشين جو چوڻ مڃي اندر ديوتا ڀين جو هڪ پتلو ٺاهي، ان تي امرت ڇڙڪاري پوءِ اهو پتلو اگني ڪنڊ ۾ اڇلايو ۽ پوءِ سنجيوني منتر (جيئارڻ جو منتر) آچاريائين: ته ڏسو ڪرتار جي قدرت جو ازغيبي اگني مان هڪ مرد ٻاهر نڪري آيو، جنهن کي ساڄي هٿ ۾ گدا هئي. هو اگني مان نڪرڻ وقت چوندو آيو ته "مار، مار". انهيءَ سبب هن تي "پرمار" نالو پيو: پرمار لفظ جي معنيٰ آهي پراون يا ڌارين کي مارينڌڙ. ناٿ صاحب پرمار

Marfat.com

لفظ جي معنيٰ ’ڀهريون ماريندڙ‘ يا ’ڏک هڻندڙ‘ لکي آهي.

وشين ۽ سنين جي چوڻ تي، پوءِ برهما پيو هڪ پتلو ناهي يڳيه جي اگنيءَ ۾ وجهي، منتر اچاريو ته اگني ڪنڊ مان پيو هڪ جوان پيدا ٿيو، جنهن کي هڪ هٿ ۾ تلوار ۽ ٻئي هٿ ۾ ويد هئا: انهيءَ تي ”چلونڪي“ نالو پيو. چاڪاڻ ته هو برهما جي چلو يعني هٿ جي ترڻيءَ مان پيدا ٿيو هو، يعني برهما ڀهريائين جڏهين پنهنجي هٿ جي تري تي پتلو ناهيو تڏهين هي پيدا ٿيو، تنهن ڪري اهو نالو مليس. چاونڪي لفظ جو اچار پوءِ ڦري سلونڪي (سولنڪي) ٿيو آهي.

شو پڳوان پوءِ اگني ڪنڊ مان هڪ ڪاري شڪل وارو جوان پيدا ڪيو. انهيءَ جوان کي لڙائيءَ جو گهڻو فن ياد نه هو، مگر پهريداريءَ لاءِ پختو هو، تنهن ڪري هن کي دربان يا پهربدار مقرر ڪيائون ۽ انهيءَ سبب هن تي ”پرٿوي دوار“ نالو پيو. پرٿوي معنيٰ ڌرتي ۽ دوار دروازو. هو گويا پرٿوي جي دروازي جو نگهبان هو، تنهن ڪري اهو نالو مليس. پرٿوي دوار لفظ جو اچار ڀهريائين ڦري ”پرٿهيار“ ٿيو ۽ هاڻي عام طرح پڙهيار چئبو آهي.

وشنو ڀڳوان اگني ڪنڊ مان پوءِ ٻاڻ جهڙو هڪ چتر ڀج (چئن ٻانهن يا ٻانهن وارو) ڀهانيجوسي جوان پيدا ڪيو، جنهن جو رنگ ڪرشن ورن (ڪارو) ۽ تمام بهادر هو. پريل ترڪش ٻڌل هوس ۽ هڪ هٿ ۾ ڌنش (تير ڪمان) ۽ ٻئي ۾ تلوار هئي، ان تي نالو پيو ”چترنگ“. سنسڪرت ۾ چتر معنيٰ چار ۽ انگ معنيٰ بت. چترنگ معنيٰ چئن بتن وارو: حقيقتاً بت چار ڪونه هوس پر بهادر هو. چترنگ لفظ جو اچار پوءِ ڦري چوهاڻ ٿيو. هاڪارو راجا پرٿوي راج چوهاڻ راجپوتن مان هو.

اهڙيءَ طرح راجپوتن جي قوم ديوتائن جي مهربانيءَ

Marfat.com

سان پيدا ٿي: ابوپهاڙ تي اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيا، تنهن ڪري انهن کي ”اگني ڪل“ يعني اگني (باهه) جي ڪٽنب وارا به چئبو آهي. اها اگني ڪنڊ، جنهن مان راجپوت پيدا ٿيل چون ۾ اچن ٿا، سا اڄ تائين ابوپهاڙ تي قائم آهي ۽ اها راجپوتن لاءِ وڏو تيرٿ جو آستان آهي.

راجپوتن جي جنم جي ڪهاڻي هڪ ڏند ڪٿا آهي، جا پرانن ۾ ڏنل آهي ۽ ڪرنل ٽاڊ صاحب به اهائي ڏني آهي. جاڪاڻ ته سڀئي هندستان جا راجپوت اها ڳالهه سچي ڪري مڃين ٿا (۱). پنهنجي هن حقيقت جي تصديق لاءِ هو ڪيترن شلا ليکن جا حوالا پيش ڪن ٿا. اهڙن اُن شلا ليکن جو احوال ”ڏاو رياست“ جي اتهاس ۾ آيل آهي. ابوجبل تي اچليشور مهاديو جي مندر ۾ هڪ ليک لکيل آهي، جنهن ۾ ڄاڻايل آهي ته پرمار دونهي مان پيدا ٿيو هو ۽ شترو ماريا هئائين.

راجا مونج کان پوئين شلاليکن ۾ ۽ اتهاسڪ پستڪن ۾ پرمارن جي وڏي جو ابوجبل تي مهرشي وسشٽ جي اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيڻ برابر ڏيکاريل آهي، مگر اها ڪلپنا به اتهاس جي اندڪار ۾ پوءِ ڪيل معلوم ٿئي ٿي. پرمارن جي شلاليکن ۾ انهيءَ گهراڻي جي وڏي جو نالو ڌوم راج ڏيکاريل آهي. ڌوم معنيٰ دونهون، جو باهه مان پيدا ٿيندو آهي. شايد انهيءَ تي، پرمارن جي وڏي جو اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيڻ ۽ انهن جو اگني ونسي چوائڻ جي ڏند ڪٿا، پوءِ سان گهڙت ٿي هجي ته عجب ڪونهي (۲).

”پرٿوي راج راسا“ ڪتاب موجب چار گهراڻا ابوجبل

---

(۱) ”سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ“ مسٽر پيرو مل مهرچند آڏواڻي صفح ۱-۵.

(۲) ”امرڪوٽ اتهاس“ مسٽر تيج سنگ سولنڪي صفحو ۷۹.

ٿي ڪيل. يڪي ماڻ پيدا ٿيل آهن: جنهن بابت ڪن جو رايو آهي ته پراچين ڪتري جي ٻڌ ڌرم ۾ شامل ٿي ويا هئا، تن کي شڌ ڪري آريه ڌرم ۾ ورتو ويو هوندو، يا اهي چار گهراڻا به هئن، شاڪ ۽ ٻين وانگر ٻاهران آيل هوندا، جن کي برهمڻن شڌ ڪري، پنهنجي ڌرم ۾ ورتو هوندو، پر ڪوجنا ڪندڙ اگني ونس کي سوتنتر ونس نٿا مڃين. اگني ونس ۾ چارئي ڪل مڃيا وڃن ٿا، پرشلا ليکن ۽ پراچين اتهاسڪ گرنٿن ۾ چوهاڻ سورج ونسي (ڏسو ايپگرافيا انڊيڪا ڀاڱو ٻيو صفحو ١١٩). (پرٿوي راج وجيه ڪاويه سرگ پهريون) (جرنل آف رايل ايشيانڪ سوسائٽي لنڊن سنه ١٩٠٣ع). سولنڪي چندرونسي (ڏسو اوجها سولنڪيون ڪا پراچين اتهاس، ۴ سنبت ١٩٦۴) پڙهيار سوريه ونسي (ڏسو رپورٽ آرڪيالاجيڪل سروي آف انڊيا سنه ٣-١٩٠۴ع صفحو ٢٨٠). پرمار برهم ڪتري ونسي (ڏسو پنگلا سوتر ورت) مگر مرهٽن جي ونساولي ۾ پرمان کي سوريه ونسي لکيو اٿن (١).

ڪي يورپي اتهاس ليکڪ لکن ٿا ته پرمار، پڙهيار، سولنڪي ۽ چوهاڻ راجپوت گوجرن جو اولاد آهن، جي آرين وانگر وچ ايشيا مان لڏي ڇهين عيسوي صديءَ جي اوائل ڌاري اتر هندستان ۾ آيا هئا (٢).

پرمارن جي مڃتا، ته هو مهرشي وشسٽ جي اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيا آهن، سا تاريخ دانن، ودوانن ۽ عالمن کي قبول ڪونه آهي، هو ان کي من گهڙت سمجهن ٿا. چاڪاڻ ته مالوا جي پرمار راجا سونج (سنبت ١٠٢٨-١٠٥۴ = عيسوي سنه ٩٧١-٩٩٧ع) کي، راجا پنڊت هلايڌ "پنگل سوترورتي"

---

(١) "راجپوتانا اتهاس" هندي ڀاڱو پهريون سال ١٩٣٧ع صفحو ١٠.

(٢) "رايل ايشيانڪ سوسائٽي جرنل" ١٩٠٥ع، ڊاڪٽر ردولف هورنلي صفحو ١-۴.

Marfat.com

پستڪ ۾، برهم ڪتر گهراڻي جو ڇيو آهي. انهيءَ شبد (لفظ) جي ويا ڪيا ڪندي، اتهاس ويتائن (تاريخدانن) ۾ مت ڀيد آهي. ڪي چون ٿا ته برهمڻ وشسٽ جي يگيه جي وڪيا ڪرڻ واري ۽ راڪشسن جي حملي کي ٽارڻ واري ڪي راجپوت ڇيو ويو آهي. ٻيو هيءُ به رايو آهي ته هي ماڻهو برهمڻ ۽ ڪتري ٻنهي ذاتين جي گڏيل سنتان آهن، جو اهڙين شادين جو رواج اڳي هندن ۾ عام هو. يا اهي وڌوسي هئا ۽ برهمڻ جي ستڪار مان شد ٿي انهن کي ڇتري ڪيو ويو، انهيءَ ڪري انهي لاءِ ”برهم ڪتر ڪلين“ لفظ لاڳو ڪيو ويو (۱). هڪ اها به معنيٰ ڪئي وڃي ٿي ته جن جا وڏا برهمڻ مان ڪتري ٿيا هجن، انهن کي ”برهم ڪتر“ چوندا آهن يا انهن ماڻهن کي، جن ۾ برهمڻ ۽ ڪتري ٻنهي جا گڻ موجود هجن (۲).

مسٽر پيرومل لکي ٿو، ته ”پنجين صدي جي پڇاڙي کان ستين صدي جي شروعات تائين سنڌ ۾ راءِ گهراڻي جا راجائون هئا، اهي اول شودر هئا پوءِ برهمڻي ڌرم کي مڃڻ لڳا ته برهمڻ سندن شدي ڪري ڪتري بنايو. اهي اگني ڪل مان پيدا ٿيا، جنهن ڪري اگني ڪل مان پيدا ٿيل ڪتري راجپوت سڏجڻ ۾ آيا، ان کان ٿورا ورهيه اڳ چيني مسافر هوان شيانگ ۶۴۰ع ۾ هندستان ۾ اچڻ وقت، راءِ سهاسي ٻئي جي ڏينهن ۾ سنڌ ۾ آيو هو. هن پنهنجي سفرنامي ۾ ڄاڻايو آهي ته سنڌ جو راجا شودر هو (۳)“.

سولنڪي، پاڻ کي اگني ونسي چوائين ٿا ۽ پنهنجو مول پرش چولڪيه سمجهن ٿا، پراڻين شلا ليکن، ٽامي پترن،

---

(۱) ”وقائع راجستان“ اردو ٻاڱو ڀڙيون مولوي حڪيم نجم الغني لکنو سال ۱۹۲۵ع صفحو ۴۹.

(۲) ”امرڪوٽ اتهاس“ صفحو ۷۹.

(۳) ”سنڌ جي هندن جي تاريخ، ٻاڱون ڀڙيون، صفحو ۳۶.

Marfat.com

۽ اتهاسن ۾ اگن ونسي چاڻايل ڪونه آهن (۱). چوهاڻ به اگن ونسي چوائين ٿا، پر سورهين صديءَ جي ملبل شلا ليکن ۾ ڪٿي به ائين چاڻايل ڪونهي.

۲- راجپوتن جا ۳۶ ونس

اگن ڪل مان پيدا ٿيل راجپوتن جون چار ذاتيون: پرمار، پڙهيار، سولنڪي ۽ چوهاڻ، پوءِ ڇهه ٿيون، مگر هاڻي وڌي ڇٽيهه ٿيون آهن:

۱- اڪيه واڪ يا سوريه. ۲- اندوشوم يا چند رونس. ۳- گهلوت ۲۴ ساکون. ۴- يدو ۴ ساکون ۵- تنور ۱۷ ساکون. ۶- راٺوڙ ۱۳ ساکون ۷- ڪشواها يا ڪڇواها. ۸- پرمار ۳۵ ساکون. ۹- چوهاڻ ۲۶ ساکون. ۱۰ سولنڪي يا چالوڪ ۱۶ ساکون. ۱۱- پڙهيار ۱۲ ساکون. ۱۲- چاوڙا هڪ ساک. ۱۳- ٽانڪ يا تڪيڪ. ۱۴- جوٽ، جيٽي، جاٽ. ۱۵- هُن يا هڻ. ۱۶- ڪاٺي. ۱۷- بلا. ۱۸-جهالا ۲ ساکون ۱۹- جيٺوا يا ڪامري. ۲۰- گوهل. ۲۱- سرويا. ۲۲- سلار. ۲۳- ڏابي. ۲۴- گوڙ ۵ ساکون. ۲۵- ڏوڙا. ۲۶- گوهر وال. ۲۷- بڙگوجر ۳ ساکون. ۲۸- سينگر هڪ ساک. ۲۹- سڪروال هڪ ساک. ۳۰- ويس هڪ ساک. ۳۱- ڏاهيا. ۳۲- جوهيا. ۳۳- موهل. ۳۴- نڪومپ. ۳۵- راجپالي ۳۶- ڏاهيا، جا ساک هينئر گم ٿي ويئي آهي. انهن کان سواءِ هول ۽ ڏاهريا پيا به ڪل آهن.

ڪيترن راجپوت ڪُلن جون ساکون ڪونه آهن، انهن کي 'اڪا' چوندا آهن، جي سڀي قوم جو نيون حصو آهن.

---

(۱) "اتهاسڪ گرنٿ مالا پستڪ" ٻهريون صفحو ۲۱۲.

Marfat.com

٣- پرمارن جون ٣٥ ساکون

پرمارن جون ٣٥ ساکون آهن: ١- موريہ (هن مان چندرگپت ٿيو هو). ٢- سوڍا (ڍاٽ يعني ٿر جا راجا) ٣- سانکلا (١) پونگل جا جاگيردار ۽ پيا کيترا مارواڙ ۾ رهن ٿا. ٤- کير، انهن جي راڄڌاني کيرارو هئي. ٥- آمرا يا سومرا، هاڻي مسلمان آهن. ٦- وهل، چندراوتي جو راجا. ٧- ميپاوت، ميواڙ ۾ بيجولي جا جاگيردار. ٨- بلهر، اتر هندستان ۾ آهن. ٩- کابا، اڳي سوراشٽر ۾ هئا ۽ ٿورا هاڻي مروهي ۾ آهن. ١٠- اُمٽ، مالوا ۾ آمٽ واڙا جو راجا. ١١- ويهور. ١٢- ڊوڊيا. ١٣- سورٽيا. ١٤- هرير، مالوا ۾ ننڍا ننڍا جاگيردار آهن. ١٥- ١٥- چونڊا. ١٦- کيچڙ. ١٧- سوکڙا. ١٨- پرکوٽا. ١٩- پوجا. ٢٠- سمپل ٢١- ييپا. ٢٢- کالپسر. ٢٣- کالموهر. ٢٤- کوهلا. ٢٥- پويا. ٢٦- ڏونڊ. ٢٧- کهوريا. ٢٨- ڏيوطہ. ٢٩- پرهر. ٣٠- جيپرا. ٣١- پوسرا. ٣٢- ڏوٽا. ٣٣- رکوموا. ٣٤- ٽيکا. ٣٥- اِها ساک هاڻي کونہ آهي.

٤- راجپوت لفظ جو بنياد

راماڻس ۽ مهاڀارت جي وقت کان وٺي، چيني ياتري هوئن نشانگ (٦٢٩-٦٤٥ع) جي هندستان ۾ اچڻ تائين، راجپوت اکر ڪم نہ ايندو هو (٢). پراڻن ۽ ٻين اتهاسن ۾ راجپوت بدران کتري لفظ ڪم ايندو هو. ويد ۽ اُپنشد ۾ راجنيہ لفظ

---

(١) ''امرکوٽ اتهاس'' صفحو ١١ ۾ سوڍو (سوڍا) سانکلور (سانکلا) ۽ باگهہ (واگهيلا) راجا باهڙ جا پٽ ڏيکاريل آهن، پر ''ٽاڊ راجستان'' گجراتي ڀاڱو ٻهريون صفحو ٦٨٠ ۾ واگهيلن کي سولنکي ونس جي هڪ ساک ڄاڻايو ويو آهي.

(٢) ''ٻڌست رڪارڊس آف دي ويسٽرن انڊيا'' ڀاڱو پهريو صفحو 256

Marfat.com

ڪم ايندو هو. سوترڪال ۾ ڪٿي ڪٿي ”اگر“ اکر ڪم آندل آهي. جين گرنٿن ۾ به ۶۰۰ع کان ۱۲۰۰ع تائين راجپوت لفظ ڪم آندل نه آهي. ”پرٿوي راج راسا“ ڪتاب (جو چاند برڊائي چارڻ لکيو آهي) ۾ به راجپوت لفظ ڪم آندل ڪونهي. مسلمانن جي اچڻ تائين راجائون پاڻ کي کتري چوائيندا هئا ۽ پوءِ راجپوت اکر ڪم اچڻ لڳو (۱). راجپوت لفظ جي معنيٰ آهي ”راجه پتر“ يعني راجا جو پٽ.

۵- ’سنگهه‘ لفظ جو بنياد

کتري پنهنجي نالي جي پٺيان سنگ، سنگهه لفظ گڏيندا آهن: سنگهه لفظ جي معنيٰ آهي شينهن يعني بهادر. هن لفظ جو بنياد نين وڪرمي صدي کان ملي ٿو، جڏهن ايران جي راجا هندو سيپتا کي پنهنجو ڪري پنهنجي نالي سان گڏ سنگهه لفظ ويرتا جي ڪري لڳايو. پهريائين گجرات، راجپوتانا، مالوا، ڪاٺياواڙ ۽ دکن تي راڄ ڪرڻ واري شاڪ جاتي ايراني کترب ونسي بهادر راجا ردو داما جي پٽ، مها پرتابي راجا ردسنگهه جي وقت (شاڪ سنبت ۱۰۳ - ۱۱۸ = وڪرمي سنبت ۲۳۸ - = عيسوي سنه ۱۸۱ - ۱۹۶) جي مليل شلا ليکن ۽ سکن ۽ شاڪ سنبت ۱۰۳ وڪرمي ۲۳۸ ويساک سنڌي پنچم ۽ عيسوي ۱۸۱ جي مليل شلا ليک ۾ ان جي نالي سان گڏ سنگهه اکر لکيل ملي ٿو (ڏسو پائونگر انسڪرپشنس صفحو ۲۲). مالوا جي پرمار راجائن جي نالي جي پڇاڙيءَ ۾ سنگ لفظ لڳائڻ جو رواج، وڪرمي ۱۰ صدي ۾، ميواڙ جي گهلوتن ۾ ۱۲ صدي ۾، ڪڇواهن ۾ ۱۲ صدي جي پڇاڙي ۾، چوهاڻن ۾ تيرهين صديءَ ۾ ۽ مارواڙ جي راٺوڙن ۾ ۱۴ صدي ۾ جاري ٿيل سمجهجي ٿو. راجپوتن جي ڪري سکن جي ڏهين گرو

(۱) ”راجپوتانا اتهاس“، هندي، پاڳو پهريون، صفحو ۸.

گوبند سنگهه (سنبت ١٧٢٢ــ١٧٦٥) ارڙهين صديءَ ۾، سکن ۾ سنگهه لفظ ڪم آندو. کهڙي به ٽوم جو ماڻهو سک پنٿ ۾ آيو ته ان جي نالي جي پٺيان سنگهه لفظ ضرور لڳائيندا آهن (١).

٦- پرمارن جي حڪومت

پرمار راجپوت، جو اندر ديوتا جي ڪرپا مان اگني ڪنڊ مان پيدا ٿيو، تنهن دانو ۽ اسرن (سٿين) لوڪن کي ماري، برهمڻ جو بچاءُ ڪيو ۽ هن پوءِ نه رڳو ابو ڀهاڙ ۽ ان جي آس پاس وارن ملڪن تي حڪومت ڪئي، پر هو ساري اتر هندستان جو راجا ٿيو. ”پرٿوي پرمارن جي آهي“ اها مشهور ڪهاوت آهي. انهن جو وڏو راج هو، تنهن ڪري هنن جا پويان، راجپوت يعني راجا جا پٽ سڏجڻ لڳا.

عالمن جو خيال آهي ته، شايد پرمار ڀهريائين اتر ۾ هجن ۽ اتان ٽارين جي ڪاهن ڪري ستين صدي ڌاري راجپوتانا ۾ آيا هجن. آبو ۽ ان جي چوگرد سروهي، پالنپور، مارواڙ ۽ دانتا رياستن جي ڪيترن ڀاڱن تي انهن جي حڪومت هئي. انهن جي راڄڌاني چندراوتي هئي، جا آبو روڊ ريلوي اسٽيشن کان ٤ ميل ڏکڻ ۾ آهي. ٽاڊ راجستان ۾ لکيل آهي ته ”پرمارن جي وعل ساک جو راڄا اتي راڄ ڪندو هو“. ڪي يوروپين ليکڪ چون ٿا ته ستين صديءَ ۾ پرمارن اتر کان هڪالجي آبو وٽ پيلن کي ڀڄائي چندراوتي جو راڄ ٿاهيو يا هٿ ڪيو ۽ هڪ شاخ مالوا ۾ به پنهنجو اڏڪاو ڄمايو“ (٢).

پرمار کان سواءِ ٻيا جوان، جي اگني ڪنڊ مان پيدا

---

(١) ”راجپوتانا اتهاس“ هندي ڀاڱو پهريون فوٽ نوٽ صفحه ١٠٧.
(٢) ”راجپوتانا اتهاس“ هندي ڀاڱو پهريون صفحه ١١.

Marfat.com

ٿيا تن به راڄ ڪيو: جيئن ته پڙهيار راجپوتن مارواڙ پاسي پنهنجو راڄ برپا ڪيو. اهڙيءَ طرح اگني ڪنڊ مان جيڪي بهادر پيدا ٿيا تن سڀني راڄ ڪيو، تنهن ڪري سڀني جي اولاد تي راجپوت نالو پيو ۽ پوءِ هر ڪو پنهنجي وڏي ڏاڏي جي پٺيان پرمار راجپوت، چوهاڻ راجپوت وغيره سڏائڻ لڳو.

پرمار ۽ هن کان پوءِ جيڪي ست پيڙهيون ٿيون، تن ابوپهاڙ ۾ راڄ ڪيو، مگر پوءِ سندن اٺين پيڙهي راجا چندرسين پيدا ٿيو، جنهن پنهنجو گاديءَ جو هنڌ ابوپهاڙ مان ڦيرائي مالوا طرف "ڌارانگر" ۾ ڪيو، جنهن بابت چيل آهي ته:

"جهان پرمار تهان ڌار اور ڌار تهان پرمار
ڌار بنا پرمار نهين اور نهين پرمار بنا ڌار".

راجا چندرسين کان پوءِ چوٿين پيڙهي راجا ڀيمڪ ٿيو، جنهن جي نياڻي رڪمڻي جو وهانءُ سري ڪرشن سان ٿيو هو، جنهن کي اٽڪل پنج هزار ورهيه ٿيندا. ان وقت سنڌ جو راجا جئدرٿ هو، جو پڻ ڪتري هو ۽ دهليءَ جي راجا ڌرت راشٽر جي ڌيءَ سان پرڻيو هو ۽ مهاڀارت جي لڙائيءَ ۾ ارجن جي هٿان مئو هو.

راجا ڀيمڪ کان پوءِ اٺين پيڙهي جيڪو راجا ٿيو تنهن پنهنجي گادي جو هنڌ ڌارانگر مان ڦيرائي اجين ۾ ڪيو. جنهن لاءِ چوڻي آهي ته:-

"پرٿوي پنوارتڻي اني پرٿوي تڻي پنوار،
ايڪا آبوگڏ بيسڻو دوجي اجيڻي ڌار".

هن کان پوءِ ڏهين پيڙهي راجا ڀرتري ۽ راجا وڪرماجيت پيدا ٿيا. راجا وڪرماجيت ۽ سندس پوئين، سورهن پيڙهيون اجين ۾ راڄ ڪيو، مگر پوءِ راڄڌاني ڦيرائي، باڙمير جي نزديڪ "جهوني گڙهه" ۾ ڪيائون، جو هاڻي ٿٽو پيو آهي. ٿورن سالن بعد هنن جهوني گڙهه کان ٧-٨ ميل پري "ڪيرارو"

Marfat.com

نالي شهر پنهنجو تخت گاهه ڪيو. اهي راجپوت اڳي جڏهن آجين ۾ هئا، تڏهين مهاراجا ۽ راڄا سڏبا هئا، مگر ڪيرارو ۾ اچڻ ڪان پوءِ هو ”راءِ“ سڏجڻ لڳا ۽ سنڌ ۾ اچڻ ڪان پوءِ ”راڻا“ سڏجڻ لڳا.

جوڌپور رياست ۾ شيو ۽ ڪوٽڙو ٻه شهر هڪ ٻئي سان لاڳيتو آهن، تنهنڪري ٻنهي کي گڏي ”شوڪوٽڙو“ چوندا آهن. پرمارن پنهنجي گادي ڪيرارو مان ڦيرائي شوڪوٽڙي ۾ ڪئي. اتي تنهن وقت چار راڄا نالي راڄا هو جنهن کي ٻه پٽ ۽ ٽين نياڻي هئي: ڪن جي چوڻ موجب وڏي جو نالو سوڍو، جنهن جو اولاد ”سوڍا“، ۽ ننڍي جو نالو سانڪلو هو، جنهن جو اولاد ”سانڪلا“ سڏجن ٿا، جي جوڌپور ۽ بيڪانير پاسي گهڻا آهن. ٿرپارڪر ضلعي ۾ سوڍا راجپوت گهڻا آهن، ۽ اهي پنهنجي وڏي ڏاڏي پرمار جو نالو گڏي پاڻ کي پرمار سوڍا راجپوت سڏائيندا آهن.

ڪن اتهاسن ۾ لکيل آهي ته دوم راڄا جي ونس مان، آبوءَ جو ڀريون راڄا سڌو راڄ ڏهين صديءَ جي پڇاڙي ۾ ٿيو. سڌو راڄا کان پوءِ راڄا ڌرني براهه ٿيو، جنهن جي نالي راجپوتانا ۾ ائين مشهور آهي ته هن کي نَوَ ڀاءُ هئا، جن کي هن پنهنجو راڄ ورهائي ڏنو ۽ انهن نون واڇڏانين جي ڪري نَوَ ڪوٽي (نون ڪوٽن واري مارواڙ) مشهور ٿي. انهيءَ بابت هڪ چند به آهي:

”سنڌوور سانوت هئو اجمير سنڌو سو،
گڏ پونگل گجمال هئو لودروي ڀانيو.
آل پال اربد پوجراج جالنڌر،
جوگراج ڌر ڏاٽ هونا هانسو پارڪر،
نوڪوٽ ڦراڙو سنجو گتا ٿر پنوار تا پيا،
ڌرڻي براهه ڌريائيان، ڪوٽ بانٽ جوُجوُ ڪيا.“

Marfat.com

ٿر جي سوڍن وٽ جي دستخط احوال آهن، تن مان معلوم ٿئي ٿو تہ وڪرمي سنبت ۱۰۵۴ = ۹۹۶ عيسوي ڌاري، الور، امرڪوٽ، ننگرپارڪر، مارواڙ جي راجا ڌرٺي براهہ جي هٿ ۾ هئا ۽ پنس جوگراج امرڪوٽ تي راج ڪندو هو (۱).

۹۷۴ عيسوي ڌاري آبو جي پرمار راجا ڌرٺي براهہ جو وڏو پٽ مهيپال عرف ديو راج آبو جو راجا ٿيو. ڌرٺي برهہ جي ٻئي پٽ باهڙ (هن کي ڇهڙواءُ، ڇاڙواءُ يا چارواءُ بہ چوندا هئا.) کي ٽي پٽ هئا: سوڍو، سانکلو ۽ باگهہ. سوڍي جو اولاد سوڍا، سانکلي جو اولاد سانکلا مشهور ٿيا (راجپوتن جون ساکون اهڙي طرح وڏن جي نالن تي ۽ ڪن حالتن ۾ ڳوٺن جي نالن تي مشهور آهن ۽ سڏجن ٿيون) جيئن تہ ڌرٺي براهہ جو وڏو پٽ مهپال آبو جو راجا ٿيو ۽ ٻئي پٽ باهڙ کي ڪجهہ بہ ڪونہ مليو، تنهن ڪري هو وڃي راڌنپور ۾ رهيو. جتان سندس وڏو پٽ نالي سوڍو سنڌ ڏي آيو (۲).

۷- امرڪوٽ تي پرمارن جي حڪومت

امرڪوٽ جي پراچين اتهاس جي پوري خبر ڪانهي، پر ڪن اتهاسن ۾ ٿورو احوال آهي، جنهن مان خبر پوي ٿي تہ ڇهين صدي عيسوي ڌاري، اتي پرمارن جي حڪومت هئي. لدروي ۽ پونگل جي يدو ونسي راجا منڌم راءِ امرڪوٽ جي پرمار راجا مسوڍ جي ڪنيا مان وهانءُ ڪيو (۳). منڌم راءِ کي انهي واڻيءَ مان ٽي پٽ ڪيهر، مولراج ۽ گوگلي نالي

(۱) "سنڌي ٻولي جي تاريخ" مسٽر ڀيرومل مهرچند آڏواڻي صفحو ۲۲۵.
(۲) "امرڪوٽ اتهاس" صفحو ۱۱.
(۳) "ناد راجستان" هندي ڀاڱو ٻيو صفحو ۱۱۸۶ - ۱۱۸۷ بحوالہ امرڪوٽ اتهاس.

Marfat.com

ٿيا (۱).

سنه ۹۹۷ ع = ۱۰۵۴ سنبت ۾ مارواڙ جي راجا ڏوڻي براهه، پرمار مارواڙ جي نون قلعن جي ورهاست پنهنجن نون پٽن ۾ ڪئي. ان وقت امرڪوٽ جوگراج پرمار کي حصي ۾ مليو.

جيسلمير جي اتهاس ۾ آيل حقيقتن مان معلوم ٿئي ٿو ته يارهين صديءَ جي شروعات ۾ به امرڪوٽ تي پرمارن جي حڪومت هئي. ان وقت ڏکڻ ٿر، يعني هاٿوڪي مٺي ۽ ڏيپلو ۽ چاچري شهر کان اولهه سڄي ملڪ تي سومرن جو راڄ هو، جنهن کي ”ديرڪ“ پرگڻو چوندا هئا، جن پوءِ پرمارن کان امرڪوٽ به هٿ ڪيو. چاچري کان اوپر ڪائڙ تي واڻوڙن جو راڄ هو ۽ پارڪر تي پرمارن جو قبضو هو.

سومرن، امرڪوٽ وٺي پنهنجي گاديءَ جو هنڌ ڪيو ته آهستي آهستي ڏکڻ ٿر ۾ سندن زور گهڻي ويو ۽ اتي ڪجهه وقت بعد سکوائا راجپوتن زور ورتو ۽ ملڪ تي قبضو ڪري ڪمرني (۲) ۾ گاديءَ جو هنڌ ڪري ويٺا. جن مان ڪيسر سکوائو مشهور راجا ٿيو آهي.

۸- ٿر جو آباد ٿيڻ

ٿر بابت جيتري قدر تاريخي حقيقتون ملي سگهن ٿيون، ان مان پتو پوي ٿو ته امرڪوٽ ۽ پارڪر تمام جهونا وسايل پاڳا آهن. پارڪر واري پاڳي ۾ جيڪي هندن جا تيرٿ آستان آهن، تن جو ذڪر هندو ڌرمي ڪتابن (پرائڻ) ۾ به آهي. اهي آستان جينين جا ٺهرايل آهن. پاري ننگر جو اتهاس تمام جهونو آهي ۽ امرڪوٽ بابت به ڪيترن اتهاسن

---

(۱) ”ٽاڊ راجستان“ گجراتي ڀاڱو ٻيو صفحو ۳۱۷.
(۲) مٺي تعلقي ۾ مٺي شهر کان ۱۶ ميل ڏکڻ طرف ننڍو ڳوٺ آهي.

Marfat.com

۾ آڳاٽو احوال ملي ٿو. باقي ٿر جي وچ وارو ذڪر به پراڻن ڪتابن ۾ ڪونهي ۽ ڪن ڪتابن ۾ ڪوهي ٿر ڪري ڪوٺيو ويو آهي. هڪ هزار سال اڳ ڪوهي ٿر ۾ ڪنڌيارن، ڪوهن ۽ پين نشانن مان سمجهجي ٿو ته وسندڙ ۽ آباد هو.

ٿر ۾ ڀهريائين پرماو راجپوتن جي حڪومت هئي، ان بعد سومرا راجپوت قابض هئا. ١١٢٥ع ۾ سوڍا راجپوت ٿر ۾ آيا، جن اول امرڪوٽ هٿ ڪيو ۽ پوءِ ان جو آس پاس وارو ملڪ هٿ ڪري پارڪر ڏي وياه ان کان اڳ، وچيون ٿر ڪڏهين آباد ته ڪڏهين ويران پئي رهيو ۽ منجهس ٿورو گهڻو چور اچي پناهه وٺندا هئا. راجپوتن جي اچڻ بعد ڀيل به آيا، جي انهن جي ملٽري يا جنگي سپاهي هئا، جن هتي اچي پنهنجا ڳوٺ ٻڌي ويهي رهيا. ۽ پنهنجا ٿر يعني ڪوهه کوٽي ڳوٺ ٻڌي ويٺا ۽ پوءِ ڪوسا به اچي رهيا. هندن مان راجپوت، ڀيل، ڪولهي، مينگهواڙ، برهمڻ، ڪراڙ (مهيشوري)، سونارا، نائي، چارڻ، سونهڙ، جاٽ، مالهي، ۽ ٻجير سڀ مارواڙ کان آيل آهن. لهانا ۽ ساوسوت برهمڻ، ميرن جي ڏينهن ۾ سنڌ کان ملازمت ۽ واپار جي سانگي اچي رهيا.

مسلمان قومون، ڪوسن کان سواءِ گهڻو ڪري ڪلهوڙن ۽ ميرن جي حڪومت يا ڪجهه وقت اڳ آيل آهن. ۽ ڪي ذاتيون تازو هندن مان مسلمان ٿيل آهن، جهڙوڪ: سنگراسي، ڏوهٽ، پڙهي، ڪيلهڙ، چوهاڻ، نبا، نرا، ٻجير وغيره جي راجپوت هئا، انهن ذاتين تي اڃا هو هندن کو نالو رکيل آهي.

جيڪي ماڻهو ايندا ويا، تن مان گهڻا مارواڙ کان آيل آهن، جو اتي سخت ڏڪار پوندا هئا، جنهن ڪري گذران جي ارادي سان به آيا ۽ ڪي ٻين سببن جي ڪري به آيا هوندا.

جيڪي آيا سي سگها نه ڪري پنهنجا ڳوٺ ٻڌي رهڻ لڳا ويا. ٿر جي موجوده شهرن، جهڙوڪ: مٺي،

ڏيپلو، ڇاڇرو، ڇيلهار، اسلامڪوٽ، ڪانٽيو ۽ گڏڙو وغيره تازا وسايل آهن، جن جو بنياد ٽن چئن سون سالن جي اندر آهي.
امرڪوٽ، ٻاري ننگر، ننگر پارڪر، پوڏيسر، ويرا واهه، کيرڙي ۽ هنجتل وغيره (۽ ٻيا ڪي شهر هوندا جن جو اتهاس نٿو ملي) جهونا وسايل آهن.

Marfat.com

باب ٽيون

ٿر ۾ سومرن جي حڪومت

١- امرڪوٽ تي سومرن جي حڪومت

يارهين صديءَ جي وچ ڌاري يا ان کان ٿورو اڳ، امرڪوٽ تي پرمارن کان سوڍا راجپوتن حڪومت هٿ ڪئي. ان بابت سربستو احوال اتهاسن مان نٿو ملي، پر ”ٽاڊ راجستان“ موجب انهن ۾ هاڪارو راجا هميرسنگ سومرو ٿيو آهي (١)، جنهن پنهنجي فوج سميت پونگل جي ڀدوونسي راجا دوساجي (جو سنبت ١١٠٠ ۾ گاديءَ تي ويٺو) جي ملڪ تي، ١٠٤٣ع ۾ ڪاهي ڦرمار ڪئي. دوساجي کي جڏهين اها خبر پئي تڏهين هميرسنگ کي قاصد رستي چوائي موڪليائين، ته پنهنجي ڪيتري وقت کان دوستي آهي؛ وري توهان منهنجي راڄ ۾ ڦرمار ڪيو، اهو چڱو نه آهي. پر هميرسنگ هن جي ڳالهه نه مڃي، تڏهين دوساجي ڪاوڙجي راڄڌاني ڏات (امرڪوٽ) تي ڪاهي ويو؛ هميرسنگ کي شڪست ڏنائين؛ ڦرمار ڪري موٽي ويو (٢).

ڪڇ جي ڪيرڙي ڳڍ (٣) جو راجا وير ويهياس مڪوانو

---

(١) ”امرڪوٽ اتهاس“ صفحي ٢ ۾ نالو سميرسنگ آهي، شايد پروف جي غلطي هجي.

(٢) ”وقائع راجستان“ اردو ڀاڱو ٻيو، صفحو ٩٠.

(٣) ٿر جي بزرگن کان روبرو پڇاڻ ڪرڻ بعد معلوم ٿيو آهي ته ڪيرڙي ڳڍ ڪڇ ۾ ڪونه آهي، پر ٿر ڍوبڙن ۾ مٺي تعلقي ۾ مٺي

(بقايا صفحو ٤٢)

Marfat.com

سخت بيمار ٿيو ۽ ڪيترو وقت سڪرات ۾ رهيو. پر سنڌس ساهه نڪتوئي نٿي، تنهن تي سنڌس پٽ ڪيسر چيو ته "پتاجي شانت ٿيو، توهان جي دل ۾ جيڪا به پڇاڙيءَ جي تمنا هجي سا ٻڌايو، اميد ته پوري ڪئي ويندي". اهو ٻڌي پڇاڙي دم ڪنندڙ راجا چوڻ لڳو ته "همير سومري سان لڙي ڪيس جيتڻ جي اِڇا هئم، ڇاڪاڻ جو هڪ دفعي همير منهنجي برخلاف راجا پونئري کي مدد ڪئي هئي؛ پر اوچتي موت اچڻ ڪري اها سڌ پوري نه ٿي. هاڻي هن جا گهوڙا آڻي منهنجي ٻهرئين تيرهئي تي، ڀاٽن ۽ چارڻن کي دان ڪرڻ جو وچن ڏين ته منهنجو جيءُ گتي ٿئي". ڪيسر اهڙو وچن ڏنو ته سوويرو سردار سرڳ پڌاريو.

ڪيسر ٻئي ڏينهن پنهنجن ساٿين سان روانو ٿيو ۽ همير جا گهوڙا ڪاهي آڻي ٻيرهئي جي ڏينهن ڪيرٽي گڏ جي ڀاٽن ۽ چارڻن کي دان ۾ ڏنا. ڪيسر وري ٻيو دفعو به ڪاهي ويو ۽ ڪيتريون ڏاچيون ڪاهي آيو. وري ٽئين دفعي امرڪوٽ تي ڪاهي ويو ۽ همير سومري جي گهراڻي جون سومريون عورتون، جي دسهڙي جي پوڄا ڪري رهيون هيون، تن کي زوري ڪئي آيو. انهن زالن کي موٽائڻ لاءِ

(آندل صفحه ۴۱)

شهر کان ۸ کوهه ڏکڻ ڏي آهي، جنهن کي هن وقت "ڪيرٽي" سڏين ٿا، جتي ڪيسر سکوائي جي ڪوٽ جا نشان اڄ به ڏسجن ٿا. هتي ڪيترا ڪٽي رهندا هئا جي ڪپڙن ٺوڻ لاءِ جنهن تلاءَ جو پاڻي ڪم آڻيندا هئا، ان کي اڄ تائين "ڪٽين جو تلاءُ" چون ٿا. هتي پٿرن جو قلعو هو جو ڍهي ويو آهي؛ پٿين جا نشان ظاهر آهن. گجراتي اتهاس ۾ هن جو نالو "ڪئرنتي گڏه" ۽ "ڪئرلي نگر" لکيل آهي- هن نگر جو گهڻو ڪڇ سان حڪومتي لاڳاپو رهيو آهي جنهن ڪري ڪڇ جو راڄ لکيو ويو آهي، يا شايد اهو نگر گهڻو وقت ڪڇ راڄ جي زيرنظر رهڻ ڪري ائين لکيو ويو آهي. ڏکڻ ٿر تي گهڻو وقت حڪومت جو اثر ڪڇ جو ٻئي رهيو آهي.

Marfat.com

همير سومرو وڏي لشڪر سان چڙهائي ڪري ويو. ڪيسر بهادريءَ سان وڙهندي مارجي ويو ۽ همير کي فتحيابي ملي. ڪيسر جو پٽ هرپال، پنهنجن ٽوون ماڻهن سان پنهنجي ماسات گجرات جي راجا، ڪرڻ سولنڪيءَ وٽ، ۱۰۵۵ع (۱) ۾ پهچي ويو ۽ راجپوت زالن جوهر ڪيو، جن سان گڏ سومريون به ستيون ٿيون ۽ همير سومرو خالي واپس موٽيو (۲).

همير سومري جاسل نالي هڪ چوڪريءَ کي زوري کڻي پاڻ وٽ قابو ڪيو، جنهن کي ڇڏائڻ لاءِ ڪاٺياواڙ جي راجا راءِ نوگهڻ ۱۰۲۰ع ۾ امرڪوٽ تي ڪاهه ڪئي جا حقيقت هن موجب آهي.

۲- راءِ نوگهڻ جي امرڪوٽ تي ڪاهه.

راءِ ڪنوات جو پٽ راءِ دياس (راءِ ڏياچ) سن ۱۰۰۳ع ۾ گرنار ڪوٽ (جهوناگڙهه کان ۳ ڪوه اوڀر طرف) ۾ ڪاٺياواڙ جي گاديءَ تي ويٺو. هي ذات جو سمو هو. انهن کي سنڌن وڏي ڏاڏي چوڙا جي پٺيان ”چوڙا سما راجپوت“ سڏيندا هئا. اهي اصل سنڌ جا هئا. راءِ گهراڻي جي راڄ کان پوءِ کي سما ڪاٺياواڙ ڏي ويا ۽ اتي پنهنجو راڄ قائم ڪيائون. راءِ ڏياچ ست سال بادشاهي ڪرڻ بعد سنه ۱۰۱۰ع ۾ پنهنجو سر وڏي پيجل کي ڏنو. هن جي مرڻ کان پوءِ گجرات جي حاڪم، جهوناگڙهه جي حڪومت پنهنجي هٿ ڪري، ويرل سنگ نالي هڪ صوبو مقرر ڪري پاڻ،

(۱) ”تاريخ ڪاٺياواڙ“ ڪئپٽن وليم ولبر فورس بيل صفحو ۲۶.
(۲) گجراتي ڪتاب ”ويرني واتو“ ڀاڳو پهريون صفحو ۱۸، سال ۱۹۲۸ع، ”سنڌ جي اتهاسڪ آڪائين جو گجراتي ڪتاب“ سال ۱۹۳۲ع، صفحو ۲۲ بحواله ”امرڪوٽ اتهاس“ صفحو ۱۵ ۽ ”ڪڇ جو اتهاس“ گجراتي، صفحو ۶۲.

Marfat.com

انهلواڙ ڏي موٽي ويو. دشمن جي ڪاهه وقت راءِ ڏياچ جي هڪ راڻي پنهنجي ننڍي پٽ "نوگهڻ" سوڌي هڪ اهير جي گهر ۾ وڃي پناهه ورتي. اهير معنيٰ گهوار، پر هي اهير جنهنجو نالو "ديوايت" هو، سو هڪ جنگي جوان هو. سندس گهڻا ذات وارا، راجا راءِ ڏياچ جي جنگي ڪاتي ۾ عملدار هئا، جن، راءِ نوگهڻ کي گاديءَ تي وهارڻ جو موقعو پئي ڳوليو. هن وفادار اهير، راڻي ۽ راجڪمار جي تمام چڱيءَ طرح سنڀال ڪئي.

گجرات جي حاڪم جي پاران جهوناڳڙهه ۾ جيڪو صوبو هو، تنهن کي ڪنن خبر ملي ته ڪمار نوگهڻ ماءُ سميت ديوايت اهير وٽ لڪل آهي. هن کي ڊپ لڳو ته متان ڪنهن وٽ هن جا همدرد سندس طرف وٺي ڪو دنگو فساد ڪن، تنهن ڪري ديوايت کي گهرائي هن کي حڪم ڏنائين، ته اهو راجڪمار عهدم اسان جي حوالي ڪر، نه ته هن وقت لشڪر موڪلي تنهنجو سڄو گهر ناس ٿو ڪرايان. هي ڪا واهه نه ڏسي، راجڪمار ڏيڻ قبول ڪيائين، پر اوڏي مهل هڪ پروسي واري ماڻهو کي سمجهائي پنهنجي گهر موڪليائين، ته راجڪمار جي پوشاڪ منهنجي پٽ 'وسڻ' کي پهرائي ڪيس وٺي اچ. وسڻ شاهاڻو ويس پهري اچي حاضر ٿيو. صوبي سمجهيو ته اهوئي راجڪمار آهي، سو ديوايت کي حڪم ڏنائين ته هن کي منهنجي روبرو اٿي تراڙ سان قتل ڪر. هينئر ديوايت ؟ وسڻ لاءِ آزمائش جو وقت هو: ڪير جيڪر پٽي جي لاءِ پنهنجو سر ڏئي ؟ ڪير جيڪر پنهنجو سڪيلڌو پٽ پنهنجي هٿن سان ڪهيا لاچار صوبي جي حڪم تي، راجڪمار جي بچاءَ لاءِ، ديوايت پنهنجي دل تي پٿر رکي پنهنجو پيارو پٽ هٿن سان ڪهي قربان ڪيو. وسڻ به ماٽ مٽ ۾ پنهنجو ڪنڌ ڪلهن ڪان ڪورائي، پنهنجي وٽ سان

Marfat.com

ڪاٺياواڙ جي تاريخ جا ورق رڱي ڇڏيو.

ديوايت پنهنجو پٽ هنئين صدقي جي ڀڪري ڪري ڇڏيو، پر اوڏي مهل ئي پنهنجي دل ۾ هي پڙن ڪيائين ته جيئن پنهنجو ٻچڙو ڪنو اٿم، تيئن جڏهين هن صوبي ويرل سنگهه کي کهي ڪيس دوزخ جا در ڏيکاريندس، تڏهين منهنجو نپ ٺرندو. ڏهه ورهيه هن ڳالهه کي ٿي ويا، پر هن کي پنهنجي قول پوري ڪرڻ جو وجهه نه مليو. اهي ڏهه ئي ورهيه نوگهڻ هن وٽ لڪل رهيو، هاڻي هو به اچي ڪجهه وڏو ٿيو.

ديوايت کي جاسل نالي هڪ نياڻي هئي، جا نوگهڻ جي پناهه وٺڻ وقت ننڍي هئي، سا هاڻي وڏي ٿي، ته سندس پيءُ ڪيس سنڌ ۾ مڱايو. سگهوئي ٻوءِ وڃڻ جا سانباها ٿيا. انهيءَ موقعي تي ڪٺان ڪٺان جا اهير اچي گڏ ٿيا. ديوايت ڏٺو ته هاڻي وجهه آهي، تنهن پنهنجن ڀائرن کي گوشي ۾ چيو ته منهنجي نياڻيءَ جي وهانءَ ڪان اڳ، مون کي هتي جي صوبي ويرل سنگهه جو وڃانءُ ملڪ الموت سان ڪرڻو آهي، انهيءَ ڪم ۾ مون کي مدد ڪريو. هي سڀ نالي ڪري اهير هئا، پر گهڻو ڪري سيني جنگي ڪاٺي جا ماڻهو هئا. منجهانئن ڪن کي "راوت" يعني جنگي جوان جو لقب مليل هو، ۽ ڪين پنهنجي راجڪمار لاءِ عزت هئي.

ڏيوايت جي چوڻ تي هي راوت ۽ ڪوپا هٿيار ڪٺي اوچتو وڃي ويرل سنگهه تي پيا ۽ هن کي سندس سموري فوج سوڌو چٽ ڪري، راءِ ڏياچ جي پٽ نوگهڻ کي جهونا ڳڙهه جي گاديءَ تي وهاريائون. راءِ نوگهڻ گاديءَ تي وهڻ سان جاسل کي پنهنجي ڀيڻ سمجهي، هن جو وهانءُ شاهاڻي نموني ڪيو. وهانءُ کان سگهوئي ٻوءِ هو پنهنجي گهوٽ سان گڏجي سنڌ ۾ (امرڪوٽ) ساهري وئي. ان وقت اتي جو حاڪم

همير سومرو هو. جاسل جي سونهن جي هاڪ ٻڌي، همير زبردستي کيس پنهنجي محلات ۾ گهرائي ورتو.

جاسل ڏاڍي سلڇڻي، عقل واري ۽ برجستي هئي، تنهن همير کي چيو ته ”هيئر جي آءٌ ڪيترو به رنڊيس ورڙنديس ته به ورندو ڪجهه ڪونه؛ سون کي ضرور اوهان سان شادي ڪرڻي پوندي. پر هڪ مڙس جي جيئري، ٻيو مڙس ڪرڻ روا نه آهي، تنهن ڪري پلائي ڪري ڇهه مهنا مهلت ڏيو، پوءِ آءٌ اوهان جي آهيان“. همير هن جي ڳالهه قبول ڪئي. جاسل کي اميد هئي ته انهيءَ وقت اندر راءِ نوگهڻ ضرور منهنجو تدارڪ ڪندو. ”ڪرنل بيل“ واري ”تاريخ ڪاٺياواڙ“ موجب جاسل پوءِ پنهنجا قاصد راءِ نوگهڻ ڏي موڪليا. گجراتيءَ ۾ لکيل تصي موجب، قاصد ڪو نه ڊوڙايائين، پر خود جاسل جو مڙس 'ڏيپو' هو، سو منهن مٿو ٻڌيندو جهونا ڳڙهه ڏي ويو ۽ راءِ نوگهڻ سان سڄي حقيقت ڪيائين. کيس هڪ دستخط به ڏيکاريائين جو هن ننڍي هوندي جاسل کي لکي ڏنو هو، جڏهن پاڻ سندس گهر ۾ رهندو هو. انهيءَ ۾ لکيل هو، ته آءٌ جي ڪنهن به وقت ڳاڙهيءَ تي وينس ۽ تون سون تي ڪو ڪم رکنديءَ ته پيون ڳالهيون ڇڏي اول تنهنجو ڪم ڪندس“.

جاسل پنهنجي شاديءَ کان پوءِ اهو دستخط پنهنجي مڙس کي ڏيئي ڇڏيو هو. راءِ نوگهڻ کي اهو ڪاغذ مليو ته ڏڻ پنهنجا اکر سڃاتا ۽ ڳالهه ٻڌڻ شرط ٽپي ٻاهر ٿي ويو. يڪدم وڏو ڪٽڪ وٺي پنهنجي سر سنه ١٠٢٠ع ۾ امرڪوٽ تي ڪاهي آيو ۽ همير کي شڪست ڏيئي، جاسل جا بند خلاص ڪيائين (١).

---

(١) ”جوهر نثر“ مسٽر پيرومل مهرچند آڏواڻي.

٣- ٿر ۾ سومرن جي حڪومت

سوڍن جي اچڻ کان اڳ، پارڪر ۽ ڇاڇري جي اتر واري ڀاڱي کانڻ ڪانسواءِ سڄي ٿر تي، امرڪوٽ سميت ۽ بدين تعلقي تي، سومرا راجپوتن جي حڪومت هئي، جتي هو ڪيتري وقت کان وٺي حڪومت ڪندا پئي آيا.

ميجر جنرل هيگ، پنهنجي جوڙيل ڪتاب ”انڊس ڊيلٽا ڪنٽري“ جي صفحي ٧٣ تي لکي ٿو ته ”سنڌ جي لاڙ واري ڀاڱي ۾ پراڻ طرف جيڪي هندو حاڪم هئا (١)، سي جيتوڻيڪ خليفن جي ٻاران مقرر ٿيل هئا، ته به خودمختيار ٿي پئي گذاريائون“. مطلب ته سنه ١١٧٠ع کان وٺي ٿر ۾ سومرا راجپوتن جي بادشاهي هئي.

آخر سومرن جي سردار ابن سومار کي، غزنوي گهراڻي جي پوئين حاڪمن ملتان جو نواب مقرر ڪيو. جڏهين غزنوي گهراڻي جو پويون بادشاهه سلطان عبدالرشيد ڪمزور ثابت ٿيو ۽ حڪومت ڪسجي ويئي، تڏهين ابن سومار ساري سنڌ جو (سنه ١٠٥١ع) خودمختيار حاڪم ٿيو.

حقيقت ڪري سومرن جي قوم، ٻه سو سال اڳ سنڌ جي ڪن نڪرن تي قابض هئي، پر هو سنڌ جي حاڪمن جي تابعداري ڪندا ٿي آيا، جنهنڪري تاريخن ۾ جدا بيان نه ڪيو ويو آهي.

تاريخن مان معلوم ٿئي ٿو ته سومرن جي وڏي آبادي، اوير سنڌ جي ٿرپارڪر ضلعي ۾ ”ٿري“ شهر ۾ هئي. ۽ انهن جي پهرئين گادي ٿري شهر هو، پوءِ امرڪوٽ به ڪيتري وقت گاديءَ جو هنڌ رهيو. سلطان محمود غزنويءَ جي وقت ۾ انهن جو تخت گاهه منصوره هو، جنهن کي ابوالفضل

(١) شايد اهي سومرا راجپوت هئا.

Marfat.com

”بکر“ لکي ٿو. سلطان شهاب‌الدين غوري جي ڏينهن ۾ اُچ
ڳاڌي جو هنڌ هو. سنه ۵۲۰ هجري کان ٿورو اڳ ڌاري
ٻنهي پڻ سنڌن حکومت هيٺ هو. انهن جي بادشاهي ملتان
کان وٺي ڪڇ جي رڻ تائين هئي. انهن ٿري، امرڪوٽ ۽
ٻين جاين تي قلعا به ٺهرايا، مگر وقت به وقت مغلن ۽ ٻين
جي ڪاهن ڪري اهي قلعا ويران ۽ نابود ٿي ويا (۱).

۶- وڳهه ڪوٽ

سومرن کي جڏهين سوڍن سنه ۱۲۲۶ع ۾ امرڪوٽ
مان هڪالي ڪڍيو، تڏهين هو ٻن حصن ۾ تقسيم ٿي ويا.
هڪڙا اتر طرف ملتان ۽ انهيءَ پاسي ويا ۽ ٻيا ڏکڻ تر ۽
لاڙ ڏي ويا، جتي انهن جي اڳ به حکومت هئي. پر آهستي
آهستي سوڍن اهو پاسو به هٿ ڪيو ۽ سومرن کي ڪڇ جي
رڻ ڏانهن لوڏي ڇڏيائون، ڇڏهين انهن پنهنجو نئون راڄ ٺاهيو.
سومرو ۽ وڳيو ٻه ڀائر هئا، جي ڏيپلي تعلقي جي ڏکڻ ڏي
پراڻ طرف رهندا هئا، جن اتي سنڌن بادشاهي جو بنياد وڌو.
ان وقت ڪڇ جي راڄا جو جوڙايل ڪوٽ، رحمڪي بازار
جي پريان ڪڇ جي رڻ ۾ هوندو هو، سو وڳيي هٿ ڪيو ۽
اهو سندس نالي پٺيان ”وڳهه ڪوٽ“ سڏجڻ ۾ آيو، جو ڍوري
پراڻ کان پنجن ميلن جي مفاصلي تي هوندو هو. سومرن جو
تيرهون حاڪم چنيسر هو، جنهن سنه ۱۲۸۲ع کان ۱۳۰۰ع
تائين ۱۸ ورهيه اتي حکومت ڪئي. سندس ڏينهن ۾ ”ليلان“
جو مشهور واقعو ٿيو. اهو ڪڇ جي رڻ جو پاسو آهي ۽
چنيسر جي ڪوٽ جو ويرانو اڄ تائين اتي بيٺو آهي، جتان
بعضي بعضي آڳاٽي سمي جا سڪا لڀندا آهن. هي شهر ۱۸۰۹ع ۾

(۱) ”تاريخ وسياسيات“ جلد اول، اپريل ۱۹۵۱ع، صفحو ۲۲-۲۳ (اردو)

Marfat.com

ڏرتيءَ جي سخت زلزلي سبب نابود ٿي ويو.

جڏهين رڻ سمنڊ هو، تڏهين هي مکيه سامونڊي بندر هو. هن جي ٻيڪين سرن جي جاين جا نشان سال ١٨٣٥ع برنس جي وقت تائين ڏسڻ ۾ ٿي آيا. سنه ١٦٤٥ع ۾ هڪ پيگل جهاز جو ڍانچو اتان هٿ ڪيو ويو هو، جو ڪپ ۾ ١٥ فوٽ هيٺ گتو پيو هو (١).

---

(١) ,,انٽي ڪئيز آف سنڌ،، صفحو ١٧٢.

Marfat.com

باب چوٿون

سوڍن ۽ راٺوڙن جي ٿر ۾ حڪومت

١- سوڍن جو سنڌ ۾ اچڻ

سنه ٩٧٤ع ۾ سنڌ ۾ ڏرٽي براهه جو وڏو پٽ مهيپال عرف ديوراج آيو جو راجا ٿيو. ٻئي پٽ باهڙ کي ڪڇ ڪونه مليو، تنهن ڪري هو وڃي راڌنپور ۾ رهيو. هن کي ٽي پٽ سوڍو، سانڪلو ۽ باگهه هئا (١).

سوڍو، سنه ١١٢٥ع برابر ١١٨١ سنبت ۾ سنڌ جي سومري حاڪم وٽ لنگهي آيو (همير سنگ کان پوءِ سومرن جا ڪيترا ۽ ڪهڙا حاڪم ٿيا سو ڪنهن به اتهاس ۾ چاڙهيل ڪونه آهي)، جنهن مهرباني طور کيس رتو ڪوٽ ڏنو. رتو ڪوٽ کپري تعلقي ۾، کپري شهر کان ٦ ڪوهه کن پري واقع آهي. اهو ڪوٽ هاڻي ڊٺو پيو آهي، مگر ان جا ڪنڊر اڃا تائين ديوري ناري جي ڪپ تي ڏسڻ ۾ پيا اچن، مگر رتوڪوٽ نالو اڃا قائم آهي (٢). ڪي چون ٿا ته سوڍو پاڻ سان راجپوتن جو وڏو ڪٽڪ وٺي آيو هو ۽ رتوڪوٽ سومري حاڪم کان پنهنجي طاقت جي زور سان ورتائين.

---

(١) "سوڍن جي صاحبي" صفحي ٧ ۾ لکيل آهي ته سوڍو ۽ سانڪلو شو ڪونڙي جي راجا چار راءِ جا پٽ هئا.

(٢) عام روايت موجب اهو ڪوٽ "رتي" نالي مغل ٻڌايو هو: مغل گهٽو پوءِ سنڌ ۾ آيا، انهيءَ ڪري اهو ڪوٽ به پوءِ جو آهي، مگر هن دند ڪٿا موجب انهن جاڙايل آهي.

Marfat.com

سوڍي جو پٽ 'چاچڪ ديو' ۽ پوٽو 'راج ديو' هتي رهيا هتي اچڻ کان پوءِ هو راڻا سڏجڻ لڳا. کپري تعلقي ۾ اڄ تائين ڳوٺ 'راڻاهو' آهي، جتي ڪيترا راڻا گهر ڪري وڃي وينا، جنهن ڪري ڳوٺ تي اهو نالو پيو. کپري تعلقي ۾ ۽ ڇڇوري طرف ڪي پڊ آهن، جن کي اڄ تائين "راڻن جا پٽ" ڪري سڏيندا آهن، چاڪاڻ جو ڪن آڳاٽن راڻن اهي پٽ وسايا هئا ۽ اها سموري حد وتي ڪوٽ واري راڻن جي هئي، جي اڄ تائين پنهنجي وڏي ڏاڏي پرمار جي پٺيان پاڻ کي "پرمار سوڍا راجپوت" سڏائيندا آهن.

٢- سوڍا راڻن جو شجرو

باهڙ جي پٽ سوڍي ١١٢٥ع ۾ رتو ڪوٽ هٿ ڪيو. سوڍي کان پوءِ سندس پٽ چاچڪ ديو ۽ هن جو پٽ راجديو اتي رهيا. راجديو ١٢٢٦ع ۾ امرڪوٽ هٿ ڪيو، پوءِ جنم پرم جنم برهم، جسهڙ (جسڏڙ يا جيسڙ)، سوميشور، ڌاوا برش ۽ دوجنشال ٿيا. ڌارا برش جا ٻه پٽ هئا. وڏو دوجنشال، جنهن جو اولاد امرڪوٽ وارا راڻا آهن ۽ ننڍو آسراءِ لڌي پارڪر ڏي ويو، جنهن جو اولاد پارڪر وارا راڻا آهن.

دوجنشال کان پوءِ راڻو ڪينهرو، راڻو اوتاردي، راڻو ٿرو، راڻو همير، راڻو ڏوڏو، راڻو وسيو (ويرسين)، راڻو تيجسي، راڻو چانپو، راڻو گانگو، راڻو پتو عرف پرشاد، راڻو چندوسين، راڻو پوچراج، راڻو ايسرداس (هن کي جيسلمير جي راجا راول سبل سنگ سنبت ١٧١٠ ۾ گاديءَ تان لاهي، راڻي گانگي جي پوٽي جنم سنگ عرف جڳ سنگ کي امرڪوٽ جي گادي تي وهاريو)، راڻو سرتان سنگ، راڻو آسڪرڻ، راڻو سنگرام سنگ، راڻو سهراج، راڻو ڪيسر سنگ، راڻو ڪيمون، راڻو سنگرام سنگ پيو، راڻو شوراج سنگ، راڻو سپڙ سنگ، راڻو مهراج پيو، راڻو

Marfat.com

پيوت سنگھ، راڻو سرت سنگھ، راڻو پير ڏان سنگھ، راڻو جسونت سنگھ ۽ راڻو ارجڻ سنگھ ٿيا. ارجڻ سنگھ نهايت قابل ۽ دانا راڻو هو. هن راڻي ۲۵ جنوري ۱۹۴۷ع تي وفات ڪئي. هن وقت (۱۹۵۳ع) سندس پٽ راڻو چندر سنگھ آهي، جو پنهنجي خاندان جو سربراهه آهي.

مٿيون شجرو ”امرڪوٽ اتهاس“ صفحي ۸۳-۸۴ تان ورتل آهي. هن ۾ ڪن راڻن جو نالو ڪونه آهي، جن جو بين ڪن اتهاسن ۾ احوال آيل آهي. شايد اهو شجرو پورو نه به هجي.

۳- ڪاڻئن ۾ راڻوڻن جي حڪومت

راڻوڻ پنهنجي پيدائش ڏيوونس مان چاڻائين ٿا. هنن جون ۲۴ ساکون آهن. ٽن ۾ ٿوري انداز ۾ آهن. جڏهن راڻي سوڍي رتو ڪوٽ هٿ ڪيو، تڏهين راڻوڻن کي به دل ۾ آيو ته اسين به ڇو نه سنڌ تي ڪاهه ڪري ڪجهه ڀاڱو هٿ ڪريون. سنڌ ۾ انهيءَ وقت سومرن جي صاحبي هئي. پر هو سوڍن ۽ راجپوتن سان ڀڄي ڪين ٿي سگهيا. راڻوڻن رتي ڪوٽ وارو پاسو ڇڏي، باقي ڪيري تعلقي جو وهيل ڀاڱو پنهنجي قبضي ڪيو. پوءِ پنهنجي حد وڌائي امرڪوٽ جي اتر طرف ڇوڙ اسٽيشن جي پرسان ڪيائون. پوءِ اڳ پرو وڌي گڏڙو ۽ ان جي آس پاس وارو ملڪ هٿ ڪري، جوڌپور رياست جي ڪجهه ڀاڱي تائين وڃي پهتا. انهيءَ سموري حد کي اڄ تائين ”ڪاڻئن“ سڏيندا آهن. ڪاڻئن هٿ ڪرڻ ڪري هو ”ڪاڻئڙيا راڻوڻ“ سڏجڻ لڳا. ڪاڻئن جو نالو شاهه جي رسالي سُر مارئيءَ ۾ ڪيترن هنڌن ڪم آيل آهي. ڪاڻئن ۾ ڪتا، لوڀون، ڪمريون اڄ تائين ٿهن ٿيون. شاهه صاحب انهن جي سارا ۾ چوي ٿو ته:

Marfat.com

ڪاڻ ڪٿيون خاميون اچيون اُت آهن،
ڪڏيو پيئن ڪهن-ملير گهرجي مارئي.

ڪاڻ ۾ جن راٺوڙن راڄ ڪيو، تن مان هڪ هاڪارو راجا وڙمل هو، جو جوڌپور جي گاديءَ تي سنبت ۱۴۷۴ برابر ۱۴۱۸ع ۾ ويٺو، جنهن جو نالو شاهه جي رسالي جي سر ڍول مارئيءَ جي هيٺين تڪ ۾ ڄاڻايل آهي:

ڍوليو نرور ستين راجا رنمل (وڙمل) رليو.

هي تمام بهادر راجا هو. اڄ تائين ٿر ۾ ڪهاوت آهي:

ڪاڪو جنهنجو ڪونپجي، ڀائي جنهنجو ڀاومل،
گهوڙو جنهنجو نو لکو، اهو راوت وڙمل.

هن جي وقت ۾ ڳوٺ ليلمي ۾ سندس آرام گاهه هو جتي ڪڏهين ٿورو وقت اچي رهندو هو. چون ٿا ته راجا وڙمل روز نئين کوهه جي پاڻيءَ سان ڏندڻ ۽ سنان ڪندو هو. ليلمي ڳوٺ وٽ هڪ ڀني آهي، جنهن ۾ ڪيترائي ننڍا کوهه (ويرا) آهن، جي راجا وڙمل کوٽايا هئا.

ڪاڻ ۾ راٺوڙن ڪيترا سال راڄ ڪيو، سا حقيقت ملي نٿي سگهي، مگر ايترو پتو پوي ٿو ته راٺوڙن ڪان پوءِ ڪاڻ جو ملڪ راڻن کسيو. انهيءَ حڪومت جو اثر اڄ تائين ڪاڻ ۾ ڏسڻ ۾ اچي ٿو. سنڌ توڙي ٿر ۾، هندن ۽ مسلمانن کي پوشاڪ جي ڪري پرياڻ ٿي سڃاڻي سگهبو آهي، پر ڪاڻ ۾ انهن پوشاڪ مان سڃاڻڻ مشڪل آهي، ڇاڪاڻ جو اتي مسلمان به هندن جهڙي پوشاڪ ڪن ٿا. مسلمان مرد اڄ تائين انگرکو (پٽيو) پائيندا آهن. سندن زالن ۽ ٻارن جي پوشاڪ مارواڙين ۽ ڪڇين جهڙي آهي. سندن نالا به هندڪي نموني جا آهن، جن جا مثال مسٽر محمد اسماعيل عرساڻي پنهنجي ڪتاب ”مير ويگستان“ ۾ ڏنا آهن.

Marfat.com

٤- سوڍن جو ٿر ۾ زور وٺڻ

امرڪوٽ هٿ ڪرڻ کان پوءِ سوڍن جي دل وڌي، ۽ هو ٿر جي ٻين ڀاڱن هٿ ڪرڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳا، جنهن ۾ هو سوڀارا ٿيا. هن وقت جيڪو نارو ڊويزن آهي، سو سمورو سوڍن هٿ ڪيو ۽ سومرن کي هڪالي ايترو ته پري ڪيائون، جو رڳو پراڻ جو الهندو پاسو سومرن جي تابع هو، باقي ٻيو سمورو ٿر، پارڪر سميت سوڍا پنهنجي قبضي ڪري ويٺا. مٺي تعلقي جو ٿورو ڀاڱو ۽ ڏيپلي تعلقي جو گهڻو ڀاڱو، جنهن کي اڄ سامروٽي ٿا چون، سوڍن رڳو اهو پاسو ڇڏيو، جنهن ڪري انهيءَ پاسي سوڍا ٿورا آهن، ۽ ٻيو سمورو ڀاڱو سوڍن هٿ ڪيو، جنهن ڪري اتي سوڍا گهڻا آهن. سومرن کي ڪڇ جي رڻ ڏانهن هڪالي پوءِ ڪاڇ جي راڻوڻن کي به هڪالي سڄو ٿر پنهنجي قبضي ڪيائون.

٥- ٿر ۾ سوڍن جي حڪومت ۽ صوبا

سوڍن، امر ڪوٽ تي قبضي ڪرڻ بعد پنهنجي حد اڳتي مٺيءَ تائين وڌائي ۽ راڻوڻن کي لوڏي ڪاڇ به هٿ ڪيو، ۽ گادي نشين راڻي جي پاران اتي صوبا موڪليندا هئا. انهيءَ پاسي جيڪي راجپوت صوبا ٿي ويا، تن اتي ڇڇر ۾ هڪ ڳوٺ ٻڌايو، جنهن کي اول ڇڇر پوءِ ڇڇرو چوندا هئا، جو لفظنيت چاڇرو ٿيو: آس پاس جي حد کي ”چاڇراڻي“ چوندا هئا. اڄ تائين به انهيءَ نالي سان ٿري سڏيندا آهن.

چاڇري کان ٢٤ ميل اولهه طرف ڇيلهار جو ڳوٺ آهي جو ڇيلي نالي چارڻ (١) اتي اصلي هڪ کوهه لڌو هو، پوءِ

---

(١) ”سوڍن جي صاحبي“ صفحي ١٥ ۾ ڇيلو راجپوت لکيل آهي، جو غلط آهي، ڇيلو چارڻ هو. (ليکڪ)

Marfat.com

ماڻهو اچي وينا ۽ ڳوٺ تي نالو پيو چيلاڙ ۽ هاڻي چيلهار سڏيندا آهن. اهو ڳوٺ جنهن وقت پڌو ويو، تنهن وقت امرڪوٽ ۾ ڪلجي نالو سوڍو مشهور هو، جنهن کي ڪلو سوڍو به چوندا هئا. اهڙيءَ طرح سوڍا راجپوت امرڪوٽ ۽ ٿر وسائي ويٺا، باقي ساسروني ۽ رحمڪي بازار ڏي ۽ سومرن جي تخت گاهه وڳهه ڪوٽ ڏي ڪونه ويا.

مٺي تعلقي جو ڳچ پاڱو ۽ ننگرپارڪر جو ڏورو پاڱو جو ڪڇ جي رڻ جي ''وٽ'' (ڪناري) سان آهي. ڪپري ۽ عمرڪوٽ تعلقن جو اتر وارو پاڱو، جو ڳيڙي وٽان لنگهي جوڌپور رياست سان گڏجي ٿو، تنهن کي کاٽڙ سڏيندا هئا. ٿر جو باقي رهيل پاڱو، جو انهن ٻنهي پاڱن جي وچ ۾ آهي، تنهن کي اصل ''ڍٽ'' يا ''ڍاٽ'' سڏيندا هئا. اهو سمورو پاسو عمرڪوٽ جي راڻن جي هٿ ۾ هو ۽ عمرڪوٽ سندن گاديءَ جو هنڌ هو.

٦- راڻن جي حڪومت

امرڪوٽ تي جيڪي گاديءَ نشين راڻا ٿي گذريا آهن، تن مان ڪيترن جو احوال ڪونه ٿو ملي، پر جيڪي مشهور راڻا ٿيا آهن ۽ جن بابت ڏورو گهڻو احوال اڏهاسن مان ملي ٿو، سو هيٺ ڏجي ٿو.

راڻو راج ديو: سوڍو ۽ سندس پٽ چاچڪ ديو رتني ڪوٽ ۾ رهيا. چاچڪ ديو کان پوءِ سندس پٽ راجديو يا راڻديو، رتي ڪوٽ جي. گاديءَ تي ويٺو. هي بهادر جوان هو: هن کي دل ۾ خيال آيو ته رڳو رتوڪوٽ ۽ ان جو آس پاس وارو ملڪ وٺي نه وهجي، پر سڄو ٿر ۽ پارڪر پنهنجي قبضي ڪجي. سوڍي کان وٺي ٻه مستائين سئو ورهيه کن

اچي ڦيا هئا، تنهن ڪري ڪافي زور ورتو هئائون. سنڌ جي سومرن جي طاقت هنن کي معلوم هئي، تنهن هوندي به هنن جوڳا بندوبست ڪيا.

آڳاٽن راجائن وٽ شعر جو گهڻو قدر هوندو هو: اڄ به جوڌپور، جيسلمير، بيڪانير ۽ ٻين ڪن ڏيهي رياستن ۾ راجائن جي درٻارين ۾ ڪوي ۽ راڳيندڙ موجود آهن. سوڍن وٽ به ڪي ڪوي ۽ راڳيندڙ هئا.

راڻي راڻديو وٽ جنق نالي هڪ ڪوي ۽ ٻڌيمان چارڻ هو، جنهن کي ڪي ساٿهو ساڻ ڏنائون، جي ويس بدلائي جاچ ڪري آيا ته ڪهڙي واٽ تان لشڪر وٺي وڃجي ۽ ڪهڙو هنڌ حملي ڪرڻ لاءِ ٺيڪ ٿيندو، ڇاڪاڻ ته انهن کي خبر هئي ته سومرا راجپوتن کي چارڻ جي امرڪوٽ ۾ اچڻ تي ڪوبه شڪ ڪونه پوندو.

جنق چارڻ، سواءِ ڪنهن تڪليف جي امرڪوٽ جي سموري حالت کان واقف ٿي موٽي ويو ۽ وڃي راڻديو کي سموري حقيقت ڏنائين ۽ پڻ کيس امرڪوٽ تي ڪاهه ڪرڻ لاءِ همٿايائين. جڏهين سموريون رٿون ٺاهي راس ڪيائون، تڏهين وڏو ڪٽڪ تيار ڪري نڪتا ۽ امرڪوٽ ۾ اچي سومرن جي سامهون ٿيا. تٽ سترهن سهائي مهنو ويساک سنبت ١٢٨٢ مطابق ١٢٢٦ع جي لڙائي لڳي، جنهن ۾ ١٢٥ ڪن سومرا مارجي ويا ۽ امرڪوٽ راڻن هٿ ڪيو. سومرا هارائي ڀڄي ويا، جن مان ڪن وڃي ڏيپلي تعلقي جي ڏکڻ ۾ پنهنجو نئون راڄ ٺاهيو.

سوڍن لڙائي کٽڻ کان پوءِ، جنق چارڻ جو ڇڱو قدر ڪيو، جو کيس ڪاروڙي جو ڳوٺ، جو عمرڪوٽ کان ٤ ميل ڀري ڇوڙ اسٽيشن جي وسٽي تي آهي، سو کيس امداد ڪيو،

Marfat.com

۽ ٻئي ڪيس ڪيتريون ڳائيون ۽ مينهون دان ۾ ڏنائون. اڄ تائين سنڌس پوين جي زمينداري آهي.

اهو ڪاروڙي جو ڳوٺ اڳي تمام وڏو هو ۽ منجهس ججهي آبادي هئي. هن وقت ڪاروڙي ۾ جيڪي ٿورا چارڻ رهن ٿا، سي انهيءَ جنڱ چارڻ جو اولاد آهن ۽ رائن مان اڄ تائين وستو اٿن.

راڻي رانديو کان پوءِ راٺو جنهه برهم، جيسر، سوميشور ۽ دارابرش نمبر وار امرڪوٽ جي گاديءَ تي ويٺا.

راٺو دارا برش: مسٽر تيج سنگھ سولنڪي پنهنجي ڪتاب ”امرڪوٽ جو اتهاس“ جي صفحي ١٣-١٤ تي لکي ٿو ته:

”هن راڻي کان امرڪوٽ جي حڪومت سومرن ڪسي ورتي. دودي ٿئين سومري امرڪوٽ تي سنه ١٣٣٠ع (١) ۾ قبضو ڪيو ۽ سنه ١٣٣٠ع کان ١٤٣٩ع تائين، ١٠٩ سال امرڪوٽ تي سومرن جي حڪومت رهي. سنڌ جي باقي حصي ٿي ۽ بکر مان سنه ١٣٥١ع ۾، سمن جي حاڪم جام انڙ کين پيچاڻي ڪڍي ڇڏيو هو، ٿنهن ڪري ١٣٥١ع کان پوءِ ١٤٣٩ع تائين جيڪي سومرا حاڪم ٿيا، تن جي گاديءَ جو هنڌ امرڪوٽ هو، جن مان مشهور عمر سومرو پهو ۽ همير سومرو پهو ٿيا. هن وقت سنڌ اندر جيڪي تاريخون پاڙهڻ ۾ اچن ٿيون، تن ۾ لکيل آهي ته سومرن جي آخرين راجا همير سومري کان، سمن جي جام انڙ سنه ١٣٥١ع ۾ سنڌ هٿ ڪئي، سو برابر نه آهي، ڇاڪاڻ ته همير سومرو پهو، سنه ١٤٠٠ع ۾ امرڪوٽ جي گاديءَ تي ويٺو، مگر جام انڙ

(١) اڳتي آيل احوال مان پتو پوندو ته سنه ١٣٣٠ع ۾ دودو سومرو هوئي ڪونه. هو اڳ ۾ سنه ١٣١٣ع ۾ علاوالدين جي لشڪر سان لڙائي ڪندي مارجي ويو.

۱۳۵۱ع ۾ سنڌ جي حڪومت هٿ ڪئي هئي، تنهن ڪري سڀني لکيل احوال برابر آهن. حڪومت کسجي وڃڻ بعد راڻي ڏارا برش جو وڏو پٽ درجنشال امرڪوٽ ۾ ئي رهيو ۽ ننڍو پٽ آسراءِ لڏي پارڪر ويو، جتي اڄ ڏينهن تائين سنڌس ٻويان رهن ٿا".

"سوڍن جي صاحبي" صفحي ۱۴ تي مسٽر پيرو مل مهرچند لکي ٿو ته "راڻي رانڊيو جنهن سنه ۱۲۲۶ع ۾ امرڪوٽ ورتو، تنهن جون چار پيڙهيون امرڪوٽ ۾ رهيون، پنجين پيڙهي راڻو دوجن سنگ ۽ آسراءِ ٿيا، تن پاڳا ورهايا. راڻو درجن سنگ وڏو هو سو امرڪوٽ ۾ رهيو ۽ ننڍو پٽ آسراءِ ننگرپارڪر ڏي ويو. انهيءَ ورهاڱي وقت، مٺي ۽ چاڇري وارو ٽڪر به راڻن جي هٿ هيٺ هو ۽ حڪومت جي انتظام وڪڻ لاءِ هتي هنن پنهنجا صوبا مقرر ڪيا، جي وقت به وقت امرڪوٽ ۾ اچي، گادي نشين راڻي جو سلام ڀريندا هئا ۽ گهرج مهل مدد ڪندا هئا".

سوڍن جي صاحبي يا ٻين اتهاسن مان پتو پوي ٿو، ته دودي ٽئين امرڪوٽ تي سنه ۱۳۳۰ع ۾ (جيئن امرڪوٽ اتهاس ۾ لکيل آهي) قبضو ڪونه ڪيو. پر امرڪوٽ تائين پنهنجي حڪومت جي حد وڌائي. جاڪاڻ ته سلطان علاءالدين جي لشڪر، جڏهين دودي تي ڪاهيو هو، تڏهين امرڪوٽ جي هاسي سوڍي، دودي جي يار، ست ويهون (۱۴۰) سوڍن جو وٺي وڃي دودي جي مدد ڪئي هئي (۱).

ڙر ۾ علاوالدين ۽ دودي جو داستان اڄ تائين ڪڇهرين ۾ مگڻهار ۽ ڀيا ڪندا آهن، جنهن ۾ به هاسي سوڍي جي مدد جو ذڪر اچي ٿو.

---

(۱) "سنڌ جي ادبي تاريخ" خان بهادر الحاج محمد صديق ميمڻ صفحو ۳۶.

Marfat.com

سومرن کي جڏهين سنه ۱۳۵۱ع ۾ڄام انڙ لوڏي ڪڍيو، تڏهين چار سال دربدر ٿيڻ بعد عمر سومري ٻيهر اچي سنه ۱۳۵۵ع ۾ امرڪوٽ تي قبضو ڪيو؛ امرڪوٽ سومرن جي هٿ ۾ ۱۳۵۵ع کان ۱۴۳۹ع تائين ۸۴ سال رهيو؛ نه ۱۰۹ سال، جيئن "امرڪوٽ اتهاس" ۾ ڄاڻايل آهي.

جيڪڏهين دودو امرڪوٽ هٿ ڪري ها ته سندس ڪٽنب ڄام ابڙي سمي وٽ ڪونه موڪلي ها. ڄاڪاڻ ته ابڙي امرڪوٽ جي سوڍن مان شادي ڪئي هئي (۱). جنهن ڪري هو سوڍن جي دشمن کي پناهه اصل ڪونه ڏئي ها؛ ڄام ابڙي وٽ سومريون، سوڍن جي صلاح؛ مدد سان موڪليون ويئون، نه ته دودي جو ابڙي سان ڪو لاڳاپو اصل ڪونه هو. واڻي ڏارابرش کان دودي نٿين نه، پر عمر سومري ٻئي پوءِ ۱۳۵۵ع ۾ امرڪوٽ هٿ ڪيو.

---

(۱) سنڌو پوسٽنس جي لاڪيچ، صفحي ۵۲ جو فوٽ نوٽ. بحوالہ ڪڇ نوڪارتڪيه جاڙيجو وير ڪنگهار، گجراتي صفحو ۹.

Marfat.com

باب پنجون

سومرن جي حڪومت جو اوائلي دور

١- سومرن جو اصل نسل.

ڪن تاريخن ۾ لکيل آهي ته سومرا عرب نسل مان آهن ۽ مامون عباسي جي خلافت وقت، بني تميم وارن سان گڏ ٻي هڪڙي عرب قوم 'سامره' مان لڏي سنڌ ۾ آئي هئي، جنهن ڪري ڪي سومرا سڏايو هو: حقيقت ۾ سامره شهر جو بنياد مامون کان پوءِ معتصم عباسي ٨٣٦ع ۾ وڪيو هو، جڏهن خليفي ستت هزار ترڪ لشڪر ۾ ڀرتي ڪيا هئا. مٿيون شهر سرمن رائي جي نالي سان ٨١٤عتائين عباسين جو تخت گاهه رهيو (١). علامه سيد سليمان ندوي صاحب پنهنجي هڪ مضمون، "تاريخ و سياسيات" اردو اپريل ١٩٥١ع جلد ڇهريون صفحي ٢٠ ۾ لکي ٿو ته "سومرن جي قوم جو تعلق سامره شهر سان لڳائڻ لفظي صنعت گريءَ کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه آهي".

ڪي تاريخ نويس سومرن کي يادو راجپوت بلند جي پٽ "سام" جو اولاد ڀائي راجپوت مڃين ٿا. ڪيترن ئي ڪتابن ۾ سومرن کي هندو راجپوت لکيو ويو آهي. مثلاً:

١- ٽاڊ پنهنجي ڪتاب "راجستان" ۾ سومرن کي پرمار راجپوت ڪري ڄاڻايو آهي.

٢- "سنڌ گزيٽيئر" صفحي ١٢٩ ۾ لکيل آهي ته سومرا پرمار راجپوتن مان آهن.

٣- سومرا اصل هندو هئا ۽ سندن ڌرم هندو هو. (انتخاب تاريخ طاهري، صفحو ١٤ ۽ ٢٢، ڏسو "هسٽري آف

(١) "زوال روما" مصنف گبن، لنڊن ١٨٩٠ع، جلد ٤ صفحو ٤٧.

Marfat.com

انڊيا“، جلد ١ صفحو ٤٨٤) سر ايلئٽ صاحب.

٤- ميجر جنرل هيگ پنهنجي ڪتاب ”انڊس ڊيلٽا ڪنٽري“ صفحي ٤٣ تي لکي ٿو تہ ”سومرا اصل هندو هئا“.

٥- سومرا، جن جو سنڌ تي راڄ هو، سي هندو جاتي جا آهن. (”بمبئي پريزيڊنسي گزيٽيئر“ جلد ٧، سال ١٨٨٠ع صفحو ٩٩).

٦- سنڌ ۾ سومرا راجپوت پنهنجي بادشاهي برپا ڪئي (ڪئمبرج هسٽري آف انڊيا، جلد ٣).

٧- مسٽر ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ پنهنجي ڪتاب ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ صفحي ٢٢٧ ۾ لکي ٿو تہ ”سومرا اصل هندو راجپوت هئا“.

٨- شمس العلماءِ خان بهادر مرزا قليچ بيگ صاحب پنهنجي ڪتاب ”قديم سنڌ“ صفحي ٤١ ۾ لکي ٿو تہ ”سومرا اصل راجپوت هئا، جي پوءِ مسلمان ٿيا“.

٩- سنڌ جي آڪاٽين ۾ لکيل ”گجراتي اتهاس“ صفحہ ٢٤ ۾ دودي جو نالو ”ڏوڏو“ ۽ چنيسر جو نالو ”چنديشور“ لکيل آهي.

١٠- مسٽر اميدعلي ڪريم بخش هيڊماسٽر عمرڪوٽ پنهنجي ڪتاب ”سنڌ جو گجراتي اتهاس“ صفحي ٢٢ ۾ لکيو آهي تہ: ”سومرا اصل هندو هئا“.

١١- سومرا اصل سنڌ جا سومرا راجپوت ذات مان هئا. (ڪاٺياواڙ سروسنگره، صفحو ١١٦).

١٢- سومرا اصل چندرونسي هئا، ڇاڪاڻ جو سوم ۽ سُوم اهي ٻئي لفظ چندرما جا پرماڻ آهن. ڪيترا سومرا پاڻ کي عرب جاتيءَ جا قريشي سمجهن ٿا، ان جو ڪارڻ هي آهي تہ عربن جي سنڌ فتح ڪرڻ بعد ڪيترا قريشي سنڌ ۾ آيا ۽ سومرن جي مسلمان ٿيڻ بعد انهن جو پاڻ ۾ سڱابنديءَ جو

Marfat.com

رواج پيو ۽ پاڻ ۾ ملي ويا، جنهنڪري هو به پاڻ کي عرب خاندان جو ليکڻ لڳا (ڪڇ نوڪيسري دودو اتي چنيسر گجراتي، ليکڪ ناوانڻ وشنجي، ڇپيل بمبئي، سال ١٩٢٩ع، صفحه ١٢ جو فوٽ نوٽ).

١٣- ائبٽ صاحب پنهنجي ڪتاب ”سنڌ ۽ ان جا ماڻهو“ جي صفحي ٨٩ جي فوٽ نوٽ ۾ لکي ٿو ته ”ڪو زمانو ڪڇ، گجرات ۽ سورت تي جيڪا راجپوت قوم حڪمران هئي، سا سومرا قوم هئي“.

١٤- جوڌپور جي اتهاس ويتا مونشي ديوي پرشاد پنهنجي ڪتاب ”يوون واج ونساولي“ صفحي ٢٣ ۾ سومرن کي هندو راجپوت لکيو آهي.

١٥- گجرات جي مشهور تاريخي ڪتاب ”راس مالا“ ۾ لکيل آهي ته سومرا هندو راجپوت هئا.

١٦- مسٽر عبدالغني عبدالله پنهنجي ڪتاب ”تاريخ سنڌ“ جلد ٽيون صفحو ١٣٣-١٣٤-١٣٥، سال ١٩٣٩ع ۾ لکي ٿو ته ”سومرن جون جيڪي خاص رسمون ۽ چال چلگت جون ڳالهيون، تاريخ طاهري ۽ چچ نامي ۾ لکيل آهن، تن مان به ثابت ٿئي ٿو ته سومرا عربي نسل مان نه آهن؛ چاڪاڻ جو اهي رسمون ۽ ريتون عربي تهذيب ۽ تمدن جي برخلاف آهن:

انهن تي ويچار ڪرڻ مان سومرن جو راجپوت هئڻ ۽ پوءِ مسلمان ٿيڻ يقيني ڳالهه آهي. هيٺيان دليل انهيءَ سلسلي ۾ وزنائتا آهن:

(الف) جيڪي عربي نسل قومون، عربن جي حڪومت وقت سنڌ ۾ آيون ۽ پوءِ سنڌ ۾ رهجي ويون، تن مان ڪابه قوم سنڌ کان ٻاهر ڪڇ، گجرات ۽ ڪاٺياواڙ ڏي ڪو نه ويئي، پر سومرن جي قوم قديم وقت ۾ گجرات، ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ طرف حڪمران قوم جي حيثيت رکندڙ هئي؛ جهڙيءَ

طرح انيئ صاحب گجراتي تاريخي ڪتابن مان ثابت ڪري ڏيکاريو آهي. جيئن هن وقت به سنڌ بنسبت وڌيڪ تعداد انهن هندن ۾ آهي.

(ب) سنڌ ۾ حڪمراني ڪندڙ سومرا سردارن جون جيڪي خاص رسمون سيني تاريخن متفق راءِ سان بيان ڪيون آهن، جهڙوڪ: هنن ۽ پيرن جا ننهن ڀاڙون ڪڍائي ڇڏڻ، زال هيڪر ڀار ڄائو ته ان سان وري همبستر ٿيڻ کان نفرت ڪرڻ، هڪ دفعو ڍڪيل ڪپڙو ميرو ٿيو ته وري ڌئاري نه پائڻ، پنهنجن غريب عزيزن ۽ زيردستن جي ڪاهن تي غلاميءَ جي نشانيءَ لاءِ داغ هڻڻ وغيره، اهي رسمون عربي نسل قوم جي تهذيب بلڪ اسلام جي اصول جي بلڪل برخلاف هيون.

١٧- ڍاٽ (اڳوڻو عمرڪوٽ پرڳڻو) ۽ راجپوتانا ۾ جيڪي اڄ ڏينهن تائين گيت ڳايا وڃن ٿا، تن ۾ سومرن کي سوڍن سان گڏ ساراهيو ويو آهي. انهن گيتن جا نالا ڦولان، ڪنڪريو ڪوٽ، ۽ آنباآنبلي وغيره آهن. ڦولان گيت، جو ساٺون مهيني ۾ ڳائڻ ۾ ايندو آهي ۽ جنهن ۾ هڪ وڏور ڪنيا جي ڪنواريءَ رهڻ جو ذڪر آهي، تنهن ۾ اها ڪنواري ڪنيا ڦولان چوي ٿي ته "مان نه هاڏي راءِ (بوندي رياست جي راجا) سان پرڻبيس، ۽ نه جيسلمير جي ڀاٽي راجا سان پرڻبيس، مگر سنڌ جي سوڍري سان پرڻبس." (امرڪوٽ اتهاس، مسٽر تيج سنگ سولنڪي صفحو ١٦).

١٨- اڳي راجپوتن ۾ رواج هو ته ڇوڪريءَ کي ڄمڻ شرط ماري ڇڏيندا هئا. سومرن ۾ به اهو رواج مسلمان ٿيڻ بعد به هليو آيو (ڪڇ نوڪيسري دودو اني چنيسر، گجراتي صفحو ١٠).

مگر شام جي اسماعيلي دروزي امام جو هڪ خط، جو

۾ن ۴۳۲ هجريءَ ۾ سنڌ جي شيخ ابن سومراءِ ڏانهن لکيو ۽ کيس سنڌ ۽ ملتان ۾ دوباره اسماعيلي حڪومت قائم ڪرڻ جي غيرت ڏياري آهي، سو سومرن ۽ عربن جي تعلقات تي هڪ معتبر شاهد آهي. تاريخ معصومي ۾ آهي ته غزنين جي ڪمزوريءَ جو فائدو وٺي سومرن پنهنجي سردار سومري کي حڪومت جو والي بنايو، جنهن ”ساد“ نالي هڪ زميندار جي ڇوڪريءَ سان شادي ڪئي (”عرب و هند ڪي تعلقات“ مصنف علامه سيد سليمان ندوي، ۾ ”سعد“ لکيل آهي). ان مان ثابت ٿو ٿئي ته انهيءَ نو مسلم سومري حاڪم، ڪنهن قديم عرب مسلمان خاندان مان شادي ڪئي، جنهن مان اهو گهراڻو شروع ٿيو (”تاريخ و سياسيات“ اردو، اپريل ۱۹۵۱ع، جلد پهريون، علامه سيد سليمان ندوي صاحب جو مضمون صفحو ۲۰).

تاريخ فرشتي ۾ ٺٽي جي سومري حاڪم جو نالو چنيسر لکيل آهي، جو اصل ۾ چنيسر آهي. ”طبقات ناصري“ ۾ ”ملڪ سنان الدين چنيسر والي ديول و سنڌ“ جي نالي ۽ ذڪر سان ۾ن جو نالو لکيل آهي، جنهن سال ۶۲۵ هجريءَ ۾ دهلي جي اطاعت قبول ڪئي (حواشي ”تاريخ معصومي“ ڊاڪٽر عمرالدين دائود پوٽو صاحب). چنيسر جو اصل نالو ’چند ايشور‘ هو جو هندو نسل جو پتو ڏئي ٿو ۽ ملڪ سنان الدين جو لقب اسلام ۾ اچڻ جي ثابتي آهي (علامه سيد سليمان ندوي صاحب جو مضمون ”تاريخ و سياسيات“ صفحو ۲۱-۲۲).

سومرن کي اصل ’سومراءِ‘ چوندا هئا: سوم جي معنيٰ هندي ۾ چنڊ آهي. اهڙيءَ طرح سنگهار کي ’سنگهراءِ‘ ۽ پونگر کي ’پونگراءِ‘ سمجهڻ گهرجي (تاريخ و سياسيات اردو صفحو ۲۲ علامه سيد سليمان ندوي صاحب).

مٿين تاريخي حوالن جي بنياد تي چئي سگهجي ٿو ته

Marfat.com

سومرا اصل هندو هئا ۽ پوءِ مسلمان ٿيا.

٢- سومرا ڪڏهن مسلمان ٿيا

سومرن جي مسلمان ٿيڻ بابت تاريخ دانن جا ڌار ڌار رايا آهن، جيئن ته:

١- پرسڌ اتهاسڪار راءِ بهادر پنڊت گوري شنڪر هيرا چند اوجها، سپرنٽينڊنٽ راجپوتانا ميوزيم اجمير، پنهنجي ”راجپوتانا اتهاس“ ۾ ١٢ صديءَ جي مليل شلالیکن ۾، سومري راجا جو نالو جسنگهہ ڏيکاريو آهي. ان موجب ١١ صديءَ تائين ته اهي هندو هئا.

٢- ”راس مالا“ ۾ لکيل آهي ته علاوالدين جي لشڪر دودي کي شڪست ڏني، ان کان پوءِ سومرا مسلمان ٿيا، چاڪاڻ ته ان وقت، جي سومرا مسلمان هجن ها ته پنهنجو اهل و عيال چام ابڙي جي شرڻ ڪونه موڪلين ها، جو هڪ هندو راجا هو.

٣- گجراتي ڪتاب ”جاڙيجو وير ڪنگهار“ جي صفحي ١١ تي لکيل آهي ته سنڌ جي سومرا ۽ سوڍا راجپوتن کي مسلمان بنائڻ وارو، گجرات جو حاڪم سلطان محمود بيگڙو هو. ”مرات سڪندري“ وارو ائين لکي ٿو ته هن سنڌ تي ٽي ڪاهون ١٤٧١ع، ١٤٧٢ع ۽ ١٥٠٢ع ۾ ڪيون.

٤- سومرا علاوالدين جي ڪاهہ بعد ڪڇ ڏانهن ويا. هڪ دفعي جي ڳالهہ آهي ته اهي پنهنجي مکيءَ سميت الکپٽ جي اولهہ طرف رڻ مان لنگهي رهيا هئا، ته پاڻي کٽي وڃڻ سبب بلڪل وياڪل ٿيا، ان وقت هڪ بهاؤالدين نالي مسلمان اولياءُ پرگهٽ ٿيو ۽ هڪ ٿي کوهري مان سڀني کي پاڻي پياريو. ان جي اها ڪرامت ڏسي وڙسر (ڪڇ) ۾ اچڻ

Marfat.com

بعد انهن جو سکي سچيءَ قوم سميت مسلمان ٿيو (١).

٥- سر ايلنٽ "هسٽري آف انڊيا" جلد پهرين صفحي ٢٥٦ ۾ لکي ٿو ته سومرا شيخ بهاؤالدين ملتاني (٢) جي فيض سان مسلمان ٿيا.

٦- جن سومرن سنڌ تي حڪومت ڪئي، سي هندو هئا. چنيسر سومرو جنهن "چچ نامي" جي لکڻ موجب سنه ١٢٨٢ع کان ١٣٠٠ع تائين ١٨ ورهيه حڪومت ڪئي، سو هندو ڌرم رکندو هو: ڇاڪاڻ ته ان جو لاشو ليلان جي لاش سان گڏ، هندو رسمن موجب ساڳئي چکيا تي ساڙيو ويو (ڏسو تحفة الڪرام، جلد ٣، صفحو ٤٣).

سومرن جي مسلمان ٿيڻ بابت، ڪنهن به اتهاس ۾ چٽي خاطري ڪانهي ته ڪڏهين مسلمان ٿيا، پر اها پڪ آهي ته هو اصل هندو راجپوت هئا ۽ پوءِ مسلمان ٿيا.

٣- سومرن جي حڪومت جو عرصو

سنڌ ۾ سومرن جي حڪومت بابت جدا جدا تاريخن نرالا نرالا بيان لکيا آهن: "تحفة الڪرام" ۾ سومرن بابت پن ٽن آکاڻين کان سواءِ وڌيڪ پيو ڪوبه بيان ڏنل ڪونه آهي. "تاريخ معصومي" ۾ سومرن جي حڪومت بابت ڪجهه تفصيل ڏنل آهي. "آئين اڪبري" ۾ سومرن جي ٣٦ سردارن جا نالا آهن، جن پنج سو ورهيه سنڌ تي حڪومت ڪئي. "تاريخ فرشته" لکي ٿو ته سومرن فقط هڪ سو ورهيه سنڌ تي حڪومت ڪئي. "منتخب التواريخ" ۾ لکيل آهي ته سومرن جي ١٩ سردارن، سنه ١٠٥٣ع کان ١٤٠٠ع تائين

(١) "بمبئي پريزيڊنسي گزيٽيئر" جلد ٧ ڪڇ، پالنپور ۽ ماهي ڪانٺا صفحو ٩٩ ۽ ١٠٠.

(٢) شيخ بهاءُالدين ذڪريا ملتاني ٢٧ رمضان المبارڪ ٥٦٦هه-١١٧٠ع ۾ تولد ٿيا ۽ ١٢٧٠ع ۾ فوت ٿيا.

Marfat.com

٣٥٠ ورهيه حڪومت ڪئي؛ ته تحفةالڪرام لکي ٿو ته سومرن ٥٠٥ ورهيه ١٣٥١ع تائين حڪومت ڪئي. "تاريخ طاهري" ۾ چيل آهي ته سومرن سنه ١٣٠٠ع کان ١٤٣٠ع تائين حڪومت ڪئي؛ ته "تاريخ معصومي" ۾ ڄاڻايل آهي ته سومرن جي حڪومت شروع ٿي سنه ١٣٢٠ع کان ٿي. "تحفةالڪرام" وارو سومرن کي سنڌ جو خودمختيار حاڪم نٿو ليکي؛ پر چوي ٿو ته ٻه سو ورهين تائين سومرا غزنوي ۽ غوري وغيره دهليءَ جي شهنشاهن جي ڏل ڀرو هئا، ۽ سنه ١٣٢٠ع ۾ پنهنجو اڳواڻ مقرر ڪيائون؛ مگر "منتخب التواريخ" جو مصنف چوي ٿو ته سومرن پنهنجو اڳواڻ ١٠٥٣ع ۾ مقرر ڪيو (١).

سومرن جي حڪومت جي عرصي بابت ڌار ڌار تاريخن ۾ اختلاف آهن. سومرن جي حڪومت جو ٻهريون دؤر ڏهين عيسوي صديءَ کان شروع ٿئي ٿو. تڏهين انهن جي حڪومت ٿر ۽ ان سان لاڳيتو حصن تي هئي. سوڍن جي اچڻ وقت به اتي سومرن جي حڪومت هئي. پوءِ سوڍن جڏهين سومرن کان ١٢٢٦ع ۾ عمرڪوٽ ورتو، تڏهين به انهن جي حڪومت کو ختم ڪونه ٿي ويئي. انهن وري ڏکڻ ۾ وڳهه ڪوٽ ۽ روپاهه (روپا ماڙي*) ۾ پنهنجي حڪومت قائم ڪئي ۽ نيٺ ٿٽو تخت گاهه ڪيائون. انهن کي ١٣٥١ع ۾ سمن پنهنجي سرداو ڄام آنڙ جي هٿ هيٺ، ٿٽي مان لوڏي ڪڍيو. پوءِ

---

(١) انبٽ صاحب جو "سنڌ" صفحي ٨٨ جو فوٽ نوٽ.

*بدين شهر کان ڏکڻ طرف "ڪيڏڻ" ڳوٺ جي ڀريان "روپاهه" جي قديم شهر جا ڪنڊهر آهن، جنهن کي "روپا ماڙي" جي نالي سان به سڏيندا آهن. اڳي هي وسندڙ شهر هو. ان وقت ڏکڻ سنڌ تي سومرا حڪومت ڪندا هئا ۽ سندن گاديءَ جو هنڌ روپاهه شهر هو. دودو ۽ چنيسر اتي ڄاوا ۽ نپنا هئا (وڏو قصو دودو چنيسر حاجي حقير ابن منگهه صفحو ٦).

Marfat.com

ڇهن سالن پڄاڻا بعد عمر سومري وري ٥٥ ١٣ع ۾ عمرڪوٽ جي حڪومت سومرن کان هٿ ڪئي، جتي تي سوڍا حاڪم ٿيا. پڇاڙيءَ ۾ همير سومري ڪان وري راڻي همير سوڍي ۱۴۳۹ع ۾ عمرڪوٽ هٿ ڪيو ۽ سومرن جي حڪومت صفا ختم ٿي وئي.

”آئين اڪبري“ ۾ ٣٦ سومرن حاڪمن جا نالا آهن ۽ حڪومت جو عرصو پنج سؤ سال ڏيکاريل آهي، شايد اڳين ۽ پوئين سيني سومرن جي حڪومت جو عرصو ۽ نالا ڄاڻايل آهن. ڏهين صديءَ کان وٺي پندرهين صديءَ جي اڌ تائين ٥٠٠ کن سال به ٿين ٿا. ”تحفةالڪرام“ وارو به شايد سيني جو عرصو شمار ڪري ٿو. پويان تاريخ لکندڙ مٿين ڳالهين تي ڌيان ڏيڻ کان سواءِ، ويا آهن انهن تاريخن جو نقل ڪندا؛ جنهن ڪري تاريخي حوالن ۾ البت هڪ ٻئي جي برعڪس حقيقتون ٿي پيون آهن.

٤- علاؤالدين جي سنڌ تي ڪاهه.

سومرن جي حاڪم ڀونگر (١٣٠٠ع-١٣١٥ع) * کي ٻه پٽ چنيسر ۽ دودو هئا ۽ ٻاگهي نالي هڪ ڌيءَ هئي. ان وقت گاديءَ جو هنڌ ’روپاهه‘ هو. جڏهين ڀونگر مري ويو، تڏهين تخت تي چنيسر جو حق هو، ڇاڪاڻ جو هو وڏو هو پر دودو وڌيڪ بهادر هو. سنڌيءَ ۾ اڄ تائين پهاڪو آهي ته ”تون ڪو دودو آهين“. سندس بهادريءَ سببان اميرن دودي کي تخت تي ويهاريو. چنيسر کي لڳي ڪاوڙ، سو پيو ڪو وجهه نه ڏسي دهليءَ جي بادشاهه سلطان علاوالدين خلجيءَ

*ڏسو ”ڇچ نامو“ جلد ٻيو صفحو ٣٦: ”ڪڇ نوڪيسري دودواني چنيسر“ گجراتي، صفحي ٥ ۾، ڀونگر جي مرڻ جو سال ١٢٩٦ع برابر چيٽ سنبت ١٣٥٢ ڏيکاريل آهي.

Marfat.com

وٽ ڊانوي ويو ۽ ڏن ڪي پنهنجيءَ ڀيڻ ٻاگهيءَ جي سڱ جي لالچ به ڏنائين، جنهن ڪري سلطان ڪيس پنهنجو لشڪر سالارخان جي اڳوانيءَ هيٺ مدد لاءِ ڏنو (١)، جو چنيسر وٽي سنڌ ۾ آيو. اها خبر جڏهين سومرن کي پيئي تڏهين انهن به پنهنجو لشڪر تيار ڪري، جنگي سردار ساهڙ سلطان (٢) جي هٿ هيٺ روانو ڪيو. سيرپور مائيلي وٽ (٣) سخت لڙائي لڳي، جنهن ۾ سومرن جي هار ٿي. علاؤالدين جو لشڪر اڳتي ڌوڪيندو ٿي ويو. جڏهين اها خبر دودي کي پيئي، تڏهين عمرڪوٽ جي سوڍن ۽ ٻين کي مدد لاءِ چيائين، جن مدد جو دلاسو ڏنو ۽ صلاح ڪري سومرن جو ڪٽنب، ١٤٠ راجائي ڪل جي عورتن سميت، ڪڇ ڏي ڄام ابڙي وٽ پناهه لاءِ موڪليو ۽ سوڍن ڪيس پنهنجو لشڪر هاسي سوڍي جي اڳوانيءَ هيٺ مدد لاءِ ڏنو، جنهن ۾ ١٤٠ سوڍا ۽ ٻيا ٻين قومن جا ماڻهو هئا.

---

(١) عام طرح مشهور آهي ته چنيسر جي فرياد تي سلطان علاؤالدين خلجي سنڌ ۾ آيو ۽ هڪ وڏي جنگ لڳي، جنهن ۾ دودو مارجي ويو. پر سلطان به باقي ستن ڄڻن سان بچيو. هي سڀ من گهڙت ڳالهيون آهن. سلطان سنڌ ۾ ڪونه آيو هو (تاريخ هند، علامه ذڪاءُالله، جلد ٻيو صفحو ١٣٩) سلطان جو لشڪر، جنگي سردار سالار خان جي اڳوانيءَ هيٺ آيو هو.

دهليءَ جي بادشاهه التمش (١٢١٢-١٢٣٦ع) جي ٻاران ناصرالدين قباچا ٦٠٨هه کان ٦٢٢ هجري تائين ملتان ۽ سنڌ جو گورنر هو، ان جي پٽ جو نالو علاؤالدين هو، ۽ دودو پيو ان وقت سومرن جو حاڪم هو. ٦١٤هه ۾ غوري قوم جا ماڻهو سنڌ ۾ ڪاهي آيا هئا: شايد انهن کي هڪالڻ لاءِ ناصرالدين پنهنجي پٽ علاؤالدين کي موڪليو هجي ۽ هو آيو هجي. ٿي سگهي ٿو ته ڳالهه پوءِ دودي ٿئين ۽ علاؤالدين خلجيءَ جي لڙائيءَ جي مشهور ٿي ويلي هجي.

(٢) ”انتخاب تاريخ طاهري“ صفحو ٣٣ پر ”تحفةالڪرام“ ۾ سيڙ سخي لکيل آهي، بحواله تاريخ سنڌ، جلد ٣ جو فوٽ نوٽ صفحو ١٢٦.

(٣) ”سنڌ جي رنگين تاريخ“ مسٽر ميمڻ، صفحو ٢٦ ۽ ”تاريخ سنڌ“ مسٽر مولچند سنگهومل واسواڻي صفحو ٦٠.

Marfat.com

ايتري ۾ علاوالدين جو لشڪر ”روپاهه“ تي چڙهي آيو. دودي بهادريءَ سان مقابلو ڪيو. نيٺ دودو، هاسو سوڍو ۽ ٻيا بهادر مارجي ويا ۽ سومرن جي هار ٿي. سالارخان خوشيءَ وچان جيئن ڪوٽ ۾ گهڙيو، تہ ڇا ڏسي تہ اندر سڀ پٽي واڪا ڪري! نيٺ جڏهن خبر پئي ۽ سومرن پنهنجا ٻار ٻچا ٻاگهيءَ سميت ڪڇ ڏي موڪلي ڇڏيا آهن، تڏهن روپاهه کي نابود ڪري سڌو ڪڇ ڏي رخ رکيائين. اهو لشڪر جتي رات رهندو هو، اتي بچاءَ لاءِ پنهنجي چوڌاري کاهي کوٽيندو هو. اهڙا کاهين جا نشان انهن هنڌن تي ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

ابڙو ڪڇ جي ’وڏسر‘ پاڳي جو حڪمران هو. ڪڏهين بہ لڙائيءَ ۾ نہ هارائڻ ڪري هن کي ”اجيت اڙٻنگ“ جو لقب مليل هو. جڏهين علاوالدين جو لشڪر ’وڏسر‘ تي ڪاهي آيو، تڏهين پهريائين ڪيس سومريون حوالي ڪرڻ جو نياپو موڪليائين، پر ابڙي پناهه هيٺ آيلن جي بچاءَ واسطي جان ڏيڻ جي بہ پڪ ڪري ڇڏيئي هئي، تنهنڪري هن سومرين کي حوالي ڪرڻ کان انڪار ڪيو ۽ جواب موڪليائين تہ ”جيستائين منهنجي سر ۾ ساهه آهي، تيستائين سومريون اوهان جي حوالي ڪرڻ تہ پري رهيو پر اوهان انهن ڏي اک کڻي بہ نهاري نٿا سگهو“. سالار خان اهو جواب ٻڌي ڏاڍو ڪاوڙيو ۽ يڪدم پنهنجي لشڪر کي حملي ڪرڻ جو حڪم ڏنو. پنجن هفتن جي لڙائيءَ کان پوءِ هڪ معمولي رياست جا ڪڇي بهادر ۽ سنڌ جا سومرا، پنهنجي سردار ”ابڙي“ ۽ سندس پٽ ”ممڻ“ جي هٿ هيٺ وڙهي شهيد ٿيا، ۽ لڙائي ختم ٿي. هاڻي انهن سومرين عورتن جو ٻيو ڪو رستو ڪونہ رهيو، تڏهين انهن واليءَ در وينتي ڪئي تہ ”اي سپاجها سائين! تون اسان جي لڄ رک“. چون ٿا تہ قدرت الاهيءَ سان زمين ڦاٽي پئي ۽ وڏا سوراخ ٿي پيا، جن

Marfat.com

۾ اهي ستيون گهڙيءَ ڀنون ۽ غارن جا منهن بند ٿي ويا (١)• اڄ به اتي ستين جو آستان ڏسڻ ۾ اچي ٿو، جتي ڪي ساڌو زيارت لاءِ ويندا آهن. لشڪر خوش ٿي قلعي ۾ گهڙيو، پر اتي ڪاريءَ وارا ڪک ڏسي بيحد پشيمان ٿيو ۽ نراس ٿي رڻ واري رستي دهليءَ سوٽيو•

٨- علاوالدين جي لشڪر ڪڏهين ڪاهيو

سلطاني لشڪر جي ڪاهه ۽ سودي ٽنين جي لڙائيءَ بابت ڌار ڌار تاريخي ڪتابن ۾ مختلف احوال آهي• ڪنهن به تاريخ ۾ اهو چٽائيءَ سان ڏيکاريل نه آهي ته سلطاني لشڪر سنڌ تي ڪڏهين ڪاهه ڪئي. موجود تاريخون، جي اسڪولن ۾ پاڙهيون وڃن ٿيون، تن ۾ سومرن جي حڪومت جو عرصو، سنه ١٠٥١ع برابر ٤٤٥ هجريءَ کان، ١٣٥١ع برابر ٧٥٣ هجري ڄاڻايل آهي، يعني ٣٠٢ سال• انهيءَ عرصي ۾ جملي ١٩ حاڪم ڏيکاريل آهن• سومرن جي حڪومت بابت "ائيمڪ" صاحب، پنهنجي ڪتاب "تاريخ سنڌ" جي صفحي ٨٨ جي فوٽ نوٽ ۾ ڌار ڌار تاريخن جا حوالا ڏنا آهن، جي اسان لکي آيا آهيون. سومرن حاڪمن جي لسٽ به جدا جدا تاريخن ۾، جدا جدا نموني لکيل آهي، پر چچ نامي جلد پهرين صفحي ٣٦ ۾ سومرن حاڪمن جي لسٽ هيٺين موجب ڏنل آهي:

١• سومرو ٤٤٣ هه کان ٤٤٦ هه مطابق ١٠٥١ع کان ١٠٥٤ع
٢• پونگر پهريون ٤٤٦ هه " ٤٦١ هه = ١٠٥٤ع " ١٠٦٨ع
٣• دودو پهريون ٤٦١ هه " ٤٨٥ هه = ١٠٦٨ع " ١٠٩٢ع
٤• سنگهار ٤٨٥ هه " ٥٠٠ هه = ١٠٩٢ع " ١١٠٦ع
٥• خفيف ٥٠٠ هه " ٥٢٦ هه = ١١٠٦ع " ١١٣١ع

---

(١) "امرڪوٽ اتهاس" صفحي ٢٠ ۾ لکيل آهي ته اهي سومريون، جي راجپوتڻين سان گڏ باهه ۾ جلي مُيون، يعني جوهر ٿيائون.

٦.	عمر پهريون	٥٣٦ھ	"	٥٧٦ھ	=	١١٤١ع	"	١١٨٠ع
٧.	دودو پيو	٥٧٦ھ	"	٥٩٠ھ	=	١١٨٠ع	"	١١٩٣ع
٨.	پنهون	٥٩٠ھ	"	٦٢٣ھ	=	١١٩٣ع	"	١٢٢٦ع
٩.	کينهرو پهريون	٦٢٣ھ	"	٦٣٩ھ	=	١٢٢٦ع	"	١٢٤١ع
١٠.	محمد طور	٦٣٩ھ	"	٦٥٤ھ	=	١٢٤١ع	"	١٢٥٦ع
١١.	کينهرو پيو	٦٥٤ھ	"	٦٥٨ھ	=	١٢٥٦ع	"	١٢٥٩ع
١٢.	طائي	٦٥٨ھ	"	٦٨٢ھ	=	١٢٥٩ع	"	١٢٨٣ع
١٣.	چنيسر	٦٨٢ھ	"	٧٠٠ھ	=	١٢٨٣ع	"	١٣٠٠ع
١٤.	پونگر پيو	٧٠٠ھ	"	٧١٥ھ	=	١٣٠٠ع	"	١٣١٥ع
١٥.	خفيف پيو	٧١٥ھ	"	٧٣٣ھ	=	١٣١٥ع	"	١٣٣٢ع
١٦.	دودو ٽيون	٧٣٣ھ	"	٧٥٨ھ	=	١٣٣٢ع	"	١٣٥٦ع
١٧.	عمر پيو	٧٥٨ھ	"	٧٩٣ھ	=	١٣٥٦ع	"	١٣٩٠ع
١٨.	پونگر ٽيون	٧٩٣ھ	"	٨٠٣ھ	=	١٣٩٠ع	"	١٤٠٠ع
١٩.	همير	٨٠٣ھ	"	٨٤٤ھ	=	١٤٠٠ع	"	١٤٣٩ع

وري "منتخب التواريخ" ۾ نقل فهرست، جنهن کان "عجائب الاسفار" واري نقل ڪئي آهي، ان موجب نمبر ٤ سنگهار بدران سنجر، نمبر ٨ پنهون بدران پاهو، نمبر ٩ ڪينهرو بدران خيرو، نمبر ١٢ طائي بدران دودو پيو، نمبر ١٣ چنيسر بدران طائي، ۽ نمبر ١٤ پونگر بدران چنيسر ڏيکاريل آهن؛ يعني جملي ٢٠ حاڪم ڏيکاريل آهن. ۽ سنن ۾ به تفاوت آهي.

الوحيد اسپيشل ايڊيشن "سنڌ آزاد" نمبر ١٥- جون ١٩٣٦ع ۾، سومرن حاڪمن بابت صفحي ٨٧ تي جاچ ٿيل ته مٿين فهرستن ڏسندي، جيڪڏهين اعتبار ڪبو ته "منتخب التواريخ" تي ڪبو؛ ڇو ته "لب تاريخ سنڌ" واري، جيڪا سومرن حاڪمن جي لسٽ ڏني آهي، سا به "منتخب التواريخ" مطابق آهي. انهيءَ تاريخ جي ڪن سنن ۾، نمبر ١١-١٢-١٣ موجود ڪونه آهن. جيڪڏهين انهن نمبرن کي ڪڍيو وڃي

ٻه ٻيءِ سال ۾ تاريخون درست ٿي وينديون. انهيءَ حساب سان سلطان علاوالدين خلجيءَ ۽ ڏوڏي ٽئين جو زمانو هڪ ٿيندو، جيئن ”تاريخ طاهري“ ۽ ”تحفة الڪرام“ ۾ درج آهي.

”ڪڇ نوڪيسري اٿوا ڏوڏو انمي چنيسر“ گجراتي ڪتاب (ص ٥) ۾ ٻونگر جي مرڻ جو سال ١٢٩٦ع برابر چيٽ سنبت ١٣٥٢ ڄاڻايل آهي. ”تاريخ طاهري“ وارو چوي ٿو ته ”علاوالدين ۱۲۹۵ع ۾ سنڌ تي ڪاهه ڪئي هئي“ (١).

مرزا قليچ بيگ جي لکيل تاريخ (جلد ٢ ص ٣٦) موجب ڏوڏي ٽئين ١٣٣٢ع کان ١٣٥٦ع تائين حڪومت ڪئي. ”امرڪوٽ اتهاس“ (صفحو ١٨)، روح رهاڻ (صفحو ٦٠) وغيره ڪتابن ۾، ڏوڏي ۽ علاوالدين جي لڙائيءَ جو سال ١٣٣٣ع لکيل آهي. انهيءَ ڳالهه ۾ سڀيئي تاريخون متفق ڏسڻ آهن ته علاوالدين جي لشڪر سان لڙائي ڪندي ڏوڏو مارجي ويو. علاوالدين جي حڪومت جو عرصو ١٢٩٥ع کان ١٣١٥ع تائين آهي، ته ٻيءِ سنه ١٣٢٣ع ۾ علاوالدين ڪيئن ڪاهيوا پر جي ١٣٣٣ع ۾ لڙائي لڳي ته ان وقت ڏوڏو مارجي ويو، ته ٻيءِ وري ڇچ نامي، تحفة الڪرام، منتخب التواريخ، ۽ ٻين تاريخن جي لکڻ موجب ڏوڏي ٽئين جي حڪومت ١٣٥٦ع تائين ڪيئن ٿي سگهي ٿي!

”ڪڇ جي گجراتي اتهاس“ صفحي ٧٢ ۾ ڏوڏي ۽ علاوالدين جي لڙائيءَ جو سال سنبت ١٣٧٠ع لکيل آهي، جو برابر سنه ١٣١٣ع آهي. ٻين تاريخن ۾ ڏوڏي جي حڪومت جو عرصو ٢٤ سال ڄاڻايل آهي. ٻونگر جي مرڻ بعد ڏوڏو تخت تي ويٺو، جنهن ڪري چنيسر علاوالدين وٽ دانهي ويو ۽ سلطان سنڌ تي لشڪر موڪليو، انهيءَ جي معنيٰ

(١) بحواله ”تاريخ هند“، سر ايلٽ، جلد ١، ص ٢٧٢، ۽ جلد ٣، ص ٣٣٧.

ته ڀونگر جي مرڻ بعد ۲۴ سالن کان پوءِ علاؤالدين سنڌ تي ڪاهيو، ۽ اهي ۲۳ سال چنيسر علاؤالدين وٽ ويٺو هو. حقيقت ڪري ۲۴ سال ته علاؤالدين جي سڄي حڪومت جو عرصو به ڪونه هو!

تاريخي حوالن بموجب، دودي جي حڪومت فقط سال يا ڏيڍ ھلي هوندي ۽ نه وڌيڪ، جو ته اهو عرصو چنيسر جي دهليءَ وڃڻ ۽ سلطان علاؤالدين کان مدد طور لشڪر آڻڻ لاءِ ڪافي آهي.

اسڪولي تاريخن موجب، سومرن جي حڪومت جو عرصو ۱۰۵۳ع کان ۱۳۵۱ع تائين آهي، مگر اها ڳالهه غلط آهي. درحقيقت سنه ۱۳۵۱ع ۾ سومرن کان سمن ٺٽي جي حڪومت کسي ورتي، تڏهين سومرن جي حاڪم عمر ٻنهي ۱۳۵۵ع ۾ عمرڪوٽ تي قبضو ڪري، اتي ۱۳۹۰ع تائين حڪومت ڪئي. ان بعد ۱۳۹۰ع کان ۱۴۰۰ع تائين ڀونگر ٽيون، ۽ سنه ۱۴۰۰ع کان ۱۴۳۹ع تائين، همير سومرو حاڪم ٿيا، جن جي گاديءَ جو هنڌ عمرڪوٽ هو. همير سومري کان، راٺي همير سودي سنه ۱۴۳۴ع ۾ عمرڪوٽ هٿ ڪيو، ۽ سومرن جي حڪومت پوري ٿي.

ڪن تاريخن ۾ لکيل آهي ته دودي ٺٽين عمرڪوٽ تي قبضو ڪيو. درحقيقت دودي ٺٽين عمرڪوٽ جي راڻن جي حد تائين پنهنجي حڪومت وڌائي، ۽ عمرڪوٽ جي راڻن سان دوستيءَ جو ناتو هوس، جو علاؤالدين جي ڪاهه وقت، عمرڪوٽ مان هاسو سوڍو لشڪر سميت مدد لاءِ ويو هو. جڏهين دودي ڏٺو ته علاؤالدين جي لشڪر سان ڀڃڻ محال آهي، تڏهين سوڍن جي صلاح ۽ مدد سان پنهنجو ڪٽنب ڄام ابڙي ڏي موڪليائين، جو ڪڇ جي ابڙاٽي واري ٽڪر جو حاڪم هو. ابڙي، عمرڪوٽ جي سوڍا گهراڻي جي راجڪماري

Marfat.com

سناپا ديويءَ سان، ٻارهن سالن جي عمر ۾ شادي ڪئي هئي، جنهن جي پيٽان وير "سمٽ" جو جنم ٿيو (١). جيڪڏهين دودي، عمرڪوٽ سوڍن کان اڳي کسيو هجي ها، ته نڪي "هاسو" سوڍو مدد لاءِ وڃي ها، ۽ نڪو سوڍن جو عزيز چام ابڙو، سومرين کي پناهه ڏئي ها.

گجراتي ڪتاب "دودو اني چنيسر" صفحي ٣ ۾ لکيل آهي ته "ابڙو، سنبت ١٣٣١ ۾ ڄائو هو، جو برابر سال ١٢٧٤ع آهي". ڪن ڪتابن ۾ چام ابڙي جي عمر، علاوالدين جي لشڪر سان لڙائي ڪرڻ وقت، ٢١ سال ڄاڻايل آهي جا ڳالهه غلط آهي. ڇو ته علاوالدين سان لڙائيءَ وقت چام ابڙي ڀريائين پنهنجو پٽ "سمٽ" موڪليو هو، ان جي مرڻ بعد ابڙو پاڻ ميدان ۾ آيو. سنڌ ۾ پڙهن ۾ مڱڻهارن جي ڏند ڪٿائن، سنڌي قصن، توڙي ڪيترن ڪتابن ۾ سمٽ جي لڙائيءَ جو احوال آيل آهي، ۽ ٻيو پٽ ٻه هوس جو ننڍڙو هو، ان سان سنڌس گهراڻو اڄ تائين هليو اچي. جيڪڏهين ابڙو پاڻ ٢١ سالن جو هجي ها، ته سندس پٽ سمٽ ڪيئن لڙائيءَ جي ميدان تي اچڻ جيڏو هجي ها، اها عمر درحقيقت سمٽ جي آهي. ابڙي ١٢ سالن جي عمر ۾، عمرڪوٽ سان شادي ڪئي هئي. جوانيءَ جي وقت ١٨ يا ١٩ سالن جي عمر ۾ جيڪڏهين سمٽ ڄمي ها، ته به ابڙي جي عمر لڙائي وقت انڪل ٣٩ سال ٿئي ٿي، جڏهن ته سندس جنم ١٢٧٤ع ۾ ٿيو، انهيءَ حساب سان (١٢٧٤+٣٩) ١٣١٣ع لڙائيءَ جو سال نڪري ٿو، جيئن ڪڇ جي اتهاس ۾ ڄاڻايل آهي. ۽ وير سمٽ جي عمر به ٢١ سال ٿئي ٿي. اهوئي علاوالدين جي

(١) "انتخاب تاريخ طاهري" ۾ بادشاهه جو نالو سلطان علاوالدين لکيل آهي، پر عمر سومرو ١٣٥٥-١٣٩٠ع تائين هو، ۽ سلطان علاوالدين ١٢٩٥-١٣١٥ع تائين هو. تنهن ڪري اهو ڪو دهليءَ جو ٻيو بادشاهه هوندو.

Marfat.com

لشڪر جي ڪاهه ڪرڻ جو سال آهي:

خان بهادر حاجي محمد صديق ميمڻ پنهنجي هڪ مضمون، "تعليم اخبار" جون ١٩٣٧ع ۾، دودي ۽ علاوالدين جي لڙائيءَ جو احوال ڏيندي صفحي ٣ ۾ لکي ٿو ته "١٣١٢ع ۾ سنڌ جو حاڪم ڀونگر هو، جلدئي ان جي مرڻ بعد گاديءَ تان تڪرار ٿيو". انهيءَ موجب به سال ١٣١٣ع برابر آهي.

"لب تاريخ" جي ڏنل لسٽ مطابق، الوحيد جي آزاد نمبر جي ليک جو رايو وڌيڪ وزنائتو آهي ۽ ڪڇ جي گجراتي اتهاس موجب ڏنل سال ١٣١٣ع اعتبار جوڳو ٿي سگهي ٿو.

مرزا قليچ بيگ جي انگريزي ۾ لکيل تاريخ جلد ٢ موجب، چنيسر جي حڪومت ڀونگر کان اڳ ڄاڻايل آهي، مگر چنيسر ڀونگر جو پٽ هو ۽ دودي کان پوءِ گاديءَ تي ويٺو هو. مرزا جي تاريخ ۾ ڏنل لسٽ ۾ ڀونگر کان پوءِ خفيف، دودو، عمر، ڀونگر ۽ همير حاڪم ڏيکاريل آهن: مگر اها ڳالهه عالم آشڪار آهي ته ڀونگر کان پوءِ دودو ۽ ان کان پوءِ علاوالدين جي مدد سان چنيسر گاديءَ تي ويٺو. انهيءَ موجب سومرن حاڪمن جي لسٽ ڀونگر کان پوءِ هيٺئين درست هئڻ گهرجي:

ڀونگر پهيو	١٣٠٠ع	کان	١٣١٢ع	تائين
دودو ٻيون	١٣١٢ع	"	١٣١٣ع	"
چنيسر	١٣١٣ع	"	١٣٣٢ع	"
خفيف	١٣٣٢ع	"	١٣٥٥ع	"
عمر پهيو	١٣٥٥ع	"	١٣٩٠ع	"
ڀونگر ٻيون	١٣٩٠ع	"	١٤٠٠ع	"
همير	١٤٠٠ع	"	١٤٣٩ع	"

مٿين تاريخي احوالن جي ڇنڊ ڇاڻ بعد ثابت ٿئي ٿو ته علاوالدين جي ڪاهه جو سال ١٣١٣ع برابر آهي.

Marfat.com

عمرڪوٽ يا امرڪوٽ

هن وقت جيڪي سنڌ جون تاريخون اسڪولن ۾ پاڙهيون وڃن ٿيون، تن ۾ ائين لکيل آهي ته 'امرڪوٽ جو شهر عمر سومري وسائي، ڪوٽ ٺهرائي، ان ۾ مارئيءَ کي ملير مان آڻي وهاريو هو'. انهيءَ ڪري عام طرح سنڌ ۾ عمرڪوٽ "ع" سان لکڻ، ۽ عمر سومري جو وسايل وسهڻ جو رواج ٿي ويو آهي، پر ائين ڪونهي. هن ڪتاب ۾ وڌيڪ دليلن سان هن ڳالهه تي روشني وڌي ويندي.

عمر سومرو پيو سومرن جو سترهون حاڪم، سنه ۱۳۵۵ع کان ۱۳۹۰ع تائين حڪمران هو (جنهن جو ذڪر ٻئي باب ۾ ايندو)؛ مگر عمرڪوٽ جو شهر انهيءَ کان گهڻو اڳڀرو آهي، جيئن ته:

۱- لدروي ۽ پونگل جي يدو ونسي راجا منڌم راءِ، امرڪوٽ جي پرمار راجا سسوڍ جي ڪنيا سان شادي ڪئي هئي (۱). اهو منڌم راءِ سنبت ۶۱۶ وڪرمي مطابق ۵۵۹ع ۾ گاديءَ تي ويٺو هو (۲).

۲- وڪرمي سنبت ۱۰۵۴ = ۹۹۷ عيسوي ۾ مارواڙ جي راجا ڌرڻي براهه، مارواڙ جي نون ڪوٽن جي ورهاست پنهنجي نون پٽن ۾ ڪرڻ وقت، ڏاٽ (امرڪوٽ) سندس پٽ جوگراج کي ڏنو هو.

۳- سنه ۱۰۲۰ع ۾ جاسل کي ڇڏائڻ لاءِ، نوگهن امرڪوٽ تي ڪاهيو هو (۳).

۴- سنبت ۱۱۰۰ برابر سنه ۱۰۴۳ع جي آکاڙ مهيني

---

(۱) "ٽاڊ راجستان" گجراتي ڀاڱو ٻيو صفحو ۱۱۸۶-۱۱۸۷ ۽ "راجپوتانا اتهاس" هندي ڀاڱو پهريون، جگديش سنگ گهلوت، صفحو ۶۵۳.
(۲) "وقائع راجستان" اردو ڀاڱو ٻيو صفحو ۹۳، مصنف حڪيم مولوي نجم الغني صاحب.
(۳) "تاريخ ڪاٺياواڙ" وليم ولبرفورس بيل صاحب.

Marfat.com

۾ امرڪوٽ جي راجا همير سنگ، پونگل جي يدو ونسي راجا دوساجي جي ملڪ تي ڪاهيو هو، ۽ ڪيسر مڪواڻي ٻـ همير سنگ تي ٻه دفعا ڪاهيو هو، ۽ هڪ دفعي ۱۲۵ سومرين ڪٺي وٺو هو (۱).

۵- سنه ۱،۲۱۹ع ۾ جيسلمير جي راجا چاچڪ ديـو ٻهرٽين، راڻا روپسنگ تي ڪاهيو هو. ان وقت راڻا روپسنگ پنهنجي راڄڌاني ڇڏي امرڪوٽ ۾ اچي اجهو ورتو هو (وقائع راجستان اردو ٻاگو پهريون، صفحو ۹۳، مصنف حڪيم مولوي نجم الغني، ڇپيل همدرد پريس لکنو)، ۽ روپسيءَ پنهنجي ڪنيا جو وهانءُ هن سان ڪيو ("راجپوتانا اتهاس" هندي، ڀاڱو پهريون، صفحو ۶۶۱، جگديش سنگ گهلوت).

۶- سوڍي راجديو سنه ۱۲۲۶ع ۾ عمرڪوٽ سومرن کان هٿ ڪيو ("سنڌ گزيٽيئر" بي واليوم، صفحو ۴۶). ان وقت مٿس پرماون جي حڪومت هئي. سومرا، پرماون جي ۳۵ ساکن مان هڪ ساک آهي، تنهنڪري اهي سومرا پرمار هئا. سوڍن جي سنڌ ۾ اچڻ وقت به انهيءَ ڀاڱي تي سومرن جي حڪومت هئي ۽ اها حڪومت ڪيترين صدين تائين اتي هلندي پئي آئي. انهن پنهنجي حڪومت ۾ ڪيترا شهر ٻڌايا، جن مان امرڪوٽ به هڪ آهي، جو "اومره" سومري ٻڌايو. جنهنڪري هن جي نالي پٺيان امرڪوٽ سڏجڻ لڳو.

۷- جيسلمير جو راول لاکڻ سنگ، سنه ۱۲۷۱ع ۾ گاديءَ تي ويٺو. هن جو وهانءُ امرڪوٽ جي سوڍا راڻا جي ڌيءَ سان ٿيو هو ("راجپوتانا اتهاس" هندي، ڀاڱو پهريون، صفحو ۶۶۳).

۸- دودي ٿنين پنهنجو ملڪ امرڪوٽ تائين وڌايو ۽ علاوالدين جي لشڪر جي ڪاهه وقت امرڪوٽ جي سوڍن،

(۱) "رويرني واڌو" گجراتي ڀاڱو پهريون. ڇپيل احمد آباد سال ۱۹۲۸ع صفحو ۱۸.

Marfat.com

هاسي سوڍي جي اڳوانيءَ هيٺ مددي لشڪر (١٤٠ ماڻهو) موڪليو هو.

مٿيان واقعا عمر سومري جي حڪومت (١٣٥٥ـ١٣٩٠ع) کان اڳيانا آهن، جنهن مان سمجهجي ٿو ته امرڪوٽ جو شهر عمر سومري کان اڳانو آهي.

امرڪوٽ جو شهر ڪڏهين آباد ٿيو ۽ ڪنهن آباد ڪيو، ان لاءِ ڌار ڌار رايا آهن. ڪي چون ٿا ته هي شهر ٻارهين عيسوي صديءَ کان به اڳانو آهي. ٽاڊ صاحب جي لکڻ موجب امرسنگ پرمار، ١١ عيسوي صديءَ ۾ ٻڌايو (١) ۽ پر اها ڳالهه به اڌوري آهي، ڇاڪاڻ ته مٿين بيان ڪيل تاريخي احوالن مان پتو پوي ٿو ته امرڪوٽ ١١ صديءَ کان به اڳانو آهي.

حڪيم مولوي نجم الغني صاحب ”وقائع راجستان“ اردو ۾ لکي ٿو ته ’پرمار سوڍن جون ٩ حڪومتون ۽ ١٤ تخت گاهه هئا، جن مان ڪي شهر هنن تعمير ڪرايا، ۽ امرڪوٽ ”اومره“ سومري ٻڌايو هو‘ (٢). تاريخي لحاظ کان مولوي صاحب جي تحقيقات اعتبار جوڳي آهي.

جهوني ۾ جهونو جيڪو احوال مليو آهي، تنهن مان چئي سگهجي ٿو ته اهو شهر ٩٥٣ع ۾ به وسندڙ ۽ آباد هو، ۽ اڳيان ليکڪ امرڪوٽ ”الف“ سان لکندا هئا. جيئن ته ڏيٺين مسلمان ليکڪن جا حوالا ڏسو:

١ـ ”تاريخ فرشته“ هڪ معتبر تاريخي ڪتاب آهي، جو سنه ١٠١٥هه (١٦٦٣ سنبت/١٦٠٦ عيسوي) ۾ محمد قاسم فرشته نالي هڪ مسلمان عالم، ڏکڻ بيجاپور جي بادشاهه

(١) ”ٽاڊراجستان“ گجراتي، ڀاڱو ٻيو، صفحو ٢٢٤.

(٢) ”وقائع راجستان“ اردو، مولوي حڪيم نجم الغني صاحب، عمادرد پريس، لکنو، ١٩٢٥ع، صفحو ٤٨ـ٥٢.

Marfat.com

ابراهيم عادل شاهہ جي حڪم سان، گھڻين تاريخن مان احوال گڏ ڪري، تيار ڪيو هو. ان جي اردو ايڊيشن، پاڳي ۾ ئي، ڇپيل نول ڪشور پريس لکنو ۾ صاف "امرڪوٽ" لکيل آهي.

۲- "اڪبر نامہ" جلد ٻيون، صفحي ۱۴۴-۱۴۵ ۾ "امرڪوٽ" لکيل آهي (۱).

(۳) "غياث اللغات"، صفحي ۵۰۸ ۾ "امرڪوٽ" الف سان لکيل آهي.

(۴) حڪيم مولوي نجم الغني، پنهنجي تصنيف "وقائع راجستان" صفحي ۴۸ ۽ ۵۲ ۾ "امرڪوٽ" الف سان لکيو آهي.

۵- خان بهادر شمس العلماء مولوي ذڪاءُ الله صاحب، "تاريخ هند" جلد پنجون، صفحو ۷ ۽ ۴۵۷، ڇپيل علي گڙهہ، سال ۱۹۱۸ع ۾، "امرڪوٽ" الف سان لکيو آهي.

۶- شمس العلماء محمد حسين آزاد "دربار اڪبري" ذڪر "امرڪوٽ ۽ لاهور" ۾، "امرڪوٽ" الف سان لکيل آهي.

۷- شمس العلماء مرزا قليچ بيگ صاحب پنهنجي ڪتاب "قديم سنڌ ۽ ان جا مشهور شهر ۽ ماڻهو" جي ديباچي جي صفحي ۵ ۾ "آئين اڪبري" تان ڪيل ترجمي ۾ صاف "امرڪوٽ" لکيو آهي. ساڳئي ديباچي جي صفحي ۹، ۽ ڪتاب جي صفحي ۱۰۴ ۽ ۳۵۳ ۾ "عمرڪوٽ يا امرڪوٽ" لکيو آهي، ۽ لکي ٿو تہ 'سنڌ جي پراڻين ڦارسي تاريخن ۾ بہ "امرڪوٽ" لکيل آهي'.

۸- حڪيم مولوي فتح محمد سيوهاڻي صاحب پنهنجي ڪتاب "ابوالفضل ۽ فيضي"، سال ۱۹۳۲ع، صفحي ۱۹ ۾ "امرڪوٽ" الف سان لکيو آهي.

۱۰- مسٽر مولائي شيدائي فيلو سنڌ يونيورسٽي، پنهنجي هڪ مضمون، الوحيد اخبار ۱۱- نومبر ۱۹۵۲ع، صفحي ۳،

---

(۱) "مارواڙ اتهاس"، صفحي ۵۰۰ جو فوٽ نوٽ.

Marfat.com

۾ لکي ٿو ته 'اڪبر اعظم جي زماني تائين "امرڪوٽ" الف سان سڏبو هو، پوءِ مسلمان مورخن جي خوش فهميءَ ڪري ٿري "عمرڪوٽ" ٿيو.

انگريز ليکڪن به "امرڪوٽ" الف سان لکيو آهي:

١- راجپوتانا جي پولٽيڪل ايجنٽ، ڪرنل جيمس ٽاڊ صاحب، پنهنجي ١٤ صديءَ جي شروعات ۾ لکيل "ٽاڊ راجستان" ۾ هر ڪنهن جاءِ تي، جتي امرڪوٽ جو ذڪر آيو آهي، اتي صاف الف سان "امرڪوٽ" لکيو آهي.

٢- "آئينه اڪبري" جي انگريزي ترجمي، ليکڪ مسٽر گليڊون، ١٧٨٣ع، ڇپيل بمبئي، جي صفحي ٥١١ ۾ صاف Amar Kot (A/الف سان) لکيل آهي.

٣- "اڪبر نامه" جي انگريزيءَ ۾ ڪيل ترجمي، ليکڪ مسٽر ايچ. بورج (I.C.S)، جلد پهريون، صفحو ٥٥، سٽ ٣، ۾ صاف امرڪوٽ "A" سان لکيو آهي.

هندو ليکڪن به "امرڪوٽ" الف سان لکيو آهي:

١- بابو بنڪم چندو لاهڙيءَ جي لکيل "اڪبر بادشاهه جو جيون چرتر" جي گجراتي ترجمي ۾، ليکڪ پيمجي هرجيون، ڇپيل احمدآباد، سال ١٩١٦ع، صفحي ٣٨، ۾ صاف "امرڪوٽ" لکيل آهي.

٢- ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي، سابق پرنسپال ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ڪراچيءَ پنهنجي ڪتاب "روح رهاڻ" صفحو ٤٦، سٽ ٥، صفحو ٤٩ سٽ ١١، صفحو ٥٣ سٽ ١٠، ۾ صاف "امرڪوٽ" لکيو آهي؛ پڻ صفحي ٤٧ جي فوٽ نوٽ ۾ لکي ٿو ته اهائي صحيح هجي آهي؛ پنهنجي شاهه جي رسالي ۾ به هر هنڌ "امرڪوٽ" الف سان لکيو اٿس.

٣- مسٽر پيرومل مهرچند آڏواڻي، سابق ليڪچرار ڊي. جي. سنڌ ڪاليج ڪراچي، پنهنجي ڪتاب، "سوڍن جي صاحبي

Marfat.com

عرف راٺن جو راج" ۾ صفحي ١٦، ست ١١، ١٤ ۽ ١٦ ۾ صاف "امرڪوٽ" الف سان لکيو آهي.

٣- مسٽر تيج سنگ سولنڪي، پنهنجي ڪتاب "امرڪوٽ اتهاس" ۾ سيڪنهن هنڌ "امرڪوٽ" الف سان لکيو آهي.

ڪيترين اردو تاريخن ۾ به "امرڪوٽ" الف سان لکيل آهي.

ٿرپارڪر ضلعي جا اصل رهاڪو، راجستاني ۽ مارواڙي، اڄ تائين "امرڪوٽ" چوندا آهن. سندن گيتن، ڪوتائن، بيتن ۽ دوهن ۾ به (جي عام آهن، امرڪوٽ، امراڻو، امراپوري وغيره نالا آيا آهن، جيئن ته

امراڻو امراپري ڏرا سرنگي ڏات،
رهي جو سوڍو راجوي پهه پهنوارن پات،
ڏات سرنگي گوريان راٺو چتر سجان،
بڙ جهڪيا لائبي تما آيو گڙ امراڻ."

* * *

ڪوٽ ته امرڪوٽ، ٻيون سڀ ڪوٽڙيون."

"ڪوٽ" لفظ بابت جناب مولائي شيدائي صاحب لکيو آهي ته 'اصل نج سنسڪرت لفظ "ڪوٽاڪا" آهي، جو اسلامي دور کان اڳ۾ ئي آهي ۽ انهن شهرن لاءِ ڪم آيل آهي، جتي قلعا هئا. اسلام جي دور کان اڳي ڪوٽ لفظ هندن ۾ رائج هو.' ان لاءِ ڪيترا حوالا به ڏنا اٿس: جيئن ته سلطان محمود غزنويءَ ١٠٠٨ع ۾ نگرڪوٽ تي ڪاهه ڪئي؛ ستن ڏينهن جي گهيري بعد برهمڻ ڪوٽ جا در ٽنيا، جتان سلطان کي ست لک اشرفيون، ست سوَ من سون ۽ چانديءَ جا برتن ۽ سوَ من سون، ٻه هزار من چاندي، ۽ ويهه من جواهرات جا هٿ لڳا. سنه ١٠٠٥ع ڌاري سلطان، ڪشمير جي "لوهه ڪوٽ" تي ڪاهه ڪئي، پر شڪست کائي موٽيو (ڏسو

Marfat.com

پروفيسر محمد حبيب جي تاريخ "سلطان محمود غزنوي"، صفحو ٣٨-٥٠، الهه آباد اڪيڊمي، سال ١٩٤٠ع).

چار سؤ قبل مسيح، سنڌ ۾ ڪلان ڪوٽ ۽ نيرون ڪوٽ هندن جا قلعا هئا. انهن قلعن کان سواءِ، راءِ گهراڻي جي راجائن وٽ اَڇ، مائيلو، سيوراءِ مائو، سيوستان، نيرون ڪوٽ، الور، برهمڻآباد، ۽ ديول مشهور ڪوٽ هئا، جن جي ڪيرائڻ لاءِ عرب فاتحن منجنيقون استعمال ڪيون هيون ("چچ نامو" صفحو ١٥-١١٥، شمس العلماء ڊاڪٽر عمر محمد دائود پوٽو، سابق ڊائريڪٽر آف پبلڪ انسٽرڪشن سنڌ، سال ١٩٣٩ع).

ڪاٺياواڙ ۾ راجڪوٽ مسلمانن جي دور کان اڳ جو وسايل آهي، ۽ هندن جي راڄڌانيءَ جو هنڌ هو.

اچوڪا ڪي ليکڪ چون ٿا ته "ڪوٽ" لفظ اسلامي ڪلچر جو آهي، جيڪڏهين هندن جو وسايل هجي ها ته "ڪوٽ" لفظ نه هجي ها. هندو، ڪوٽ جي بدران "ڳڙهه" (گڊ) لفظ ڪم آڻيندا آهن، وغيره. مگر مٿين احوالن مان معلوم ٿيندو ته ڪوٽ لفظ جو اسلامي ڪلچر سان لاڳاپو ڪونه آهي، ۽ نڪو هرو ڀرو هندو پنهنجن قلعن کي "ڳڙهه" ۽ مسلمان "ڪوٽ" سڏيندا هئا.

ميرن جڏهين ٿر جو پاڳو سوڍن کان هٿ ڪيو، تڏهن مٿيءَ ۾ ١٧٩٥ع ۾ مير فتح علي خان هڪ قلعو جوڙائي، ان جو نالو "فتح ڳڙهه" رکيو ۽ نه "فتح ڪوٽ"، ان کان پوءِ ڇيلهار ۾ قلعو ٺهرائي، ان جو نالو "علي ڳڙهه" رکيو ۽ نه "علي ڪوٽ".

اهي نالا ڪجهه وقت چالو هئا، پر پوءِ وري اهي ڳوٺ پنهنجن اصلوڪن نالن سان سڏجڻ لڳا، جي اڄ ڏينهن انهن نالن سان سڏجن ٿا.

Marfat.com

هندستان ۾ علي گڙهه جتي مشهور مسلم يونيورسٽي
آهي. ڇا، اهو مسلمانن جي آباد ڪيل نه آهي؟ اهڙا ٻيا به
ڪيترا مثال آهن، جو مسلمان پنهنجي ٻڌايل شهرن کي
”گڙهه“، جي نالن سان سڏيندا هئا، جيئن نه سنڌ ۾ ”دين گڙهه“
جتي مدد خان جي ڪاهه وقت مير وڃي گڏ ٿيا هئا.

مٿين حقيقتن سان چٽيءَ طرح ثابت ٿيو ته امر ڪوٽ
نڪي امر سنگ جو ٻڌايل آهي، ۽ نڪي عمر سومري جو
ٻڌايل آهي. اهو شهر انهن ٻنهي جي حڪومتن کان آڳاٽو آهي،
۽ جناب مولوي حڪيم نجم الغني صاحب جي تحقيقات موجب،
اومره سومري جو ٻڌايل آهي (سومرا ان وقت هندو پرماو
راجپوت هئا)، جنهنڪري امرڪوٽ سڏبو هو، ۽ ان کي الف
سان لکڻ جو عام رواج هو، جو مولائي شيدائي جي لکڻ
موجب اڪبر اعظم جي زماني تائين امرڪوٽ الف سان لکبو
هو، پوءِ مسلمان مورخن جي خوش فهميءَ ڪري، ڦري
عمرڪوٽ ٿيو: اڄ تائين ڪيترا فاضل ليکڪ امرڪوٽ الف
سان لکن ٿا، جوئي صحيح لفظ آهي.

Marfat.com

باب ڇهون

سومرن جي حڪومت جو پڇاڙيون دور

عمر سومرو ٻيو

ٽنهي مان سومرن جي حڪومت وڃڻ بعد، هن حاڪم سنه ١٣٥٥ع ۾ عمرڪوٽ سوڍن کان هٿ ڪيو، ۽ ١٣٩٠ع تائين حڪومت ڪئي. انهيءَ لڙائي جو ڪو به احوال ملي نٿو سگهي. ان وقت سوڍن جو زور ٽٽل هو، جنهنڪري عمر سومري هاٿوڪي ڄاڄري، ڇيلهار ۽ ننگر ٿر تائين ڍاٽ ڀاڱو پنهنجي هٿ ڪيو ۽ ڪجهه وقت ڪانپوءِ، اڳيئي وڌي پارڪر وارو ٽڪر به تابع ڪيائين، ۽ اتي پنهنجو صوبو عبدالرزاق مقرر ڪيائين، جو سندس پيٺوبو به هو. عمر سومرو ٻيو، "عمر ۽ مارئي" جي داستان سببان مشهور آهي، سندس عشق ۽ محبت جو پيو به هڪ واقعو بيان ڪيل آهي، جي ٻئي هيٺ ڏجن ٿا.

عمر ۽ مارئيءَ جو قصو سنڌ ۾ عام مشهور آهي. سنڌ جي شاعرن جي سرتاج شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ ۽ ٻين ڪيترن شاعرن انهيءَ بابت شعر چيا آهن، جي نه رڳو پڙهيل طبقي تائين محدود آهن، پر عام ۾ به مشهور آهن. جهنگ ۾ ڍنبو ته هرڪو مالدار ڌڪار، ڳنوار ۽ ٻين ۾ ڪڙهي مارئيءَ جا بيت سڪ سان پيو ڳائيندو ۽ انهيءَ موج ۾ مست هوندو. ڪيترن ودوانن مارئيءَ جي آکاڻي قلمبند ڪئي آهي، ۽ ڪيترا ڪتاب لکيا ويا آهن. ڪيترن اتهاسن ۾ احوال ملي ٿو، پر ڪٿي به اهو چٽائيءَ سان ثابت ٿيل نه آهي ته مارئيءَ

جا مائٽ ڪير هئا، انهيءَ ڏس ۾ ڪنهن به تڪليف وٺي ڪا کوجنا ڪانه ڪئي آهي. سيئني ڪئي سواءِ سوچ ويچار جي ماڳيو وستو ورتو آهي، ۽ ويا آهن هڪ ٻئي جو نقل ڪندا: جيئن ته

١- برٽن صاحب پنهنجي ڪتاب ”سنڌ ۽ ان جا ماڻهو“ جي صفحي ١٠٧ ۾ مارئيءَ بابت لکي ته ”مارئيءَ جي ماءُ ماڏوئي اصل لاکي ڦلائيءَ جي گهر ۾ هئي، جتان ٻالٺو کيس پرڇائي، ملير ۾ وٺي آيو هو. ان وقت مارئي اڳيئي پيٽ ۾ هئي. ڪي قصه نويس ’ماڏوئي‘ کي ’مهراڏي‘ به چون ٿا“ (١).

٢- مسٽر روچيرام ڏنگارام سڌاڻي پنهنجي ڪتاب ”عمر مارئي“، ڇاپو ٻهريون، سال ١٩٣٠ع، جي ديباچي، ۽ صفحي ٢-٥٣، ۾ ٻين هنڌن لکي ٿو ته ”مارئي ڪڇ جي واڃا چام ڦل جي ڌيءَ هئي، جا پنجينءَ، پوئينءَ ۽ سيئني ڪان ننڍيءَ واڻيءَ ’ميراڏيءَ‘ مان ڄائي هئي. ميراڏيءَ کي ٻالٺو وٺ ۾ وٺي آيو هو، ان وقت مارئي گرڀ ۾ هئي، جا ٻالٺي جي گهر ڄائي“.

٣- ڪڇ جي ”رس ڌار“ گجراتي ڪتاب ۾ لکيل آهي ته ”مارئي ڪڇ جي واڃا چام ڦل جي ڌيءَ هئي، جا واڃا جي مرڻ بعد پنجين مهني واڻيءَ ’ميران ديويءَ‘ جي پيٽان ڄائي هئي، جنهن جي پالنا سندس ناناڻي گوٺ ملير ۾ ٿي“ (٢).

٤- پروفيسر رام پنجواڻي پنهنجي ڪتاب ”پکي ۾ پدمڻي“ ۾ لکي ٿو ته ”مارئي ڪڇ جي راجا ڦل جي ڌيءَ هئي، جتان ٻالٺو، سندس ماءُ ’مهراڏي‘ کي وٺ ۾ ڪئي آيو هو“، وغيره.

٥- ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي پنهنجي ڪتاب

---

(١) ”روح رهاڻ“، مصنف ڊاڪٽر گربخشاڻي: صفحي ٣٤ جو فوٽ نوٽ
(٢) بحواله ”امرڪوٽ اتهاس“: صفحي ٢٨ جو فوٽ نوٽ.

Marfat.com

”روح رهاڻ“، صفحي ٤٤ ۾ لکي ٿو ته ”ماروي، پالڻي جي ڌيءَ هئي، ۽ ماءُ جو نالو ’ماڌوئي‘ هئس، جا پالڻي جي زال هئي“. وڌيڪ لکي ٿو ته ”مٿين حقيقت بابت ’تاريخ طاهري‘ يا ’تحفةالڪرام‘ ۾ اهڙو ذڪر ڪونهي، ۽ نڪو شاهه صاحب جي ڏنل احوال سان مٿيون حقيقتون ملن ٿيون. ڪي چون ٿا ته ڄام ڦل جي ڌيءَ هئي، پر برٽن صاحب چوي ٿو ته لاکي ڦلاڻيءَ جي ڌيءَ هئي؛ ماروي کي عمر کڻي آيو هو. عمر سومرو عمرڪوٽ جو حاڪم هو، جنهن سنه ١٣٥٥ع کان ١٣٩٠ع تائين ٣٥ ورهيه حڪومت ڪئي. مارئيءَ جو واقعو به انهيءَ عرصي اندر ٿيو“.

”ڪڇ جو گجراتي اتهاس“ ڇاپو ٻهريون، سال ١٩٢٦ع، جي صفحي ٥٢ ۾ لکيل آهي ته ”ڪڇ جي راجا ڄام ڦل کي پنجن رائين مان ڇهه پٽ ٿيا: ڄام ڏولا راءِ جي ڪنيا مان سانڊ، چاوڙي رائيءَ مان سور، سوڍي رائيءَ مان ڪينهرو، ۽ ڏوڻ واگهيلي رائيءَ مان ڏائو، ۽ سونل رائيءَ مان لاکو.“ صفحي ٥١ ۾ لکيل آهي ته ”سنبت ٩٧٦ (٩١٩ع)، ڪارتڪ سڌ ٻيجه جي ڏينهن، سونل جي پيٽان هڪ پٽ ڄائو، ان جو نالو لاکو رکيو ويو.“ انهيءَ اتهاس صفحي ٥٧ ۾ لکيل آهي ته ”لاکو لڙائيءَ ۾ وڙهندي، سنبت ١٠٣٥ (٩٧٨ع)، ڪارتڪ نيج جي ١٢ بجي مارجي ويو“ (١).

هاڻي ويچار جي ڳالهه آهي ته عمر سومرو ١٣٥٥ع کان ١٣٩٠ع تائين حاڪم هو. مارئيءَ جو واقعو به انهيءَ عرصي ۾ ٿيو. لاکي جو جنم ٩١٩ع ۾ ۽ موت ٩٧٨ع ۾ ٿيو، ۽ ڄام ڦل ان کان اڳي هو. هن حالت ۾ ماروي کي ڄام ڦل يا لاکي ڦلاڻيءَ جي ڌيءَ ٿيڻ خاطريءَ سان چئي

---

(١) ٻيو لاکو، پندرهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۾، ڪچ گاديءَ ماٿ الدين راجا هردوڙ جي مرڻ بعد، گاديءَ تي ويٺو. (ڪڇ جو گجراتي اتهاس)

سگهجي ٿو ته اها ڳالهه ڪوڙي آهي، ۽ ڪتاب لکندڙ سواءِ جاچ جوچ جي، ويا آهن هڪ ٻئي جو نقل ڪندا. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ پنهنجي ڪتاب "روح رهاڻ" ۾ جيڪي لکيو آهي، سو گهڻيءَ کوجنا بعد لکيو اٿس. شايد ائين هجي جو مارئي، مارو قوم مان، پالڻي جي ڌيءَ ۽ سيراڏيءَ يا سهراڏيءَ جي پيئڻان ڄائي هجي جا پالڻي جي زال هئي.

مارئي هئي سهڻي ۽ سلڇڻي، جنهنڪري ڏند ڪٿائن وارن هرو ڀرو هن جي نسبت، واجائي گهڻ سان ڳنڍي ڪٺي ڪڇ جي راجا جي ڌيءَ بنائي. ائين ڪونهي ته ڪو غريب گهرن ۾ سهڻا ۽ سلڇڻا ٻار ڪونه ٿا ڄمن. تاريخ اهڙا سوين مثال پيش ڪري سگهي ٿي. اها سچي ڪوڙي ڪلپنا ڪچ جي ڏند ڪٿائن تان ٿيل آهي.

مارئي جي جنم بابت ڪئي ڪيترائي اختلاف هجن، پر انهيءَ ڳالهه ۾ سڀيئي اتفاق راءِ آهن ته مارئي جو لاڻ پالڻ ڳوٺ ملير ۾ ٿيو.—"ويندي وطن سامهون، ملير منهنجو ماڳ."

ملير جو ڳوٺ هاڻي ڪونهي، پر ان جا ڦٽل ڪنڊر اڃا به اڳوڻي وقت جي يادگيري ڏياري رهيا آهن. هي ڳوٺ ننگر پارڪر تعلقي ۾ رڻ جي ڪنڌ سان هو. هتان ننگر پارڪر ٢٤ ميل پري آهي. ملير جي ڀرسان هاڻي "پالوا" نالي ڳوٺڙو آهي، جتي ست پٿون هڪ ٻئي سان لاڳيتون آهن. انهن پٿن جي مٿڙ ۾ هڪ وڏو ڍير آهي، جو ٻيگهه—ويڪر ۾ ايڏو وڏو آهي، جو حيدرآباد جو سڄو شهر سنجهس سولائيءَ سان سمائجي وڃي. —"جوءِ ڪشادي جيڏيون، ملير موڪ مهاڙ".

مارئي جا مائٽ مارو لوڪ هئا، اهي پهنوار (پهون= ٻڪريون) يعني ٻڪرار هئا، مارئي پاڻ به چيلڙا چاريندي هئي. سندس مائٽ، پنهنجي مال جي چاري سانگي ملير جي ويڙهين يعني گهاٽن ۽ ولين واري هنڌن تي رهندا هئا، جنهنڪري

Marfat.com

هو ”ويڙهيچا“ يعني ويڙهه ۾ رهندڙ ۽ ”جهانگيڙا“ يعني جهنگ ۾ رهندڙ سڏجن ٿا. ٿر ۾ ڀهريائين جنهن مهل برسات پوندي آهي، تڏهين ٿر جا مالدار پنهنجو مال اتي وٺي، وڃي چاريندا آهن ۽ اتي سانگ ڪري ويندا آهن، جنهنڪري هو ”سانگي“ يا ”سانگيڙا“ سڏجن ٿا. ـ ”جهڙ ڦڙ جت ٿئان، آت اڏيائون پکڙا!!.“

اڄ ڏينهن ڪيترن کي ان گُنهڻ جي پڇت ڪانهي، تنهنڪري ڏُٿ گهڻو کائيندا آهن ۽ انهيءَ ڪري هو ڏوٿي يا ”ڏوٿيڙا“ سڏجن ٿا. اهي ويچارا پنهنجن ننڍڙن گهيٽن (جن کي مسوُنيا چوندا آهن) ۽ ردن جي اَن مان ڪتا ۽ لوبون جوڙائي، انهن مان پنهنجو بت ڍڪيندا آهن، تنهنڪري شاعرن کين ”لوئرياڙا“ يعني لوبون ڍڪيندڙ ۽ ”ڪتيرا“ يعني ڪتا اوڍيندڙ سڏيو آهي. متيءَ جون جايون بہ ڪن ٿورڙن کي نصيب آهن، نہ تہ گهڻا جهنگ مان ڍنگر يعني وڻن جون ٽاريون، آڻي انهن مان وانڍيون يعني ڍنگهرن جون پونگيون جوڙين ٿا، ۽ ڪي ڀِين وڻن جي ٽارين مان چونرا يعني گول جهوپڙا ٺاهي، انهن ۾ بنا ڪڙن، ڪنڍين ۽ ڪلفن جي رهندا آهن. اهڙن مسڪين مارواڙن جو اولاد، هيءَ ٿوري قوت ۽ صبر ست واري، هيم ورني، مارئي هئي. مارئي لفظ جي معنيٰ آهي مارو لوڪن يا سانگي ماڻهن جي نياڻي.

مارئي جڏهين جواني کي پهتي، تڏهين سندس حسن جي هاڪ چوڌاري پکڙجي ويئي.

”پکي ۾ پدمني ڪر، ڏٺي وراڪا وڄ
جهڙي صورت سڄ، تهڙي سورت مارئيءَا“

مارئيءَ جي سج جهڙي سهڻيءَ صورت تي موهت ٿي، ڦوڳ ناالي هڪ پکراو (جو پالڻي وٽ نوڪر هو)، مارئيءَ جو سڱ گهريو. پالڻي هن ناجائز هلت ۽ گستاخيءَ جي ڪري،

Marfat.com

ڪاوڙجي ڦوگ ڪي پنهجي ڳوٺ مان لوڏي ڪڍيو، ۽ مارئيءَ جو مڱڻو پنهنجي هڪ نيات واري، کيت، سان ڪيائين. ڦوگ آخر رٽ وڃي تہ ڪو حيلو هلائي، مارئيءَ کي عمر سومري جي ڦندي ۾ ڦاسايان. اهو سور دل ۾ سانڍيو، عمرڪوٽ ۾ عمر سومري وٽ آيو، ۽ هن اچي چيائين تہ ’ٿر جي ملير ڳوٺ ۾ مارئيءَ نالي هڪ نينگري آهي، جنهن جي سونهن جي برابري توهان جي محلات ۾ تہ ڇا، پر ٻي بہ ڪا واچ وسٽي مشڪلات سان ڪري سگهندي. ”آهي سا ڏنار جي ڌيءَ، پر سچ بہ اڳيان سندس سر نمائي ٿوا“ لڱن تي ليڙون لٽا ائس، پر جي لاڪيٺو اباس پهري، تہ هوند پرين ڪي بہ پري ٻيهاري. اهڙي ون موهڻي مورت شاهي محلات ۾ ٿي سونهي!

اهو احوال سڻي، عمر انهيءَ اڻ ڏٺل حور جي حسن جي هاڪ تي اکين چڪن ٿي پيو، ۽ دل ۾ پڪو پرن ڪيائين تہ ڪنهن بہ حيلي ڪيس هٿ ڪري، پنهنجي پٽ واڻي بنائيندس. پوءِ ويس بدلائي، اٺ تي چڙهي، ڦوگ سان گڏجي روانو ٿيو. عمرڪوٽ کان ملير ٥٠ ڪوهہ پري آهي، تنهنڪري ٻن ٽن منزلن بعد، اچي ملير پهتا.

ٿر جا ڪوهہ اونها آهن، ڪي ڪوهہ ٣٠-٤٠ پرهہ، تہ ڪي ٦٠ پرهہ اونها ٿين. ويچاريون ٿاربلڻيون اڌ رات ڌڻي اٿن، ۽ اوڏي مهل ٿي، سڙسارن جي سدد سان ۽ وقتي اڪيليون، پاڻي پري پورت ڪيو ڇڏين. جيڪي ويسليون تي سهڪي رهنديون آهن، ٽن ڪي صبح جو وارو مشڪل ملندو آهي، جو تہ پوءِ گهر جي ٻئي ورتڻ ۾ رڌل رهنديون آهن. ازان سواءِ ٿڙن تي ايتري پيڙ ٿيندي آهي، جو کين ڪيترو وقت ترسڻو پوندو آهي.

”آڌيءَ آٿن ٿي، جيلان پاڻي پاتارن ۾،
وارو ويسرٻن ڪي، ڏينهان ڪونہ ڏئي،

مون ڪميڻيءَ کي، مٿان کوھ ڪٺي ويا!"

پنيھرڪي جي مھل ھئي، مارئي به واج جي رواج پٽاندر
پنھنجي سھيلين سان گڏ پڻ واري کوھ تان پاڻي ڀري رھي ھئي،
ته اوچتو ڏيان پريان آڏامندڙ دز ڏانھن ڇڪجي ويس. آھستي
آھستي، انھيءَ دز مان اوٺي سوار نظر اچڻ لڳا، ترت ويجھو
اچي پھتا. ٽوگ پريان ٺي عمر کي مارئي ڏيکاري ڇڏي. ھن
جھڙي ٻڌي ھئي، ويتر انھيءَ کان به سوڀاري ڏسي، مٿس
مفتون ٿي پيو. يڪدم کوھ جي ڀرسان ھڪ وڻ جي ڇانو
ھيٺ اٺ وھاريائين. ڪي ويچاريون ڳوٺاڻيون ھنن اوپرو ماڻھن
کي ڏسي، البت ھراس وچان گھڙا ڀنا ڪري، گھر ڏي موٽيون،
ته ڀين وري دلداري ڏيڻي چيو ته 'ڀڄو ڇو ٿيون! ويچارا
ڪي واٽھرو اڄ جي ڪري پاڻي پيڻ لاءِ اسان ڏي لڙي آيا
ھوندا!' عمر يڪدم اٺ تان لھي، وڃي مارئي کي کوھ تان
ڪٺي، اٺ تي وھاري، اک ڇنڀ ۾ واپس عمرڪوٽ ڏي
روانو ٿي ويو. ويچاريءَ جو ڪو وس ڪونه ھليو. واڪو
واڪاڻ ڪري، مدد لاءِ ڪوڪرا ڪيائين، پر سرتيون به
سڀ پنھنجي سنھن پچي ويئون ۽ مرد به گھڻا سارا مال سان
ڀري ويا ھئا، سو وقتائتي واھر ٿي نه سگھيس. ٽوگ جو
ته ھاڻ ٺريو، جو مارئيءَ ڀرڻجڻ کان اڳھئي، ڪيت کان
کسجي ويئي.

چون ٿا ته مارئيءَ محلات ۾ رھڻ کان انڪار ڪيو
۽ عمرڪوٽ جي قلعي ۾ چار جي وڻ ھيٺ وھندي ھئي.
عمر سومري مارئيءَ کي لالچائڻ لاءِ ھر طرح جا حيلا ھلايا. ڪيس
محلات جي خلاصي بنگلي ۾ رکي، طرحين طرحين جون لاڳون
عيش آرام جا بندوبست ڪري ڏنا، ۽ ھر ممڪن طرح ڪيس
ريجھائڻ ۽ دام ۾ ڦاسائڻ جون تجويزون ڪيون. عمر ڪيس
پنھنجي سر آزيون نيزاريون ڪري چيو ته 'روج راڙي مان جا

Marfat.com

ورندو، ڏڌو کير وري ٽڻن ۾ کونه پوندو، هاڻي هتي ٿي رهي، منهنجي پيٽ راڻي ٿي وبهه: منهنجيون پيون راڻيون تهنجيون گوليون ٿي گذاريندیون، ۽ آءٌ به ساري عمر تنهنجو پڙو پانهو ٿي رهندس،' کيس هرڪائڻ لاءِ هيرن ۽ جواهرن سان جڙيل سونا هار ۽ هر قسم جا زيور، طرح طرح جا طعام، قسمين قسمين ميوا ۽ مٺايون سوجود ڪري ڏنائين، مگر مارئي جيئن ويئي پنهنجا پڪا ۽ پهنوار ياد ڪندي، تيئن وڌيڪ ويئي هنجون هاريندي. آخر جڏهين عمر گهڻو ستايس، تڏهين جواب ڏنائين ته 'اي عمر، هن ڏرتيءَ ڏيل نه لڳندو، آءٌ ته توکي پنهنجو سڳو ڀاءُ ڪري سمجهان ٿي، اسان مارن جو اهو سرڪ نه آهي جو سون تي سيڻ مٽيون. اي عمر سچ ڪٿي الهندي ڪان ايري، پيد جو وڻ ڦل ڦول ڏئي، سمنڊ پنهنجي سريارا ڇڏي ڏئي، هماليه جبل پنهنجي جاءِ تان ٽري وڃي، وانجهڻي (سنڌ) ڪي پيٽ ڄمي، ڌرتي ڏري پوي ۽ آسمان ڦاٽي پوي، ته ٿي سگهي ٿو، پر آءٌ پنهنجو وطن ڪين وساريندس'.

عمر پانيو ته جيئن وقت ويندو گذرندو تيئن مارئي ويندي هوڏ تان هيٺ هٽندي، پر سندس اها اميد اجائي هئي. مارئي رات ڏينهن سانگيئڙن کي ساري، بيٺي جهڄندي ۽ جهرندي هئي، پر انهن مان به ڪو واهرو ڪونه وريو. عمر به سندس پچر نه ڇڏي. روز وڃي نت نيون لاچون ڏيئي، ريهندو ۽ ريپيهندو هوس، پر مارئي پکن جي پريت ماڙين سان مور نه مٽي. مارن لاءِ جا اندر ۾ آڳير هيس، سا هرگز ماٺي نه ٿي. عمر جي پيٽ پنهورن ۽ بخمل بافتن کي اباڻيءَ لوئي جو سٽ مور نه ڪيائين. هن جي سونن روپن، ست رڇين، عطر عنبيرن، پوڙ پلاهن ۽ ميون مٺاين کي تيچ سمان سمجهي، اکس ڪٿي ڪونه نهاريائين.

اتر لڳي ڪوهه تان ڪهي آئي هئي، مٺان اڇي واهوندا

Marfat.com

وريا. مارن جون مند مند جون هاجون ياد ڪري هنجون پيئي هارينديون هئي. سندس ورلاپ ٻڌي، وانهڙو به اکين مان آب پيا هاريندا هئا. هاڻي اچي سيئن جي موسم ٿي. مارو مال ڪاهي ڏئين پنهنجي پڪرڙجي وياه هرڪو پنهنجي هاج ڪم ۾ ٿي پورو، پر مارئيءَ جو محلن ۾ هينئون پيو سنجهي. نااميدي ۽ نراسائي وڪوڙي ويئي اٿس، ڪٿي ڪُسي، لوئي ليڙون ليڙ ٿي ويئي اٿس، چڳن ۾ چيڙهه پئجي ويس، دل ۾ جا درد جي دونهين پئي دکيس، تنهن هئي سندس حال هيئنو ڪري وڌو. سو عمر کي ٻاڏائي چوڻ لڳي ته "آءٌ جنهن جي مڱ آهيان، اهوئي منهنجو ڀتار آهي، ۽ توکي آءٌ پنهنجو مڱو ياءَ ڪري ٿي سمجهان.—

"ملڪ ماروءَ جي آهيان، زور نه ٿيان جوءِ"!

عمر جڏهين گهڻو ستايس، تڏهين ايترو چيائين ته "ادا، تنهنجي ليکي ته آءٌ تو وٽ عمرڪوٽ ۾ آهيان، پر منهنجو من وات ڏينهن ملير ۾ پيو وسي. ڏٺي ڪندو ته آءٌ پنهنجن مٽن مائٽن سان مڪاميلو ڪري، پوءِ مرنديس؛ پر جي ماڻيهه ۽ سانگين جي سڪ وچان ڪنهن مهل منهنجي سرير مان پساهه پورا ٿي وڃن، ته ٻلائي ڪري منهنجو مڙهه به ملير ۾ پهتو ڪج، ۽ منهنجي دفن ڪفن ويل، چندن ۽ لوبان جي بدران منهنجي ڏاڏاڻي ڏيهه جي ولين جو واس ڏج!

"ڏڌي مٽي ٿر جي، واهيءَ وسائجاهه،
پويون ٿئي پساهه، ته به نجا مڙهه مليرڏي"!

هن وينگس جي وانان اهي گفتا ٻڌي، عمر ڪٿي مات ڪئي. هن سومري حاڪم جيتوڻيڪ ٻرائي جائي زبردستيءَ آڻي هيئن ڪوٽ اندر قيد ۾ قابو ڪئي هئي، ته به شاباس اٿس جو سندس رضامندي کان سواءِ نڪاح نٿي ڪيائين. ويتر مارئيءَ جو اهڙو ست ۽ سچائي ڏسي عمر جو من پڄي

پيو. ان مهل اها دائي، جنهن عمر سومري کي نَنڍي هوندي نپاپو هو، سا هي سڀ وقت پنهنجن مائٽن ۾ هئي؛ انهيءَ جڏهين اچڻ سان هي قصو ٻڌو، تڏهين عمر کي چيائين ته 'نَنڍي هوندي تنهنجي پيءُ توکي گشت تي نيو هو، ۽ ملير واريءَ منزل تي تنهنجي ماءُ ٻه، مزي تي هئي، انهيءَ وقت هن ساڳيءَ ماروئيءَ جي ماءُ توکي پنهنجي ٿڃ ڌارائي هئي؛ تنهنڪري ماروئي تنهنجي ٿڃ شريڪ ڀيڻ آهي، ۽ چڱو ٿيو جو تو هن سان نڪاح نه ڪيو.' اهو ٻڌي عمر هاڻي هن ستيءَ کي پنهنجي سڳي ڀيڻ سمجهڻ لڳو، ۽ مارن ڏي نياپو موڪليائين ته 'اچي پنهنجي امانت وٺي وڃو.' هي سنيهو سڻي ويچارن مارن جي من ۾ نئون ساهه پيو؛ سو هڪ اوٺي سنهڙائي روانو ڪيائون ته وڃي سڌ سماءُ لهي اچي. اوٺيءَ عمرڪوٽ ۾ پهچي، ماروئيءَ سان ملاقات ڪئي، ۽ دلداري ڏني، ۽ پاڻ وري ملير موٽيو، ۽ مارنءَ کي اچي سارو حال سڻايائين. اها خوشخبري ٻڌي ماري ڏيهه ۾ واڌايون وري وينون. پوءِ ته ماروئيءَ جا مائٽ ۽ ڪيت گڏجي عمرڪوٽ آيا. عمر سائن وڏا مهج ڪيا ۽ ماروئيءَ کي سوکڙيون پاکڙيون ڏيئي، ڪيس مائٽن جي حوالي ڪيو.

"تاريخ طاهري" جو مصنف، عمر جي ملير تي ڪاهه جي آکاڻي هن ريت بيان ڪري ٿو:

'ڪيت جي من ۾ ماروئي بنسبت بدگمان ويهي ويو، سو ڪانئس گوشو پيو ڪندو هو ۽ اٿندي وهندي وڻ پيو وجهندو هوس. انهيءَ ڳالهه جو عمر کي پتو پنجي ويو ته ڪيئن نه ڪيت، ماروئيءَ جي نيت ۾ شڪ آڻي خود سندس بدنامي ڪري رهيو آهي. ڏاڍي ڪاوڙ لڳيس، سو هڪدم فوج وٺي اچي مارن تي حملو ڪيائين. مارن کي ٻه ڪڙڪ پنجي ويئي، سو اٿي يڳاه هاڻي ته هيڪاري وڏيڪ چوبچو ٿيڻ لڳي، تنهن

ٿي عمر ماڻهن کي ڇيو ته هن سنديءَ جو ور ڪيس هرو ڀرو ڇو ٿو آزاري. اها ڪا خبر پوَيس ٿي ته ائين ڪرڻ سان نه فقط پنهنجي زال جي، پر سندس به بدنامي ٿو ڪري! هيءَ روئداد ڏسي مارئيءَ کي ڏاڍو ارمان ٿيو. پوءِ هيءَ پتو رتانيات جي زالن کي تسلي ڏيئي، پنهنجي ست جي زور تي، سڌو عمر وٽ لنگهي ويئي ۽ وڃي چيائينس ته توهان هن ملڪ جو والي آهيو، جي اهڙا ابتا پاڻ نه هلين ها، ته اڄ نه پاڻ کي ڀنڀائين ها ۽ نه مون کي. پرائيءَ لڄ کي ١٢ مهينا ڪوٽ ۾ قابو رکي، ناحق هن کي شڪ شبهي جو شڪار بنايو. لوڪ کي سچ ڪوڙ جي ڪهڙي ڪل! جي اسان تي بهتان رکيا وڃن، ته انهيءَ ۾ ڪهڙو عجب! غيرت وڃان جي منهنجو پيار مون کي هٿي ماري وجهي، ته به ڏوهي نه ڇٽبو. تلافي ته ڪانه ڪيءِ، پر اُلٽو آيو آهين ڏکويلن کي وڌيڪ ڏکوئڻ. پنهنجا افعال ساري اسين ٿي ڏس ته ڪنهن جو ڏوهه آهي!

عمر کي اها ڳالهه دل سان لڳي آئي ۽ پنهنجي ڪئي ڪئن پشيمان ٿي، ڪيت کي سڏائي چيائين ته قسم ڪئي ٿو چوان ته مون ڪا خيانت ڪانه ڪئي آهي؛ انهيءَ ڳالهه کي ثابت ڪرڻ لاءِ آءٌ ڪهڙي به آزمائش ڏيڻ لاءِ تيار آهيان: پر مارئيءَ نه سچيو؛ چوڻ لڳي ته پڙيکيا مون کي ٿي جڳائي. من ائين پاڻ تان ۽ پنهنجي ڪُمر تان اهو ڪُوڙو ڪارنهن جو ڪلنڪ لاهيان! اها رٿ نيٺ قبول ٿي. پوءِ هڪ آڙاهه (مچ) تيار ڪرايو ويو، ۽ منجهس هڪ لوهه جي شيخ تپڻ لاءِ وڌي ويئي. جڏهين اها تپي لال ٿي ۽ ڪنوڻ جيان جهلڪا ڏيڻ لڳي، تڏهين مارئي ان کي هٿن ۾ جهلي بيٺي. خدا جي قدرت ڏسو، جو لهس به ڪانه آيس! هاٿي سيني کي پڪ ٿي ته هوءَ تحقيق سنتي آهي قدرت جو اهڙو عجب رنگ پسي، عمر به پنهنجي سچائي ثابت ڪرڻ لاءِ سٽي مچ ۾ ڪاهي پيو،

سنڌس وار به ونگو ڪونه ٿيوا هاڻي ماڻهن جا وات بند ٿي ويا. هن کان پوءِ ڪيت ۽ مارئي پاڻ ۾ محبت ۽ پريت سان رهڻ لڳا، ۽ عمر موٽي پنهنجي ماڳ (عمرڪوٽ) ويو،

عمر جيتوڻيڪ نسورو ظلم ڪيو جو هن نياڻيءَ نينگر کي کوهه تان کڻي ويو، پر سڀ ڳالهه ۾ حڪمت آهي. عمر جي اهو ڪم نه ڪري ها، ته عام کي ڪيئن سڌ پوي ها اسان جي مسڪين ملڪ جي هڪ ڳجهيءَ ڪنڊ ۾ مارئيءَ جهڙي بي بها لعل لڪل هئي. عمر جڏهين ائين ڪيو، تڏهين ته جڳ جهان کي مارئيءَ جي سٺيا معلوم ٿي!

ملير ۾ اڄ تائين هڪ وڏو پٿر جي ڪونڊي وکي آهي، جا ڳوٺ ڀالوا کان ڏيڍ ميل پنڌ تي، ڏکڻ اپرندي طرف هڪ ڏهر ۾ پيل آهي. ڪونڊي، سخت پٿر جو هڪ يڪو ٽڪر معلوم ٿئي ٿي، جنهن جي ويڪر انڪل چار فوٽ، ديگهه انڪل ڇهه فوٽ، ۽ گهرائي هڪ فوٽ آهي. ٿي پاسا هن وقت تائين قائم اٿس؛ ۽ هڪ پاسو زماني جي دست برد ۾ ڀڳل آهي. سچو ٿر ائين ٿو چوي، ته مارئي پنهنجن ڇيلڙن کي انهي ڪونڊيءَ ۾ پاڻي پياريندي هئي. اها ڪونڊي ساڳئي انهي کوهه وٽ رکيل آهي، جنهن کوهه تان عمر سومرو مارئيءَ کي کڻي ويو هو. اهو کوهه هاڻي صفا لٽيو ڏٺيو پيو آهي ۽ مٿان ڦوڳ ڦلاريا بيٺا اٿس؛ انهيءَ ڪونڊي به کوهه جي گولائي ۽ نشان بلڪل چٽو بيٺو آهي. هتان ڇاڇرو ٢٦ کوهه، ۽ اتان عمرڪوٽ ٢٤ کوهه، يعني جملي ملير کان عمرڪوٽ ٥٠ کوهه پري آهي.

ملير هاڻي پڙيانگ پيو آهي، پرسان ٢ ميل پري ڀالوا جو ڳوٺ آهي، جتي خاصخيلي مسلمانن جو واڄ رهي ٿو. ملير جي ڳوٺ جا پراڻا ڪنڊر ڇگيءَ طرح ڇڪاسڻ بعد معلوم ٿيندا، چو ته ڀراڙي جي گونڙي هڻڻ ڪري، سنجهس کو

جايون پڪنريون ڪونہ هيون، پر ڪچيون هيون، جن جا نشان ڇهن سون سالن بعد اڄ تائين ظاهر بيهڻ مشڪل آهن.

(ب) عمر سومرو ۽ گنگا: تميم قوم جي سندر ڪنيا گنگا نالي هئي، جنهن جو مڱڻو عمر سومري سان ٿيو هو ۽ اڃا ننڍي هئي جنهنڪري جوانيءَ جي لطافت جي مکڙي، ٽڙي، اڃا ڪامل گل جي درجي کي ڪانہ پهتي هئي. انهيءَ ڪشش جي غير موجودگيءَ ۾ عمر ڪنهن ٿي پيو، ۽ شاديءَ جا سانباها رد ڪري، ساهراڻيءَ آکهہ کي اجازت ڏنائين تہ پلي پني هنڌ پنهنجي نينگري اٿاري ڇڏين. عمر تميم، جو نينگريءَ جو عزيز هو ۽ عمر سومري جو پڳ مٽ يار هو، نيٺ تنهن سان گنگا جو نڪاح ٿيو.

ڪجهہ وقت بعد هن اڻ ٽڙيل مکڙيءَ کي بلوغت جي باد صبا مڪمل گلاب جي گل جي صورت ڏني. هڪڙي ڏينهن ڌوبيءَ گنگا جا ڪپڙا ڌوئي سڪائڻ وڌا هئا؛ عمر سومرو بہ اتان اچي لانگهائو ٿيو. ڪپڙن مان جا هبڪار نڪتي ٿي، تنهن وانهڻن جي دماغ کي معطر ڪري ٿي ڇڏيو. عمر بہ حيران ٿي بيهي رهيو ۽ ڌوبيءَ کان پڇڻ لڳو تہ آهي ڪپڙا ڪنهن جا هئا. ڌوبيءَ ڀهريائين نالي ٻڌائڻ کان انڪار ڪيو، پر عمر جي عاجزيءَ تي هن کي ڪهل آئي ۽ ٻڌايائين تہ 'هي ڪپڙا انهيءَ عورت جا آهن، جا هينئر عمر تميم جي زال آهي، ۽ جنهن کي توهان ڇڏي ڏنو هو.' عشق ۽ اجل جو تير پڇي نٿو اچي، ۽ عمر تي بہ عشق جي تير وار ڪيوا محبوب جي ديدار جو شوق سندس اهڙو غالب ٿيو، جو اڳتي چرڻ هن لاءِ محال ٿي پيو. يڪدم پويان پير ڪري، دلبر جي ديري ڏانهن انهيءَ اميد تي وخ وکيائين تہ جيڪڏهين سندس پتار گهر ۾ نہ هوندو، تہ هيڪر مون کي سندس ديدار فرحت آثار ضرور نصيب ٿيندو. عمر تميم ان مهل گهر

Marfat.com

۾ ڪونه هو. عمر سومري اهو بهانو ڪيو ته ’ڪبوتر کي جيڪو تير هنيم سو وڃي انهيءَ گهر ۾ پيو آهي‘، ۽ انهيءَ حيلي گهر ۾ گهڙي ويو. گنگا اهو ڏاريو مڙس گهر ۾ ڏسي منهن لڪايو، پر عمر جو دلي مطلب پورو ٿيو، ۽ پوءِ گهر مان ٻاهر نڪري آيو؛ پر حسن جي حملي ۾، ابرن جي تيرن عمر جي جگر ۾ جيڪي نيهن جا نشان ڪيا، تن جو اثر اهو نڪتو، جو ڪاڻ پيڻ ۽ ننڊ آرام حرام ٿي ويس. محبت جي ٻئي درجي واريءَ منزل (انتظاري ۽ بي قراري) کي وڃي پهتو. نه ڪنهن سان ڳالهائڻ آڇهيس ۽ نڪو ڪنهن جو ڳالهاءُ وڻيس!

سنڌس وزيرن ۽ اميرن کي انهيءَ تي ڏاڍو عجب لڳو ۽ نيٺ خبر پين ته قصو ڪيئن آهي، سو صلاح ڪري عمر وٽ آيا ۽ چيائون ’جيئندا قبلا، هيءَ ڪا وڏي ڳالهه ڪانهي؛ اميد نه لاهيو؛ حڪمت هلايون ٿا؛ تحمل ڌاريو، ته سڀ ڪجهه سولي ٿي پوندي‘. انهن وزيرن صلاح ڪئي ته عمر تميم کي پنهنجيءَ زال کان جدا ڪرايون، ۽ پوءِ طلاق ڏنل زال سان عمر سومري جي شادي ڪرايون. اهو پهه پچائي، عمر سومري کي چيائون ته ’گنگا جي مڙس عمر تميم تي اڳوڻي ڪان وڏيڪ مهر جي نظر ڪئي ويو، کيس وڏا وڏا انعام ۽ پاڪرون ڏيو‘. هن ويچاري کي عجب لڳو ته مون تي هيڏي مهرباني ۽ نوازش ٿي ٿئي تنهن جو ڪهڙو سبب هوندو! نيٺ پنهنجن گهرن سنگتين کان پڇڻ لڳو ته ’ڀلي هنن نوازشن جي ڪهڙي مراد ٿا سمجهو؟‘ پر چوندا آهن ته ”چورن جا سنگتي گنڍي چور“ تيئن سنڌس دوست، جي وزيرن واري منصوبي ۾ شامل هئا، تن چيس ته ’عمر سومري جي مرضي آهي ته تو کي پنهنجي پيڻ جو سڱ ڏيئي، دوستيءَ جو ناتو عزازت جي انگ سان قابو ڪري؛ چاڪاڻ جو جيڪو پروسو

Marfat.com

هن جو ٿو ۾ آهي، سو ٻني ڪنهن ۾ به نه آهيس.“ ويچارو عمر تميم هن جي چالاڪين تي ويساهه ڪري ويو ۽ خوشيءَ وچان ڪپڙن ۾ نه ٿي ماپيو.

هڪڙي ڏينهن شاهي مجلس ۾، جنهن ۾ نشي جي حالت ۾ عمر تميم پنهنجي زال گنگا کي طلاق ڏني، جو ٻوءِ چيائونس ته ”انهيءَ طلاق ڏنل زال کي عمر سومري جي حوالي ڪر!“ جڏهين ائين به قبول ڪيائين، تڏهين انهن يڪدم گنگا کي ڪٺي عمر جي محلات ۾ موڪليو. جڏهين عمر تميم جا صبح جو نشا لٿا، تڏهين پنهنجي ڪئي تي ڏاڍو پشيمان ٿيو، ۽ سٽي ۾ مٽي وسائيندو، دهليءَ ڏانهن بادشاهه علاوالدين وٽ دانهن ڪٺي ويو. بادشاهه جڏهين اها ڳالهه ٻڌي، تڏهين يڪدم عمر سومري ڏانهن حڪم موڪليائين ته ”تون اسان جي دربار ۾ اچي ثابتي ڏي ته تون بيگناهه آهين، ۽ جيڪڏهين ائين نه ڪندين ته توکي سزا ڏيڻ لاءِ آءٌ پنهنجو زبردست لشڪر چاڙهي، تنهنجو ملڪ تاراج ڪندس ۽ تنهنجا ٻار ٻچا قيد ڪندس!“

پيغام پهچڻ سان عمر دهليءَ روانو ٿيو. اتي پهچي، بادشاهه اڳيان نذرانا پيش ڪيائين. جڏهين فريادي ۽ جوابدار جا اظهار ورتا ويا، تڏهين عمر سومرو ڏوهاري ثابت ٿيو ۽ سلطان کي ايترو ڏمر ٿيو، جو عمر سومري کي جنم ٽيپ جي سزا ڏنائين. عمر ڪيترا ڏينهن قيد ۾ هو، نيٺ ڪن معتبر ماڻهن جي سفارش تي سلطان هن کي انهيءَ شرط تي آزاد ڪيو ته آئيندي سال بسال دهليءَ جي حڪومت کي خراج پهچائيندو رهندو. انهيءَ ڏينهن کان وٺي، سومرا دهليءَ جي بادشاهن جا تابعدار ٿي رهندا آيا، ۽ عمر سوٽي عمرڪوٽ ۾

آيو (١).

٢- پونگر ٽيون

هيءُ، عمر سومري جي ڪان پوءِ، سنه ١٣٩٠ع ۾، عمرڪوٽ جي گاديءَ تي ويٺو. هن سنه ١٤٠٠ع تائين، ڏهه ورهيه حڪومت ڪئي. سندس حڪومت ۾ ڪا خاص ڳالهه ڪانه ٿي. ان بعد ١٤٠٠ع ۾، همير سومرو گاديءَ تي ويٺو.

٣- همير سومرو

هيءُ سومرن جو پويون حاڪم هو. سنه ١٤٠٠ع کان ١٤٣٩ع تائين ڍاٽ (ٿر) تي حڪومت ڪيائين. سندس گاديءَ جو هنڌ عمرڪوٽ هو. کيس ٽي وزير هئا: ڏونر ڀيٽي، سينهڙو ڌماچاڻي، ۽ راڻو مينڌرو، جو سندس سالو به هو. چارئي يار عيش عشرت جا ڪوڏيا هئا. گهڻو وقت محفلن ۽ مجلسن ۾ گذاريندا هئا ۽ پڻ شڪار جا به شوقين هئا. هن جي ڏينهن ۾ "مومل ۽ مينڌرو" جي مشهور رومانوي داستان جنم ورتو.

مومل ۽ راڻو مينڌرو: عيسوي پندرهين صديءَ جي شروعات ۾، ميرپورساڪيلي ۾ راجا نند راڄ ڪندو هو. هن کي نَوَ نياڻيون هيون، جن مان "مومل" تمام سهڻي هئي، سندس ڀيڻ "سومل" وري جادوءَ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ هئي. هڪ ڏينهن، راجا نند سنڌونديءَ جي ڪناري تي شڪار لاءِ ويو، ته اوچتو هڪ سوئر ڏٺائين. راجا کيس مارڻ لاءِ پٺيان پيو. سوئر ٻي ڪا واهه نه ڏسي، درياءَ ۾ ڪاهي پيو. قدرت الاهي، جو جيئن سوئر اڳتي وڌندو ويو، تيئن درياءَ سڪندو ويو. راجا به پنهنجو گهوڙو سوئر پٺيان ڪڍي درياءَ

(١) "انتخاب تاريخ طاهري" سنڌي: خان بهادر الحاج محمد صديق ميمڻ، صفحو ٣٣-٣٩.

Marfat.com

۾ ڇڏيو، ۽ ٻئي وڃي ٻرڙين ۾ پيا، ۽ سٽ ڪري پنهنجي ڏڦي سان سوئر کي ماريائين. راجا خيال ڪيو ته سوئر جي ڪنهن عضوي ۾ ٻڌيئي ڪو اسرار آهي، جو پاڻي سڪندو ٿي ويو. تنهنڪري ويٺو سوئر جا عضوا ڌار ڪرڻ، ۽ انهن کي پاڻيءَ ۾ وجهي آزمائڻ. آخر جڏهين هڪ ڏند وڌائين، تڏهن سڄو پاڻي سڪي ويو! خوش ٿي، اهو ڏند سان کڻي، انهيءَ وسيلي درياءَ اڪري، موٽي پنهنجي ماڳ پهتو. رفته رفته، انهيءَ ڏند جي وسيلي پنهنجو سمورو خزانو کڻي درياءَ جي پيٽ ۾ لڪائي ڇڏيائين؛ جنهن جي ڪنهن کي به ڪل ڪانه رهي.

اتفاق سان، هڪ فقير کي جادوءَ جي وسيلي انهيءَ ڏند جي حڪمت جي خبر پئجي ويئي. خيال ٿيس ته ڪيئن به ڪري اهو ڏند هٿ ڪريان؛ سو اچي سانيلي ۾ پهتو. مگر راجا جي هوندي اهو ڏند ملڻ مشڪل هوس، سو موقعو پئي جاچيائين. ڪنهن ڏينهن راجا ننڊ ڪم سانگي ٻاهر ويو، ۽ فقير به اهو سونو وجهه سمجهي، اچي محلات جي در تي صدا هنئي: ونءِ اهڙيون آهون ڪيائين، جو محلات جي اندر ويٺل مومل جي ڪن تائين وڃي پهتيون. سومل يڪدم محلات جي دريءَ مان منهن ٻاهر ڪڍي، فقير کان پڇيو ته 'اي درويش! توسان ڪهڙي ويڌن آهي ۽ ڇا کپئي؟' فقير وراڻيو ته 'آءٌ ڪنهن وڏي مرض ۾ ڦاٿل آهيان؛ گهڻائي علاج ڪيا اٿم، پر ڦڪيون فرق ٿي نٿيون ڪن. ڪنهن سناسيءَ کان ڏس مليو اٿم، ته جي سوئر جو ڏند ملي وڃي، ۽ ان سان دوا ٺاهي ڪم آڻيندين، ته شفاياب ٿيندين: اوهين اچي ڪاري جا مالڪ آهيو، وڏن گهرن ۾ اهڙيون اڻ لڀ شيون هونديون آهن؛ اها آس رکي آيو آهيان.' مومل کي هُري آيو ته بابي وٽ برابر هڪ ڏند آهي؛ سو نڪا ڪيائين هم نڪا ته،

يڪدم اٺ گولي آٽي فقير کي ڏنائين. فقير به کيس دعائون ڪندو رمندو رهيو، ۽ پوءِ انهيءَ ڏند جي وسيلي، راجا نند جو سمورو خزانو، درياءَ مان ڪڍي ڪٺي وڃي ڪنهن ڏوراهين ڏيهه ۾ آرامي ٿيو.

راجا نند به جلدئي موٽي آيو، ۽ ڪنهن وقت خزاني ڏسڻ جو خيال ٿيس، سو پيتي کولي ڏند ڪڍڻ لڳو، پر اتي هجي ته لڀي! هيڏي هوڏي گوليائين، پر هٿ نه آيس. آخر پڇا ڪرڻ تي ڪنهن کيس ٻڌايو، ته اهو ڏند، سومل هڪ فقير کي ڏيئي ڇڏيو. ٻڌڻ شرط ڪاوڙجي سومل کي مارڻ آيو، پر سومل وچ ۾ پئي ڇڏايس، ۽ کيس دلاسو ڏيئي چيو، ته اهو خزانو آءٌ اوهان کي آڻي ڏيندس.

سومل جادوءَ ۾ هوشيار هئي، سو پنهنجين پيرن ۽ ٻانهين کي ساڻ ڪري، ماڻيلو ڇڏي، جيسلمير جي اتر اولهه طرف پنجن ڪوهن جي پنڌ تي، لڌاڻي جي شهر ۾ وڃي ويٺي – جو هاڻي ڦٽي ويو آهي، پر اڳي وسندڙ ۽ آباد هو – اتان هڪ چشمي مان ڪاڪ نئن نڪري ٿي. ان جي ڪناري تي طلسمي محلات بنايائين: جنهن جي چوڌاري هڪ عمدو باغ رکيائين – جنهن ۾ قسمين قسمين گل ٽڙي رهيا هئا – ۽ ان جي چوڌاري، وٽراهه مان هڪ اهڙو انگڙ ونگڙ رستو بنايائين جنهن ۾ هڪواري ڪو گهڙي، ته وري موٽڻ ئي مشڪل. محلات جي اڳ ۾ هڪ شيشي جو تلاءُ تيار ڪيائين، جنهن ۾ طلسمي پاڻيءَ پئي چوليون هنيون، جو ڏسندڙ جو ڏيل ٿي ڏڪيو وڃي. دروازن وٽ، ۽ محلات جي ڪنڊن تي، جادوءَ جا شينهن ڏاهيائين، جن جي گوڙن، ڌرتيءَ ۽ آسمان کي ٿي ڏڪايو. ديوانخاني ۾، هڪ جهڙا ست ڪنولا سينگاري، انهن مٿان عمدا هنڌ وڇائي ڇڏيائين: جن مان ڇهه ڪچي سٽ سان واڻيل هئا، ۽ هرهڪ جي هيٺان هڪ اونهو کوهه کوٽيل هو،

باقي ستون ڪنولو سلامتيءَ وارو هو.

جڏهين اهو نڪسات نهي تيار ٿيو، تڏهين شهر ۾ ڍڙهو گهمايائون ته 'جيڪو ماڻهو باغ لنگهي، تلاءَ آڪري، شينهن کان بچي، صحيح سلامت ڪنولي تي اچي وهندو، تنهن سان مومل شادي ڪندي.' انهيءَ هوڪي هئي وڃي هنڌ ڪيو: چوته لڊاڻي جو شهر هڪ هاڪارو تيرٿ هو، جتي ڀرانهن ملڪن جا ڪيترا ماڻهو زيارت، واپار ۽ گهمڻ جي شوق سان ايندا هئا. هنن جي معرفت، مومل جي حسن جي هاڪ هر هنڌ پکڙجي ويئي. ڪيترا بادشاهه ۽ سوداگر مال متاع کڻي، مومل کي هٿ ڪرڻ لاءِ لڊاڻي ۾ ايندا هئا.

باغ جي لنگهه وٽ، هڪ وڏي پير وڪيل هوندي هئي: جيڪو به مومل سان ملڻ جي خواهش رکي ايندو هو، سو ڀريائين اچي پير تي ڏونڪو هڻندو هو، جنهن جي آواز تي، مومل، پنهنجي پاڙهيل بانهيءَ "ناتر" کي ٻاهر موڪليندي هئي. ناتر اڳ ۾ هلندي هئي ۽ مهمان پٺيان ايندو هو. واٽ تي، ناتر گوهي ڏيئي کسڪي ويندي هئي، ۽ اهڙيءَ طرح مهمان ويچارا انهيءَ پيچدار پيچري ۾ مُنجهي پوندا هئا، ۽ وڪيل طاسمي جهنگلي جانورن ۽ نانگن جي پوڙ ۾ ششدر ۽ وائڙا ٿي پوندا هئا؛ ايتري ۾ مومل جا ماڻهو اچي مٿان پوندا هئا، ۽ ڪين ڦري فقير ڪري روانو ڪندا هئا. ويچارا لڄ جا ماريا، ڪنهن سان به اهڙيءَ خواريءَ جي خبر نه ڪندا هئا. ڪي ته مومل جي محبت ۾ فقير ٿي، موٽي ماڳ وڃڻ بدران، جهنگ جي خاڪ پيا ڇاڻيندا هئا. اهڙيءَ طرح گهڻن ئي سڌڙن جا خانا خراب ٿي ويا ۽ ڪي محبت جا ماريل، جيڪڏهين باغ جي مشڪلاتن مان پار پئي، محلات تائين پهچندا هئا، ته وري خوفناڪ ڪنولن تي وهڻ سان کوهه ۾ ڪري مرندا هئا؛ جنهن ۾ اندران ڌوڌاري تلوارون پٽل هڻي ڪري، ٽري

۾ ڀڄڻ کان اڳيئي ڳترا ڳترا ٿي ويندا هئا!

هميرسومرو ٻه پنهنجن ننهي وزيرن سان هڪ ڏينهن شڪار تي ويو. هرڻ ڦاڙها ماريندي، مٿان اچي ڏينهن تتو. ويساهڻ لاءِ ويجهي وسڻن ڏي ٿي ويا، ته ڪين وات ۾ هڪ جوڳي گڏيو: سندس بت ڀڀوت سان ڀريل، ڪلهن ۾ سائي شال، ڳچيءَ ۾ سوني مالها، ۽ مٿي تي مگٽ (مُڪٽ) هوس؛ منهن سان جوت پئي چمڪيس ۽ اکين سان الا ٿي نڪتا. هيءُ عجيب انسان ڏسي، چارئي يار حيرت ۾ پئجي بيهي رهيا. آخر راڻي ميندري، نئڙت سان نمسڪار ڪري، ڪانئس پڇيو ته 'مهراج، اوهان سان ته خير آهي، جو وڏو هئڙن برن پٽن ۾ ڪشالا ڪيندا!' جوڳيءَ جواب ڏنو ته "راڻا، آءٌ به اوهان وانگر شهزادو هوس: در تي سوين سلامي هوندا هئم: سومل جي سونهن جي هاڪ ٻڌي سوهت ٿي پيس. مال خزانا ساڻ ڪري، ڪيس ماڻڻ لاءِ ڪاڪ ڏي روانو ٿيس، مگر سندس ڪاسڻ اڳيان منهنجي ڪانه هلي. هڪ دفعي، جيئن سومل محلات جي دريءَ مان جهاتي پائي نهاريو، تيئن منهنجي به مٿس نظر پئجي ويئي: بس انهيءَ ديد ديوانو ڪري وڌم. هاڻي جان جيئندس، تان سومل جي وصل لاءِ واجهائيندو رهندس. آخر پنهنجو مال ڦرائي، حال وڃائي، لڏاڻو جڏڙو پيم." ائين چئي، ساميءَ سارو قصو ڪري ٻڌايو.

اهو درد جو داستان ٻڌي، چئني يارن پڪو پهه ڪيو ته ڪيئن به ڪري انهيءَ حسن جي ديويءَ کي ضرور پسبو. پوءِ عمرڪوٽ ڏي موٽڻ بدران، رات اتي ئي رهي پيا. ٻئي ڏينهن، سوير، چارئي يار ڪاڪ ڏي راهي ٿيا. ڏن چئن ڏينهن جي سواريءَ بعد، عمرڪوٽ کان ٥٠ ڪوهه پري جيسلمير رياست جي حد ۾، لڏاڻي شهر جي ڪاڪ نئن تي شام جو پهتا، ۽ سومل جي محلات جي ٻاهران ڏيرو ڪيائون.

Marfat.com

مومل کي به هنن جي پهچڻ جو پيغام پهتو. صبح جو سوير پنهنجي ٻانهيءَ ناتر کي تيار ڪري، سندن امتحان وٺڻ لاءِ موڪليائين. ناتر ايندي شرط سلام ڪري، هرهڪ جي اڳيان چٽن جي ٿالهي ۽ مڃيل سٽ جو ڦورو رکي، پري ويهي رهي. هي يار به هٿا ٻڪ ۽ پنڌ جا ستايل، سو راڻي کان سواءِ ٻيا سڀيئي چٽن کي چنبڙي ويا. ڪائي ڏو ڪري، سٽ سهوڻ لڳا؛ پر سٽ نه سهوي سگهيا. راڻي چا ڪيو، جو چٽن جي ٿالهي کڻي گهوڙي اڳيان رکيءِ؛ ۽ سٽ کي کپ سان ودي، گهوڙي جو مکيارٽو ڪري، گهوڙي کي ٻڌي ڇڏيائين؛ ۽ فلڪ سان ناتر کي چيائين ته 'وڃي پنهنجي سائڻ کي سهورو سماچار ٻڌاءِ!'

راڻي جي ڏاهپ ۽ جرات ڏسي، ناتر جا ٿال سول گم ٿي ويا، ۽ پويان پير ڪري مومل کي وڃي چيائين ته 'چار جوان تنهنجي محبت جا پياسي اچي پهتا آهن: آهن مڙيئي منهن - سوچارا، پر راڻو منجهن وتي ڪٿر آهي.' مومل وري راڻي جي سياڻپ پرکڻ لاءِ، حلوي جو ٿالهه ڀري ناتر هٿان ڏياري موڪليو، جو راڻي پونتي موٽائي ڪڍيو، ۽ ناتر کي ڪڙڪي اک ڪري چيائين ته 'اهو زنانو کاڌو اسان کي نه گهرجي.' مومل جي دل اچا به نه رهي، سو سوادي طعام تيار ڪرائي، ان ۾ زهر ملائي، ناتر هٿان راڻي ڏي موڪليائين. ناتر ايندي شرط هرهڪ جي اڳيان ٿالهه رکي، عرض ڪيو ته 'هي سڀ ست - وڃيون، منهنجيءَ سائڻ، خاص اوهان لاءِ، پنهنجن مبارڪ هٿن سان رڌيون آهن، ۽ جيو انس ته مهرباني ڪري، هي کائي مون تي احسان ڪريو.' همير ۽ ٻيا سائي کائڻ لاءِ سنبريا: گرهه کڻڻ تي هئا، ته راڻي کين روڪيو؛ چوڻ شڪ پيس ته متان منجهس زهر هجي. ٻوءِ ذرو کڻي ڪتي کي ڏنائين، جو کائڻ شرط ڪوڪاٽ ڪري ڪري

Marfat.com

پيو ۽ ڦٿڪي مري ويو. اهو حال ڏسي، همير سومرو پلؤ ڇنڊي اٿي کڙو ٿيو ۽ چوڻ لڳو ته 'مون ملڪ هلنداسون. هن ڇوڪريءَ سان پڄڻ جي جاءِ نه آهي! هتي وڃڻ مان سر کي جوکو آهي.' مگر واٽي کيس روڪيو ۽ چيائين ته 'قبلا! ورڻمان جو ڪم نه آهي پوئتي سوڙڻ: اسان کي کپي ته مڙس ٿي ميدان ۾ لهي پئون، ۽ ڏسون اڳتي ڇا ٿو ٿئي!' ناٿر سڄو حال وڃي مومل کي ٻڌايو. مومل چيو ته اهو جوان ضرور وڃي پنهنجي منزل مقصود تي پهچندو. مگر ٿنهن هوندي به دستور موجب سندس سوري آزمائش وٺني هيس، سو ناٿر هٿان چوائي موڪليائين ته 'جيڪڏهين اهڙا سياڻا ۽ بهادر آهيو ته اچي قسمت آزمايو!'

ناٿر ويچاري حڪم جي ٻڌي، سو يڪدم اچي هنن وٽ حاضر ٿي، ۽ چوڻ لڳي ته 'راجڪماريءَ مومل چيو آهي، ته جي همت ساريو ته هڪ ڄڻو ٿي اچي منهنجي ملاقات ڪريو.' اها ڳالهه هنن قبول ڪئي، ۽ همير سومرو، جو سندن راڄا هو، سو سڀني کان اڳي مومل جي ملاقات لاءِ ناٿر سان گڏ روانو ٿيو. جڏهين باغ جو در لنگهي، منجهيل پيچري ۾ پير پاتائين، تڏهين پاڻهي لڪي ويئي ۽ هي وڃي اوجڙ ۾ پيو، ڪنڊن جي ڪڙڪن، هڙادو شينهن ۽ ٻين جانورن جي گوڙن، سندس حوصلا ٽي خطا ڪري وڌا ـ ويچاري جا ساڻيرا ڏڪڻ ٿي ويا ـ نيٺ جيئن تيئن ڪري سرت سنڀالي، پاڻ بچائي اچي سنگتين جو سلامي ٿيو. ۽ پنهنجن سائين کي چيائين ته 'يار، مون سان جا ويڌن ٿي آهي، تنهن جي ڳالهه ٿي نه پڇو، هتي سر جي سلامتي ڪانهي. مومل جي ملاقات ٿيڻ ناممڪن آهي، تنهنڪري موٽي گوٺ هلو.' واٽي ورائي ڏني ته 'ائين هلي آتي ڪهڙو منهن ڏيکارينداسون! بهتر آهي ته اسان مان به هر هڪ کي پنهنجي قسمت آزمائڻ ڏيو.' همير

ڪٿي ماٺ ڪئي. ڏينهن گذريو، رات جو وري ناتر آئي، ۽ چيائين ته ’همير سومرو ته باغ تائين به ڪونه پهتو، رات تان ئي موٽي آيو: ائين ته مومل ڪانه ماڻبي! هاڻي آهي ڪو پيو جو هلڻ جي هام هڻي!‘ اهي آکر ٻڌي، ڏونر پڻ، ميچون مروڙي ناتر سان گڏ روانو ٿيو. اچا باغ ۾ گهڙيو مس، ته ڪرڳلن سندس ڪن ئي ڪڍي وڌا، ۽ پيچري ۾ ڀڄ ڀنان ئي، ڏڪندو ڪنبندو، سر بچائي اچي يارن وٽ سلامت پهتو. ٽين رات، ناتر، لڏندي لمندي ناز نخري سان هنن وٽ پهتي، ۽ ٺٺوليءَ ڪري چوڻ لڳي ته ’سائين اوهان جو وزير ته ڀنهه پهلوان ٿو ڏسجي؛ اوهان ڪان به ليڪو لنگهي ويو: اهڙن سڌڙين ڪي سهڻين جي آس وڪڻ ئي نه کپي!‘ انهيءَ سهڻي، سينهڙي ڏساچاڻيءَ کي جوش ڏياريو، سو ڪمر ڪشي اچانگ ماري اٿي کڙو ٿيو، ۽ ناتر سان گڏ روانو ٿيو. اچا باغ جي ٻاهران ئي هو، ته هيبتناڪ آوازن جو ٻڙاڏو ڪنن تي پيس. ٻڌنديئي ٿقڙي وڃي ويس، سو ماجهرئي ڪن لڱوساڻي ٻويان پير ڪري، واپس وريو. يارن جي اهڙي بزدلي ڏسي، راڻي کي جوش اچي ويو، ۽ دل ۾ پڪو پرڻ ڪيائين ته جيسين پنهنجي من جي مراد حاصل نه ڪندس، تيسين ٻوٽڻي نه سونهندس!

چوٿين رات ناتر وري اچي نڪتي ۽ نڪ کي موڙو ڏيئي چوڻ لڳي ته ’هاڻي ڪير ٿو مرسي ڏيکاري؟ مون کي اوهان جو آزمودو ملي چڪو آهي. اوهان جهڙن سڌڙين به ڪڌهين راجڪماريون ماڻيون! اهي مرساڻا ڪپڙا لاهي ڪئي زنانا ڍڪيو.‘ هي ادنگا سهم سڻي، راڻي کي نٽهن ڪان چوٽيءَ تائين باهه وٺي ويئي. هڪدم سهي سنهري زره ڍڪي، سمنڊ گهوڙي تي سوار ٿي، ناتر کي اڳيان ڪري، مومل جي محلات ڏانهن واهي ٿيو. جيئن ئي دستور موجب ناتر پيچري سان

گوهي ڏيئي پڇڻ تي چاهيو، تيئن راڻو هوش سنڀالي گهوڙي کي اڙي هڻي وچي مٿانس ڪڙڪيو، ۽ ڪيس ڇوٽيءَ کان جهلي، محلات جو گس وٺايائين. جيئن وڃندو ٿي ويو، تيئن وچيل طلسمي نڪسان، ڪلن ۽ جانورن جي ڏمڇر سندس ڪن ڪائي وڌا، پر هن دلير جي دل هرگز نه دهلي، ۽ اڳتي وڌندو رهيو. جڏهين منجهيل پيچرو ڇڏي ٻاهر نڪتا، تڏهين ناتر وجهه وٺي ڪٿي گهوڙي کي ٽيلهو ڏنو، جنهن ڪري راڻو ٻاهڙجي ڪري پيو، ۽ پوءِ پاڻ اونداهيءَ ۾ ڪسڪي الوپ ٿي ويئي. راڻو سنت ئي پاڻ سنڀالي پيرين پر ٿيو. ڏٺي، ته محلات جي اڳيان هڪ خوفناڪ چشمو پيو ڇوليون ماري. ڀهريائين ته وسميه ۾ پنجي ويو؛ پر پوءِ، يڪدم هوش سنڀالي سمجهيائين ته ٻني ماري نڪسات وانگر هيءُ چشمو به طلسمي هوندو. سو ان جي آزمائش لاءِ کيسي مان هڪ سوپاري ڪڍي پاڻيءَ مٿان ڦٽي ڪيائين، جا ٻڏڻ بدران تلاءُ تان ترڪندي ويئي. انهيءَ خاطري ٿيڻ تي، گهوڙو هڪلي سڌو محلات جي دروازي تي پهتو. موسل، جنهن ماڙيءَ جي دريءَ کان راڻي جي سوڍهيائيءَ جو رنگ وٺي ڏٺو، تنهن هڪدم پنهنجي خاص ٻانهي، سندس مرحبا لاءِ هيٺ رواني ڪئي؛ جا راڻي کي ڪيڪاري، ديوان-خاني ۾ وٺي ويئي، ۽ چيائين ته "سائين اوهين ڪٽ تي ويهي آرام ڪريو، ته آءٌ وڃي ٿي موسل کي چاڻ ڪري اچان." راڻو ست ڪٿون هڪ جهڙيون ڏسي شڪيو، ۽ خيال ڪيائين ته مڃاڻ هتي به ڪا رمز وکيل هجي! سو ڪمان سان هڪڙي ڪٽولي تي اچا ٽورو زور مس ڏنائين، ته ان تي رکيل بسترو ڌو وڃي هيٺئين اونهي کوهه ۾ ڪريو. کوهه ۾ نظر ڪرڻ سان معلوم ٿيس، ته منجهس نهايت خوفناڪ ۽ تيز هٿيار اهڙيءَ طرح رکيل هئا، جيئن ڪرندڙ تري ۾ پهچڻ کان اڳهئي ٽڪرا ٽڪرا ٿي وڃي. پوءِ

ته ويو هرهڪ ڪنولي کي آزمائيندو، تان جو سالم ڪنولو سڄاٽي سنس ڇڙهي ويهي رهيو.

هاڻي جڏهين مومل ڏٺو ته سندس ڪيڏن ۽ ڪيلن مان ڪنوڻي ڪين، ۽ ايترين سيني حرفتن مان به راڻو نڪري پار پيو، تڏهين پنهنجيءَ ٻانهيءَ هٿان راڻي کي چوائي موڪليائين ته هاڻي مٿي محلات تي هليا اچو. راڻو به سڪ جو سنيهون سڻي وڃي مٿي ماڙيءَ تي پهتو. اتي ڏسي ته ڪيتريون ئي ڪماريون، هڪ جيڏيون، هڪ ورنيون، هار سينگار ڪري، سندس آجيان لاءِ، قطار ۾ بيٺيون آهن. راڻي کي ڏسي سيني نئڙي نياز ڪيو. راڻو سندن سونهن ۽ هڪجهڙائي ڏسي حيران ٿي ويو: سڃاڻي نه پئي پيس ته منجهائن مومل ڪهڙي آهي. انهيءَ فڪر ۾ غلطان هو، ته اوچتو هڪ پتوڙ، راجڪماري مومل جي وارن جي سرهاڻ تي مست ٿي اچي سنڌس پڙڻ لڳو. راڻي سهي ڪيو ته مومل اها آهي، سو اڳتي وڌي وڃي ڪيس هٿ ڏنائين. مومل، جنهن کي راڻي جي سونهن، سياڻپ، ۽ سورهيائي اڳ ۾ ئي موهي وڌو هو، سا هيئر پاڻ جهلي نه سگهي ۽ حجاب جو پردو لاهي، لاڏ مان راڻو چڏي وڃي راڻي جي ڳلي لڳي، ۽ سڪ مان چيائين ته 'توهان بيشڪ ڏاهپ ۽ سورهيائيءَ سان مون کي هٿ ڪيو آهي، تنهنڪري آءٌ پنهنجي ڪول قول موجب توهان جي آهيان!' بس، پوءِ ته محلات ۾ شادمانا ٿي ويا ۽ دستوري شاديءَ جي رسم ادا ڪئي ويئي. صبح جو راڻو، مومل کان موڪلائي، پنهنجن يارن کي ملڻ لاءِ سنيريو، پر مومل ڇڏيس ئي نه. آخر جڏهين انجام ڏنائين ته ترت موٽي ايندس، تڏهين مس مس موڪل ڏنائين.

راڻو ترت اچي سنگتين سان مليو ۽ سائين کي ساري حقيقت کان واقف ڪيائين، جن ڪيس واڌايون ڏنيون ۽ خوش ٿيا. ڪل خوشيءَ مان واندي ٿيڻ بعد همير سومري جيو ته 'راڻا!

Marfat.com

تون ياڳن وارو آهين، جو سومل جهڙي پدمڻي زال ملي اٿيئي. خدا ڪري، شل اوهين خوش ۽ آباد رهو، پر منهنجي هڪ آرزو آهي، جيڪڏهين اعتراض نہ هجي تہ پڌايان.' واڻي ڪيس چيو تہ 'حضور، بنا حجاب جي حڪم ڪري سگهو ٿا، بندو حاضر آهي.' همير سومري چيو تہ 'منهنجي خواهش آهي تہ هڪ واري آءٌ بہ سومل جو درشن ڪريان!' واڻي چيو 'مون کي ڪو اعتراض ڪونهي، پر سومل ڪداچت اها ڳالهہ پسند ڪونہ ڪندي.' همير سومري چيو تہ 'ڪا بہ تجويز ڪري، مون کي هڪ واري سومل جو ديدار ضرور ڪراءِ.' واڻي ڪيس چيو تہ 'اوهين جيڪڏهين هر وپرو سومل ڏسڻ چاهيو ٿا، تہ ويس بدلائي مون سان منهنجا ماڻهو ٿي هلو.' جيتوڻيڪ همير سومري کي هيءَ ڳالهہ ڳري لڳي، ۽ کيس انهيءَ ويس ۾ وڃڻ بي عزتي هئي، مگر ٻيو ڪو چارو نہ ڏسي، ميهارڪو ويس ڪري ساڻس گڏجي ويو.

سومل، جا واڻي لاءِ اکيون پايو ويٺي هئي، سا کيس اڪنڊ ۽ اڪبر سان ملي، ۽ ساڻس ٻيو ماڻهو گڏ ڏسي پڇيائين تہ 'هيءُ ڪير آهي؟' واڻي جواب ڏنو تہ 'هي منهنجو ماڻهو آهي.' پر همير جي مهانڊي مان ئي سومل تاڙي ورتو تہ قصو ٻيءَ طرح آهي، سو کيس ناروڻ لاءِ چيائين تہ 'مينهن تہ ڏهي وٺ!' همير سومرو سڙي ويو، پر لاچار ڪيس ڪسجي مسجي چيو مڃنو پيو، ۽ ٿانءُ کڻي مينهن ڏهڻ ويٺو. هڪ بادشاهي ٻار، ٻيو وري يا عمر اهڙو ڪم نہ ڪيائين، ۽ ٽيو وري مينهن ۾ هئي ڪا ڪات سيڙهي، سو چڙ ڪندي چڙڪندي هٿن ۾ لڦون پنجي ويس. سومل ۽ راڻو تہ کيس اتي ئي ڇڏي وڃي محلات ۾ آرامي ٿياء همير ويچارو، محبت جو ماريو، دل جو سور ساندي، ڪير جو ٿانءُ نوڪرن کي ڏيئي سوني ويو، ۽ ساڻس تيل جٺ جو عيوضو واڻي ڪان ولڻ جون سٽون سڻ لڳو.

صبح جو سوير، راڻي ڪي قاصد هٿان چوائي موڪليائين ته ’اسين موني ماڳ وڃون ٿا، تو ڪي هلڻو هجي ته تيار ٿي اچ؛ جي نه هلين ته جواب جلد ڏي.‘ راڻي جواب ڏنو ته ’منهنجو ملڪ هاڻي هي آهي. ساٿيهه کي منهنجا سوين سلام ڏجو: مومل جي محبت مون لاءِ بس آهي، راڻي جو اهڙو رکو جواب، مومل کي نه وڻيو، تنهن ڪيس چيو ته ”اُئين سنگتين کي وسارڻ نه کپي. سهڻي صلاح هيءَ آهي ته اوڏين روبرو وڃي، ڪاڻڻ موڪلائي اچو.“ مومل جي مت مڃي، راڻو ڪاڻڻ موڪلائڻ ويو؛ مگر همير سوڍو مٿس سڙيو ويٺو هو، تنهن اڳ ۾ ئي بندوبست ڪري ڇڏيو هو. جيئن راڻو وڃي آيو، تيئن سپاهي گڏجي کيس چوڪنيو ڪري آڻ تي قابو ڪيو؛ سڌو عمرڪوٽ ڏي راهي ٿيا. اتي پهچڻ بعد کيس ترم ۾ وڌو ويو. مومل ويچاري، راڻي لاءِ بيقرار هئي ۽ راڻو مومل لاءِ ماندو هو. ڪجهه وقت نظربند رهيو ۽ مومل جي وڇوڙي ۾ ڏاڍا ڏکيا ڏينهن گذاريائين. آخر، ڪن چڱن مڙسن جي چوڻ تي همير مڙيو، ۽ راڻي کي بند مان ٻاهر ڪڍيائين؛ پر انجام ورتائين ته وري مومل جو منهن به نه ڏسندين!

راڻو انجام ڏيئي آزاد ته ٿيو، پر محبت جو ماريو، ڪٿي ٿو انجام پاري سگهي، عشق جو اندو آهي، ان جي اڳيان ڪو به انجام يا اقرار بيهي نٿو سگهي. جيئن مڃي پاڻيءَ کان سواءِ تڙڦندي آهي، تيئن راڻي جي دل به محبوب بنا بيقرار هئي. راڻو به وڃي ملڻ تي تنهنجي پلي آڻ تي چڙهي مومل وٽ ويندو هو، ۽ ڏينهن اڌ رهي موٽي ايندو هو. اهڙيءَ طرح، جڏهين جڏهين وڃي ملندو هوس، تڏهين تڏهين وڃي مومل سان رهاڻيون ڪري، موٽي ماڳ تي پيو ايندو هو. اهو سلسلو اهڙو رکيائين جو ڪنهن کي به ڪل ڪانه پئي: مگر چوندا آهن ته ”عشق ۽ مشڪ به ڪڏهين ڳجها رهيا آهن؟“

Marfat.com

آخر ڳالهه ظاهر ٿي پيئي.

هڪ ڏينهن، پنيرڪي جي، جيئن راڻو ڪاڪ کان موٽي آيو هو، ۽ آني جي ڳاڙهي دز لڳڻ تان ڌوئي پئي لاٿائين، تيئن سنڌس گهر واريءَ جي نظر ڳاڙهي پاڻيءَ تي وڃي پيئي- جو ڪاڪ جي ڳاڙهي مٽيءَ جي دز سبب ڳاڙهو ٿيو هو- جنهن سَس کي سڏي اهو پاڻي ڏيکاريو، جا ڳاڙهو پاڻي ڏسي ٻڇي ويئي، ۽ وڃي همير سومري کي (جو سنڌس ناني ٿيندو هو) ڳالهه ڪيائين. همير سومرو سمجهي ويو ته اهو رنگ ڪاڪ جي مٽيءَ جو آهي، ۽ راڻو، وڃڻ ٿوڙي، مومل وٽ وڃي ٿو. انهيءَ ڪري کيس ڏاڍي ڪاوڙ لڳي، سو راڻي کي وري جيل ۾ وڪيائين، ۽ سنڌس ڏاچيءَ جي پيرن ۾ ڪلا هڻائي، جڏو ڪري ڇڏيائين. جيل ۾ راڻي سان ڏاڍيون سختيون ڪيائين. اهو حال ڏسي، سنڌس ڀيڻس، جا همير جي گهر ۾ هئي، تنهن کي ڏاڍو ڏک ٿيو، ۽ پنهنجي مڙس همير سومري کي منٿ ميڙ ۽ آزبون ڪري، پنهنجي ڀاءُ راڻي کي آزاد ڪرايائين. هاڻي، راڻي لاءِ مومل ڏي وڃڻ ۾ ڪا رڪاوٽ ڪانه هئي، ۽ ڪليو ڪلايو مومل وٽ وڃي ٿي سگهيو، پر پنهنجي ڏاچيءَ کي جڏو ڏسي ڏاڍو اوسان ٿيس. آخر پنهنجي جت کان معلوم ٿيس ته انهيءَ ڏاچيءَ جو گونرو آهي، جو ڪيترا ڏينها ماءُ جي پٺيان اڳي ڪاڪ گهمي آيو آهي. پوءِ ڏاڍيءَ خوشيءَ سان ڪنوات کي جهاڳا ۽ جهوڙا ٻڌي، ڌاهي سنيرائي، گاشيو ڪري، مٿس سوار ٿي، ڪاڪ ڏي رخ رکيائين، ۽ موج سان مٿي کي هونگاريندو، هيءَ لات لنوندو پئي ويو ته

"هل ميان ڪرهل، ته پسان ماڙيون مومل جون،
توکي چندن چاريان طرح سوچاري تر هل،
اسين ماڙيون مومل، تون نايو ناڪيليون چرين."

راڻي جي وڇوڙي ۾ مومل پريشان هئي. هوءَ، راڻي جو

Marfat.com

ونس نہ اچڻ جو ڪارڻ سمجھي نہ سگھي: ويچاريءَ کي گھڙي گھڙي، ٿہ ڪو راڻي سان ھٿ ھي ويل وھي رھيا آھن، سو رات ڏينھن انتظار ۾ اوسيڙي ۾ رھندي ھئي، ۽ رات جو، پنھنجي دل کي آٿت ڏيڻ لاءِ، پنھنجي وڏيءَ ڀيڻ سومل کي، راڻي جو ويس پھرائي پاڻ سان گڏ پلنگ تي سمھاريندي ھئي. قضا سان، جنھن رات، راڻو سڪ ۽ سوز سان وري اچي سندس محلات ۾ پھتو، تنھن رات بہ دستور موجب، ٻئي ڀينرون ہڪ وڇڻي گھڙيءَ ننڊ ۾ ستيون پيون ھيون: اھو نظارو اکين اگيان ڏسي راڻي کي ڏاڍي غيرت آئي! ڀھريائين ٿہ پانيائين ٿہ ھڪ ئي ڌڪ سان ٻنھي جا سر قلم ڪري ڇڏيان، پر عورت تي ھٿ ھلائڻ واجب نہ سمجھي، پنھنجو لڪڻ، سومل جي ڀرسان نشانيءَ طور رکي پويان پير ڪري اچي عمرڪوٽ پھتو.

صبح جو جان سومل جاڳي، ڏسي تہ راڻي جو لڪڻ ڀرسان رکيل آھي. سمجھي ويئي تہ: راڻو ڪيس رات ٻئي ماڻھوءَ سان سُتل سمجھي، موٽي ويو آھي. جيتوڻيڪ انھيءَ ۾ سندس ڏوھہ ڪونہ ھو، مگر تنھن ھوندي بہ پڇتاءُ ٿيس، ۽ ھٿ مھڻ لڳي؛ مگر ھاڻي ڇا ٿي ڪري سگھي: ڇاڪاڻ تہ ھو وري موٽي اچڻ جو نہ آھي. سومل پوءِ ڪيترائي قاصد موڪلي ڪيس سچيءَ حقيقت کان واقف ڪيو.

ڪام ڪارنھن جي ڇڏيءَ جا، تنھن مسائي مون سُئو،
ڪٿ ڏسي تو سَن ڪنو، ات الاجي ڇا ڏٺو:
وير وسھين ڪونہ ھو ـ مون وٽ مڻا ڪو مڙس ڀيو.

ويچاريءَ ڪيئين ڪانگ اڏايا، پر ھو باز نہ آيو. ھن ڪيترا جتن ڪيا، پر سڀ اجايا، جن پاڻيءَ تي ليڪو. سومل ويچاري ڏاڍي پريشان ٿي: شڪل ڪوماڻجي ويس، ڪاڏو پيتو زھر ٿي آيس، ۽ رات ڏينھن ھنجون ھاري رُئندي ھئي. ويس

Marfat.com

وڳا سپ وسري ويس. هنڌ ۽ حجرا ڪاڻ پنهنجي آيس، گهڻي ئي مٿا هنيائين پر راڻو نه مونيو هاڻي، مومل کان وڏيڪ اوسيڙو سٺو نه ٿيو، ۽ پيو ڪو وسيلو نه ڏسي، وڻجارڪو ويس ڪري، ڪاڪ مان رواني ٿي، ۽ عمرڪوٽ اچي پهتي، ۽ عمرڪوٽ جي هاٽوڪي شهر کان پوٽا ٻه ميل پري، هڪ دڙي تي ماڙي نهرائي وهڻ لڳي - جنهن جا قتل نشان اڄ تائين عمرڪوٽ کان نبي سر واري وستي تي، ڏاڙهي پٽ ڪرڻ جي پرسان آهن: جنهن کي مومل جي ماڙي چوندا آهن - مومل اهڙيءَ چالاڪيءَ سان ويس مٽايو، جو ڪنهن کي به ڪل ڪانه پيئي. ڪجهه عرصي گذرڻ بعد راڻي ميندري سان رستو ٿيس؛ جو وڏي گهاٽي دوستي ٿي؛ ۽ اهڙي پريت ٿي وئي، جو گڏ کائيندا، پيئندا ۽ چوپڙ وغيره راند ڪندا هئا. هڪ ڏينهن راند ڪندي، مومل جيئن ڏارو اڇليو، تيئن سندس ٻانهن تان ڪپڙو لهي پيو، ۽ راڻي جي نظر وڃي هن جي ٻانهن وارين تروڪڙين تي پيئي؛ جي ڏسي يڪدم سڃاتائين ته مومل آهي! مومل به جڏهين ڏٺو ته هاڻي راز پڌرو ٿي پيو آهي، تڏهين پاڻ کي ظاهر ڪري، پلئو پائي، راڻي جي پيرن تي ڪري پيئي ۽ نهايت نيزاويءَ سان چوڻ لڳي ته پيارا:

وُس مَ رسڻ گهوريو، ڇڏ راڻا ريڏائي،
منهنجي مينٽ ميندرا عاقل اگهائي،
لپينج 'لطيف' چئي ڪامل ڪچائي،
ڪر معاف مدائي، ته سوڍا سڪياڻي ٿيان.

"آءٌ تنهنجي در جي داسي آهيان، سون کي پاڻ وٽ اچهو ڏي" مگر راڻو پنهنجي هوڏ تان هيٺ نه لٿو، ۽ منهن ۾ گهنڊ پائي چوڻ لڳو ته

"چئي جا هيڪار، ڪيهي جوڙي تيهن ول جي
نه چاٽان پيهار، ميرو مٽي ڪين جيئري."

مومل اهو ڏسي سندس دامن ۾ هٿ وجهي عرض ڪيو ته ’منهنجا پيارا! آءٌ آسائتي ٿي آئي آهيان، سو مهرباني ڪري مون کي پناهه جو پاند ڏي.‘ پر راڻو نه مڙيو. مومل جي دل کي ڏاڍي چوٽ آئي، ۽ چيائين ته هاڻي سنسار ۾ رهڻ اجايو آهي! سو مايوس ٿي موٽي، گهر اچي ڪاٺين جو ڍڳ ڪرائي، ستي ٿيڻ لاءِ ان تي چڙهي ويٺي؛ ۽ پوءِ باهه ڏيارائين. راڻي کي ڪن ۾ اها خبر پهچي ويئي، سو ڊوڙندو آڙاهه ڏي آيو ۽ مومل مچ ۾ ڏسي، سندس به دل ڀرجي آئي: اکين ۾ آب آڻي، متل مچ ۾ ٽپو ڏيئي ڪاهي پيو، ۽ پتنگ وانگي مومل مٿان پاڻ صدقو ڪيائين.

(روح رهاڻ تان مدد ورتل)

Marfat.com

باب ستون

سوڍن جي حڪومت

سنه ۱۴۳۹ع ۾ همير سومري کان، راڻي همير سوڍي عمرڪوٽ تي قبضو ڪيو. انهيءَ عرصي اندر، يعني ۱۳۵۵ع کان (جڏهين عمر سومري عمرڪوٽ هٿ ڪيو)، سنه ۱۴۳۹ع تائين (جنهن ۾ راڻي همير عمرڪوٽ تي پنهنجو قبضو ڪيو)، يعني ۸۴ سالن ۾ هيٺين موجب راڻا ٿيا: ”ڌارابرش“ کان پوءِ ”راڻو دوجنشال“ ٿيو، ان بعد ”راڻو ڪينهرو“، ۽ ”راڻو اوتاردي“ ٿيو. آن وقت جيتوڻيڪ انهن وٽ حڪومت ڪانه هئي ته به قوم ڀاران کين ”راڻپ“ جو لقب هو، جيئن هن وقت به آهي.

راڻو اوتاردي

هي مشهور ۽ هاڪارو راڻو هو. سندس وهانءُ مارواڙ جي راجا راءِ چونڊاجي (جنهن جي حڪومت وڪرمي سنبت ۱۴۵۱ کان ۱۴۸۰ تائين مارواڙ تي هئي) جي گهران ٿيو هو. ان وهانءُ جي خوشيءَ ۾ هن راڻي، ڀاٽن ۽ چارڻن کي گهڻو دان ڏنو هو؛ جنهنڪري انهن سندس ساراهه ۾ ڪيترائي ڇند ۽ ڪوتائون ٺاهيون هيون، جي اڄ به ماڻهو چاهه سان ڳائيندا آهن. راڻي اوتاردي کان پوءِ ”راڻو ٽڙو“ ۽ ان بعد ”راڻو همير“ گاديءَ تي ويٺو (۱).

---

(۱) ”آمرڪوٽ اتهاس“، صفحو ۵۰-۵۱

راڻو همير

هي مشهور راڻو ٿي گذريو آهي. هن راڻي، سنه ١٤٣٩ع ۾، همير سومري کان، عمرڪوٽ جي حڪومت هٿ ڪئي. سنه ١٣٥٥ع کان ١٤٣٩ع تائين، عمرڪوٽ تي سومرن جو قبضو رهيو ۽ سوڍن جو زور ٽٽل هو. سومرن جو پوئيون حاڪم همير جيتوڻيڪ عمرڪوٽ جو حاڪم هو، ته به سنڌس وزير مينڌرو گهٽ نه هو؛ ۽ سوڍا به هاڻي زور وٺڻ لڳا هئا ۽ راڻن جي ڇتا به اڳئين کان وڌڻ لڳي، تنهنڪري همير سومري، پنهنجي حڪومت جي پائي پڪي ڪرڻ لاءِ راڻي مينڌري جي ڀيڻ سان شادي ڪئي، ۽ مينڌري کي، پنهنجو وزير مقرر ڪيائين. انهيءَ ريت راڻن سان رس رهائي پئي هليو، مگر پوءِ جڏهين همير ۽ مينڌري جي پاڻ ۾ اچي لڳي، تڏهين ملڪ ۾ بي بندوبستي ٿي پيئي، سوڍا سخت ناراض ٿيا. رعيتي ماڻهو به سومرن سان سنڌن ظلمن ڪري ڪڪ هئا، ۽ سما به سومرن جي برخلاف هئا. همير سوڍو ان وقت ۾ راڻو هو، جنهن اهو موقعو غنيمت سمجهي، همير سومري کان عمرڪوٽ کسي پنهنجي هٿ ڪيو. سما گهراڻي جي ٻهرئين حاڪم ڄام انڙ، ٿر جو پاسو ئي ڇڏي ڏنو هو، جنهنڪري ٿر ۾ راڻن جو راج هلندو آيو.

راڻي همير جي پير پٿوري تي ڪاهه:

پير پٿورو، پرمار سوڍاونس مان، راڻي همير جو ڏوراهون سوٽ هو. هن جا وڏا ان وقت هاٿوڪي ماڙيءَ واري هنڌ (اڪري اسٽيشن پرسان) رهندا هئا. سنڌس پيءُ جو نالو "ماڏڻ" ۽ ڏاڏي جو نالو "پاڻ" هو. پير صاحب فقير تن ۽ وڏي ڪرامت وارا هئا، جنهنڪري ڪيترائي ماڻهو اچي سنڌس چيلا (مريد) ٿيا. ڏينهون ڏينهن مريدن جو تعداد وڌندو ويو، اهو ڏسي، راڻي

همير خيال ڪيو ته متان پڻورو زور وٺي وڃي ۽ ڪنهن ڏينهن مون کان حڪومت کسي وٺي، تنهن ڪري هن جو زور ڪجهه ۾ ئي پڃي ڇڏجي، ۽ ڪيس اسرڻ نه ڏجي. اهو ويچار ڪري، هڪدم پير صاحب ڏي سندس خاص ماڻهوءَ هٿان حڪم ڏياري موڪليائين ته "پيري مريدي بند ڪر." پلا پير صاحب ته وڏي پهچ وارا، لاطمع ۽ درويش تن هئا، جن کي دنيا جي بادشاهيءَ جي ڪا لالچ ڪانه هئي، سي ڪئي ٿا اهڙا اجايا حڪم مڃين. سو، سندس حڪم مڃڻ کان انڪار ڪيائون. اهو ٻڌي همير لشڪر وٺي پير صاحب تي ڪاهي ويو. جڏهين ويجهو پهتو، تڏهين پير صاحب جن پنهنجي اوتاري ۾ ڪيترن ماڻهن سان ويٺا هئا. ڪنهن شيوڪ هنن کي پريان ڏسي، پير صاحب کي عرض ڪيو ته 'سائين، راڻو همير ڪاهي اچي ٿو'. پير صاحب جن فرمايو ته 'ابا! جيڪڏهين اهي پنهنجا خير خواهه هوندا ته اچي پهچندا، پر جي من ۾ ڪا مدي هوندن ته هيستائين پهچي به ڪونه سگهندا' پير صاحب جن جو ائين چوڻ، ۽ همير جو پنهنجن سوارن سميت زمين ۾ پيهي وڃڻ؛ فقط سوارن ۽ گهوڙن جا مٿا وڃي ٻاهر رهيا.

راڻو همير هيءَ روئداد ڏسي ڏاڍو شرمسار ٿيو، ۽ پڇتاءُ ظاهر ڪيائين، تڏهين مس مس جند آزاد ٿيس. اتان پير صاحب جي پيرن تي ڪري، پنهنجو ڏوهه بخشائڻ لڳو. پير صاحب جن ته دياوان هئا، جن کي ڪنهن سان به وير ياءُ رکڻو ڪونه هو، تن ڪيس معاف ڪيو ۽ عزت سان آسڻ تي وهاريو. هن بعد، راڻو همير به پير صاحب جن جو شيوڪ بڻجي موٽي آيو ۽ پوءِ هميشه پير صاحب جن کي عزت جي نگاهه سان ڏسندو هو. ۽ پيا به سيڻي پير صاحب جن جا مريد ٿيا ۽ پنڊيان مقرر ڪري ڏنائون ته آئيندي هرڪو هاري، ساليانو، پنيءَ جي پيدائش مان هڪ ٽويو ان جو، ۽

Marfat.com

چوکر يا ڇوڪريءَ جي شاديءَ وقت سوا رپيو پير صاحب کي ڏيندو وهندو، جو اڄا تائين ماڻهو سندن پوين ”پٺوري پوٺا پيرن“ کي ڏيندا اچن ٿا.

راڻي همير کان پوءِ راڻو ڏوڏو، راڻو وسيو عرف ويرسين، راڻو تيجو عرف تيج سنگ، راڻو چانپو ۽ راڻو گانگو ٿيا.

راڻو گانگو

هن راڻي جي وقت ۾، جيسلمير جي حاڪم هر راج ڀاٽي (سنبت ۱٦۱۸-۱٦۳۴=۱۵۴۰ع-۱۵۵٦ع) عمرڪوٽ تي ڪاهيو. راڻو بهادريءَ سان وڙهيو، پر شڪست کاڌائين. هر راج کيس گرفتار ڪرائي جيسلمير وٺي ويو ۽ اتي وڪيائين، جتي نيٺ مري ويو (۱). ان بعد راڻو پتو عرف پرشاد گاديءَ تي ويٺو.

راڻو پرشاد

هي مشهور ۽ جرات ڀريو راڻو ٿي گذريو آهي. هن جي ڏينهن ۾ همايون بادشاهه دهلي مان لوڏجي سنڌ ۾ آيو، جنهن کي هن مدد ڏني.

همايون جو عمرڪوٽ ۾ اچڻ: بابر جي وفات کان ۱۰ سال پوءِ، ۱۰ محرم ۹۴۷هه (۲) برابر اپريل ۱۵۴۰ع (۳)، قنوج وٽ شيرشاهه، همايون کي شڪست ڏني. اتان همايون ڀڄائين آگري ويو، پوءِ لاهور ۾ آيو، جتي هڪ رات کيس گهٽيون ڪائيندي ننڊ اچي ويئي: خواب ۾ هڪ

---

(۱) ”راجپوتانا اتهاس“، هندي. ”همايون نامه“ ۾ لکيل آهي ته ”راڻي پرشاد جي پيءُ کي، سنڌ جي حاڪم مرزا شاهه حسن ماريو هو.“ ”انڊين ڊيلٽا ڪنٽري“، صفحي ۹۲ ۾ به ائين لکيل آهي.

(۲) ”تاريخ معصومي“، صفحو ۱۵.

(۳) ”مغلن جي هند ۾ سلطنت“، مسٽر شرما، جلد ۱، صفحو ۹۳.

Marfat.com

بزرگ ڏنائين، جنهن چيس ته ’دلگير نه ٿي، ٿوري هڪ پٽ پيدا ٿيندو ۽ اهي تڪليفون لهي ويندئون. ان ڇوڪر جو نالو ’جلال الدين محمد اڪبر‘ رکج.‘ همايون ڏاڍو سرهو ٿيو. ان وقت سندس بيگم صاحبه کي حمل هو. همايون کي پڪ هئي ته پٽ ڄمندو، پر چانبي ڏيءَ (۱). همايون وري مايوس ٿيو، ته ايتري ۾ خبر آيس ته افغان اچي لاهور تائين پهتا آهن، سو تڙتڪڙ ۾ نپڙ ٻڌي، ڀڄين رجب ۹۴۷هه جي سنڌ ڏي رخ رکيائين. ۲۸ رمضان ۹۴۷هه، برابر ۲۶ جنوري ۱۵۴۱ع (۲) جي روهڙيءَ ۾ پهتو. ان وقت سنڌ ۾ مرزا شاهه حسن ارغون حاڪم هو، جنهن ظاهري طرح ساڻس ڪنائڻ جي نه ڪئي، پر اندروني طرح کيس هرڪا تڪليف ڏيئي، لوڏي ڪيڻ جا گهات گهڙڻ لڳو. روهڙيءَ ۾ اچڻ وقت، همايون وٽ ٻه لک لشڪر هو، جنهنڪري ڪاڌي جي سخت تڪليف ٿيس، ۽ رسد حاصل ڪرڻ لاءِ پاٽ ۾ آيو، جتي هڪ عجيب واقعو ٿيو:

سندس ماٽيجيءَ ماءُ دلدار بيگم (هندال جي سڳي ماءُ) هڪ محفل ڪوٺائي. ملاقاتين ۾ هڪ ۱۴ ورهين جي نازنين حميده بانو کي ڏسي، همايون مٽس مفتون ٿي پيو - اها مير بابا دوست المعروف مير علي اڪبر سوسوي جاميءَ جي ڌيءَ هئي، جو هندال وٽ وزير هو - حميده کي شاديءَ لاءِ چيائين، پر هن انڪار ڪيو. نيٺ دلدار بيگم جي ڪوشش ۽ سمجهائڻ سان حميده قبول ڪيو، ۽ سيپٽمبر ۱۵۴۱ع سومر ڏينهن (۳) مير ابوالبقا سندس نڪاح جي رسم ادا ڪئي. ٽن ڏينهن بعد موٽي پيرلوءِ ويو، جتان سندس ڀاءُ هندال قنڌار ويو. لشڪر

---

(۱) ”همايون نامو“، انگريزي؛ صفحو ۱۴۶.
(۲) ”سنڌ هسٽاريڪل سوسائٽي جرنل“، جلد ۴، پارٽ ۳، صفحو ۲۴.
(۳) ”همايون نامه“، انگريزي؛ صفحو ۵۱.

Marfat.com

۾ اچي مليريا پيئي، جنھنڪري ڪيترا سپاهي مري ويا (۱).
اتان ۲ نومبر ۱۵۴۱ع = پهرين جمادي الاول ۹۴۸ھ، سيوهڻ
تي ڪاهي ويو. پنجن مهنن جي ڪوشش بعد، نااميد ٿي
موٽي ۴ مارچ ۱۵۴۲ع جي بکر ۾ آيو (۲). مرزا شاهه حسن
پٺيان ڪاهي آيو؛ جتان ٻن زميندارن جي مدد سان، چوپايو
مال ڪُهي، کلن جي وسيلي، درياهه اڪري هُن پر ٽپيو (۳).
۽ تڪليف بعد اچي روهڙيءَ پهتو، جتي ڪيترا سپاهي ۽ سردار
ڏڪ تي ڇڏي ويا: همايون دل لاهي مڪي شريف ڏي وڃڻ
جو ويچار ڪيو.

اجا انهيءَ خيال ۾ هو، ته جوڌپور جي راجا مالديو جو
قاصد پهتو ته 'جيڪڏهين جوڌپور ايندا ته ويهه هزار راجپوتن
جو لشڪر تيار ڪري ڏيندس'. انهيءَ پيغام پهچڻ تي همايون،
۷ مئي ۱۵۴۲ع = ۲۱ محرم ۹۴۹ھ، منزل ڪٽي بکر مان
روانو ٿيو ۽ ٻن مهنن بعد، ۲ ربيع الاول ۹۴۹ھ جي بيڪانير
پهتو. جتي، بادشاهه ڪن سڄڻن جي صلاح سان، سمندر بيگ
کي راجا مالديو ڏي موڪليو، جو ترت واپس آيو، ۽ بادشاهه
کي چيائين ته 'مون کي هُت حضور جن جي حق ۾ وفائي
۽ سچائي نظر ڪانه آئي'. بادشاهه جڏهين ڦلودي ڳوٺ ۾
پهتو (جو جوڌپور کان ۳۰ ڪوهه پري هو)، تڏهين وري
خاص جاسوس شمس الدين اتڪ کي راجا مالديو وٽ موڪليائين،
جنهن جلدئي خاطريءَ جهڙي خبر آڻي ڏني ته 'راجا، شيرشاهه
سان ملت آهي ۽ اوهان کي ڦاسائڻ لاءِ اهو چار پکيڙيو اٿس'.
ملا سرخ، جو اڳي همايون وٽ ڪتابچي هو، سو هينئر راجا
مالديو وٽ زيردست هو، تنهن همايون بادشاهه کي اڳواٽ

(۱) "هسٽري آف سنڌ"، جلد ۲، مرزا قليچ بيگ
(۲) "سنڌ هسٽاريڪل سوسائٽي جرنل"؛ جلد ۴، پارٽ ۴، صفحو ۱۸۳.
(۳) "تذڪرات الواقعات"، صفحو ۴۸.

Marfat.com

آگاهه ڪيو تہ 'مالديو جي سن ۾ مدي آهي؛ سندس حد اندر پير بہ نہ پائجو."

هاڻي، همايون لاءِ سڀ وستا بند هئا. آخر گهٽ - گهوٽ ڪري، سنڌ ڏي رخ ورڪيائين. قلودي کان ساتلمير لنگهي، ڀهرين جمادي الاول ٩٤٩هه برابر ١٥٤٢ع جي جيسلمير پهتو. ڪيترا ماڻهو بک ۽ اڃ جي ڪري مري ويا، ۽ ڪيترا پٺ تي رهجي ويا، جي ڪنول ڍنڍ وٽ اچي مليا، جتي جيسلمير جي راجا، لون ڪرن (سنبت ١٥٨٥-١٦٠٠) جي طرفان، سونڪرن سردار جي هٿ هيٺ، ڍنڍ تي زبرست پهرو ويٺل هو: انهيءَ لاءِ، تہ همايون کي پاڻي نہ ملي. همايون جا ماڻهو، جي اڃ ۾ آتاهئا، تن پهريدارن کي شڪست ڏيئي، ڍنڍ تي قبضو ڪيو، ۽ پاڻي پي اڃ لاٿائون. رستي ۾ ڪٿي بہ کوهہ ڪونہ هو، ڇاڪاڻ جو راجا مالديو سڀ کوهہ لٽائي ڇڏيا هئا، جنهن ڪري، نہ رڳو جانور پر ماڻهو بہ اڃ وگهي مرڻ لڳا. جانورن جي اهڙي اڻاٺ ٿي، جو خود همايون جو گهوڙو بہ رستي ۾ بک ۽ اڃ جي ڪري مري ويو. بادشاهہ هڪ سپاهيءَ تهيربيگ کان گهوڙو گهريو، مگر هن ڪنور دل ڪيس گهوڙي ڏيڻ کان انڪار ڪيو. پٺيان دشمن بہ گهولا ۾ هئا. ٻيو ڪو چارو نہ ڏسي، لاچار، بادشاهہ اٺ هٿ ڪري ان تي سوار ٿيو، پر پوءِ روشن بيگ نالي هڪ سپاهيءَ پنهنجو گهوڙو ڏنو، جنهن تي واڻي سوار ٿيو، ۽ پاڻ پيادو هليو. سچ ۾ پاڻيءَ جو نالو بہ ڪونہ هو (١)؛ سپاهي ۽ پاڻ اچي وياڪل ٿيا. قضا سان روشن بيگ وارو گهوڙو بہ مري ويو: تڏهين خالد بيگ (٢) پنهنجيءَ ماءُ جي سواريءَ جو اٺ تي بندوبست ڪري، پنهنجو گهوڙو شهنشاهہ جي خدمت ۾ آڻي بيهاريو، جنهن

(١) "تذڪرات الواقعات"، صفحو ٦٢.
(٢) "تاريخ فرشتہ"، اردو، صفحي ٣٣٦ ۾ "نديم ڪوڪ" نالو لکيل آهي.

Marfat.com

تي راڻي سوار ٿي. اُج ۽ بک جي ڪري، ڪيترا سپاهي بيهوش ٿي مري ويا، ۽ روچ راڙو مچي ويو. اتي ڪيس سڌ ملي ته دشمن ويجهو اچي پهتو آهي.

همايون، ڌيرج ڌاري پنهنجن ماڻهن کي مخاطب ٿي چيو ته 'جنهن کي وڙهڻ جي مرضي هجي، سي هتي رهن، ۽ ٻيا سامان ۽ عورتون وٺي اڳتي هلن'. پر دشمن اچي پهتو ڪونه هو، تنهن ڪري بادشاهه سڀني ماڻهن کي وٺي اڳتي وڌيو. اها رات به تمام انڌاري هئي: پويان ماڻهو جيڪي هئا، سي رستو ڀلجي ويا. جن کي پرڀات وقت دشمن اچي گهيرو ڪيو. شيخ علي نالي هڪ بهادر ماڻهو هو، جو ٢٢ ماڻهن سان دشمن کي سامهون ٿيو، ۽ نيٺ هڪ تير هڻي دشمن جي سنماپتيءَ کي ماري وڌائين؛ جنهن ڪري ٻيا ماڻهو ڀڄي ويا ۽ انهن جو سامان، اٺ ۽ گهوڙا مغلن جي هٿ آيا؛ جي وٺي همايون جي پٺيان روانا ٿيا. ڪجهه پنڌ ڪرڻ بعد، همايون کي هڪ کوهه وٽ لڏُ ڏٺائون- جو کوهه ڪيتري گهولا بعد هٿ آيو هو- شيخ علي ڏاڍو خوش ٿيو ۽ سڄو قصو بادشاهه کي ٻڌايائين.

ٻئي ڏينهن، بادشاهه سڀني ماڻهن سميت عمرڪوٽ ڏي روانو ٿيو؛ پر واٽ ۾، ٻه ڏينهن پاڻي نه ملڻ ڪري، ڪيس ڏاڍي تڪليف ٿي. ٽئين ڏينهن، هڪ کوهه ڏٺائون (١)، جو تمام اونهو هو، جنهن مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ وقت ٿي لڳو، ۽ آئن کان نوڙ (ورت) ڇڪائي پاڻي ڪڍڻ کان سواءِ، ٻيو وسيلو هوئي ڪونه (٢). انهن وٽ، ان وقت، فقط هڪ ڏول هو، تنهنڪري ڍنڍورو ڏيئي، سڀني کي ٻڌايو ويو ته هر هڪ کي نمبر وار پاڻي ملندو. پر ماڻهن کي اُج اهڙو اچي هلاڪ

---

(١) اهو کوهه، ڳوٺ ٻارنو تعلقي ڇاڇري جو هو.

(٢) "تاريخ فرشته"، انگريزي؛ جلد ٻيو، صفحو ٩٥.

Marfat.com

ڪيو هو، جو سيڪو پاڻي نه ڀريائين مون کي پاڻي ملي. جيئن ڏول ٻاهر نڪتو ته ماڻهو وچي مٿانس ڪِرڪيا، جنهن ڪري ڏول جي رسي ٽٽي پئي، ڪيترا کوهه ۾ ڪري مري ويا: وري ووچ راڙي جي نئين مصيبت شروع ٿي. ڪيترا اُڃ جي ڪري اهڙو وياڪل ٿيا، جو آلي ٿي ويتيءَ تي ڪري پيا، ۽ سندن زبان ٻاهر نڪري آئي. ڪيترا ته ”اُڃ جي وگهي مرڻ کان، کوهه ۾ ٽپو ڏيئي مرڻ“ بهتر سمجهي، کوهه ۾ ٽپي پيا. ٻئي ڏينهن وري هڪ تلاءُ ڏٺائون. ڏينهن هو ڪتل ۽ وهٽ هئا اڃايل، سو ايترو پاڻي پيتائون جو اڦرجي مري ويا (١). اتان همايون اڳتي وڌيو، ۽ تڪليفون سهندو، نيٺ اچي ٢٣ آگسٽ ١٥٤٢ع جي عمرڪوٽ پهتو (٢).

جنهن راڻيءَ ڪڏهين ڪٽ تان هيٺ پير به نه رکيو هو، سا اُڃ جهنگل ۾ پنڌ ڪري رهي هئي. جنهن وٽ، پاڻي گهرڻ تي ڪير ايندو هو ۽ هڪ ڪي سڏ ڪندي هئي، ته سوين ٻانهيون حاضر ٿينديون هيون، سا اُڃ پاڻيءَ ڍڪ لاءِ حيران هئي، ۽ اگهاڙين پيرين پنڌ ڪرڻو ٿي پيس: ڏاڍيءَ جا رنگ نيارا آهن!

همايون انيڪ تڪليفون سهي اچي عمرڪوٽ پهتو. ان وقت عمرڪوٽ جو راڻو پرشاد (٣)، بادشاهه جي اچڻ جو ٻڌي ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ ڪوٽ جي ٻاهران اچي مغلن جي آجيان

(١) ”طبقات اڪبري“، انگريزي؛ ترجمو، سر ايلٽ جي ”تاريخ هند“، جلد ٥؛ صفحو ٢١٣.

(٢) ”تاريخ فرشته“، اردو، ڀريون ڀاڱو، صفحو ٣٣٦؛ ۽ ”ٽاڊ راجستان“، گجراتي، ڀريون ڀاڱو، صفحي ١٢٤، جو فوٽ نوٽ.

(٣) ”ٽاڊ راجستان“، انگريزي، جلد ٣، صفحو ١٢٨٢، ولمر ڪروڪ؛ ۽ ”ٽاڊ راجستان“ گجراتي؛ ڀاڱو ڀريون، صفحو ١٢٤؛ پر ”تاريخ فرشته“ اردو، ڀاڱو ڀريون صفحو ٣٣٦ ۾ ”راڻو نام ڀٽ“ لکيل آهي.

Marfat.com

ڪيائين، ۽ حرم لاءِ ڪوٽ خالي ڪرائي ڏنائين، ۽ ٻيا ماڻهو ٻاهر رهيا. بادشاهه جي تڪليفن تي همدردي ڪري، کاڌ خوراڪ جو سامان چڱي انداز ۾ ميسر ڪري ڏنائين. همايون پنهنجو عيال قلعي ۾ رهايو. راڻي جو سارو عملو شهنشاهه جي خدمت ۾ حاضر هو. همايون کان سفر جون سختيون وسري ويون، ۽ هو راڻي تي نهايت راضي ٿيو، مگر همايون وٽ پنهنجو ڪونه هو، جو راڻي کي ڪا سوغات ڏئي. آخر سڀني اميرن کي گهرائي، شاهه محمد عثمان، سڀني جا جواهر ۽ نقد رقمون گڏ ڪرائي، انهن مان اڌ واپس ڏنائين، باقي اڌ مان لشڪر جو پگهار ۽ راڻي لاءِ سوغات جو پورائو ڪيائين (۱). همايون، پوٽا ٻه مهينا عمرڪوٽ ۾ رهيو ۽ سنڌ فتح ڪرڻ جا پئور پچائڻ لڳو. راڻي کان مدد گهريائين: راڻي وٽ، پنهنجو ٻه هزار سوڍن جو لشڪر هو، ۽ پنج هزار پنهنجن سوٽن جو لشڪر به گهرائي، همايون کي ٺٽي تي ڪاهڻ لاءِ مدد طور ڏنائين ۽ پهنجي سر ساڻس گڏجي هليو.

[شهنشاهه همايون سخت گرمين ۾، ٿوري انائي سان جيسلمير کان اُن رڻ مان لنگهندو عمرڪوٽ آيو هو، جو ڪيس پڪ هئي ته سندس دشمن سندس پٺ نه وٺندا. روايت آهي ته جڏهن هُن پنهنجو تخت وري ماٽيو، تڏهين هن ”واڪ ڏهر“ وٽ گهڙيل پٿر (Cut Stone) جي ٿانڪي ٺهرائي، جا سندس انهن ڏينهن جو يادگار هئي، جڏهن هو وڏيءَ آئيءَ ۾ هو ۽ اتان جي ماڻهن ڪيس، پاڻي آڻي ڏنو هو. اهو ڏهر هاڻ سنڌ جي حد اندر ٻنهه سرحد وٽ آهي.*]

(۱) ”همايون نامون“ انگريزي، صفحو ۱۵۷-

* ايچ. ٽي. لئمبرڪ جي انگريزي ڪتاب ”سنڌ - آ جنرل انٽروڊڪشن“ جي سنڌي ترجمي (ص ۲۳) مان حوالو- سنڌي ادبي بورڊ.

Marfat.com

اڪبر جو جنم

بيگم حميده بانو کي حمل هو، جنهنڪري بادشاهه، پنهنجي حرم ۽ سندس پيءُ خواجه معظم کي عمرڪوٽ ۾ ڇڏي، ١١-آڪٽوبر سنه ١٥٤٢ع جي ڀاڻ روانو ٿيو. مولانا قند، مشهور هيئتدان کي به عمرڪوٽ ۾ ڇڏي ويو، جيئن هو ٻالڪ جي جنم جو پورو وقت وٺي، سندس بخت جو پورو تخمينو لڳائي سگهي (١). همايون کي ٽي ڏينهن مس گذريا، ته تاريخ ١٥-آڪٽوبر ١٥٤٢ع، برابر ڪارتڪ سڌي ڇٺ سنبت ١٥٩٩ء برابر ٥ رجب ٩٤٩ هجري، آچر ڏينهن، هڪ هندو گهر ۾، هندستان جو هاڪارو ۽ نيڪ بخت بادشاهه "اڪبر" خوش قسمتي واريءَ جاءِ ۽ قسمت واري قلعي ۾ ڄائو (٢).

همايون، عمرڪوٽ کان ١٢ ڪوهه پري هڪ تلاءَ تي منزل انداز هو، ۽ رات جو دير تائين خيال ۾ غلطان ويٺو هو، ته ڇرڪ پري اٿيو، ۽ ڏاڍيءَ جا شڪرانا مڃڻ لڳو. اميرن عجب مان پڇيو ته 'جهان پناهه ڇا آهي؟' بادشاهه فرمايو، 'ڏٺم ته: هڪ چمڪندڙ تارو، افق کان اڀري، مٿي اسرڻ لڳو. جيئن چڙهندو ويو، تيئن مقدار ۾ وڌندو ويو، ۽ ويو تجلو ڪندو، تان جو زمين جي گهڻي حصي کي گهيرو ڪري، ان کي روشن ڪيائين. اتي هڪ درويش ڏٺم، جنهن کان سوال ڪيم ته "هي ڇا آهي" هن چيو ته "هيءُ تارو تنهنجي

---

(١) "اڪبر نامو" انگريزي، جلد ٢، صفحو ٣٧٤.

(٢) "اڪبر نامو" جلد ٢، صفحو ٥٦؛ "تاريخ معصومي"، صفحو ٩٧، ۽ "راجپوتانا اتهاس"، هندي، ڀاڳو ڀهريون، صفحو ٣١؛ پر "واقعات دارالحڪومت دهلي"، اردو، مصنف بشيرالدين احمد دهلوي، صفحي ٢٥٣ ۾ لکيل آهي ته "اڪبر جي جنم جي تاريخ ١٤ شعبان ٩٤٩هه، خميس جو ڏينهن هو. اصلي تاريخ ان ڪري مخفي رکي ويئي، ته ڪو جادو ٽوڻو نه ڪري؛ يا ڪا ٻي مصلحت هجي."

Marfat.com

خاندان کي قائم ڪرڻ واري جيي مجسم روشني آهي؛ ۽ زمين جي جنهن حصي تي هن جي روشني پيئي، سو سندس آڻ مڃيندو ۽ هن جي حڪم هيٺ رهندو"! (۱).

ايتري ۾ هڪ قاصد اچي پٽ ڄمڻ جي مبارڪ ڏني. ڇوڏاري خوشيون ۽ شادمانا ٿي وياء همايون ڏاڍو خوش ٿيو. ههڙي مبارڪ موقعي تي، مغل محل ۾، جيڪا موج ۽ محفل ٿئي ها، جا ڏسي جيڪر فرشتا به ويسون ڪن؛ پر آن وقت همايون وٽ ڇا هو؟ هاءِ قسمت! امير مبارڪ ڏيئي رهيا هئا، تڏهين همايون پنهنجي خاص خدمتگار جوهر کان پڇيو ته 'ڪجهه آهي، جنهن سان ڪچهريءَ جو قدر ڪجي؟' جوهر ويچاري فقط هڪ "مشڪ جو ٽڪر" وڪابيءَ ۾ وجهي آڻي شهنشاهه جي اڳيان رکيو، جو همايون سيني کي ورهائي ڏنو؛ ۽ فرمايو ته 'منهنجي پٽ جي جنم جي ڏينهن ملهائڻ لاءِ سون وٽ فقط هيءَ خسيس شي آهي: هن جي خوشبوءِ سان، جهڙيءَ طرح هيءَ مجلس ٻهڪي رهي آهي، تهڙيءَ طرح انشاءَ الله منهنجي پٽ جي ناموس سان ساري دنيا ٻهڪندي'. شهنشاهه جي من جي مراد نيٺ پوري ٿي، ۽ درويش جي پيشنگوئي به ٻن سالن بعد پوري ٿي ۽ ڇوڪر جو نالو "جلال الدين محمد اڪبر" رکيو ويو.

همايون پنهنجي منزل اچي "جون" شهر ۾ ڪئي، جو مرسبز هو (اهو شهر ڦٽل حالت ۾ اڄ تائين ڪوني تعلقي ۾ موجود آهي). همايون آتي ڪجهه وقت رهيو، ته سندس دل، فرزند جي مبارڪ مکڙي پسڻ تي ٿي. تنهنڪري، حرم کي آڻڻ لاءِ حڪم ڪيائين. هوڏانهن، حميده بانو به وڏيڪ پنهنجي شوهر کان ٻري رهڻ پسند نه ڪيو، سا، شاهي حڪم ملڻ شرط، ۱۸ نومبر ۱۵۴۲ع جي عمرڪوٽ مان رواني ٿي،

(۱) "اڪبر جو جنم"، سنڌي، ڇپتن مازيوالا.

۾ ۲٦ ڊسمبر ۱۵۴۲ع جي شهزادي سميت، همايون بادشاهہ وٽ وڃي جوڻ ڀيٽي.

ان وقت سنڌ جو حاڪم مرزا شاهہ حسن ارغون هو. هن جي مرضي هئي تہ ڪنهن نموني راڻي پرشاد (۱) کي همايون کان جدا ڪريان، ڇاڪاڻ جو راڻي کان سواءِ ٻيو ڪو مددگار ڪونہ هوس. انهيءَ ڪري، هن پنهنجي ايلچيءَ هٿان قيمتي پوشاڪ، تلوار ۽ ٻيون سوکڙيون، راڻي کي موڪليون ۽ چوائي موڪليو تہ هو همايون کي ڇڏي، سندس طرفداري ڪري: مگر راجپوت وچن جا انل آهن: راڻي اهي شيون وڃي همايون اڳيان رکيون، جو راڻي جي دوستيءَ ۽ وفاداريءَ ڪري ڏاڍو خوش ٿيو، ۽ اها پوشاڪ ڪتي کي پهرائي، مرزا شاهہ حسن ڏي واپس موڪليو، جوڏسي هن کي مٺيان لڳي.

همايون جي اوکيءَ ويل راڻي جيڪا مدد ڪئي، سا اڳي لکي آيا آهيون. انلو ڪيس پنهنجو لشڪر بہ مدد طور ڏنائين – ۽ همايون جي فتح جي گهڻي پڪ هئي – پر انهيءَ وچ ۾ حالتن اوچتو ڦيرو کاڌو جنهنڪري رٿيل رٿون اڌوريون رهجي ويئون. مغل، راجپوتن کي حقارت جي نظر سان ڏسڻ لڳا؛ ايتري قدر، جو هڪ مغل سردار خواجہ غازي، راڻي سان اجوڳي ورتاءُ ڪيو، مگر بادشاهہ ان جو ڪو تدارڪ ڪونہ ڪيو، تنهنڪري راڻو رنج ٿي پنهنجي لشڪر سميت موٽي آيو، جنهنڪري ٻيا ڪيترا راڻي جا مددگار بہ بادشاهہ کي ڇڏي آيا. بادشاهہ وٽ فقط اڳيان ماڻهو بچيا، جي ڏٺي، ٻيو ڪو چارو نہ ڏسي، جولاءِ ۱۵۴۳ع برابر ۷ ربيع الاخر ۹۵۰ هجريءَ جي، سنڌ جا وڻ ڇڏي، قنڌار جي رستي ايران ڏي ويو.

---

(۱) ”همايون نامہ“ ۾، راڻي پرشاد، جو نالو ”پرسو“ لکيل آهي. مرزا قليچ بيگ پنهنجي انگريزي ڪتاب ”تاريخ سنڌ“، جلد ۲، صفحي ۸٦، ۾، ”راڻو ويرسل“ لکيو آهي (جو صحيح نہ آهي). ”تاريخ معصومي“، صفحي ۹۷ ۾ ”ويرسل“ لکيل آهي: شايد مرزا صاحب اهو نالو ”تاريخ معصومي“ تان ورتو آهي.

Marfat.com

اڪبر جي جنم جو يادگار

عمرڪوٽ جو پراڻو قلعو جنهن ۾ اڪبر بادشاهه جو جنم ٿيو، سو شهر کان سڌ ڪن پنڌ اتر طرف، 'جوڳلائي آستان' ۾ (جتي هاڻي بادشاهه جي جنم جي يادگار ۾ چبوترو ٺهيل آهي) هو. اهو قلعو، ميان نور محمد ڪلهوڙي ڍهرائي سنه ۱۸۴۲ع = ۱۱۵۹هه = ۱۸۰۳ سنبت ۾، پهو نئون قلعو (جو هاڻي شهر جي پرسان الهندي طرف موجود آهي) ٺهرايو. اڪبر جي جنم گاهه تي هڪ پٿر لڳل آهي، جنهن تي لکيل آهي ته "هن هنڌ، محمد جلال الدين اڪبر بادشاهه ڄائو، سنه ۹۶۳ هه ۾." اهو ڪتبي ولارو پٿر انهيءَ چبوتري تي لڳل آهي. اهو هجري سنه ۹۶۳ برابر سنبت ۱۲-۱۲۱۳ وڪرمي = ۵۶-۱۵۵۵ع، اڪبر بادشاهه جي تخت تي وهڻ جو سال آهي ۽ نه جنم جو سال (۱).

اڪبر بادشاهه جو جنم، تاريخ ۵ رجب ۹۴۹ هجريءَ جي ٿيو، جو هن پٿر تي لکيل نه آهي. انهيءَ پٿر جي مٿان قبو، سنه ۱۸۹۸ع ۾ ڪيجراڙي جي سيد هاشم شاهه ٺهرائي، ان قبي تي پنهنجو نالو، ۽ اڪبر جي جنم جي سال ڏيکارڻ سان پٿر هڻايو (۲).

عمرڪوٽ دهليءَ جي تابع

عمرڪوٽ تي ۱۴۳۹ع کان ۱۶۰۹ع تائين سوڍن جو قبضو رهيو. والي پرشاد تائين سوڍا خود مختيار هئا، پر پوءِ ڪڏهين سنڌ جي بادشاهه ۽ ڪڏهين دهليءَ جي بادشاهه جا،

---

(۱) "سنڌ گزيٽيئر"، بي واليوم، صفحي ۴۷ ۾، انهيءَ سلا ليک جو سال ۹۴۳ هجري لکيل آهي، جو غلط آهي: درحقيقت پٿر تي ۹۶۳ هجري لکيل آهي، جو تخت تي وهڻ جو سال آهي.

(۲) "امرڪوٽ اتهاس"، صفحي ۵۸ جو فوٽ نوٽ.

Marfat.com

نالي ماڻر تابعدار ٿي رهيا، ۽ ڪڏهين انهن جي ڪمزوريءَ جو وجهہ وٺي خود مختيار بہ ٿي رهيا.

سر هينري ايليٽ صاحب پنهنجي ڪتاب تاريخ هند، صفحي ٢٩٧ تي لکي ٿو تہ ’سنڌ جي بادشاهہ جي طرفان عمرڪوٽ ۾ حاڪم مقرر ٿيندا هئا. جڏهين اڪبر بادشاهہ جو نواب خان خانان سنڌ ۾ آيو، تڏهين عمرڪوٽ جي قلعي جو قلعيدار راڻو مينگهراج هو. خان خانان، راڻي مينگهراج جي ڌيءَ سان شادي ڪرڻ جي خواهش ڏيکاري، مگر راڻي مينگهراج کي ڪنيا ڪانہ هئي، سو هن پنهنجي ڀاءُ مانسنگ جي ڪنيا سان سندس شادي ڪرائي. راڻي مينگهراج جي مرڻ کان پوءِ عمرڪوٽ جي گوورنري، سندس پٽ ڪشنداس کي، نواب مرزا جاني بيگ ڏني. مانسنگ جي رشتيداري نواب خان خانان سان هئي، سو هن پنهنجي پٽ کي ڏانهس انهيءَ لاءِ موڪليو. انهيءَ وقت، خان خانان ۽ مرزا جاني بيگ، ٻئي اڪبر بادشاهہ وٽ برهانپور ۾ هئا.

خان زمان جي عمرڪوٽ تي ڪاهہ

عمرڪوٽ جي راڻي رائمل جي ماءُ، نواب مرزا محمد باقي وٽ ٺٽي ۾ دانهن ڪئي ويئي، تہ ’راڻي مينگهراج منهنجي پٽ رائمل کي ماري، ان جي اهل و عيال کي قلعي مان ٻاهر ڪڍي ڇڏيو آهي، تون اسان جو داد ڪر.‘ مائيءَ نواب تي زور ڪيو تہ اسان جي داد لاءِ، خان زمان (اصل نالو شاهہ قاسم) کي موڪل. تنهنڪري نواب، خان زمان کي گهرائي ساڻس سڀ احوال ڪيو ۽ عمرڪوٽ وڃڻ لاءِ حڪم ڏنو ۽ چيائين ’راڻي مينگهراج کي ٻارن ٻچن سوڌو قلعي مان ٻاهر ڪڍي، پيو کو سوڌو اهڙو مقرر ڪج، جو راڻي رائمل جي ٻارن ٻچن جي سنڀال ڪري.‘ خان زمان حڪم وٺي، لشڪر

Marfat.com

سان، مرزا شاهه رخ بن مرزا محمد باقيءَ کي ساڻ ڪري، عمرڪوٽ پهتو. واٽ تي مينگهراج، اهو سماچار ٻڌي قلعو خالي ڪري ڀڄي ويو. خان زمان، قلعو قبضي ڪري، ٻاڪرويسي سوڍي کي، سندس ڳوٺان گهرائي حاڪم مقرر ڪيو (١)، ۽ پاڻ سندس ڀائيٽيءَ سان شادي ڪري موني نئي ۾ آيو.

مرزا قليچ بيگ، پنهنجي ڪتاب "قديم سنڌ"، صفحي ٣٥٤ ۾ لکي ٿو ته 'مرزا غازي بيگ جي وقت ۾، سنه ١٥٩٩ع ۾، ابوالقاسم سلطان ولد شاهه محمد ارغون، سوڍن سان وڙهي عمرڪوٽ ورتو هو. هو مرزا جاني بيگ جو سالو هو.'

جڏهين مرزا غازي بيگ کي اڪبر بادشاهه نئي جو نواب مقرر ڪيو، تڏهين مرزا ننڍو هو. سندس پاران سنڀال لاءِ ٻن اميرن، امير خسرو خان چرڪس ۽ خان زمان کي مقرر ڪيو. امير خسرو نئي ۾ نواب وٽ رهيو، ۽ خان زمان ٻاهرين انتظام لاءِ روانو ٿيو. هن، جهنگلن ۽ ٻيلن ۾ رهندڙ جوٽيجن سان وڙهي، کين ٿر ڏانهن ڀڄائي ڪڍيو، ۽ پاڻ به ٿر جي بور ڳوٺ پرسان 'نهن جي ترڙ' تي پهتو. تڏهين سندس ٻني ٻهڳ به سهتن جي سرڪش سردارن چاچي ۽ ولوءَ کي قتل ڪري اچي پهتا. انهن کي ڇپائين ته اڄ ٿر جو ڪنارو ڏيئي، ساوڙهه ڳوٺ ۾ منزل هلي ٿو ڪريان، ۽ توهين ٿر ۾ چڪر هڻي، جوٽيجن جي ٻارن ٻچن کي پنهنجي حفاظت ۾ رکو، ۽ سندن چوپايو مال هٿ ڪري، ساوڙهه ۾ مون سان اچي ملو. ٻني نوجوان پنهنجي پيءُ جي حڪم موجب ساندهه هڪ هفتو ٿر ۾ چڪر هڻندا رهيا ۽ جملي ڇهه هزار ڍور (ڍڳيون، مينهون ۽ رڍون) ڪاهرائي ساوڙهه ۾ پنهنجي پيءُ سان اچي مليا. خان زمان اتان ونگ ۾ رهندڙ سوڍن ۽ نهڙين تي ڪاهي ويو.

(١) "بيگلار نامو"، سنڌي ترجمو، خان بهادر محمد صديق ميمڻ، سال ١٩٣٧ع صفحو ١١٣-١١٤.

Marfat.com

جڏهين پراڻ جي ڪناري تي آمري ڳوٺ ۾ پهتو، تڏهين خبر پيس تہ سودا پارڪر ڏي ڀڄي ويا آهن، تنهنڪري پاڻ سوڍن جي پٺيان ٻماره ڳوٺ تائين ويو، جتي سندس پٽ مير ابو القاسم سلطان ۽ مير شاهہ مقيم سلطان، شڪار ڪرڻ لاءِ ويل هئا، تن کي شڪار ڪندي اڪڙهہ جي تڙ تي پٽ جي پٺيان سوڍن جو لشڪر نظر آيو. يڪدم خان زمان کي خبر ڪيائون، جو ڪاهي آيو. سوڍن مقابلو ڪيو، پر نيٺ آڻ مڃيائون. خان زمان اتان ونگ جي نهڙين تي ڪاهي ويو، جن ڪنهن مقابلي کان سواءِ تابعداري مڃي. پوءِ خان زمان نصرپور ۾ اچي رهيو، جتي انڙ قوم جا سڀ سردار اچي سندس تابع دار ٿيا (۱).

مير ابوالقاسم سلطان جي عمرڪوٽ تي ڪاهہ

جڏهين عمرڪوٽ جي راڻي مينگهراج وفات ڪئي، تڏهين سندس پٽ ڪسنداس گاديءَ تي ويٺو. ڪجهہ وقت بعد سندس چاچي ماند گ جو ڪن ڳالهين تان تڪرار ٿيو، جنهنڪري ڪشنداس ان کي قلعي کان ٻاهر ڪڍي ڇڏيو، جنهن پنهنجي پٽ کي نواب خان خانان وٽ موڪليو، جنهن جي سفارش سان اڪبر بادشاهہ وٽان راڻي ڪشنداس تي فرمان آيو تہ 'مانسنگ جيئن اڳ قلعي ۾ رهيو ٿي، تيئن هاڻي بہ کيس رهڻ ڏي ۽ ان کي ڪابہ تڪليف نہ ڏي.' انهيءَ حڪم جي بجاآوريءَ لاءِ مير ابوالقاسم سلطان کي حڪم مليو، جو عمرڪوٽ ڏي روانو ٿيو. جڏهين سامارهہ ڳوٺ وٽ پهتو، تڏهين راڻو مانسنگ بہ اچي کيس مليو ۽ راڻو ڪشنداس بہ لشڪر وٺي ساماره لڙائيءَ لاءِ پهتو. راڻو

(۱) ”بيگلار نامو“، سنڌي ترجمو، خان بهادر محمد صديق ميمڻ، سال ۱۹۴۷ع صفحو ۱۴۵-۱۴۶.

ڪشنداس، مير ابوالقاسم جو سالو هو، تنهنڪري ڪن چڳن مڙسن کي خيال ٿيو ته لڙائي نه ٿئي ته چڱو؛ تنهنڪري انهن راڻي ۽ مير کي سمجهايو. آخر راڻو ضد تان لٿو ۽ جنگ جون تياريون بند ٿيون؛ پنهي پاڻ ۾ محبت ۽ پيار سان مليا ۽ رات اچي ٿي ساماره ڍنڍ جي ڪپ تي رهيا.

ابوالقاسم جي لشڪر ۾ جيڪي سميجا هئا، تن رات جو راڻي جي لاڳاپي وارن سوڍن جون ڀوڪون زيان ڪيون؛ جنهنڪري سوڍن هٿيار ڪڍي سميجن جا وڻ وڍائي ڇڏيا. اها خبر صبح جو مير ابوالقاسم ٻڌي؛ لشڪر وٺي سوڍن تي ڪاهي ويو. راڻو به سوڍن جي بچاءَ لاءِ لشڪر وٺي تيار ٿيو؛ لڙائي لڳي. آخر راڻو هارائي ڪوڏهار ڏي ڀڄي ويو ۽ مير ابوالقاسم عمرڪوٽ آيو، جتان راڻي جو پاڻ پڳوانڊس پنهنجا ٻار ٻچا وٺي قلعي مان ڀڄي ويو. ۽ راڻي جا ٻار ٻچا ابوالقاسم باعزت پاڻ وٽ نظر بند رکيا، ۽ سامان اسباب وهٽ ۽ ڍور سڀ لٽيا ويا. راڻي کي جڏهين اها خبر پيئي، تڏهين وري سانباها ڪرڻ لڳو ۽ "ڪيري" ڳوٺ ۾ سوڍا گڏ ڪرڻ لڳو (١).

ٽر ۾ ڏيلون معاف: راڻن جي صاحبيءَ ۾ ٽر ۾ اهو رواج هو ته جنهن کي جيتري زمين ڪپندي هئي، سو اوتري ڀوڪيندو هو؛ ۽ پنهنجي پيدائش سارو، گاديءَ نشن راڻي کي، سيڪنهن ڳوٺ جو پٽيل، ڏل گڏ ڪري پهچائيندو هو. راڻا وري تابعداريءَ جي حالت ۾، دهليءَ جي بادشاهه يا سنڌ جي صوبي کي، سال بسال ڏن ڏيندا هئا، ۽ ائين ڪيترا سال پئي چرخو هليو. جڏهين اڪبر بادشاهه تخت تي ويٺو، تڏهين سنڌس وقت (١٥٩٠ع) ۾، مرزا خان خانان، انڙپور وٽ مرزا جاني بيگ کي جيتي سنڌ هٿ ڪئي، ۽ عمرڪوٽ تي به اڪبر

(١) "بيگلار نامو"، سنڌي ترجمو، خان بهادر محمد صديق ميمڻ، سال ١٩٤٧ع، صفحو ١٤٨-١٤٩-١٥٠.

بادشاھہ جو قبضو ٿيو.

عمرڪوٽ جي راڻي، جيڪي خدمتون سنڌس ٻيءَ جون ڪيون هيون، سي ياد آيس ۽ پنهنجي جنم جي ڳالهہ بہ ياد ڪري، عمرڪوٽ جي راڻي کي لکيائين تہ "عمرڪوٽ منهنجي جنم جي جاءِ آهي، ۽ اوهان منهنجي والد محترم سان بلڪل وفادار ٿي رهيا هئا، تنهن ڪري اوهان کان ساليانو ڍل وٺڻ آءٌ حرام ٿو سمجهان، اوهان کي سڀ ڍلون معاف آهن". اڪبر بادشاھہ جي هن حڪم جي پڌرائيءَ ٿي سڄي ٿر ۾ واھہ واھہ ٿي ويئي، ۽ هرڪو ٿري ائين چوڻ لڳو تہ پهرين اڪبر بادشاھہ عمرڪوٽ ۾ ڄائو، جنهن ٿر مان "وائر" (ڍل) جو رواج بند ڪري ڇڏيو. شاھہ صاحب، ڪلهوڙن جي صاحبيءَ ۾ جڏهين ٿر گهمڻ ويو هو، تڏهين بہ ڍل جو رواج ٿر ۾ ڪونہ هو، اها خبر وسالي مان سر مارئيءَ جي هيٺينءَ سٽ مان ملي ٿي:

"نڪا جهل نہ پلءِ، نڪو وائر ڏيهہ ۾."

پارڪر پاسي جن راڻن راڄ ڪيو ٿي، تن بہ اهوئي دستور اختيار ڪيو، ۽ سڄي ٿر مان ڍل جو نالوئي نڪري ويو (۱).

اڪبر کان پوءِ سنڌس پوين جي بہ نالي ماتر تابعداري هلندي آئي، تان جو سنہ ۱۷۰۹ع ۾ دهليءَ جي بادشاھہ شاھہ عالم، عمرڪوٽ پرانت، جوڌپور جي راجا اجيت سنگھ کي عنايت ڪيو هو، مگر پوءِ ترت ئي وري سوڍن عمرڪوٽ تي قبضو ڪري ورتو، جن کان وري ميان نور محمد ڪلهوڙي اهو شهر هٿ ڪيو.

---

(۱) "سوڍن جي صاحبي"، پيرومل مهرچند: صفحو ۲۲.

Marfat.com

راٺو ايسرداس

راڻي پرشاد کان پوءِ راٺو چندرسين، راٺو پوڄراج، ۽ راٺو ايسرداس ٿيا. اسيرداس کي جيسلمير جي راجا راول سبل سنگ وڪرمي سنبت ١٧١٠ ۾ گادي تان لاهي، راڻي گانگي جي پوٽي جئه سنگ عرف جگ سنگ کي، عمرڪوٽ جي گاديءَ تي وهاريو. راڻي جئه سنگ کان پوءِ راٺو سرتان سنگ، راٺو آسڪرڻ، راٺو سنگرام سنگ، راٺو ميهراج ۽ راٺو ڪيسر سنگ گادي نشين ٿيا.

راٺو ڪيسرسنگ

هن راڻي جي ڏينهن ۾، اڪيراج سوڍو، عمرڪوٽ جي الهندي طرف رهندو هو. هن جون ڀانهيون (ٻجيرياڻيون)، لانبي تلاءَ تي پاڻي ڀرڻ وينديون. اتي راڻي ڪيسر سنگ جا ساٿهو بيٺل هئا، جي هنن کان زوريءَ پاڻي ڀرائي راڻي لاءِ وٺي وياه ٻجيرياڻين موٽي اچي اها ڳالهه اڪيراج سان ڪئي، جو نهايت ڪاوڙيو ۽ سڀني ساڍورن (١) کي گڏ ڪري راڻي کي مارڻ جي صلاح ڪيائون. انهيءَ ڪم لاءِ چوهاڻ نالي ساڍور کي چيائون، جنهن قبول ڪيو، پر هن کان اهو ڪم ٿي نه سگهيو، تڏهين ٻئي ڪنهن هٿان راڻي جو خون ڪرائي، ٻار جا وٺي ڳوٺ ڪانٽڻي جي پرسان هڪ ڀٽ تي اچي رهيا، جتي ٻنيان عمرڪوٽ مان سوڍا ڪاهي آيا. آڌڪي جي تڙ وٽ لڙائي لڳي، پر ڪو فيصلو ڪونه ٿيو. سوڍا موٽي ويا، ۽ اڪيراج جي گهر انهيءَ رات ٻٽ ڄائو، جنهن جو نالو ڪسل سنگ رکيو ويو. انهيءَ ڪري انهيءَ ڀٽ کي اڄ تائين 'ڪسل ڪوٽ، ڪري سڏيندا آهن.

---

(١) ساڍور، سوڍن جي ساک آهي، جنهن کي "ساڍور سوڍا" چوندا آهن.

Marfat.com

اتان ساڏور هنجتل جي ڳوٺ ۾ آيا، جو ان وقت وڏو ڳوٺ هو ۽ همت سنگ پوچراج سوڍو اتي رهندو هو، جنهن کين جال رهڻ ڏنو، ۽ ڳجهيءَ طرح عمرڪوٽ جي راڻن سان ساز باز ٿي، اکيراج کي مارائڻ جا گهات گهڙڻ لڳو. هڪ چارڻ کي اها خبر پئجي ويئي، جنهن ساڏورن کي اڳواٽ ٻڌايو، جنهنڪري اکيراج هنجتل کي ڇڏي ويو. آخر برادريءَ جي ٻار ڪري سيڻي امرڪوٽ ۾ اچي گڏ ٿيا، ۽ سرچاڻ ڪيائون. ان بعد اکيراج اچي ڇيلهار جي پرسان رهيو.

راڻي ڪيسر سنگ کان پوءِ راڻو ڪيمو، راڻو سنگرام سنگ پيو، راڻو شوراج، راڻو سبڙ سنگ، راڻو مهراج پيو، راڻو پيوت سنگ، راڻو سرت سنگ، راڻو پير ڏان سنگ، راڻو جسونت سنگ ۽ راڻو ارجن سنگ ٿيا. هن راڻي ۲۵ جنوري ۱۹۴۷ع تي وفات ڪئي. هن وقت (۱۹۵۵ع) سندس وڏو پٽ راڻو چندر سنگهه گاديءَ تي آهي.

سوڍن جي حڪومت جو نمونو

ٿر ۾ ڏاڍي زمين ٿوري آهي، مگر واريا سي زمين گهڻي آهي. ٿر ۾ پوک زگهو ڏهرن ۽ ٽلين ۾ ٿئي، انهن مان جنهن کي جيتري زمين کپندي هئي، سو اوتري آباد ڪندو هو. پنهنجي پيدائش جي پنجين ڀاڱي جيترو ان جو حصو، راڻن کي ڏيل ۾ پهچائيندو هو. فصل بيٺي ان جو تخمينو لڳائبو هو (ڪٽنو ٻڌبو هو). راڻن کي پنهنجيون جاگيرون به هيون، مگر خاصو مدار انهيءَ پيدائش تي هو.

عمرڪوٽ ٽوڙي ننگرپارڪر جي سوڍن وٽ، ملڪ جي بچاءَ لاءِ پگهاردار لشڪر ڪونه هو. ٻاڻ ۾ ٻڌي هئي: تڪليف وقت سيڻي راڻي کي ساٿهن جي، ۽ ٻي هرڪا مدد ڏيندا هئا.

Marfat.com

ننگر پارڪر جي راڻن کي ڪولهي ۽ عمرڪوٽ جي راڻن کي ڀيل وقت سر چڱي مدد ڏيندا هئا، جا بنا لالچ پنهنجو فرض سمجهي ڏيندا هئا.

ٿر ۾ ڪنهن جي ڪا دانهن ڪوڪ هوندي هئي، ته نڪا درخواست ڏيندي هئي، نڪو اسٽامپ لڳندو هو. فريادي سڌو دانهن ڪٺي گادي نشين راڻي کي يا هن جي صوبي سان وڃي حال ڪندو هو، ۽ هو انهيءَ دم انهيءَ جو داد ڪندا هئا؛ گهڻا معاملا ته اتيئي ڳوٺ جو چڱو مڙس (پٽيل) نبيري ڇڏيندو هو.

ٿر ۾، هن وقت به ڪڏهين ڌاڙا لڳن ٿا، مگر اڳي گهڻا لڳندا هئا. ٿر ۾ ڪراڙ (مهيشوري) ۽ سي وارا آهن ۽ اڳي به هئا، جن کي ڌاڙيلن جو هميشه ڊپ رهندو هو. غريب مالدارن کي به ڊپ رهندو هو، جو بعضي هنن جو مال به ڪاهي ويندا هئا. سوڍن جي صاحبيءَ ۾، ٿر ۾ ڪٿي ڌاڙو لڳندو هو، ته اڪثر گادي نشين راڻو پاڻ، يا سندس صوبو، پاڻ گهوڙي تي چڙهي وڃي واهر ڪندو هو، ۽ سر جو سانگو لاهي ڌاڙيلن کي سامهون ٿيندو هو. اهڙن وقتن تي ڪولهي، ڀيل ۽ ڀيا ڳوٺاڻا به وس آهر هر ڪا مدد ڏيندا هئا، ۽ جيستائين ڌاڙيلن کان سمورو مال موٽائي نه وٺندا هئا، تيستائين واپس نه موٽندا هئا. گهر موٽڻ تي هنهنجي گهران سڀني کي ڪاوائي پوءِ روانو ڪندا هئا.

اڪبر بادشاهه جي حڪم سان جڏهين ٿر ۾ دلن جو رواج بند ٿيو، تنهن کان پوءِ به راڻن کي چڱي پيدائش ٿيندي هئي. راڻن ۾ ڪو وهانءُ ٿيندو هو ته وڻتي ماڻهو، اٺ گهوڙا، ڳانيون، سينهون ۽ ڪجهه زيور ۽ روڪڙ پئسا هنن کي نذرانو ڏيندا هئا. رعيت ۾ ڪنهن جو وهانءُ ٿيندو هو، ته گهوٽيتا توڙي ڪنواريتا، ڪا چڱي سوکڙي يا مقرر ڪيل ڀنڊيان راڻن کي

ڏيندا هئا، جيئن ته مهيشورين (ڪراڙن) ۾ ڪا شادي ٿيندي هئي، ته ڪراڙ ساڍا ٢٦ رپيه روڪڙا ساڙهيءَ جا ڏيندا هئا. سوڍا ڪراڙن کي قرض اڳاڙي ڏيندا هئا ته ان جي عيوض سڄو ٽي هڪ رپيو وٺندا هئا. اهي لوازما ڪراڙن ۽ ٻين، هن ڪري پاڻ تي پڌا، جو سوڍا هنن کي ڌاڙيلن کان بچائيندا هئا. ٻيا غريب لوڪ جي اهڙا پنڌياڻ پاڻ تي پڌي نٿي سگهيا، سي به پنهنجي حال سارو ڪجهه ڏيندا هئا، جيئن ته شاديءَ وقت هڪ رپيو (جنهن کي ڪنڌو چوندا آهن، اهو رواج اڄ تائين هليو اچي، ۽ هن وقت به سوڍا پنهنجي اثر هيٺ آيل ڳوٺن جي غريب لوڪن کان وٺندا آهن). ڪو غريب جهنگ ۾ ڪاٺيون ڪرڻ ويندو هو، ته پاٽمرادو هڪ به پريون ڪاٺين جون واڻن جي در تي به اڇلائي ويندو هو. ڏوٿي ماٺهو ڏٽ لاءِ ويندا هئا، ته سگر، پڪا، پيرون، پسي، ڏونرا ۽ ٻير وغيره، واڻن وٽ نذرانو ڪري کڻي ويندا هئا. شاهه جي رسالي مان ڏسجي ٿو ته شاهه صاحب کي به انهيءَ ڳالهه جي خبر هئي، تنهن ڪري ماروئيءَ جي واتان چوايو اٿس ته:

”پسي ڪائي پيٽ ۾ ڏونرا ڏن آءٌ ڏيندي.“

جهڙيءَ طرح مسلمانن وٽ پيلي ۽ خاصخيلي ٿين ٿا، تهڙيءَ طرح سوڍن وٽ ٻجير هوندا هئا (۽ اڄ به آهن.) سندن گهر ۾ ليپو چونڪو، باسڻ ملڻ جو ڪم ۽ ٻيو آئي - وئي اڄ تائين ٻجير ۽ ٻجيراڻيون ڪن. جنگ جهڙي مهل يا ڌاڙيلن کي سامهون ٿيڻ مهل ٻجيرن کي سوڍا اڪثر ساڻ ڪو نه کڻندا هئا، ۽ ٻجير ذات کان ڪنهن به قسم جو نذرانو ڪين وٺندا هئا (١).

سوڍن جي ڏينهن ۾ غريب لوڪن تي ڪي خاص بندشون

---

(١) ”سوڍن جي صاحبي“، صفحو ٢٣-٢٦.

Marfat.com

هونديون هيون: جيئن ته مٽي تي لونگي پڌڻ، ريشمي يا اڇي سوني ڪپڙي پائڻ جي منع هئي. زالون ڇيٽ جو گهاگهرو پائي نه سگهنديون هيون، ۽ نڪو ڳچيءَ ۾ سوني ڌُهري يا پيرن ۾ ڪڙيون ۽ سانيون وغيره پائڻ ڏيندا هئا. شاديءَ وقت، جو مُگٽ (موڙ) پڌبو آهي، سو به سوڍا ڪونه پڌڻ ڏيندا هئا، ۽ نڪو ڍُهل وڄائڻ ڏيندا هئا. مطلب ته سوڍن جي وقت ۾ غريب لوڪن سان جنسي ظلم هو. انگريزن جي صاحبيءَ کان پوءِ اهي بندشون ڪجهه لٿيون ۽ قاعدو به انهن بندشن ۽ آرهه زوراورين کان بچائي ٿو، ته به اڃا ٿر جي گهڻين ڀهراڙين ۾ جتي سوڍن يا ٻين راجپوتن جو زور آهي، اتي غريب لوڪن تي بندشون آهن. ڪيترو سوڍو پنهنجي حد ۾ غريب لوڪن کان (جي آباديءَ ڪندا هئا)، هرهڪ ٻنيءَ مان هڪ پري سڱن جي ونندو هو، جنهن کي "جالنگ" چوندا هئا. اڃا به ڪن هنڌن اهو رواج آهي.

سوڍن جي سچائي: عمرڪوٽ جي راڻن مان هڪ گادي نشين راڻي، ڪنهن ڪراڙ کان هڪ لک رپيه قرض ڪنيو هو، جو راڻا پنهنجون نياڻيون راجائن ۾ ڏيندا هئا ۽ نياڻيءَ جي شاديءَ تي ٻه ٽي لک خرچ ڪندا هئا. گاديءَ نشين راڻي کي اميد هئي ته فصل پلو نمندو، ۽ ان مان توڙي ٻي آپت مان قرض سولائي سان لهي سگهندو. پر ڌڻيءَ جي قدرت اهڙي ٿي، جو برسات پوري ڪانه پيئي ۽ فصل بلڪل گهٽ ٿيو. مدي پڄاڻا جڏهين ڪراڙ پنهنجا پئسا اچي گهريا، تڏهين راڻي سموري حقيقت ٻڌائي چيو ته حال ڏهه هزار ڪن وٺي وڃ، ۽ ٻئي فصل تي باقي پئسا وٺج. ڪراڙ کان وڌيڪ ترسيو نه ٿيو، تنهن تنگ طلبي ڪئي. تنهن تي راڻي پنهنجي خزانچيءَ کي گهرائي، پنهنجي ٻر ۾ سمجهائي، پوءِ هن کي چيائين ته جنهن صورت ۾ هن ڪراڙ جو اسان ۾ وسهام نه ٿو رهي،

Marfat.com

تنهن صورت ۾ پنهنجا پراوا پئسا وجهي، هن کي هڪ لک روپيا پورا ڪري ڏي. خزانچي امالڪ ناٿي جوڻ ڳوٺيرن ڪٿي اچي هن ڪراڙ کي پئسا ڏيڻ لڳو. خزانچي هرهڪ ڏڳي ويهن روپين جي ٿاهي، جڏهين ست ويهون ڳڻي رهيو، تڏهين ڪراڙ کي چيائين ته هيءَ وٺ هڪ سَو. ڪراڙ کي سَوَ ۾ ست ويهون مليون، سو دل ۾ خوش ٿي ٿيو، پر ظاهر هڪ اکر به ڪين ڪڇيائين. اهڙيءَ طرح پئسا ملندا ويا، پر هي اٺين نه چوي ته مونکي پئسا وڌيڪ ٿا ڏيو. پر پاڻ به چوندو ويو ته برابر پيو سَو به مليو، ٻيون سَو به مليو وغيره. اهڙيءَ طرح ڳڻيندي ڳڻيندي جڏهين خزانچي ڏهه هزار پورا ڪيا، تڏهين ڪراڙ کي چيائين ته هاڻي تنهنجا لک روپيه توکي ملي ويا. اڃي ڪراڙ وڙ ڪري راڻي کي چيو ته سائين! مونکي اڃا ملياٿي ڏهه هزار آهن ته هي خزانچي ٿو چوي ته توکي لک روپيه ملي ويا. راڻي چيس ته بابا! جنهن وقت سَوَ ۾ ست ويهون توکي خزانچي ٿي ڏنيون، تنهن مهل جڏهين تو دانهن ڪونه ڪئي، تڏهين هينئر وري ڇا جي ٿو دانهن ڪرين. اسان وٽ حساب هلندو ٿي اٺين آهي. انهيءَ ڳالهه تان عام پهاڪو آهي ته "سوڍڪو ستين ويهين سَو ۽ ڏهين هزارين لک". راڻي پوءِ ڪراڙ کي چيو ته ٻچا! ايمان نه ڇڏ، تنهنجي رقم ڪانه ويندي، ٻئي فصل تي باقي بچت رقم چڪائي ونج. ڪراڙ پوءِ ٽرسيو ۽ ٻئي فصل تي ڪيس سمورا پئسا وياج سميت واڻي ڀري ڏنا (١).

سوڍن جي مٽي ماٺي: سوڍا پنهنجيون نياڻيون ڪڇ، مارواڙ، جيسلمير وغيره رياستن ۾ پرڻائيندا هئا. گادي نشين واڻا، پنهنجيون نياڻيون ٻين رياستن جي راجائي ڪل ۾

(١) "سوڍن جي صاحبي" صفحو ٢٧-٢٨.

ڏيندا هئا، ۽ پيا سوڍا، وري پاڻ جهڙي کي، ۽ پاڻ وري اُنان شاديون ڪندا هئا، اهڙا ڪئين مثال آهن. اج تائين به ڪيترا سوڍا پنهنجون نياڻيون انهن پراڻتن ۾ ڏيندا آهن. عمرڪوٽ جي سوڍن جي منڍي مائٽي جيسلمير ۽ جوڌپور طرف آهي، ۽ ڏکڻ ڏر جي سوڍن جي منڍي مائٽي ڪڇ طرف آهي. پارڪر جي سوڍن جي منڍي مائٽي ڪڇ، ٿراد ۽ مارواڙ طرف آهي.

راجپوت سردارن ۽ جاگيردارن جي گهرن ۾ ٽهل چاڪري ۽ گهرو ڪم ڪار ڪرڻ لاءِ، پيڙهي به پيڙهي نوڪر وهن ٿا، جي گهر جو سمورو ڪم ڪار ڪن ٿا، جن کي ٻجير چوندا آهن. انهن جون زالون به، اتي گهرو ڪم ڪنديون آهن ۽ سندن پيئُون ۽ ڌيئون وري جاگيردار پنهنجن ڌين کي پرڻائڻ وقت ڏاج ۾ ڏيندا آهن (١). جن کي گوليون يا ٻانهيون چوندا آهن.

منڍي مائٽي بابت ڪي مثال هيٺ ڏجن ٿا:

جيسلمير جي راجا چاچڪ ديو ٻهرين سنبت ١٢٤٥= ١١٩٧ع ۾ عمرڪوٽ جي سوڍا روپسي (روپسنگهه) جي ڪنيا سان شادي ڪئي هئي.

مهاراجا لاکڻ سنگ سنبت ١٣٢٧=١٢٧٠ع ۾ عمرڪوٽ جي سوڍن مان پرڻيو هو.

مهاراجا سر جواهر سنگ سنبت ١٩٤١=١٨٩٣ع. هن جو وهانءُ عمرڪوٽ جي سوڍا ناهرسنگ امرسنگ جي ڪنيا جڙاءُ ڪنور سان سنبت ١٩٦٣ ويساک سڌ ڏسم تي عمرڪوٽ ۾ ٿيو.

راجڪمار گرڌرسنگ جو وهانءُ ١٩٢٧ع ۾ عمرڪوٽ جي سوڍا پيرجي جيوراج جي پٽريءَ سان جيسلمير ۾ ٿيو.

---

(١) رپورٽ آدم شماري مارواڙ ١٨٦١ع، جلد ٣، صفحو ٣٥٨ ؛ ”راوٽا راجپوت درشن“، صفحو ١٠.

Marfat.com

اهڙا ٻيا به ڪئين مثال آهن.

مسلمانن کي سڱ ڏيڻ: سنڌ ۾ ڪلهوڙن ۽ ميرن جي صاحبيءَ وقت ۾ اڳي ته پاسي واڻا زور هئا، مگر ڪن مسلمانن قومن به ايتري قدر زور ورتو هو، جو ڪيترن هندن جا سوديا ۽ واڻا ڪانئن ڊڄڻ لڳا. ڪي ڊپ ڪري ۽ ڪي پئسي جي لالچ تي مسلمانن کي ڌيئون ڏيڻ لڳا. ڪلهوڙن، ميرن ۽ کوسن کي سڱ ڏنائون. اهڙا ڪيترا مثال موجود آهن. مثلاً مير غلام علي خان، مير سهراب خان ۽ کوسن جي سردار دادو کي سڱ ڏنائون. ٿرپارڪر ضلعي جي ڏيپلي تعلقي ۾ رحمڪي بازار ڳوٺ آهي. اتي واهڻان مسلمان ارباب رهن ٿا، جي هميشه سوديون پرڻبا هئا. ساڳيءَ طرح ڏيپلي تعلقي جي ونگي واري پاڳي ۾ ترائي جو ڳوٺ آهي، جتي نهڙي ارباب رهن ٿا، اهي به سوڍن مان پرڻبا هئا، پر پنهنجون نياڻيون هنن کي ڪونه ڏيندا آهن. سنڌ جي ڪن ميرن، سيدن ۽ پرڳڙي خاندان ته جي ٺڪرن مان سڱ ورتا آهن.

راجپوتن ۾ ڪنيا کي مارڻ جو رواج

راجپوتن ۾ گهڻي وقت کان اهو رواج هلندو پئي آيو، جو هو پنهنجي ڪنيا کي ڄمندي ئي ماري ڇڏيندا هئا. هو ڪنيا جو ڄمڻ برو سمجهن ٿا، ڇاڪاڻ جو ڪنيا جي وهانءَ مهل تلڪ ۽ ڏاج وغيره ۾ تمام گهڻو خرچ ڪرڻو پوي ٿو، تنهنڪري پنهنجين ڇوڪرين کي ماري ڇڏيندا هئا. انهن ۾ هڪ ڪهاوت آهي: ”پيڙون پلو نه ڪوس ڪو، پيٽي پلي نه ايڪ، ڏيشو پلو نه باپ ڪو، صاحب واکي نيڪ“.

معني- هڪ ڪوهه به پيادو هلڻ سٺو نه آهي ۽ هڪ ڪنيا جو هئڻ به ٺيڪ نه آهي، پنهنجي پيءُ جو قرض به

Marfat.com

چگو نہ آهي، انهن ڳالهين کان پڇڻ گهرجي (۱).

ڪڇ ۾ انهيءَ رواج کي روڪڻ لاءِ، ڏيسرجي پنهنجي، قاعدو پاس ڪيو تہ اگهتي جيڪڏهين ڪوبہ پنهنجي ڌيءَ کي ماريندو، تہ قاعدي جو ڏوهاري ٿيندو (۲).

انگريزن جي راڄ ۾ اهو رواج نڪري ويو، جو سرڪار قانونا اهو ڏوهہ ٺهرايو.

(۱) "راجپوتانا اتهاس" هندي، صفحو ۱۰۲.
(۲) "ڪڇ جو اتهاس" گجراتي، صفحو ۱۵۳.

Marfat.com

باب انون

پارڪر جي حڪومت

١- پاري ننگر

"پارڪر" جو پورو اتهاس ملي نٿو سگهي: ڪئپٽن ريڪس صاحب جي لکڻ موجب، عيسوي ٻارنهين صديءَ ۾ "پاري ننگر" وڏو شهر هو. ان وقت هن جي آبادي چاليهه هزار هئي ۽ وڏو بندرگاهه هو. ڪڇ جو رڻ ان وقت سمنڊ هو، جتان جهاز لنگهي پاري ننگر ۾ "ڏوتڙ" وٽ بيهندا هئا. "سڏونت – ساونگا" جي ڪهاڻي مشهور آهي. "ساونگا"، پاري ننگر جي ويٺل هئي، جنهن "سڏونت" کي اچڻ لاءِ پنهنجي گهر جو ڏس پتو هيٺين نموني ڏنو:

"پاري ننگر پڌارجو، ڪر جو لنبا ويس:
جس گهرناريل رونکڙا آس گهر ڏيجو آڏيس."

يعني 'پاري ننگر جي شهر ۾، جنهن گهر ۾ ناريل جو وڻ بيٺل ڏسين، اتي اچج'، چاڪاڻ جو اهوئي سندس گهر هو. ناريل جو وڻ اڪثر سمنڊ جي ڪناري تي ٿيندو آهي، جنهن مان گمان نڪري ٿو ته پاري ننگر ان وقت سمنڊ جي ڪناري تي هو.

مشهور ليکڪ اورين لکي ٿو ته 'عيسوي ٻي صديءَ ۾ سنڌو ندي ۽ نربدا نديءَ جي وچئين ڀاڱي ۾ "پاردو" جو راڄ هو، جنهن جي گاديءَ جو هنڌ مين ڪيو هو' (١). "پاردو"

---

(١) "ناد راجستان"، گجراتي ڀاڱو ٻهريون، صفحو ١٤.

Marfat.com

ذات کي ڪرنل ٽاڊ مليڇ جاتي ڄاڻائي ٿو؛ پر سر ايلفنسٽن صاحب سابق گورنر بمبئي انهن کي ”پارسي“ لکي ٿو. يوروپي ليکڪن ”مين گد“ بابت ڪافي کوجنا ڪئي آهي. ايلفنسٽن لکي ٿو ته ’ڪرنل ٽاڊ جي لکڻ موجب، پاردن وليي پور جو راڄ به هٿ ڪيو هو‘. پر پاڻ لکي ٿو ته اهي ’پاردو‘ نه پر ’پارسي‘ هئا، ۽ انهن ”مين گد“ جو نالو ڦيرائي ”پارسي نئگر“ ڪيو، جو پوءِ ”پاري نئگر“ جي نالي سان مشهور ٿيو.

پاري نئگر، هاڻوڪي نئگرپارڪر جي شهر کان ١٤ ميل، ۽ ويرا واه کان اوڀر طرف ٢ ميل آهي. ان وقت اتي جين ڌرم وارن جو راڄ هو. جينن جا ڪيترائي مندر اڄ تائين به پارڪر ۾ آهن. ميرپور خاص جي ڀرسان ڪاهوءَ جي دڙي جي کوٽائيءَ مان به جين مندر لڌا ويا آهن، ۽ ڪي جين مندر حيدرآباد ضلعي جي لاڙ واري پاسي ۾ به لڌا ويا آهن. ان مان معلوم ٿئي ٿو ته انهيءَ نگر ۾ اڳي جين ڌرم زور هو. پاري نئگر جا پراڻا کنڊر، ويرا واه جي ڀرسان، جتي پارڪر ۽ ٿر جي زمين اچي گڏجي ٿي ۽ ٻنهي پاسي ڪڇ جو رڻ زمين ۾ اندر گهڙي آيو آهي، اتي ميل کن ڀري قديم جاين جي پٿرن ۽ سرن جا ڍير ٤ - ٥ ميلن جي ايراضيءَ ۾ نظر اچن ٿا، جي پنهنجي اصلوڪيءَ صورت ۾ ڪونه آهن، پر جيئن باهه ۾ سڙيل ڪر ڏسبا آهن تيئن آهن. ان مان معلوم ٿئي ٿو ته هن شهر ۾ اڳي لوهه جا وڏا وڏا ڪي ڪارخانا هئا. سڙيل ۽ ڪاٽيل لوهه جا ٽڪر سڄي پٽ ۾ پکڙيا پيا آهن. هتي جهاز ۽ ٻيڙيون به ٺهنديون هيون. هتي پٿر جي بتن ۽ مورتن جا بيشمار مندر هئا، جن مان پنجاهه کن بت، پٿر تي تمام سهڻي نموني اُڪريل، هن وقت ويرا واه جي ڳوٺ ۾ رکيل آهن. جڏهين ويرا واه جو ڳوٺ پڌو، تڏهين ماڻهن باقي بچيل بت چونڊي اُتي اُتي جي مندر ۾ رکيا. هڪ ماڻهوءَ جي قد جيڏو

پٽڙ جو ٻٽ، ٻه سچو ڪارو ٿي ويو آهي، سو اڃا تائين پاري نئگر جي ويجهو هڪ ڦٽل جاءِ جي پاهران ڪتل آهي.

ڪي لکن ٿا ته عيسوي ڇهين صديءَ ڌاري جڏهين سنڌ ۾ راءِ گهراڻي جو راڄ هو، تڏهين ابوپهاڙ ڪان ڪي راجپوت پارڪر ۾ آيا ۽ اتي قبضو ڪري ويٺا (١). پر ڪئپٽن اسٽئنلي نيپئر ريڪس جي کوجنا موجب اهي عيسوي ڏهين صديءَ ڌاري آيا.

٢- پرمارن جي حڪومت

انڪل ڏهين صديءَ جي وچ ڌاري، اڄين (مالوا) جي پاسي کان پرمار راجپوتن اچي پارڪر تي قبضو ڪيو. ترجي سوڍن وٽ جي دستخط احوال آهن، تن مان پتو پوي ٿو ته وڪرمي سنبت ١٠٥٤ = ٩٩٦ع ڌاري الور، عمرڪوٽ ۽ پارڪر مارواڙ جي راڻي ڌرٽي براهه جي هٿ ۾ هئا. نوڪوٽي مارواڙ جي ورهاڱي وقت چيل ڏوهن جي هڪ سٽ مان معلوم ٿئي ٿو ته پارڪر تي ”هاسو“ نالي راجپوت جو راڄ هو ۽ هن جو وڏو پاءُ ”پوڏو“ هو، جنهن پوڏيسر جو شهر ٻڌايو. هاسي کي اولاد ڪونه هو. سندس مرڻ بعد، سندس پٽ گوبند راءِ گاديءَ تي ويٺو. ان جي مرڻ بعد سندس پٽ چندڻ سنگ گاديءَ تي ويٺو، جنهن ڪارونجهر نڪريءَ تي ”چندڻ گڊ“ اڏايو، جو ١٨٥٩ع ۾ انگريزن ناس ڪيو.

ڪئپٽن ايس- اين- ريڪس لکي ٿو ته هتي جا حڪمران هاسو ۽ پوڏو هئا، جي آبو ڇڏي هتي آيا. ان وقت پاري نئگر جي آدم شماري ٥٢٠٠ گهر، واڻين جا، ٩٠٠

---

(١) هيوز صاحب جو ”سنڌ گزيٽيئر“، بحواله ”سنڌ جي هندن جي تاريخ“، صفحو ١٤١.

گهر لوهارن جا، ٧٠٠ گهر راجپوتن جا، ١٢٠٠ گهر ٻين مختلف هنر وارن جا، ۽ ١٣٠٠ گهر لهاڻن جا هئا. هاميءَ کي ٻه پٽ گوبند ۽ ڀيم هئا. گوبند، ٻاري ننگر جي تخت تي ويٺو. هن کي چار پٽ چنڊڻ، ويرسنگ، ويٺلداس ۽ هڪ ڇوٽون هئا. وڏو پٽ چنڊڻ تخت تي ويٺو. هن لاءِ چون ٿا ته اڇي ٿو ته سج اڀرڻ کان اڳ اڻ مڻيو ڌن دان ڪندو هو. اهڙيءَ طرح ٢٤ سال هن خيرات ڪئي. هن کي ٻه پٽ ساڱر ۽ نئير ٿيا، جي ٻئي ڏاڙيل هئا، جنهن ڪري راڄ ٻئي پٽ ڀيم کي مليو. هن پنهنجي نالي تلاءُ کوٽايو، جنهن جو نالو ڀيمپور رکيائين. انهيءَ تلاءُ ۾ ١٤٠ کوهه کوٽايائين- هن جي مرڻ کان پوءِ هاميءَ جو نسل ختم ٿيو.

پوڏي پنهنجي نالي تي پوڏيسر جو شهر ٻڌايو ۽ تلاءُ ٺهرايو. جيئن ته تلاءُ ۾ پاڻي ڪونه بيهندو هو، تنهنڪري هن پنهنجو پٽ نارائنداس ماري ٻل چاڙهيو.

هن کان پوءِ، ڏوٽي براهم جي ٽئين پٽ جي اولاد، مهيپال جي پنجن ٻچن: راجسنگ، راجيشور، منڊلڪ، ملار ۽ راڄچند، ٻاري ننگر ۾ راڄ ڪيو. راجيشور پنهنجي نالي تي هڪ تلاءُ ڀيمپور جي ڀرسان، ۽ ٻه تلاءُ وڏهلي ڳوٺ جي ڀرسان ٺهرايا. انهن کان پوءِ راجيشور جو پٽ ڀوڄسنگ تخت تي ويٺو. هن جي مرڻ بعد سندس ڀاءُ تخت تي ويٺو. ان بعد پرمار مالا جو پٽ اڏيسنگ تخت تي ويٺو. جنهن کان پوءِ سامداس، پوءِ قتل، ۽ گووندراءِ جو ننڍو پٽ ڀيم، پوءِ ڀيم جو پٽ ڪنگهار، پوءِ ڪنگهار جو ڀاءُ ڏيپو، ان بعد ڪنگهار جو پٽ چوڙو، ۽ پوءِ ڏيپي جو پٽ هرڀيم گاديءَ تي ويٺا. هن جي وقت ۾، سنه ١٢٢٦ع ۾، دهليءَ جي شهنشاهه طرفان لشڪر آيو، جنهن

Marfat.com

پاري ننگر جو شهر ناس ڪيو (۱)۔ پارڪر جو واٽو مارواڙ ڏي پيچي ويو ۽ ملڪ ۾ بي بندوبستي ٿي پيئي۔ پوءِ نالي ماتر هيٺ ملڪ جو ڀاڱو، ڪڇ، وقت دهلي، ۽ ڪجهه وقت سنڌ جي حاڪمن کي خراج ڀريندو رهيو۔ پر وري به ملڪ ۾ زور ساڳيو پرمارن جو رهيو، جن کان جلدئي عمرڪوٽ مان سوڍن اچي ملڪ تي قبضو ڪري ورتو.

پارڪر مان، پرمارن جو هڪ ٽولو ۱۱۴۹ع ۾ ڪاٺياواڙ طرف ويو، جن اتي نيٺ پنهنجي حڪومت ٺاهي۔ ”مرلي“ اسٽيٽ اڃا تائين انهن جي اولاد جي هٿ هيٺ آهي (۲)۔

۳- سلطان محمود غزنويءَ جو ٿر مان لنگهڻ

سلطان محمود غزنوي، سومنات تي حملي ڪرڻ لاءِ ۲ آڪٽوبر ۱۰۲۵ع*=۱۱ اسو سنبت ۱۰۸۲=۴۱۶ هجري، اربع ڏينهن، غزنيءَ مان روانو ٿيو۔ ملتان، اجمير، انهلواڙ ۽ ٻين راجپوت رياستن مان لنگهي، ۶- جنوري ۱۰۲۶ع جمعي جي ڏينهن سومنات پهتو۔ اتان موٽڻ بعد، وري ساڳئي رستي کان وڃڻ مناسب نه ڄاتائين، ڇو ته ڪنهن رستي کان ملتان وڃڻ جو ارادو ڪيائين۽ ڇاڪاڻ جو ڀاڻ جي اوريان، اجمير جو راجا ويسرديو، ۽ گجرات جي راجا ناگراج جو پٽ ڀيم ديو، پنهنجي لشڪر سان هن جي سامهون ٿيڻ لاءِ تيار ويٺا هئا (۳)۔ اها خبر جڏهين سلطان محمود کي پيئي تڏهين لاچار ٿر

---

(۱) ”ميمائر آن دي ٿر انڊ پارڪر ڊسٽرڪٽس آف سنڌ: ايس- اين- ريڪس سال ۱۸۵۶ع، صفحو ۸۴۔

(۲) ”ميمو رينڊم آن انڊين اسٽيٽس“: صفحو ۳۴۔

* ”تاريخ هند“، سر ايلفنسٽن صاحب: ڀاڱو ٻيو، صفحو ۴۶۸، سال ۱۸۱۹ع- اسڪولن ۾ جيڪي تاريخون پاڙهڻ ۾ اچن ٿيون، انهن ۾ سال ۱۰۲۴ع لکيل آهي

(۳)”تاريخ گجرات“، گجراتي: مگنلال بخت چند، بمبئي، سال ۱۸۹۰ع۔

Marfat.com

جي وچان اچي لنگهيو، چاڪاڻ جو اهو رستو ٿوري پنڌ ۽ سلامتيءَ وارو هو.

سلطان، هڪڙو هندو پاڻ سان سونهون ڪري ڪنيو هو، تنهن چاڻي ٻجهي، سلطان ۽ سندس لشڪر کي هلاڪ ڪرڻ جي ارادي سان، اهڙن بيابانن مان رلائي آڻي ٿر جي پٽن ۾ وڌو، جو ساري رستي تي پاڻيءَ جو ڦڙو به ملي نٿي سگهيو. سلطان جي لشڪر ۾ نهايت بي آرامي پيدا ٿي، ۽ پاڻي نه ملڻ ڪري ڪيترا سپاهي ۽ گهوڙا مري ويا. آخر هن هندو سونهي کان پڇا ڳاڇا ٿي، تنهن تي هن چيو ته آءٌ سومنات جو پوڄاري آهيان، منهنجو ارادو اوهان کي ڀلائڻ ۽ هلاڪ ڪرڻ ڏاوان پيو ڪونه هو، تنهنڪري اوهان کي هن اوجهڙ ۾ آڻي وڌو اٿم. اها حقيقت ٻڌي، ان سونهي کي اتي ئي قيد ڪيائون. پوءِ سلطان محمود ۽ سندس لشڪر، ڪنهن وڏي تلاءُ تي اچي پهتا ۽ پاڻي پي اُڃ لاٿائون، ان بعد سلامت وڃي ملتان پهتا (١).

ان سفر ۾ سلطان جي شڪارين هڪ وڏي جسيم ارڙ بلا ماري، جنهن جي کل جي ماپ، ڊيگهه ڏيهه گز ۽ ويڪر چار گز هئي. سلطان ان جي کل لهرائي، ڪٺائي، وڃي غزنيءَ ۾ ٽنگائي ڇڏي (٢).

ان وقت ٿر ۾ ڪو وڏو شهر ڪونه هو، فقط پارڪر ۽ عمرڪوٽ وارا پاڳا وسايل هئا، باقي سڄي ٿر ۾ ننڍا واهڻ هئا، جتي رولو ۽ خانه بدوش قومون رهنديون هيون. سلطان محمود جي لشڪر جا ڪيترا ماڻهو سخت تڪليفن جي ڪري پٽن ۾ مري ويا، اڄ به ٿر ۾ جهنگل ۽ پٽن تي ڪٿي ڪٿي ايڪڙ ٻيڪڙ قبرن جا نشان آهن، جن بابت ٿر جا جهونا ماڻهو ڏند

---

(١) "تاريخ فرشته"، اردو: ٻيو ڀاڱو، صفحو ٥٧.

(٢) "مهراڻ انڊ انس ٽربيوٽريز"، ميجر راورٽي، صفحو ٢٦٣.

Marfat.com

ڪٽائون پٽائين ٿا تہ اهي قبرون سلطان محمود جي لشڪري ماڻهن جون آهن.

۴- سوڍن جو پارڪر ۾ اچڻ

واڻي ڏارابرش تائين سوڍن پارڪر سوڍو، سڄي ٿر تي قبضو ڪري ورتو هو. ڏارابرش جا ٻہ پٽ ٿيا، جن حڪومت ورهائي. وڏو پٽ درجنشال عمرڪوٽ ۾ رهيو، ۽ ننڍو پٽ آسراءِ پارڪر ۾ آيو ۽ ننگر پارڪر شهر ۾ هڪ تلاءُ وٽ جايون جوڙائي اچي رهيو، جنهنڪري اهو تلاءُ اڄ تائين واڻن جي نالي پٺيان "واڻاسر" سڏجي ٿو. هاڻي سڄي ٿر ۽ پارڪر تي سوڍن جو قبضو ٿي ويو هو.

۵- پارڪر جي راڻن جو شجرو

واڻي آسراءِ کان ڇهوءِ هيٺيان راڻا ٿيا: راڻو ڏيوراج، مڙڪ جي، کنگهارجي، ارجڻ جي، ڀيمجي، ٻاڪر جي، گانگوجي، اکوجي، ساڏڪ واءِ، ڏيپارڏيو، راسسنگ، وٽويرجي، وائڏڻ جي، خانجي، گجسي، راڻو ڪانجي، (ڪرڻ جي)، راڻو رتن جي- جو ڪرنجي جو گود ورتل هو، هميرجي، رٽيوڙجي، ۽ اچل سنگ- جو پارڪر جو موجوده راڻو آهي: هن وقت سنڌ ڪا حڪومت ڪانہ آهي تہ بہ برادريءَ وارا کيس گاديءَ جوجاءِ نشين هئڻ ڪري "راڻو" سڏيندا آهن.

٦- گوڙيءَ جو مندر

اهو مندر، ننگر پارڪر تعلقي ۾ ننگر پارڪر شهر کان ۱۴ ڪوهہ، ۽ ساريءَ جي ساڳ ملير کان ۲ ڪوهہ پري آهي. هن کي "گوڙيءَ جا ڏيهرا" بہ چوندا آهن. اتي هڪ جين ڌرم وارن جو عاليشان مندر آهي. ڪمپني ايس.اين. ربڪس

Marfat.com

ان جو خاڪو ڪتاب ۾ نقشي طور ڏنو آهي. اهو مندر سوڍن جي حڪومت جي اوج واري زماني ۾، سنه ١٣٧٦ع ۾ ٺهيو. جين ڌرم وارا، پارسنات (پارشوناٿ) جا پوڄاري آهن، جو ڳرو ڳورڪنات جو چيلو هو. پارسنات کي 'ڳوڙيچو' به چوندا آهن ۽ انهيءَ نالي پٽيان هي مندر سڏجي ٿو.

هيءُ مندر حاطي اندر آهي ۽ اڳيان دالان اٿس. هن جو پٿر جيتوڻيڪ سنگ مرمر ڪونهي، پر سنگ مرمر جهڙو ئي ڏسڻ ۾ اچي ٿو، جو جوڌپور کان آندل معلوم ٿئي ٿو. هنجي ٺر ۾ هجڙو پٿر ملڻ مشڪل آهي، تنهنڪري ضرور ٻاهران آندل هوندو، ۽ قياس ڪري ڏسبو ته معلوم ٿيندو ته اهڙي هنڌ ٿي، جتي عمارتي سامان ملڻ مشڪل آهي، اهڙي مندر ٺهڻ تي، ڪيتري نه تڪليف ۽ خرچ ٿيو هوندو: جيتوڻيڪ اهلوڪو ڏيک ڪونهي ته به ڪم ۽ محنت جو قياس ڪري سگهجي ٿو. پٿرن جا ٿنڀا ۽ ڪوٺيون اڃا قائم آهن. عمارت جي ڊيگهه ٩٠ فوٽ ۽ ويڪر ٦٠ فوٽ آهي. دالان ۾ پٿر جا ٿنڀا آهن، ۽ ڇت گولائيءَ تي اٿس. ٻاهران گنبذ جي پرسان گول چبوترو آهي، جنهن ۾ اندرئين پاسي چوڌاري عورتن ۽ مردن جا ڪيترا نقش اُڪريل آهن. دالان کان پوءِ هڪ وڏو صفحو آهي، جنهن ۾ ٻنهي پاسن کان ڇهه ڇهه يعني جملي ٻارهن ڪوٺيون آهن، جن جون ڇتيون به گنبذدار آهن. هر هڪ ڪوٺيءَ ۾ هڪ ننڍو ٺلهو ٺهيل آهي، جنهن تي رکي هڪ ڄڻو ويهي سگهي. شايد اتي سادو ايڪانت ۾ يوگ ابياس ڪندا هئا. ٻهرئين صفحي کان پوءِ ٻيو صفحو آهي، پر ان جو ٻنهيون پاسو هالي ڊهي ويو آهن. مندر جي ٻاهران - پر حاطي اندر - هڪ غنا ٺهيل آهي، جنهن ۾ هيٺ وڃڻ لاءِ ڏاڪا ٺهيل آهن، مگر گهڻي وقت کان سنڀال نه هئڻ ڪري انهيءَ ۾ وڃڻ کان پڙ پيو ٿئي. وقت جي ڪليڪٽر ڊرپارڪر مسٽر ايچ. سي. واٽسن انهيءَ کي کوٽائڻ جو

Marfat.com

خيال ڪيو، ۽ مزور ڪم کي ڇڏيائين، پر جون ٽا ته ٽي دفعا "نه، نه، نه،" جو غيبي آواز ٿيو، تنهنڪري ڪم بند ڪيو ويو. سکهوئي پوءِ وانسن صاحب وفات ڪئي. ان ڪري ماڻهن جو اهو انومان هيڪاري پڪو ٿي پيو آهي.

انگريز سرڪار جي مرضي ٿي هئي، ته اهو مندر محفوظ ٿيل يادگارن جي ائڪٽ هيٺ آڻجي، پر اوسواڙن انهيءَ تي اعتراض ورتو- پر پوءِ نيٺ سرڪار جي حوالي ڪيائون. هن مندر جوڙائڻ بابت ڪوبه پڪ سان چئي نٿو سگهجي ته هيءُ مندر ڪيئن جڙيو. اهي ڳالهيون ڪن ڪتابن ۾ لکيل آهن، ۽ هن پاسي جا ماڻهو به ٻڌائيندا آهن.

هن مندر جي سنه ۱۸۱۵ع ۾ مرمت ٿي هئي، ان بعد ائين پيو آهي. ليفٽيننٽ ڪرنل ٽروٽ صاحب، ننگرپارڪر جي فساد وقت، هن مندر جي ڪجهه حصي کي بارود سان اڏايو هو، جو شڪ هوس ته هتي سوڍا لڪي سازش جون صلاحون ڪن ٿا (۱).

۷- پارسناٿ جو پتلو

پارسناٿ، جين ڌرم وارن جو وڏو ديوتا آهي، جو مشهور مهاتما گرو گورک ناٿ (جو گرنار ۾ رهندو هو) جو چيلو هو. هن پتلي جي ڪهاڻي به عجيب آهي، جا هيٺ ڏجي ٿي:

"پاري ننگر ۾ منگهو نالي هڪ اوسواڙ واپاري رهندو هو. هڪ دفعي، هو واپار سانگي گجرات جي پٽڻ شهر ۾ ويو. اتي هڪ دفعي سپني ۾ ڪو ديوتا ڏٺائين، جنهن چيس ته 'پارسناٿ' جو هڪ پتلو فلاڻي چاڪيءَ جي گهر ۾ پوريل آهي، سو ڪيئن به ڪري ڪڍائي وڃي ڪنهن مندر ۾ رک، ته ناڪر توتي

---

(۱) "اانٽني ڪئينيز آف سنڌ"، صفحو ۱۷۵.

Marfat.com

مهربان ٿيندو‘. صبح ٿيو ته منگهي اوسواڙ سپني واري ڳالهه سچي سمجهي، مليل ڏس جي آڌار تي پڇا ڪري انهيءَ ڇاڪيءَ جو گهر وڃي لڌو: سپني ۾ ديوتا جنهن هنڌ جو ڏس ڏنو هوس، سو کوٽيائين، ته پتلو برابر نڪتو، جو ڇاڪيءَ کان وٺي پنهنجي قبضي ۾ ڪيائين. ٻي رات ٿي، ته ديوتا وري کيس سپني ۾ چيو ته ’هاڻي اها مورتي کڻائي، سڌو پنهنجي وطن ڏي وڃ، پر واٽ تي ڪٿي به پٺتي نه نهارج‘. صبح جو سڄاڳ ٿيڻ سان هن هڪ ٻيل گاڏي ڀاڙي ڪئي، جا نم جي ڪاٺيءَ جي ٺهيل هئي. ان ۾ پتلو کڻائي واپس وريو. واٽ تي، هڪ هنڌ نوڪر اچڻ سبب گاڏيءَ پٺيان پيئي. اتي ٿيون پيرو اهو ساڳيو ديوتا سپني ۾ ڏسڻ ۾ آيو، جنهن چيس ته پرسان اتر پاسي هڪ ٻڳ- واءُ آهي (جنهن ۾ هيٺ پاڻي هجي ۽ ڏاڪن جي وسيلي لهي وڃجي)، ۽ ڏکڻ پاسي ڪجهه خزانو پوريل آهي. صبح جو ٻه رازا تو وٽ ايندا، جن جا هٿ ٺونٺين تائين ڪپيل هوندا. خزانو ڪڍي، انهن جي مدد سان مندر تيار ڪري، اها مورتي ان ۾ رکج‘. صبح ٿيو ته رازا برابر آيا، ۽ هن مليل ڏس موجب خزانو ٻه هٿ ڪيو. ٻوءِ مزوور ڪري جهنگ وڍائي اتي مندر جوڙايائين، جو گوڙيچي پارسناٿ جي نالي پٺيان هيئنر ’گوڙيءَ جو مندر‘ سڏجي ٿو.“

ڪي پارسي تاريخ نويس چون ٿا ته منگهو اوسواڙ، اهو پارسناٿ جو پتلو ۵۰۰ روپين ۾ ڪٿان خريد ڪري آيو هو، ۽ سنه ۱۳۷۲ع ۾ اهو مندر جوڙائي ان ۾ آڻي رکيائين. هن جو مطلب هو ته انهيءَ پتلي بابت ماڻهن کي جڏهين ڪا عجيب ڳالهه ٻڌائيندس، تڏهين ان جو گهڻو قدر ڪندا؛ تنهنڪري اها مٺين ڳالهه دليان ٺاهي، هنڌين ماڻهن هلائي ڇڏيائين.

ڪئپٽن ريڪس پنهنجي ڪتاب ”ٿر جو احوال“ ۾

Marfat.com

لکي ٿو ته اهو پتلو، اڇي سنگ مرمر جو، ١١ فوٽ ڊگهو، هڪ سؤ روپين ۾ هڪ مسلمان ترڪ کان خريد ڪيو ويو هو (گهڙايو ويو هو). سورتيءَ جي نرڙ تي هيري جي ڪٽي لڳل هئي، ۽ ٻنهي ٻُبن تي پڻ هيري جون ڪٽيون لڳل هيون. ڪيترا ورهيه اهو پتلو هن مندر ۾ رکيو هو، ۽ ڪيترن ساڌن ڏنو هو. مقرر ڏينهن تي، اهو پتلو اندران ڪوٺيءَ مان ڪڍي، ٻاهر هڪ گول چبوتري تي رکيو ويندو هو، ۽ ڪيتري خلقت ديدار لاءِ اچي گڏ ٿيندي هئي، ۽ پيسا رکندي هئي - ان مان گهڻي پيدائش ٿيندي هئي، جنهن جو ڪجهه حصو پوڄارين کي ملندو هو ۽ باقي راجا کڻندو هو. اها رسم ڪيترا سال هلي. سنه ١٦٠٧ع ۾ سوڍو ستوجي، ويراواهه جي گاديءَ تي هو. هن جي ڀائرن، گوڙيچي جي آمدنيءَ ۾ اکيون وڌيون ۽ آپت جو ڪيترو حصو هضم ڪرڻ لڳا. انهيءَ ڪري ستوجي ڪاوڙجي گوڙيچي کي کڻي پاڪاسر (جوڌپور رياست) ڏانهن هليو ويو، ۽ پاڪاسر جو قلعو، جو پاڻ جوڙايو هئائين، تنهن ۾ وڃي رکيائين، ۽ اتي اهو پتلو هڪ نم جي وڻ هيٺان پوري ڇڏيندو هو، ۽ ٻارهين ٻارهين مهني ٻاهر ڪڍي، ميلو لڳائيندو هو، جتي آيل ساڌن کان چڱي ڏڪڻا وٺي، پوءِ انهن کي درشن ڪرائيندو هو. ساڌن ۾ ديوتا جي ديدار جو ايترو ته شوق هو، جو هڪ دفعي سورت شهر جي هڪ لکاپتي واڻيائي جڏهن درشن لاءِ آئي، تڏهين سوڍي ستوجيءَ وڏيءَ رقم جي گهر ڪئي، آخر هن ٩ هزار پيسا ڏيئي درشن ڪيو. اهڙيءَ طرح ستوجيءَ ڪيتروئي ڌن ڪمايو. انهيءَ بعد ستوجي اهو پتلو پاڪاسر کان ويراواهه ۾ آڻي، مضبوط جاءِ ٺهرائي، ان ۾ حفاظت سان آڻي رکيو، جتي سال بسال ميلو لڳندو هو، پر ساليانى زيارت بند ڪري ڇڏيائين، جڏهين ڪو ڳري رقم ڏيندو هوس تڏهين فقط انهيءَ کي درشن ڪرائيندو هو. آخر،

Marfat.com

پالڻ پور جي ڪن شاھوڪار ھندن، ڳري رقم ڀامي گوڙيچي کي اوڏانھن ڪڍايو، سني گام ۾ موروواڙا ۾ زيارت ڪندا ھئا، ۽ ٻوءِ واپس ويراواھ آڻيندو ھو. آڻ ۽ نيڻ وقت زبردست پھرو ھوندو ھو. سني گام ۾ ڀھريون ميلو ۱۷۶۶ع ۾ لڳو، ۽ موروواڙا ۾ چار ميلا، ۱۷۸۸ع، ۱۷۹۲ع، ۱۸۱۰ع ۽ ۱۸۲۲ع ۾ لڳا، وري ۱۸۲۴ع ۾ ويراواھ ۾ ميلو لڳو. اھڙيءَ طرح اھو پتلو پشت بپشت سوڍن جي قبضي ۾ رھندو آيو. ھرڪو، مترو ڏينھن تي ظاھر ڪري، نه ته پوري يا لڪائي رکندو ھو. سنه ۱۸۳۲ع ۾ اھو پتلو پونجاجي نالي ھڪ سوڍي جي قبضي ۾ ھو، جنھن جو سنڌ جي ٽالپرن سان تڪرار ٿيو، آخر جنگ لڳي، جنھن ۾ پونجو سوڍو مارجي ويو، ۽ ڪنھن کي به خبر نه آھي ته ھن اھو پتلو ڪٿي پوري رکيو ھو. اھڙيءَ طرح اھو بت ۴۵۲ ورھين جي گردش بعد ھميشه ھميشه لاءِ گم ٿي ويو. جيني، ۱۹۴۷ع تائين ڀري ڀري ڪان کھي مندر پيئڻ ايندا ھئا، جو ھيءَ آستان سنڌن پوتر تيرٿ جي جاءِ آھي.

۸- پولن آستان

گوڙيءَ جي مندر جي ڀرسان ھڪ پڪ سرو ٻرج ٺھيل آھي، جو ”پولن آستان“ سڏجي ٿو. چون ٿا ته نئيڙ (جوڌپور پرانت جو ھڪ پاڳو) جو راجا پولن نالي راٺوڙ نسل مان ھو. ھڪ دفعي پاڪر جا ڏاڙيل نئيڙ مان چوپايو مال چورائي آيا ھئا، ۽ پڻ کي ڳوٺ به ڦري آيا ھئا. راجا پولن واھر ڪري ڏاڙيلن جي پٺيان پيو. انھيءَ ھنڌ اچي ڏاڙيلن سان دوبدو مقابلو ٿيو. گھڻي رتو ڇاڻ بعد پولن بھادريءَ سان وڙھندي مارجي ويو. انھيءَ جي يادگيريءَ ۾ اھو ڏيھرو (برج يا چبوترو)، سنه ۱۷۴۳ع ۾ جڙيو.

Marfat.com

٩- ريکوديو جو بت

ويراواھ جي ھاٽوکي مندر ۾، جين ڌرم وارن جي مکيہ ديوتا ريکوديو جو بت رکيل آھي، جو سنگمرمر مان اڪريل نھايت نفيس پتلو آھي. ڏسڻ سان ائين معلوم ٿئي ٿو تہ ڄڻ ڪو ساڌو، ڀڳوان جي ياد ۾ تپشيا ڪري رھيو آھي. ھن جي اکين جي جاءِ تي عجيب چمڪندڙ شيشو وڌل آھي، جو اونداھ ۾ تجلو ڪري ٿو. اھو بہ پاري ننگر جي سون بتن مان، جن مان ٿورا بچيا آھن، تن مان ھڪ آھي. ان جي چوڌاري ڪيترين پٿر جون مورتون رکيل آھن.

١٠- پوڙيسر

ھيءُ شھر پوڙي پرمار ٺھرايو، ۽ اتي ھڪ تلاءُ کوٽايو. ڪو وقت ھن شھر جو ڏاڍو اوج ھو. ان وقت واڻين جا ٻہ ھزار گھر اتي ھئا، جي اصل پاري ننگر جي ڦٽڻ بعد لڏي اچي اتي ويٺا ھئا. انھن جا مکي، ڪجل شاھ ۽ وجل شاھ ھئا. واڻيو پوڙيسر ۾ رھندو ھو. ڏياريءَ جي ڏينھن دستور موجب راڻي جي سلام تي ويا، جتي ھنن کي عزت ڪانہ ملي، تنھن ڪري ھنن پاڻ ۾ گڏجي صلاح ڪئي، تہ ٻيءَ ڏياريءَ کان اڳ پوڙيسر ڇڏينداسون. انھيءَ وچ ۾ ڳجھہ ڳوھ ۾ تياريون پئي ڪيائون. نيٺ ٻي ڏياري آئي، ڏيا ٻاريا ويا، ۽ ھي راتو رات، ڪيل بندوبست موجب، ٻرندڙ ڏيا ڇڏي، سنہ ١٣٨٨ع ۾ لڏي ويا. اھي ڌار ڌار ملڪن سنڌ، ڪڇ، ھالار ۽ مارواڙ ڏي پکڙجي ويا، سنڌ ۾ آيل وري ڪي ڪڇ ڏي ويا. ان وقت سنڌ ۾ سومرن جي حڪومت ھئي (١).

---

(١) ڪئپٽن ريڪس جو "ميمائرس آن دي ٿر اينڊ پارڪر ڊسٽرڪٽس آف سنڌ" صفحو ١٠-١١-١٢، ٨٥-٨٦.

Marfat.com

١١- سلطان محمود بيگڙي جي پارڪر تي ڪاهه

سلطان محمود بيگڙو گجرات جو حاڪم هو. هن جي ڪاهه جا اتهاس مان هيٺيان سبب معلوم ٿين ٿا: بلوچن جا چار هزار ڪٽنب پارڪر ۾ وهندا هئا. ظاهر نموني اهي مارواڙ ۽ پالن پور جي حدن ۾ اٺن جا گلا چاريندا هئا، پر موقعي ملڻ تي گجرات ڏي ويندڙ قافلن کي ڦريندا هئا، ۽ اهو مال اچي ٿر جي پٽن جي ڏرڙن (غارن) ۾ لڪائيندا هئا، ۽ پوءِ گجرن، سولنڪين، واگهيلن ۽ ڪڇ جي جاڙيجن کي ڏاڙي جو مال نيڪال ڪندا هئا، ۽ وقت جي حاڪمن سان موقعو پائي جنگيون به ڪندا هئا. سندن برخلاف دهليءَ جي تغلق بادشاهن کي دانهون پهتيون هيون، پر انهن کي ايتري فرصت ڪانه هئي جو کين سيکت ڏين.

سلطان محمود بيگڙي جي وقت ۾ اهي بلوچ، سابرمتي ۽ نربدا جي دولتمند شهرن کي لٽڻ لڳا. سلطان جي ڪوتوال جمال الدين کي هنن ڏاڍو تنگ ڪيو، جنهن ڪري سلطان پاڻ چڙهائي ڪئي. بلوچ ٢٤ هزار لشڪر سان سامهون ٿيا. جنگ لڳي، جنهن ۾ بلوچن هارايو. سلطان سندن سردارن کي گرفتار ڪري احمدآباد وٺي ويو. سال مس گذريو ته وري قافلا لٽجڻ لڳا، جنهن ڪري سلطان ٻيو دفعو سنه ١٥٠٤ع ۾ پارڪر تي ڪاهي آيو، ۽ بلوچن کي ڳولي ڳولي هٿ ڪري گرفتار ڪيائين. هن دفعي غارن مان ڪيس گهڻو سامان هٿ لڳو، ۽ بلوچن جي سردارن کي جهوناڳڙهه وٺي ويو.

١٢- ڀوڏيسر جي مسجد

سلطان محمود بيگڙي جي ڏينهن ۾، مسلمانن جو هڪ قافلو حج تي روانو ٿيو، جنهن ۾ سلطان جي والده شريف به

هئي. آن وقت پارڪر تي سوڍن جو واج هو. اهو ڦانلو جڏهين پارڪر وچان ٿي لنگهيو، تڏهين پوڏيسر جي راڻي، ڦانلي کي روڪي ڪجهه رقم وٺي پوءِ موڪل ڏني. بيگم صاحب، حج تان موٽڻ بعد اها حقيقت پنهنجي پٽ سلطان محمود سان ڪئي، جنهنڪري هو ڪاوڙجي لشڪر وٺي ڪاهي آيو ۽ سوڍن کي سيکت ڏيئي موٽي ويو.

انهيءَ عرصي ۾ اتي هڪ ننڍي مسجد شريف ٺهرايائين، جا سنگمرمر جهڙي پٿر جي ٺهيل آهي: آن مسجد جي ڊيگهه ۽ ويڪر ٣٠ فوٽ کن آهي. اڌ ۾ ٿنڀن سان اڏاوت آهي ۽ اڌ خالي آهي. مٿي ڦبو آهي، جنهن جو نمونو اهڙو آهي، جهڙو مغلن جي وچئين سمي ۾ اڏيل مسجدن جو. محراب وٽ هڪ پٿر لڳل آهي، جنهن تي فارسي اکر لکيل آهن، پر سنڀال نه هئڻ سبب ڊهي ويا آهن، جنا پڙهڻ ۾ نٿا اچن. البت، محمود شاهه بن مظفر شاهه جو نالو ۽ سال ١٥٠٥ع، پڙهي سگهجن ٿا. هن مان سمجهجي ٿو ته سلطان جي نين ڪاهه، انهيءَ سال ١٥٠٥ع برابر ٨٨٠ هجري=سنبت ١٥٦٢ ۾ ٿي (١). اها مسجد پوڏيسر وٽ آهي، جنهنڪري عام طرح "پوڏيسر جي مسجد" سڏجي ٿي. پرسان مقام آهي، جو انهن شهيدن جو آهي، جي سلطان محمود جي لشڪر ۾ هئا، ۽ وڙهندي وڙهندي مارجي ويا. مسجد تي لکيل آهي ته جيڪڏهين مسجد زبون ٿي پيئي، ۽ وقت جو حاڪم ان جي مرمت نه ڪرائيندو، ته اهو خدا جو ڏوهاري ٿيندو (٢).

ٿر ۽ پارڪر ۾، عام طرح، ڪي ماڻهو چوندا آهن ته اها مسجد شريف، سلطان محمود غزنويءَ ٺهرائي هئي، پر اها

---

(١) "تاريخ گجرات"، شيخ غلام محمد، صفحو ٧٧؛ ۽ "ڪڇ جو گجراتي اتهاس"، صفحو ٧٠.

(٢) ڪئپٽن ايس. اين. ريڪس جو "حالات ٿر ۽ پارڪر"، صفحو ١٢.

Marfat.com

ڳالهه صحيح نه آهي، ۽ اڄاڻائيءَ وچان سلطان 'محمود' جي نالي ڪري غزنويءَ جو يادگار سمجهن ٿا: اها مسجد سلطان محمود غزنوي نه پر سلطان محمود بيگڙي گجرات جي بادشاهه جو يادگار آهي.

١٣- سيدي علي ريس جو پارڪر جو سفر ١٥٥٦ع

سيدي علي ريس کي، ترڪيءَ جي سلطان، پورچوگيزن سان وڙهڻ لاءِ موڪليو هو. هن کي عربي سمنڊ ۾ طوفان اچي وڪوڙيو ۽ سخت نقصان پهتس، فقط ٿورن جهازن سان گجرات پهتو، جتي جهاز گجرات جي حاڪم جي حوالي ڇڏي، پاڻ خشڪيءَ جي رستي سنڌ، پنجاب، افغانستان، ٽرانس ڪاڪيزيا، خراسان، آذربائجان، ايران ۽ بغداد مان ٿيندو، ١٥٥٦ع ۾، قسطنطنيه پهتو. هن کي رستي ۾ چار سال لڳا. اهو بيان هن پنهنجي ڪتاب "مرات الممالڪ" ۾ ڪيو آهي. هتي اسان کي فقط سنڌ، خاص ڪري پارڪر جو ذڪر ڪرڻو آهي، جو هن پنهنجي ڪتاب جي ستين حصي ۾ هن ريت لکيو آهي. هن ڪتاب جو انگريزي ترجمو اي. ويمبري صاحب ڪيو آهي. هو لکي ٿو ته:

"اسان جي پارٽي، ڏهن ڏينهن جي سفر بعد راجپوتن جي شهر ننگر پارڪر ۾ پهتي، جتي راجپوتن اسان سان وڙهڻ شروع ڪيو، پر اسان جي حملي سندن هوش ٺڪاڻي آڻي ڇڏيو. هنن کي، اسان کان ڏوڪڙن ڇڏائڻ جي نيت هئي. عليءَ کين چيو ته 'اسين واپاري نه آهيون، اسان وٽ ڪجهه به نه آهي، سواءِ دوائن ۽ Moure جي، جنهن لاءِ اسان اڳيئي ڪسٽم ڏنو آهي' (مورو هڪ علامت وارو پتر آهي، جو نانگ جي سٽي ۾ ٿيندو آهي). نيٺ ٿوري رقم ڏني ويئي ۽ اسان کي اجازت ملي. ڏهه ڏينهن واريءَ جي پٽن ۾ پنڌ ڪرڻ بعد سنڌ جي

سرحدي شهر ونگا ۾ پهتاسون، جتان ڌاڙا آڻ پاڙي ڪري پنجن ڏينهن جي سفر بعد جوڻ ۽ فتح باغ ۾ پهتاسون. ان وقت سنڌ ۾ مرزا شاهه حسن ارغون جي حڪومت هئي". (۱)

۱۴- نڪولاس وٿنگٽن جي پارڪر جي مسافري ۱٦۱۳ع

مسٽر نڪولاس وٿنگٽن لکي ٿو ته "اسان لاءِ احمدآباد کان ٺٽي تائين ۳۰۰ ميل مسافري خطرناڪ هئي. اسان کان اڳ، فقط هڪ سياح اسٽارڪي، ۱٦۱۳ع جي شروعات ۾ ٺٽي پهتو هو". پاڻ ڪولال- راڌڻ پور جي وستي کان ڪن هندستاني واپارين سان گڏ، رڻ جو ڪنارو ڏيئي سلامتيءَ سان ۲۸ ڊسمبر ۱٦۱۳ع جي ننگر پارڪر پهتو. انهيءَ بابت لکي ٿو ته "ننگر پارڪر ننڍو شهر آهي، پر مسافرن جي ضرورت واريون سڀ شيون موجود آهن. هتي اسان هڪ ڏينهن ٽڪ پيڇڻ ۽ تازو ٿيڻ لاءِ ترسياسين، ۽ اُن جي ترسڻ جو محصول ڀريوسين. هتان کان ويندي جوڻ تائين، ماڻهو ڪنهن بادشاهه کي ڍل نه ڀريندا آهن، فقط ڦرمار تي گذران اٿن. البت جڏهين ڪو برخلاف مغلن جو لشڪر ايندو آهي، تڏهين پنهنجن گهرن کي باهه ڏيو وڃيو ڀڄن ۾ لڪن. سنڌن گهر ڪکن جا آهن، جي جلد ٺاهي وٺندا آهن. مسافرن کي ڪجهه خرچي ملڻ تي، انهن جي هرطرح جي خاطري ڪندا آهن. ننگرپارڪر کان ۲۴ ڪوهن جي مفاصلي تي، ٽن منزلن بعد، اسين هڪ ننڍڙي ڳوٺڙي 'برائداس' ۾ آياسون. هتي اسان کي ڪسٽم پيارڻو پيو، ۽ ڪيترا ساٿي بيمار ٿي پيا جو هتي جو کارو پاڻي پيئڻو هئائون. منهنجو به سٺو پاڻي کپي ويو هو ۽ مون به اهو کارو پاڻي پيتو، پر مون ان پاڻيءَ ۾ Butter Milk گڏيو جو اتي

---

(۱) "دي جرنل آف دي سنڌ هسٽاريڪل سوسائٽي، مارچ ۱۹۳۷ع، واليوم ٽيون، پاڱو چوٿون، صفحو ۹.

Marfat.com

جام هو. پوءِ مسافري ڪندي اڳتي وڌياسين، ۽ ڇهن ڏينهن ۾ ۵۷ ڪوهه پنڌ ڪري منزل تي پهتاسون" (۱).

۱۵- ڪڇ جو ويراواهه ۾ ڌاڙو

ڪڇ جو راجا ڏيسرجي پهريون، سنبت ۱۷۷۵-۱۸۰۸=۱۷۱۸ع-۱۷۵۱ع تائين هو. هن راجا حڪومت کي مضبوط بنائڻ لاءِ ڀڄ، موندرا، انجار ۽ وابر ۾ قلعا ٺهرايا. وحمڪي بازار ۽ اوڪا ۾ ننڍيا ڳڍ ٺهرايا. جن کي ڪيچي ڳڍ چوندا هئا- ۽ ويراواهه ۾ ڌاڙو وڌو. مهاراجا لکپت جيءَ، جڏهين ۱۷۵۲ع کان ۱۷٦۱ع تائين ڪڇ جي گاديءَ تي هو، تڏهين يوراج ڪمار جي رُسجي وڃڻ ڪري، ملڪ ۾ افراتفري پيدا ٿي. اهو وجهه وٺي پاوڪر جي سوڍن، ويراواهه وارو ڌاڙو سنبت ۱۸۱٦=۱۷۵۹ع ۾ ڪڍائي ڇڏيو (۲).

۱٦- مڪواڻا

ڪي لکن ٿا ته سڪندر اعظم ۳۲۵ ق-م، برسات جي موسم جي پڇاڙيءَ ۾، سنڌ جي فتح ڪيل ڀاڱن تي پنهنجا ڪي ماڻهو مقرر ڪري، پاڻ واپس روانو ٿيو. هن جي وڃڻ بعد مڪاني ماڻهن، انهن کي لوڏي پنهنجي حڪومت وري هٿ ڪئي (۳).

انهن سڪندر جي فوج جي بچيل سپاهين، نه ۽ وڃي پنهنجا ٿاڻا ڪيا، حتي گهڻي وقت گذرڻ بعد مڪواڻن جي

(۱) "سنڌ هسٽاريڪل سوسائٽي جرنل"، لکيل بي- ڊي- ميرچندائي، آءِ- سي- ايس؛ ۲۲۲-۲۲۳.

(۲) "نئريٽو آف وزٽ ٽو دي ڪورٽ آف سنڌ، اينڊ اي اسڪيچ آف دي هسٽري آف ڪڇ"، از: جيمس برنس. صفحو ۱۴۹-۱۵۰.

(۳) "شارٽ هسٽري آف دي پراونس آف دي سنڌ"، صفحو ۳.

Marfat.com

نالي پنهنجي حڪومت برپا ڪيائون (١).

عباسي گورنر عمران، سنه ٨٣٦ع ۾ ڪڇ جي ميدان کي چڱي گوشمالي ڪڍي. هن ٢٢٦ هجري ۾ وفات ڪئي. هن جي وفات بعد سنڌ ۾ طوائف الملوڪي شروع ٿي ويئي، ۽ عربي خليفن جو ڪوبه اثر سنڌ ۾ نه رهيو. جدا جدا ٽڪرن تي هندو ۽ مسلمان رياستون قائم ٿي ويئون. اهڙيءَ طرح، مٿي ۽ ننگرپارڪر واري حصي ۾ مڪواڻا راجپوتن پنهنجي حڪومت قائم ڪئي.

ٽاڊ صاحب مڪواڻن کي راجپوت جاتيءَ جو نٿو ليکي. هو لکي ٿو ته

”هي قبيلو هن وقت سوراشٽر پيٽ جو وهاڪو آهي. پاڻ کي راجپوت سڏائين ٿا، ليڪن هي راجپوت نه آهن.“ (٢) مٿين احوالن موجب مڪواڻا، جي اڄ پاڻ کي راجپوت سڏائين ٿا، سي دراصل گريڪ نسل مان آهن.

١٧- ڪيرٽي جي حڪومت

ٿر ڊويزن جي مٺي تعلقي ۾، مٺي شهر کان ٨ ميل ڏکڻ طرف ”ڪيرٽي“ جو ڳوٺ آهي، جنهن ۾ هن وقت راجپوت ۽ مينگهواڙ رهن ٿا ۽ ننڍڙو ڀهراڙيءَ جو ڳوٺڙو آهي. مگر ڪو وقت اڳ، اهو مشهور شهر هو ۽ حڪومت جي گاديءَ جو هنڌ هو. هن وقت به پراڻا کنڊر ۽ قتل ڪوٽ جا نشان اڳئين اوج جي ياد تازي ڪري رهيا آهن. هڪ تلاءُ آهي، جنهن جي پرسان ڪنڀين جو شاهي پاڙو هو. هن کي اڄ ڏائين اتي جا ماڻهو ”ڪنڀين جو تلاءُ“ چوندا آهن. گجراتي اتهاس

(١) ”هسٽري آف ڪاٺياواڙ“، وليم ولبر فورس بيل؛ صفحو ٦٦.
(٢) ”ٽاڊ راجستان“، انگريزي؛ جلد پهريون، صفحو ٧٨.

Marfat.com

۾ هن کي ”ڪيرنٽي گڍ“ ۽ ڪٿي ڪٿي ”ڪرڙلي ننگر“ لکيو ويو آهي.

هتي اڳي مکواڻن جي حڪومت هئي، جن مان ڪيسر مکواڻو مشهور ٿي گذريو آهي، جو عمرڪوٽ مان سومرين کٽي آيو، هو جنهن ڪري همير سومري سان لڙايون ڪرڻيون پيئون؛ اهو احوال باب چوٿين ۾ ڏنو ويو آهي- سومرن جي هن سان اٽڪٽ هلي آئي. همير نيٺ لڙائي ڪري ڪيس ماريو؛ سندس پٽ هرپالديو، پنهنجي ماسات گجرات جي راجا ڪرڻ سولنڪي (ڀيم ديو جي پٽ) وٽ وڃي پناهه ورتي، جنهن هن کي جهالاواڙ پرانت انعام ڏنو. سندس اولاد اڄ جهالا راجپوت سڏجي ٿو (١).

١٨- راڻڪ ديوي

يارهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ڌاري، ڪيرٽي (٢) ۾ راڻو روڙپارسنگ (٣) حڪومت ڪندو هو، جنهن جي هٿ هيٺ ٿر جو ڏکڻ وارو پاسو هو. سيکي ميکي ڪيس هڪ ڇوڪري ڄائي، جا تمام حسين هئي. جوتشين سندس بخت ڏسي ٻڌايو ته ”جنهن گهر ۾ هيءَ رهندي، يا جنهن سان شادي ڪندي، تنهن جو بخت تباهه ٿيندو!“ راڻي اهو ٻڌي سوچ ويچار بعد ڪيس جهنگ ۾ ڦٽو ڪرايو، جتان هڙونت ڪنڀار کڻي وڃي ڪڇ ۾ پنهنجي گهر پالي وڏو ڪيو ۽ ”راڻڪ ديوي“ نالو رکيو. ڇوڪري جڏهين جوڀن اوستا کي

---

(١) ”ڪڇ جو اتهاس“، گجراتي؛ صفحو ٦١-٦٢.
(٢) گجراتي ڪتاب ”راڻڪ ديوي اني راءِ کنگهار“ ۾؛ ڪرڙلي ننگر، لکيل آهي.
(٣) ”روح رهاڻ“، صفحو ١١٩، ۽ گجراتي ڪتاب ”راڻڪ ديوي اني راءِ کنگهار“ ڇاپيل احمدآباد، صفحي چوٿين ۾، ”ڀاڙسنگ“ لکيل آهي.

ڀهتي، تڏهين ڪڇ جو راجا (١) ڪيس ڏسي موهت ٿي پيو ۽ سڱ گهريائين. هڙونت ڪي اها ڳالهه نه وڻي، جنهنڪري راتو رات لڪي ڪڇ مان ڀڄي، جهونا ڳڙهه جي ويجهو منجيوڙي نالي ڳوٺ ۾ وڃي رهيو. ان وقت گجرات جو حاڪم سڌراج ڄٽ ونراج (١٠٩٤ـ١١٤٣ع) هو. ان جي دربار جا ڪي چارڻ، گهمندي اتفاق سان منجيوڙي ۾ آيا ۽ راڻڪ ديويءَ جي سونهن ڏسي، موٽي ملڪ وڃڻ وقت راجا کي اها حقيقت ٻڌائي، ۽ چيائون ته اها ڇوڪري اصل ڪنهن راجائي ڪُل جي آهي؛ ۽ هرڪايائون ته ساڻس شادي ڪر. راجا قبول ڪيو، ۽ ماڻهو موڪلي هڙونت کان سڱ گهريائين، جنهن نيٺ قبول ڪيو.

ان وقت جهوناڳڙهه جو حاڪم راءِ کنگهار چوڙا سمو (١٠٩٨ـ١١٢٥ع) هو (٢). ان جي پيءُ، سڌراج جي پاءُ سان پرڻيل هئي، ۽ ان وقت گهرو اٿبنت سبب پنهنجن ٻن پٽن ڏيجل ۽ ڀيجل سميت، جهوناڳڙهه ۾ مائٽن وٽ رهيل هئي. هڪڙي ڏينهن هي ڇوڪرا گهمندا ڦرندا منجيوڙي آيا، جتي راڻڪ ديويءَ کي سڌراج سان پرڻائڻ جو جشن يعني تياري هئي. انهن يڪدم وڃي راءِ کنگهار کي اها حقيقت ٻڌائي، ۽ چيائون ته هڙي بدمعي اسان جي ملڪ مان پيو ونئي وڃي، اهو اسان لاءِ داغ آهي؛ ڇو نه اوهين انهيءَ ڪماريءَ سان شادي

---

(١) ”روح رهاڻ“ ۾ لاکو ڦلاڻي لکيل آهي؛ پر اهو واقعو يارهين صديءَ جي پڇاڙيءَ ۽ ٻارهين صديءَ جي شروعات ۾ ٿيو هو، ۽ ”ڪڇ جي گجراتي اتهاس“ موجب، لاکو ڦلاڻي سنبت ١٠٣٥-٩٧٨ع ۾ لڙائيءَ ۾ وڙهندي مارجي ويو. شايد ڪو ٻيو راجا هوندو.

(٢) ولبر فورس ٻيل پنهنجي ڪتاب ”تاريخ ڪاٺياواڙ“، ۾ چوي ٿو ته راڻڪ ديويءَ کي راءِ کنگهار جي پيءُ راءِ نوگهن زوري کڻائي ساڻس شادي ڪئي هئي؛ ۽ نه راءِ کنگهار (ڏسو ”روح رهاڻ“، جو فوٽ نوٽ صفحو ١٢١).

Marfat.com

ڪريو. راءِ ڪنگهار اها ڳالهه قبول ڪئي، ۽ انهن کي چيائين ته وچي ڪنيار کان مون لاءِ سڱ گهرو. يڪدم ٻئي پائر منجهيوڙي ويا ۽ هڙوَنت کان سڱ گهريائون، جنهن انڪار ڪيو. چي اڳيئي سڌراج سان مڱڻو ٿيل آهي ۽ هاڻي ترت شادي ٿيڻ واري آهي. هنن گهڻيئي دم دلاسا ۽ لالچون ڏنيون، مگر وريو ڪجهه ڪونه.

آخر راڻڪ ديويءَ کي زوريءَ ڪٽائي اچي راءِ ڪنگهار سان شادي ڪرايائون. جڏهين سڌراج کي اها خبر ملي، تڏهين جهوناڳڙهه تي ڪاهي ويو. ١٢ سال اهو گهيرو هليو، پر ڪجهه به ڪري نه سگهيو. انهيءَ وچ ۾ راءِ ڪنگهار کي اچي شڪ پيو، ته سندس ڀائيجي ڏيجل جي راڻڪ ديويءَ ۾ بري نظر آهي. جڏهين ڏيجل کي اها خبر پيئي، تڏهين پنهنجي ڀاءُ ٻيجل کي ساڻ ڪري نڪري ويو. جڏهين قلعي جي دروازي وٽ پهتا، تڏهين دربانن کي چيائون ته اچ مالوا کان راءِ ڪنگهار جو ساٿ اچڻو آهي، جنهن جي استقبال لاءِ اسان کي روانو ڪيو اٿس، اڄ رات جو ساٿ ايندو، ۽ اوهين هوشيار رهجو.

پوءِ سڌو آيا پنهنجي چاچي سڌراج جي چانوڻيءَ ۾. هن سان مليا ۽ کيس چيائون ته اسان کي هاڻي خبر پيئي آهي ته اوهين اسان جا چاچا آهيو. اها خبر اسان کي اڳ هجي ها، ته راڻڪ ديوي ڪڏهن وچي ڪنگهار کي ڪونه ڏيون ها. هاڻي الٽو ڪنگهار اسان تي الزام مڙهي رهيو آهي، ته اسان راڻڪ ديويءَ ۾ ٻيڙي اک رکي آهي. تنهنڪري اسان ڪانئس رُسي اچي لاءِ اوهان وٽ آيا آهيون، اسان سان گڏجي هلو ته راءِ ڪنگهار کي پورو ڪري، راڻڪ ديوي اوهان جي هٿن ۾ ڏيون. پوءِ سڌراج سؤ ڪن چونڊ پهلوان پالڪين ۾ وهاري، ساڻن گڏجي قلعي ڏانهن ويو. دربانن انهن کي ساڻ ڏسي سمجهيو ته مالوا وارو ساٿ آيو آهي، سو قلعي جو دروازو کولي ڇڏيائون.

Marfat.com

سڌراج جا پهلوان، دربانن کي ماري شاهي محلات ۾ اوچتو وڃي راءِ کنگهار مٿان ڪڙڪيا. سڌراج ترار سان راءِ کنگهار کي ماري وڌو، ۽ راڻڪ ديويءَ کي ساڻ وٺي موٽي چانوٽيءَ ۾ آيو. راڻڪ ديويءَ کي گهڻيئي آزيون نيزاريون ڪيائين، نيٺ دڙڪا داٻ ڏنائين ته مون سان شادي ڪر- پر هن نه قبوليو ۽ نيٺ وڃي ڏاگهه چڙهي.

ڏيجل ۽ ٻيجل، سڌراج کان انجام ورتو هو ته راءِ کنگهار کان پوءِ جهوناڳڙهه جي حڪومت جون واڳون اسان کي ڏيندين، سو انجام ياد ڏياريائون. تڏهين سڌراج چيو ته اوهان جهڙن نمڪ حرامن تي ڪهڙو ڀروسو: اڄ اوهان پنهنجي مامي سان دوهه ڪيو، ڪهڙي خبر ته سڀاڻي مون سان ڇا ڪندا؟ انهين چئي ترار سان ٻنهي کي پورو ڪري ڇڏيائين.

١٩- مهراڻو

ٿر جي ڀٽن ۽ ناري جي سنئين زمين جي دنگ وٽان، اڳي مهراڻ ندي وهندي هئي؛ جنهنڪري انهيءَ نڪر کي "مهراڻو" چوندا هئا. انهيءَ ڪنڌ تي ڪيترا پراڻا يادگار جا کنڊر ڏسڻ ۾ اچن ٿا، اهي گهڻو ڪري ٻوڌي دوري جي ڪپ سان لاڳيتو آهن، جنهن مان سمجهجي ٿو ته ڪو وقت اڳ، اهو ڀاڱو آباد ۽ وسندڙ هو. مڪاني ماڻهو چون ٿا ته عمرڪوٽ کان ننڍن ڪوٽ تائين، ٿوري ٿوري پنڌ تي، وڏا شهر هئا؛ جن جا ٿلهه نشان اڄ به موجود آهن. اهڙا کنڊر: ١- ڪيجراڙي، ٢- نبي سر شهر کان ست ميل اتر طرف ميهار جي ڀٽ، ٣- ملير جي ڀٽ، ٤- راجهاري، ٥- نهڻي جو ڪوٽ (ڀڙو)، ٦- لالي جو ڀڙو (هيدي ڳوٺ جي اتر ۾، پرسان شاهي مقام آهي)، ٧- نئوڪوٽ، ٨- جعفر شاهه جو مقام، ٩- ڳاڙهيار جو ڀڙو، ١٠- اوٺي جو دڙو، وغيره اڄ

Marfat.com

۾ موجود آهن. ارڙي جي دڙي وٽ اڳي هڪ وڏو ٻڙ جو وڻ هو، ۽ ڊوري تي شاهي پتڻ هو. ارڙي نالي هڪ مهاڻي هئي، جنهن جي نالي اهو دڙو سڏجي ٿو.

ان ڳوٺ جي ڀرسان، اڳي سامي ڀٽي زوروارو زميندار وهندو هو، جنهن هڪ ڏينهن ڳجهي نالي هڪ مهاڻيءَ جو پٽ مارائي ڇڏيو، جنهنڪري هوءَ دانهن ڪئي وقت جي حاڪم وٽ ويئي، جنهن سندس فرياد ٻڌو ۽ پنهنجي لشڪر جو ننڍو دفعو سامي ڀٽيءَ کي سيکت ڏيڻ لاءِ چاڙهي موڪليو. ڀرسان راڄي جي دڙي وٽ هڪ غفا يا غار هئي، جنهن ۾ سامي وڃي لڪو. بادشاهه جا ماڻهو ڳوليندا اتي آيا ۽ کيس ماري ڇڏيائون. اهو هنڌ نفل ڀنيري ريلوي اسٽيشن کان ٢ ميل اولهه طرف آهي.

٢٠- مهر واڙي ۽ راهو لاکو

مٺي تعلقي ۾، نبي سر کان ٦ ميل ڏکڻ طرف، ڊوري ناري جي کابي ڪپ تي نهڻي جو ڳوٺ آهي- جو اڄ به هڪ دڙي تي آهي. هتي لوهاڻا، سينگهوار، گرڙا، ميمڻ ۽ خاصخيلي رهندڙ هئا. ورهاڱي جي اچڻ بعد، ميمڻ لڏي ڊوري جي ساڄي ڪپ تي ويٺا آهن. ١٩٤٧ع کان پوءِ پاڪستان ٿيڻ بعد، لڏ پلاڻ جي اثر ڪري، نهڻي مان لهاڻن جا ڪي ٿورا گهر هندستان ڏي لڏي ويا، ۽ ٻيا لڏي وڃي مٺي شهر ۾ ويٺا، باقي سينگهوار، گرڙا ۽ خاصخيلي اڃا اتي رهن ٿا. ڀرسان ڊورو نارو وهي ٿو. ڳوٺ ڏاڍي ۽ ٿر جي دنگ تي هڪ دڙي تي آهي. ڳوٺ جي الهندي طرف هڪ قلعي ڪوٽ جا نشان اڃا تائين ظاهر بيٺا آهن، جنهن کي اڄ ڪلهه اتي جا رهاڪو "ڀڙو" چوندا آهن. انهيءَ مان معلوم ٿئي ٿو ته اتي اڳي ڪين سرن جو ڪوٽ هو. ان جي اوير پاسي ڪچي مٽيءَ

جي جاين جا نشان آهن. منجهانئن وقت بوقت ڪيتريون شيون،
جيئن ته شيهو، چنسالي ۽ وارن ٿانون جا ٽڪر، ماڻهن جا
هڏا، ۽ سڪن جا نمونا وغيره لڌا ويا آهن.

سنه ١٩٤٣ع ۾ گهڻي برسات جي ٻوڏ ڪري، ڪوٽ
جي اتر واري پٽ مان هڪ وڏي توب هٿ آئي هئي، جا
سون پاڻ ڏني هئي. ان جي ڊيگهه ٦ فوٽ ۴ انچ، مُنهن جو قطر ساڍا
۴ انچ، پٺيون گهيرو ۴ فوٽ ٨ انچ، ۽ مُنهن جو گهيرو ٣ فوٽ هو.
اها توب، مسٽر بڊ سابق ڪليڪٽر ٿرپارڪر، ٢٦ ڊسمبر ١٩٤٣ع
جي ميرپورخاص ڏي ڪڻائي ويو، جا اج به ڊپٽي ڪمشنر هائوس
ٿرپارڪر ۾ نصب ٿيل آهي. مسٽر بڊ ڏڙو به ڪجهه وڌيڪ
کوٽايو، پر ڪابه اهڙي پراڻي تهذيب جي شي هٿ ڪانه
لڳي. خبر نه آهي ته اها توب ڪهڙي وقت جي آهي، مگر
ايترو معلوم ٿئي ٿو ته اڳي هتي ڪو وڏو راج هو. چون
ٿا ته نهٽي جو ڳوٺ اڳي تمام وڏو وسندڙ ۽ آباد شهر هو،
۽ جڪرو حاڪم راج ڪندو هو. "نهٽي نو سو هٽ، جڏهين
جڪري واري." يعني جڪري جي وقت ۾ نهٽي ۾ ٩٠٠ دڪان
هئا. اها چوڻي الاجي ڪيتري قدر سچي آهن- شايد ڪجهه
وڌاءُ هجي، پر ايترو معلوم ٿئي ٿو ته وڏو شهر هو- جڪري
بابت به وڌيڪ ڪا خبر ڪانهي.

ڪي چون ٿا ته عيسوي ڏهين صدي ۾ هتي "مهر"
قوم جي راجپوتن جو راج هو: شايد مهراڻي ۾ رهڻ ڪري،
انهن راجپوتن کي مهر راجپوت چوندا هئا. ان وقت هتان
ندي وهندي هئي، جنهنڪري ملڪ سرسبز ۽ آباد هو.

مهر قوم جي هڪ راجا کي هڪ تمام حسين ڇوڪري
هئي، جنهن جي سونهن جي هر هنڌ هاڪ هئي. هن کي
"مهر ڪماري" ڪري سڏيندا هئا. ان وقت ڪڇ ۾ راءِ لاکو
ڦلاڻي راج ڪندو هو. هڪ دفعي راءِ لاکي جا پاليل روجهه،

Marfat.com

ولندي ولندي اچي هتي پهتا، ۽ رات جو مهرن جي باغ ۾ پوکن ۾ نقصان ڪيائون. باغ جي پهريدارن روجهن کي ناهه وڌو ۽ ڊوڙايو، جنهنڪري ڪي روجهه مري ويا ۽ باقي موٽي ڪڇ وياه راءِ لاکي کي روجهن بابت پڇا ڪندي، نيٺ هن حقيقت جو پتو پيو، تڏهين لشڪر وٺي مهرن تي ڪاهي آيو. ڪجهه وتوچاڻ بعد مهرن شڪست کاڌي، ۽ راءِ کي مهر ڪماريءَ جو سڱ ڏيئي ساڻس صلح ڪيو. شاديءَ جو ڏينهن مقرر ڪيو ويو. راءِ موٽي ڪڇ ڏي ويو. اتان ڄڃ وٺي اچي شادي ڪرڻ جو ٺهراءُ ڪيل هو. مقرر ڏينهن تي، راءِ لاکو ڄڃ سان اچي لٿو. نهڻي ڳوٺ جي اوڀر طرف ۾ ميل پنڌ تي هڪ وڏو ڏهر آهي، اتي راءِ جي ڪئمپ لڳي. شادي سک سان ٿي گذري.

شادي ٿيڻ کان پوءِ، راءِ لاکي جا مهر قوم جي ڪن دشمنن ڪن پريا ته مهر واڻي ستي نه آهي، وغيره. راءِ کي انهن جي ڳالهين تي يقين اچي ويو، جنهنڪري پهرين ته خيال ڪيائين ته واڻيءَ کي ماري ڇڏيان، پر پوءِ خيال آيس ته استريءَ کي مارڻ راجپوت جو ڌرم نه آهي، تنهنڪري واڻيءَ کي ڏهاڳ ڏيئي، ڇڏي، پاڻ ڪڇ ڏي روانو ٿيو. واڻي حقيقت ڪري ستي هئي: سندس ڪو ڏوش ڪونه هو، ۽ اها سڀ ڪن دشمنن جي سازش هئي، پر ويچاري ڇا ڪري؟ راءِ جي وڃڻ ۽ ڪيس ڏهاڳ ملڻ ڪري، ڪيس ايترو ڏک ٿيو جو يڪدم انهيءَ هنڌ پراڻ ڏنائين. پرسان دڙي تي ڪيس چکيا تي چاڙهيو ويو. نشان طور اڄ تائين سرن جا ٽڪر پيل آهن، جي مهر واڻيءَ جي يادگيري ڏيارين ٿا. عام ماڻهو مهر واڻيءَ جي 'قبر' چوندا آهي، جا حقيقت ڪري ڏاگهه چڙهڻ واري هنڌ جو نشان آهي. انهيءَ ڏهر کي "مهر جو ڏهر" چوندا هئا، جو لفظ بگڙجي هاڻي "ميهوڻر جو ڏهر" چوڻ ۾ اچي

Marfat.com

ٿو، ۽ عام مڪاني ماڻهو اڄ ڏينهن انهيءَ ناليءَ سان سڏيندا آهن. انهيءَ ڍر ۾ هڪ تلاءُ آهي، جو چون ٿا ته واءِ لاڪي کٽايو هو، جنهن کي اڄ "مهر جو تلاءُ" چوندا آهن.

مڪاني ماڻهو، مهر واڻي ۽ واءِ لاکي جي آکاڻي اور نموني ۾ ڪندا آهن، جا مون به ٻڌي آهي، مگر اها اهڙي آهي، جنهن تي اعتبار ڪري نٿو سگهجي. جنهنڪري اهڙي ڏند ڪٿا هتي بيان ڪرڻ واجب نه سمجهي ويئي آهي.

Marfat.com

باب نائون

ڪلهوڙن جي حڪومت

۱- ميان نور محمد ڪلهوڙو (۱۷۳۶-۱۷۵۵ع)

سنڌ ۾ سومرن کان پوءِ سمن، ترخانن، ارغونن ۽ دهليءَ جي نوابن حڪومت ڪئي، ته به ٿر ۾ سوڍا خودمختار حاڪم هئا. جڏهن ڪلهوڙن جي حڪومت ٿي، تڏهين ٻهرياڻين سوڍا خودمختار هئا. نادر شاهه جي ڪاهه کان پوءِ ميان نورمحمد عمرڪوٽ جي سوڍن کي نالي ماتر پنهنجي تابع ڪيو، ۽ اتي سنه ۱۷۴۲ع ۾ قلعو جوڙايو. پر نادر شاهه جي موٽي وڃڻ بعد، سوڍا وري ميان جي تابعداري نه مڃڻ لڳا، جنهنڪري، ميان وري ۱۷۵۰ع ۾ ڪاهه ڪري، عمرڪوٽ جو قلعو ۽ پيو به ڪيترو ٿر جو ڀاڱو پنهنجي قبضي ڪيو.

سوڍن جو ٿر ۾ پکڙجڻ: ميان نورمحمد جي ڪاهه بعد، سوڍن ۾ ڀاڄ پيئي، ۽ هو ٿري پکڙي، ٿر جي پٽن ۽ ڏهرن ۾ گهوڙا ڇڏي وڃي رهيا. انهيءَ ڀاڄ کان پوءِ به، ٿري ماڻهو عمرڪوٽ جي راڻي کي پنهنجو حاڪم ڪري ليکيندا هئا. ڪلهوڙن پوءِ ڍلن اگاڙڻ تي زور رکيو، ۽ ويڙاواهه تائين وياءِ پر وريو ڪي ڪين. ملڪ ۾ شانتي آئي نه سگهيا، تڏهين لاچار ٿي راڻن تي ڪجهه ڍل ڇڏي، ٿر جي حڪومت وري به عمرڪوٽ وارن راڻن جي حوالي ڪيائون. هاڻي ٿر

Marfat.com

۾ سوڍا پکڙجي ويا هئا، ڪيترا نوان ڳوٺ پڌائون: هاٿوڪن شهرن چيلهار، ڇڇي، ڏيپلي، اسلامڪوٽ وغيره جو بنياد انهيءَ وقت کان شروع ٿيو. ان بعد ڪيترين قومون، مارواڙ کان لڏي، اچي ٿر ۾ سوڍن جي اجهي هيٺ رهيون، جن جو اولاد اڄ تائين ٿر ۾ رهي ٿو.

ٿر ۾ سوڍن جون ڪيتريون ذاتيون آهن. سوڍا پنهنجيون ذاتيون، پنهنجي وڏي ڏاڏي جي نالي پٺيان چوائيندا آهن- جن سان‌ڪن جو تفصيل هيٺين موجب آهي:

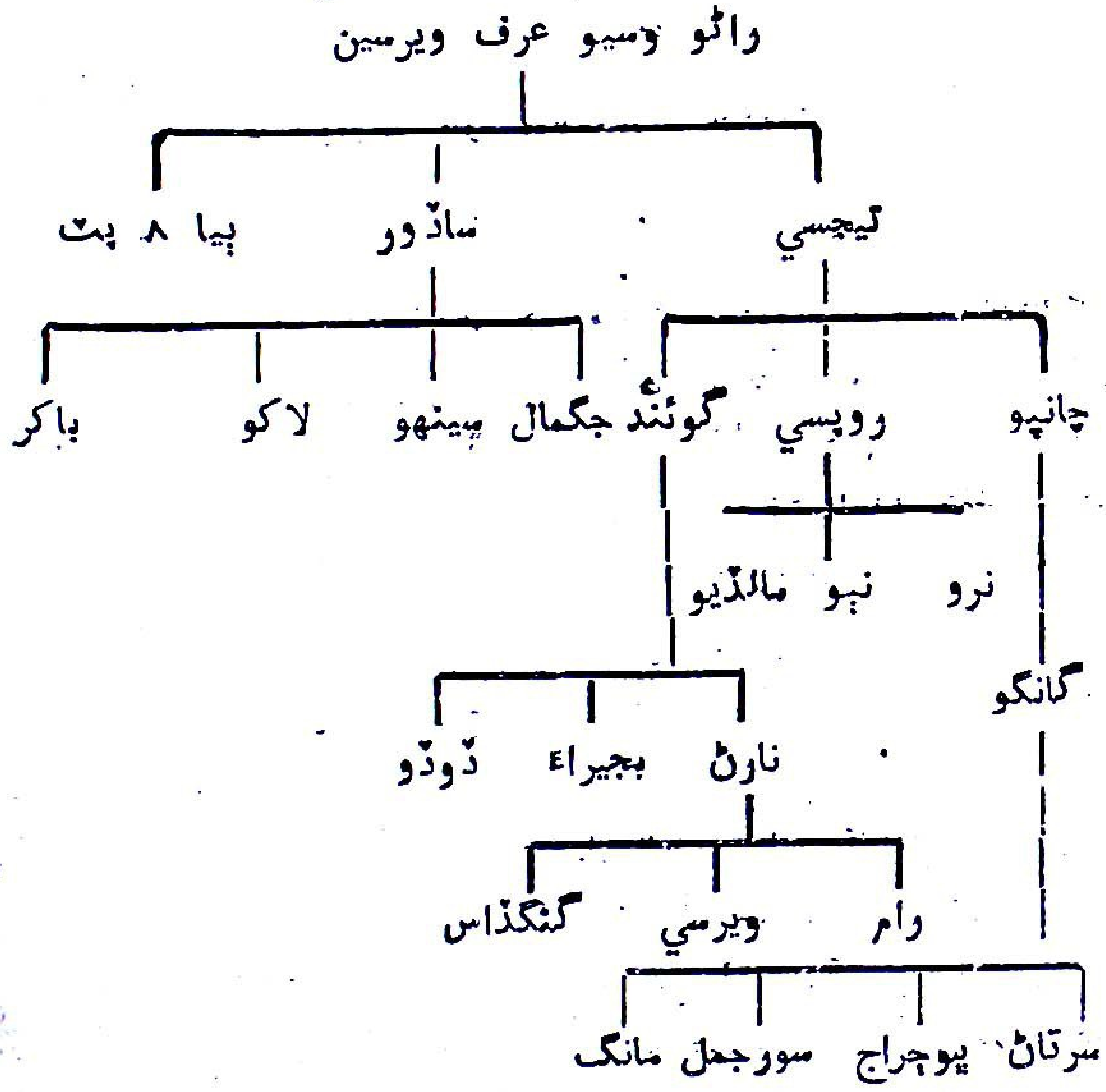

(١) سرتاڻ سوڍا: عمرڪوٽ، ويسوني، پوچراجيو، کنڀار، امرهار، ڪانو، جاگوڙو، نوهرازيو، ۽ ٻين ڪن ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

Marfat.com

(٢) ڀوڄراج سوڍا: چاڇرو، سوڪرو، ننون ڀرو ۽ مالي جو پار، هنجتل، سلهه، جهپيو، علي آباد، اڙٻلهيار وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(٣) نہا: اسلامڪوٽ، اڪيراج جو تڙ، ساڪريو، ويساسر، گوديار، ڪيرتي، ونگيلو ۽ ڪيڪنيو وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(٤) نر: مالٺهور، ڀاڀوهر، ڪاريو نرا، جکريو، جوڙوڻو وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(٥) مالڏيو: ويڙهار، آروکي، ويڙهي جهپ، جگاري ۽ لاکوڙي (ڏيپلو تعلقو) ۾ رهن ٿا.

(٦) بجيراءِ: گيڏڙو، ڏاهلي، ڀاٽل ٻو، پارنو، جيسيندر، وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(٧) ڏوڏا: ٻچني جي پار ۾ رهن ٿا.

(٨) رام: لکيارو، ڪرڙو، ٻوچيندو، سرگيلو، لوٺهار ۽ وامسر وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(٩) ويرمي: راهڙ، وانڪڙي ۽ ٻين هنڌن رهن ٿا.

(١٠) گنگڏاس: چوڙ، آبلو، سوندرو، کوهڙي، ٻنڌڙو، واسربو، سلاڙيو وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(١١) جگمال: ڀاڀوويرو، گرڙيو، ڀاڏاري وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(١٢) سينها: منڙيو، جوگيڏاس ارنرو، نوپاريو، ٻوريلو، چاڙهيار، سينهاو وغيره هنڌن تي رهن ٿا.

(١٣) ماڏور: چيلهار، کوڙٻي، ٻيڙا، ٻيپاٽي ۽ کيجراڙو وغيره ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

(١٤) راٺڪ ڏي: ڪپري تعلقي ۾ رهن ٿا.

(١٥) اکا سوڍا: ننگر پارڪر تعلقي ۾ رهن ٿا.

اهڙيءَ طرح سڄي ٿر ۾ سوڍا پکڙجي ويا، ۽ هيڪو پنهنجي جمائي ويهي رهيو. جيئن ته چيلهار ۾ ماڏور سوڍا اچي

وهيا، تہ انهن چيلهار جي چوڏاري ۱۲ ڳوٺ پنهنجي هٿ هيٺ ڪيا۔ جنهن کي سڏيائون "ساڏور کيڙي". اسلام ڪوٽ پاسي وري نبا سودا پڻ وارو ڳوٺ قبضي ڪري ويٺا، جنهن کي سڏيائون "نبڪي". اهڙيءَ طرح يوچراج سودا چاچري پاسي، مالديو سودا ڏيپلي پاسي، ۽ ٻيا پنهنجن حدن ۾ چمائي ويٺا. هرڪو، پنهنجي حد ۾ وهندڙ ماڻهن کان ڪي ٻنڌياڻ، جهڙوڪ: جالنگ، ڪنئو، وغيره (جن جو ذڪر اڳتي ايندو) وٺڻ لڳا.

سودن کي سواءِ ٻيا راجپوت: راٺوڙ، چوهاڻ، سولنڪي، ڀاٽي وغيره بہ ٿر ۾ اچي وهيا آهن، جن جون ڪيتريون ئي ساکون سڄي ٿر ۾ پکڙيل آهن. جيئن تہ: ڏوهٽ، ڏانڌل، ٻاهڙميرا، ڪاوڙيا، راٺوڙ، سولنڪي، رائڌر، پڙڪ مل، ستا، انڙ، سيهڙ، ميهاجر، راولوت، سونگرا، ناڏوڙا، هذا ۽ ٻيون بہ انيڪ ذاتيون وهن ٿيون.

نادر شاھ جو عمرڪوٽ ۾ اچڻ: سنہ ۱۷۳۹ع ۾، ايران جي بادشاھ نادرشاھ دهليءَ تي ڪاھ ڪري، ان تي قبضو ڪيو: جنهنڪري سنڌ جو صوبو جو دهليءَ جي حڪومت هيٺ هو، سو نادرشاھ جي هٿ آيو، مگر ميان نورمحمد اها تابعداري قبول ڪانہ ڪئي. انهيءَ ڪري، نادرشاھ دهلي کان قنڌار ويندي سنڌ تي ڪاهيو. ميان نورمحمد ڪلهوڙي ۽ سندس وڏي پٽ محمد مراداياب، ٽئي مان ڀڄي اچي عمرڪوٽ ۾ پناھ ورتي، جنهنڪري نادرشاھ سندس پٺيان عمرڪوٽ ڪاهي آيو. افغانن شهر ۾ ڦرلٽ ڪئي ۽ قلعو پنهنجي هٿ ڪيو. نادرشاھ لانبي تلاءَ جي ڪپ تي، هڪ شاهي ٻڙ هيٺان لٿو هو، جنهن تي پوءِ "نادرشاهي ٻڙ" نالو پيو، جو هن وقت ناس ٿي ويو آهي.

ميان آڻ مڃي، هڪ ڪروڙ نقد ۽ ويهہ لک ساليانی

ڊل ڏيڻ جو انجام ڪيو. نادرشاهه، ميان جا ٻه پٽ غلام شاهه ۽ عطر خان پاڻ سان وٺي موٽي ويو. نادرشاهه جي موٽڻ بعد، سنه ١٧٣٨ع ۾، سوڍن وري عمرڪوٽ تي قبضو ڪيو ۽ ميان کي وقت بوقت تڪليف ڏيندا رهيا. ميان نور ١٧٥٠ع ۾ ڪاهه ڪري عمرڪوٽ هٿ ڪيو، جو وري سوڍن جي هٿ نه آيو. جيتوڻيڪ اڄ تائين راڻپ جي گادي هلي اچي، مگر آها اقتدار کان محروم آهي. عمرڪوٽ تي ڪلهوڙن جا صوبا مقرر ٿيندا هئا، جي عمرڪوٽ ۽ ٿر جي ڪجهه حصي تي حڪومت ڪندا هئا، ۽ سوڍن کان ڊل جي وصولي ڪندا هئا.

عمرڪوٽ جو قلعو: هي قلعو ميان نور محمد ڪلهوڙي سنه ١٧٤٦ع ۾ ٺهرايو: هرهڪ پاسو ٥٠٠ فوٽ ڊگهو ۽ ٤٠ فوٽ اوچو، مٽيءَ سان لنبيل آهي. پڪيون ايڏيون ويڪريون آهن، جن تي ساڳئي وقت ٻه گهوڙي سوار سواري ڪري سگهن. قلعي جي چئني ڪنڊن تي ٻُرج ٺهيل آهن: ٻه ٻرج صدر دروازي تي، جبل جي پٿر سان ٺهيل آهن. انهن جي پرسان پڪين سرن تي ٻه نشان آهن، جي چون ٿا ته راڻي رتن سنگ جي گهوڙيءَ جي پيرن جا آهن- جا گهوڙي، اندر گهڙڻ لاءِ قلعي ٽپڻ جي ڪوشش ڪندي مئي هئي- قلعي جي وچ ۾ هڪ وڏو ٻُرج آهي، جنهن تي چڙهڻ لاءِ ڏاڪڻ ٺهيل آهي. ان تي چڙهي نظر ڪرڻ سان، اتر- الهندي طرف باغات، وٽڪار، ساريال آبادي، ۽ ڪوٽ واهه جو نظارو، ۽ اوڀر- ڏکڻ نظر ڪرڻ سان، واريءَ جون ڀٽون نظر اينديون- جتي فقط برساتي موسم ۾ ساوڪ ٿيندي آهي.

انهيءَ وڏي ٻرج تي ٢ وڏيون توبون اڄ تائين رکيل آهن، جي انگريزن جي وقت ۾ مهاراڻي وڪٽوريا جي جُبلي، ١٦ فيبروري ١٨٨٧ع، ۾ چوڙيون ويون هيون. انهيءَ ٻرج

جي وچ تي ِ ک وڏو ڪاٺ ڪوڙيل آهي، جنهن تي گورنر سنڌ جي اچڻ وقت ۽ اڳي بادشاهه جي جنم وقت، يونين جئڪ جهنڊو چاڙهيو ويندو هو، ۽ هاڻي پاڪستان جي آزاديءَ جي ڏينهن، ١٤ - آگسٽ، هر ڪنهن سال پاڪستاني جهنڊو چاڙهيو ويندو آهي.

قلعي اندر، انهيءَ برج جي پرسان هڪ سؤ ساله پراڻو بنگلو آهي، جو اڳي پوليٽيڪل سپرنٽينڊنٽ جي ريزيڊنسي هو، ۽ هاڻي 'سرڪٽ هائوس' آهي. تعلقي آفيس، جيل، خزانو سب رجسٽرار جي آفيس، قلعي اندر آهن. پوليس ٿاڻو به اڳي هتي هو، جو پوءِ ٻاهر نڪرايو اٿن. قلعي کي چار وڏا دروازا آهن. اندر هڪ باغ آهي، جتي ماڻهو گهمڻ ۽ هواخوريءَ لاءِ ويندا آهن. ٻاهرئين پاسي، ڏکڻ طرف، براج بنگلو ۽ انجنيري بنگلو آهي.

اڪبر بادشاهه جي ولادت وقت، ١٥٤٢ع ۾ اهو قلعو ڪونه هو، پر ٻيو قلعو هو، جو ميان نورمحمد ڪلهوڙي ناس ڪرائي، ان جي بجاءِ هاڻوڪو قلعو نهرايو. پراڻو قلعو- جتي هاڻي اڪبر بادشاهه جي جنم جو يادگار آهي، اتي هو.

قلعي جي دروازي تي هڪ پٿر لڳل آهي، جنهن تي هندي اکر آهن؛ انهيءَ ڪري ڪن هندو ليکڪن جي خيال موجب، اهو قلعو هندن جو ٺهرايل آهي- پر ائين نه آهي: مسٽر تيج سنگ سولنڪي پنهنجي ڪتاب "امرڪوٽ اتهاس" جي صفحي ٨-٩ ۾ لکي ٿو ته 'قلعي جي دروازي تي لڳل پٿر مان سورج ونسي راجپوتن جو ٺهرايل سمجهڻ، ۽ برج کي آڪريل هندي اکرن مان هندڪو ٺهرايل سمجهڻ، غلط آهي: چاڪاڻ ته امرسنگ پرمار بابت، جنهن جي نالي جيو وڃي ٿو ته هن اهو قلعو ٺهرايو. اهڙو احوال ٻئي ڪنهن اتهاس ۾ سڻ ۾ ڪونه ٿو اچي نه رڳو ايترو، پر پرمار راجپوت سورج

ونسي نه آهن، پر اکن ونسي آهن، ۽ نه اهو پٿر سورج جو پورو چٽر آهي. اهڙيءَ طرح هندي اکرن جو به قلعي سان لاڳاپو ڪونه آهي. ممڪن آهي ته اهو پٿر، ڪٿان هٿ آيل، قلعي جي برج ۾ ڪتب آندو ويو آهي، جاڪاڻ ته جيڪڏهين قلعي سان لاڳاپو هجيس ها، ته ضرور سڀ اکر هڪ جاءِ تي سڌا ۽ ليڪ جي صورت ۾ هجن ها — مگر اهي اکر ابتا ۽ هيٺ مٿي ۽ ڌار ڌار جاين تي لکيل آهن؛ ۽ اکرن جي جاچڻ سان، سنبت ۱۵۶۵=۱۵۰۸ع سال معلوم ٿو ٿئي.

مٿين احوالن مان معلوم ٿئي ٿو ته اهو پٿر، اصلوڪي قلعي (اڪبر بادشاهه جي جنم واري هنڌ) جو آهي. ميان نورمحمد، اهو قلعو ڊهرائڻ بعد، انهيءَ قلعي جو سامان پنهنجي نئين قلعي جي اڏاوت ۾ ڪم آندو هوندو، جنهن ڪري اهو پٿر به اصلوڪي قلعي جو هن نئين قلعي ۾ هڻيو ويو.

ميان جو موت: نادرشاهه جي ۱۷۴۸ع ۾ قتل ٿيڻ بعد، ميان جا پٽ موٽي آيا، جنهن ڪري هن ساليانی ڍل ڏيڻ کان نٽايو، ۽ پئسا ڪونه موڪليائين. ان ڪري، احمد شاهه ابدالي سنه ۱۷۵۵ع ۾ سنڌ تي ڪاهي آيو، ميان ڀڄي ويو — ۽ ساڳئي سال ۾ جيسلمير جي پرسان وفات ڪيائين. سندس لاش آڻي موري تعلقي جي محمدآباد ڳوٺ ۾ دفن ڪيو ويو.

۲- محمد مراد ياب (۱۷۵۵-۱۷۵۷ع)

ميان جي مرڻ بعد، سندس وڏو پٽ محمد مراد ياب، سنه ۱۷۵۵ع ۾ گاديءَ تي ويٺو. هن سوڍن سان ڪوئنس ڪونه ڪئي، ۽ هو پنهنجي مرضيءَ موجب ٻئي هليا. هي عياش هو، جنهن ڪري خزانو ٿورن سالن ۾ ڪٺائي ڇڏيائين. ان ڪري اميرن، کيس گاديءَ تان لاهي، ميان جي ٻئي پٽ غلام شاهه

Marfat.com

کي ١٧٥٧ع ۾ تخت تي وهاريو.

٣- ميان غلام شاهه (١٧٥٧-١٧٧٢ع)

هيءُ تمام چڱو حاڪم هو. هن جيتوڻيڪ پنهنجي حڪومت وڌائي، ته به ٽر ۾ مٺوڻن جي حڪومت ۾ دست اندازي ڪانه ڪئي. هو مقرر ڏل پهچائيندا هئا.

ميان جي ڪڇ تي ڀيرين ڪاهه، ١٧٦٤ع:

سنه ١٧٦٤ع (١) ۾، ميان غلام شاهه ڪڇ تي ڪاهه ڪئي. ٧٠ هزار لشڪر وٺي روانو ٿيو. ان وقت ڪڇ جو راجا مهاراجا گوڙجي پيو (١٧٦١-١٧٧٩ع) هو، جنهن ڪان ميان مگ گهريو، جو نه ملڻ ڪري ڪاهي ويو. راجا، وستي وارو ملڪ اجڙ ڪرائي ڇڏيو، جنهنڪري لشڪر کي پاڻي، گاهه ۽ وسڌ جي تڪليف ٿي. جهارا وٽ لڙائي لڳي، جنهن ۾ ڪڇي لشڪر جو مهندار ڇيوڻ سيٺ مارجي ويو، ۽ ميان جهارا تي قبضو ڪيو. پوءِ راپر جي قلعي تي ڪاهي ويو، پر اتي شڪست کاڌائين. پوءِ ساڻ... حملو ڪيائين، جنهن ۾ سندس مهندار درياخان مارجي ويو. ميان پُٺ ڏي روانو ٿيو. مهاراجا، پونجي سيٺ کي سمجهائي ميان وٽ موڪليو، جو اڳي حيدرآباد مان ٿي ويو هو.

ميان جا ڪيترا سپاهي مارجي ويا. راپر ۽ ساڻ‍ڌڻ وٽ هار ٿي، سندس مهندار درياخان مارجي ويو، تنهنڪري ڪجهه گهبرايو، ۽ وري پونجي سيٺ اچي ڳالهين ۾ ٽڏو ڪيو. ميان مگ جي گهر ڪئي، مگر مهاراجا جي مرضي نه هئڻ ڪري، پونجي سيٺ حال ٺاري ڇڏيو ۽ انجام ڪيائين ته مهاراجا کي سمجهائي، مگ وٺي ڏيندس، ۽ پنهنجو پٽ ڏيوجي، ميان

(١) "قديم سنڌ"، مرزا قليچ بيگ صفحو ٣٦٧.

کي اول ۾ ڏيئي واپس روانو ڪيائين.

مِيان جو نهڙين کان سڱ گهرڻ: ڏکڻ سنڌ ۽ ٿر جي ونگي واري پاڳي تي، مِيان جو صوبو ديوان نيڪراءِ حڪومت ڪندو هو، جو ڪلوئي ڳوٺ کان مڏ پنڌ تي اتر طرف رهندو هو، جتي سنڌس ماڙيءَ ۽ ڳوٺ جا پراڻا کنڊر ڏسڻ ۾ اچن ٿا. ان وقت اتي چار سؤ کن گهر نهڙين، چارڻن ۽ مالڌيو سوڍن جا هئا. مِيان، ديوان نيڪراءِ کي چيو ته نهڙين مان سڱ جو بندوبست ڪر. ديوان نهڙين جي پٽيل کي گهرائي، مائٽيءَ لاءِ چيو: نهڙيا ڌاريي کي سڱ ڪونه ڏين– ۽ هيئنئن يڪدم انڪار ڪرڻ مناسب نه هو جنهنڪري پٽيل چيو ته ڪجهه مهلت ڏيو، ته پنهنجي برادريءَ وارن کان پڇي پوءِ جواب ڏيان. ديوان چيو ته تون وري اچين يا نه اچين، تنهنڪري ضامن ڏي. پٽيل لاچار ڪيس وٽڏير نالي چارڻ ضامن ڏيئي موٽي آيو، ۽ برادريءَ وارن کي گڏ ڪري حقيقت کان واقف ڪيائين. سڀني هڪ صلاح ٿي چيو، ته مري وينداسون پر سڱ ڪونه ڏينداسون، ۽ پٽيل کي چيائون ته توهان ديوان وٽ وري نه وڃو. پر هڪ ڳالهه جو ويچار هون، ته وٽڏير چارڻ جو ضامن پيو آهي، ان کي ماري ڇڏيندا، تنهنڪري ان جي جان ضرور بچائڻ گهرجي.

اتي پري ڪچهريءَ ۾ ڪنهن اٿي چيو ته آهي ڪو اهڙو مڙس، جو ڪنهن انڪل سان چارڻ کي ڇڏائي اچي! انهيءَ تي رانچند نالي هڪ نهڙيو اٿيو. هن چيو ته اهو ڪم آءٌ ڪندس، پر ان لاءِ مون کي انعام ڪهڙو ڏيندا؟ تڏهن سڀني چيو ته جيڪڏهن چارڻ کي ڇڏائي آئين، ته اسين سڀ توکي پنهنجو سردار ڪري ليکينداسون: ڪو وهانءُ وڏاڻ ٿيو، ته پهريائين ٿالهي پرچي توکي ۽ تنهنجي اولاد کي ڏينداسون، ۽ پوءِ پين کي، گهوڙي جو پاهورو (ڏوبرو) ٻه

Marfat.com

اول تنهنجو ڀريندا سون. رائچند اها ڳالهه قبول ڪري وڃڻ لاءِ تيار ٿيو، ۽ مڙسي ڪري ڪنهن انڪل سان وڏير چارڻ کي ڇڏائي آيو. سيٺي نهڙيا ڏاڍا خوش ٿيا، ۽ رائچند تان گهورون گهورڻ لڳا. ڏيپلي پاسي اڄ تائين اهو دستور آهي، ته نهڙين ۾ ڪو وهانءُ ٿيندو آهي، ۽ ان ۾ رائچند جي اولاد مان ڪو چاچي ٿي ايندو آهي، ته هن کي جڄهي عزت ڏيني، اول ماني کارائيندا آهن، ۽ پاهورو به اول هن جي گهوڙي لاءِ ڀريندا آهن.

چارڻ جي اچڻ کان پوءِ نهڙين صلاح ڪئي ته ديوان نيڪراءِ کي پنهنجي نوڪريءَ جو ايترو ته خيال ٿئي ٿو، جو جو ميان غلام شاهه جي راضپي هٿ ڪرڻ لاءِ، اسان جون نياڻيون به هن سان پرڻائڻ چاهي ٿو. اهڙو عملدار هوندو، ته اهڙا اجوڳ ڪم اڄا به گهڻا ڪندو، تنهنڪري اهڙو عملدار مٺو پلو آهي. جيتوڻيڪ اهو سمجهيائون ٿي ته ديوان نيڪراءِ سان اگرائي ڪئي سون ته ميان غلام شاهه جي وير ۾ پونداسون، ۽ تڪليف ڏسڻي پوندي، بلڪ جڻ بچي ناس ٿيڻو پوندو-اهي آڳا پيچا ويچاري، اول پنهنجا ٻار ٻچا ڪڇ پڇ ڏي روانا ڪيائون، پوءِ هٿيار ڪٺي وڃي ديوان نيڪراءِ تي ڪڙڪيا، هن کي به سپاهه ساڻ هو، پر هي گهڻا ڄڻا هئا، ۽ اوچتو وڃي مٿن پيا، ۽ غيرت جي جوش جي ڪري سر جو سانگو لاهي اهڙي زبردست جلهه ڪيائون، جو ديوان کي سندس ماڻهن سوڌو ماري وڌائون- ۽ ماڙي به ڊاهي پٽ ڪيائون، انهيءَ هنڌ کي هاڻي عام طرح ”قتل پٽ“ چون ٿا. ڪي ”اوڏيءَ جو دڙو“ به چون.

ميان غلام شاهه کي جڏهين اها خبر ملي، ته سندس صوبي جي سيسي هيٺئن لاهي ويا، تڏهين پنهنجو وڏو ڪٽڪ موڪليائين، جنهن نهڙين ۽ سالڏيو سوڍن تي اچي ڪٽڪا وڌا،

Marfat.com

قرلت ڪري سڄي شهر کي قوڪي باهہ ڏنائون. اهڙيءَ طرح هي شهر ۱۷۷۰ع ۾ ڦٽو. پوءِ ڪيترا نهڙيا ۽ سوداڪچ ڏي ڀڄي ويا. ميان جو لشڪر ٻٽيان پيو. ڪچ جي راءِ نهڙين جو طرف ورتو. هن پنهنجو لشڪر ڪچ جي رڻ ڏي موڪلي، ميان جي ماڻهن کي اڳتي وڌڻ کان روڪيو. ان وقت لکپت جو صوبو ميان فتح خان، ڪچ جي لاءِ جو عيوضي هو، تنهن پيمجي جاڙيجي جي مدد سان، ميان جي ماڻهن کي شڪست ڏني. ميان جو لشڪر موٽي حيدرآباد پهتو.

ميان غلام شاهہ جي ڪچ تي ٻي ڪاهہ، ۱۷۷۰ع:

ميان غلام شاهہ ڪچ جي راءِ کان مڱ اڳيئي گهريو هو، جو هن ڏيڻ کان انڪار ڪيو هو، جنهنڪري اڳيئي ڪاوڙ هئس، ۽ وري جو لشڪر سان هيءَ حال ٿيو، ۽ پونجو سيٺ وزيراعظم ڪچ، جنهن ميان کي مڱ وٺي ڏيڻ جي انجام تي موٽايو هو، سو راءِ کي مڱ لاءِ چوندو آيو. مهاراجا گوڙجيءَ نيٺ ڪاوڙجي هن کي قيد ڪيو، ۽ پوءِ زهر ڏيئي مارائي ڇڏيو. انهن سببن ڳالهين جي ڪري ميان کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي، ۽ ۵۰ هزار فوج سان سنہ ۱۷۷۰ع ۾ ٻيو دفعو ڪچ تي ڪاهہ ڪيائين. هن ڀيري ميان کي ٺر جي کوسن بہ مدد ڪئي. هن لکپت ۽ سنڌڙي بندر هٿ ڪيا، ۽ سنڌو نديءَ جي ڪوري جي نار، جا ڪچ جي ٻني ۽ گرڙا واري پاڳي کي آباد ڪندي هئي، ان کي روڪڻ لاءِ هڪ بند ٻڌايو، جنهنڪري ڪچ کي وڏو نقصان ٿيو، ۽ ڪچ کي هر سال ساريال پوک جي ڏل مان ۸ لک ڪوريون پيدائش ٿينديون هيون، سا بند ٿي، ۽ جانورن جي پيدائش بند ٿي ويئي. ٿوري ڇڪريءَ بعد صلح ٿيو، جنهن موجب راءِ کيس ڪاڪرجي جاڙيجي جي ڪنيا سان شادي ڪرائي

(۱)• ميان موني سنڌ ڏي آيو. ميان غلام شاهه سنه ۱۷۷۲ع ۾ مري ويو، ۽ سندس پٽ ميان سرفراز خان گاديءَ تي ويٺو.

۴- ميان سرفراز خان

هن جي ڏينهن ۾ پاڻچي سيٺ جو خون، ۱۷۷۲ع ۾ ٿيو، جا ڳالهه هن ريت آهي:

ڪلهوڙن جي وقت ۾، عمرڪوٽ ۾ ڪيراڙن جو زور هو. پاڻچي ڪراڙ، ان وقت زبردست هلنديءَ وارو هو. جيتوڻيڪ سوڊا به ان وقت شهر ۾ رهندا هئا، پر پاڻچيءَ پنهنجو مٽ پاڻ هو. مهيشورين (ڪراڙن) ۾ ٻه پارٽيون هيون: هڪ پارٽي پاڻچي سيٺ جي، جنهن ۾ جاگير وارن واڻين جا وڏا هئا، ۽ ٻي پارٽيءَ ۾ انند سڱ ۽ سندس عزيز هئا. پاڻچيءَ جي واقفيت سنڌ جي ڪلهوڙي حاڪم ۽ ان جي پاران عمرڪوٽ ۾ رهندڙ صوبي سان هئي. پنچائت جي سيڙ ۾، ٻهرايئين پاڻچي سيٺ جي ڪٽ ڪچي ويندي هئي ۽ پوءِ پاڻچي سيٺ ويندو هو. اهڙيءَ هلنديءَ ڪري پنچائتي ڪمن ۾، هو پنهنجيءَ مرضي موجب هلندو هو، پيا ماڻهو ڪانئس ڊڄندا هئا. ڪن ماڻهن انهن ارهه زورآورين کان تنگ ٿي ٺڪر انند سنگ کي ڏانهن ڏني. ٺڪر کيس سمجهايو، پر هن تي ڪو اثر نه ڪونه ٿيو، الٽو کيس به سخت جواب ڏنائين. انند سنگ کي منهيان لڳي ۽ وير وٺڻ جو وجهه ڳولڻ لڳو.

هڪ ڏينهن انند سڱ کي خبر ملي ته سنڌ جو ڪلهوڙو حاڪم، ميان غلام شاهه مري ويو آهي. اهو وجهه وٺي- جيسين اها خبر پاڻچي سيٺ کي پوي، ۽ هو نئين بادشاهه کي نذرانو

---

(۱) "ڪڇ جو گجراتي اتهاس"، صفحو ۱۰۱- پر مرزا قليچ بيگ صاحب "قديم سنڌ"، صفحو ۳۶۷ ۾ لکي ٿو ته "ميان غلام شاهه، ڪڇ جي راءِ جي سوٽ ويسوجيءَ جي ڪنيا سان شادي ڪئي."

Marfat.com

ڏيئي پنهنجو ڪري، تنهن کان اڳ- ڀاٽجيءَ کي سندس پاڊي گارڊ ٻرهمڻ جي غير حاضريءَ ۾، جگسال جي ڀرسان سوناري جي ڪوٺڙيءَ ۾ چونپڙ واند ڪندي، ڪيس ترار هڻي ماري وڌو ۽ ساڳئي وقت هلايائين ته اجا ٻه ٻين ڄڻن ٻنجن جو خون ڪندس. سڄي شهر ۾ هراس ٿي ويو. هر ڪنهن مخالف پارٽيءَ جي ماڻهوءَ سمجهيو ته متان آءٌ به انهن مان هجان، تنهنڪري انند سنگ جي خوشامد ڪري، سڙڻ کان بچڻ لاءِ، هرڪو ڪجهه رقم انند سنگ کي ڏيندو ويو. انهيءَ انڪل سان جلدئي هن چار پنج هزار روپيا گڏ ڪيا، جي کڻي سڌو حيدرآباد ويو، نئين حاڪم کي نذرانو ڏيئي پنهنجو ڪري آيو ۽ ڀاٽجيءَ جو خون ڪيس ڦٻي ويو.

ڀاٽجيءَ کي هڪ پٽ 'کپورو' نالي هو، جو وڃي مسلمان ٿيو. ان جو پوٽو 'ڊولو' نالي ٿيو، جو پنهنجو ڏار گوٺڙو ٻڌي وڃي رهڻ لڳو- جنهن کي "ڊولي جي ويري" ڪري سڏين ٿا- جتي سندس پويان "کپورا مسلمان ٻجير" رهن ٿا.

ميان سرفراز کي جيل وڃڻو پيو، ان کان پوءِ جيڪي ڪلهوڙا حاڪم ٿيا، تن جي ڏينهن ۾ ڪا خاص ڳالهه ڪانه ٿي. نيٺ مير بجر خان جي مدد سان، ميان عبدالنبي خان ڪلهوڙو سنڌ جو حاڪم ٿيو.

٥- ميان عبدالنبي ڪلهوڙو

ميان سرفراز خان وٽ مير بهرام خان ۽ واڄو ليکي وزير هئا. مير ڄگو مڙس هو، جنهنڪري واڄو ليکي، ميان جا مير جي برخلاف ڪن ڀرڻ لڳو. مير جان جو خوف سمجهي پنهنجي پٽ مير بجار خان کي حج تي روانو ڪيو. ان جي وڃڻ بعد ميان، مير کي سنه ١٧٧٥ع ۾ مارائي ڇڏيو.

جنهنڪري ٽالپرن ۾ جوش جاڳيو، جن ميان کي قيد ڪري، ميان محمد ابا خان کي گاديءَ تي وهاريو. جنهن کي وري جو ڏيجن گاديءَ تان لاهي، ميان غلام نبيءَ کي گاديءَ تي وهاريو. ميان غلام نبيءَ کي ڊپ هو ته متان مير بجر خان موٽي اچي مون کان تخت کسي، تنهنڪري هن ڪيس عربستان ۾ ٽي ماراڻ جي سٽ سٽي. مير بجر خان کي اها خبر پئجي ويئي، سو سنه ١٧٧٧ع ۾ حج تان موٽي اچڻ شرط، ٤ هزار بلوچن جو لشڪر وٺي، عمرڪوٽ جو قلعو فتح ڪري ويهي رهيو.

ميان غلام نبي، تاجي ليکي ماڻ ڪري وڃي چڪري ڪاڏي، پر هارايائين. تڏهين الهه بخش جهنجهڻ دغا ڪري مير کان وڃي معافي ورتي. مير اُن تي ويساهه ڪري جڏهين قلعي کان ٻاهر آيو، تڏهين تاجي ليکي ٻن هزار ماڻهن سان ڪوٽ هٿ ڪيو (١). مير بجر خان ڇهه هزار بلوچ گڏ ڪري، ڪلهوڙن تي وري ڪاهي آيو. ميان جي طرف تاجو ليکي، الهه بخش جهنجهڻ، پٽافي، ڪهاوڙ، جتوئي، ڪوسا ۽ پٺاڻ، ڪل ٽيهه هزار لشڪر هو. عمرڪوٽ مان نڪري شهدادپور تعلقي جي لانياري ڳوٺ وٽ آيا، جتي ٻنهي جي جنگ لڳي. جنگ ۾ ڪلهوڙن هارايو ۽ مير بجر خان کٽيو. ميان قرآن شريف ميڙ وٺي مير کان معافي وٺڻ لاءِ سنيريو، ته تاجي ليکي ترار سان ماري وڌس.

ڪي چون ٿا ته اها ڳالهه بلوچن جي هلايل هئي: نه ته درحقيقت ميان کي، مير بجر خان جي هڪڙي فراش يارو نالي ترار هڻي ماريو هو (٢). مير بجر خان پاڻ گاديءَ تي

(١) "سنڌ جو شاهه نامو"، صفحو ١٦.

(٢) "تاريخ سنڌ"، مرزا قليچ بيگ؛ سنه ١٩٠٣ع، صفحو ١١١

Marfat.com

کونہ وينو پر ميان غلام نبيءَ جي پاڻ ميان عبدالنبيءَ کي
گاديءَ تي وهاريو.

مير بجر خان کپري تعلقي جي دنگ وٽ، هاٿوکي خيرپور رياست جي حد ۾، ڳوٺ پيرانو ۾ قلعو ٺهرايو، جا ڳالهہ جوڌپور جي راجا بجيہ سنگ کي ڏکي لڳي، جنھنکري مير جي برخلاف خيال ڪرڻ لڳو.

مير بجر خان جو موت، ١٧٨٠ع: ميان عبدالنبي، مير بجر خان جي وڌندڙ طاقت مان خوف سمجھيو، جنھنکري مير کي مارائڻ لاءِ، جوڌپور جي راجا بجيہ سنگ مان صلاح ڪري مدد گهريائين. ان موجب، ٥ نومبر ١٧٧٩ع=١٨٣٦ سنبت=١١٩٣ھ جي ٻہ راٺوڙ سردار هرنات سنگ ۽ محکم سنگ، راجا جي طرفان مير وٽ خداآباد ۾ وڪيل ٿي آيا - جن ڪجھہ وقت کان پوءِ هندي ٻوليءَ ۾ ڪي ڪاغذ مير وٽ پيش ڪيا تہ اهي ميان عبدالنبيءَ تنھنجي برخلاف راجا کي لکيا آهن، ۽ ٻيون بہ ڪي ڳالھيون راجا چيون آهن، جي توهان کي اڪيلو ٻڌائيون آهن. اهڙيءَ طرح هي مير جي ويجھو وڃي ڳالھيون ڪرڻ لڳا، ۽ وجھہ وٺي ڪيس هڪ ڇُري ڪُک ۾ پالو هنيو ۽ ٻئي ترار جو وار ڪيو. قتيل مير ترار سان هڪڙي کي ماري وڌو ۽ ٻيو ڀڄي ويو، ۽ انهن جي ٻن نوڪرن کي، مير جي نوڪرن ماري وڌو، پوءِ مير پاڻ مري ويو. انهيءَ تان اڄ تائين سنڌيءَ ۾ چوڻي آهي تہ "ڪن جي ڳالھين مير بجر خان مارايو."

مير جي مرڻ بعد، سندس پٽ مير عبدالله خان لشڪر وٺي ميان تي ڪاهي آيو. ٻہ مهنا خداآباد کي گهيرو ڪري ويٺو. آخر ميان هڪڙي رات جو باغ جي دريءَ مان، وجھہ وٺي، ڪٽنب سوڌو ڀڄي ويو. سندس شهزادا ۽ بيگمون، مهني ڦڳڻ سنبت ١٨٣٦ برابر سنہ ١٧٨٠ع ۾ پوکرڻ جي رستي

Marfat.com

جوڌپور ڀڄڻ وقت تي سنڌس پائنيو شاهه محمد خان، پنهنجي والده ۽ ڪٽنب سميت، پوڪرڻ جي جاگيردار ٺاڪر سوائي سنگ چانپاوت وٽ ترسي پيو، جتي هو وڪرمي سنبت ١٨٤٢ برابر ١٧٨٥ع ۾ مري ويو. چون ٿا ته ڇٽن پنجن لکن جي جواهرات پوڪرن جي ٺاڪر کڻي ۽ اٽڪل پنجن ڪروڙن جواهرات جوڌپور جي مهاراجا بجيه سنگ کي ڪلهوڙن کان مليو. مانگهه، سڌ ١٠ ڏسمر، سنبت ١٨٣٧=١٧٨١ع ۾ جوڌپور جي لشڪر، راجا جي پٽ ۽ نائيءَ جي مهنداريءَ هيٺ، کپري تعلقي جي چونڪي ڳوٺ وٽ، ميان عبدالنبيءَ جي مدد لاءِ اچي ميرن سان لڙائي ڪئي (١). ميان صادق علي ۽ مير عبدالله خان سنڌن سامهون ٿيا. جوڌپور جي راٺوڙن جي هار ٿي ۽ ميرن ڪميو سيان عبدالنبي وري قلات جي خان وٽ مدد لاءِ ويو. مير عبدالله خان، گاديءَ تي ميان صادق عليءَ کي وهاريو.

ميان عبدالنبي، قلات جي خان وٽان، عزت خان جي مهنداريءَ هيٺ بروهين جو لشڪر وٺي آيو، پر شڪست کاڌائين. پوءِ وري قنڌهار ڏي تيمور شاهه وٽ ويو.

مدد خان جي ڪاهه، ١٧٨١ع: تيمور شاهه کان

مدد خان پٺاڻ جي سپهه سالاري هيٺ، ٽيهه هزار لشڪر وٺي آيو ۽ انجام ڪيو هئائين ته سنڌ ۾ لشڪر جي کاڌ خوراڪ جو خرچ آءُ پريندس، ۽ ووڪڙا پنسا بادشاهه ڏي ڏن طور موڪليندس. ٽالپرن پاڻ ۾ صلاح ڪئي ته مدد خان سان سامهون ٿجي. مير فتح خان انهيءَ ڳالهه ۾ مير عبدالله خان سان شامل نه ٿيو، ۽ وڃي عمرڪوٽ ۾ ويٺو. ساڻس گڏ سنڌس اسير، باگو خان پٽ مرزا فقير به عمرڪوٽ آيو، جو لشڪر جو مهندار به هو (مرزي فقير کي بهادريءَ سبب "سلطان جنگ"

---

(١) "ڪڇ جو گجراتي اتهاس"، صفحي ١١٥ ۾ لکيل آهي ته "ميان، مدد لاءِ ڪڇ جي راءِ وٽ به ويو هو."

جو لقب مليل هو. ڪلهوڙن جي صاحبيءَ ۾ جيڪي سندن 'امير' هوندا هئا، سي سندن مريد هئڻ ڪري 'فقير' سڏبا هئا؛ چاڪاڻ جو ڪلهوڙا پيري مريدي به ڪندا هئا؛ انهيءَ ڪري باگي خان امير کي باگو فقير ڪوٺيو هو).

مير عبدالله خان ۽ ٻيا ٽالپور، دين ڳڙهه (١). (ماٿيلي پرسان) قلعي ۾ گڏ ٿيا. مدد خان کي جڏهين اها خبر پيئي ته ٽالپر به پارٽيون ٺي ويا آهن، تڏهين اول عمرڪوٽ تي ڪاهه ڪيائين. مير فتح خان، سان لغارين جو لشڪر هو جنهن چڱي چوٽ ڪاڏي، پر ٻچي نه سگهيا. مير فتح خان ۽ باگو خان قيد ٿيا، وڃهه ونيءَ، نبي بخش خان نالي هڪ پرڳڙي پروچ، مير فتح خان جي زنجير پنهنجي پيرن ۾ وجهي، هن جي هنڌ تي سمهي رهيو؛ ۽ مير ٻچي نڪتو، جو وڃي دين ڳڙهه ۾ ٻين ميرن سان مليو. مير باگو خان پڳو، ۽ ٻڪرڙجي پيو. ميان عبدالنبيءَ، مدد خان کي چيو ته ڪيس مارائي ڇڏيو، پر اها ڳالهه مدد خان قبول نه ڪئي.

مدد خان، عبدالنبيءَ کان سيڌي سامان جي گهُر ڪئي، مگر هن چيو ته سون وٽ ڪجهه ڪونه آهي؛ باقي هي ملڪ پيو آهي. ڦريو ۽ کائو، ۽ تيمورشاهه کي ڪيل انجام واري رقم به وصول ڪريو؛ تنهنڪري هن پنهنجي لشڪر کي عام ڦر ڪرڻ جو حڪم ڏنو. ٻوءِ ته پٺاڻن سنڌ جي ڏاڪڻي ڇيڙي بدين تائين، نهايت بيدردي ۽ ڪٺورتا سان، ملڪ ۾ اهڙي ڦرلٽ ڪئي جو ڏٺي پناهه ڏئي: نائي، سون، چانديءَ ۽ سيڌي سامان جا انبار آڻي گڏ ڪيائون؛ ڪيترن شهرن کي جلائي پسم ڪيائون! انهيءَ ڪري اڄ ڏائين سنڌ ۾ "مدد"

(١) ڏسو "سنڌ جي رنگين تاريخ". خان بهادر محمد صديق ميمڻ ۽ قاضي عبدالغني؛ صفحو ٥٦- ۽ "سنڌ جو شاهنامو"، صفحي ٣٥ ۽ "ديره جات" لکيل آهي.

Marfat.com

لفظ عام طور 'آفت' يا 'مصيبت' جي معنيٰ سان ڪم اچي ٿو.
جهڙيءَ طرح چون ٿا ته "ٿوتي کهڙو 'مدد' پيو" يعني ٿوتي کهڙي مصيبت پيئي!

هرداس پڪت جي اڳڪٿي، ۱۷۸۱ع: مدد خان جي ڪاهه وقت هرداس نالي هڪ پڪت، ذات جو پشڪرڻو برهمڻ، چاچري ۾ رهندو هو، تمام درويش هو. هن هڪ رات خواب ۾ ڏٺو ته ترت ئي چاچري تي ڪا مصيبت اچڻي آهي. صبح جو اٿي ماڻهن سان هن اها ڳالهه ڪئي، ۽ چاچري ڇڏڻ جي صلاح ڏني. پر ماڻهن سندس ڳالهه نه مڃي، تڏهين لاچار پڪت پاڻ چاچرو ڇڏي روانو ٿيو. ساڻس گڏ، مکي ملجي منسڪاٽي رائي (مهيشوري) به ڪٽنب سميت روانو ٿيو. هنن جي نڪرڻ بعد جلدئي، چاچري ۾ مدد خان اچي عام قرلٽ ۽ ڪوس ڪرايو. هرداس پڪت ۽ مکي ملجي اچي مٺيءَ ۾ رهيا، جتي سندن پويان اڄ تائين رهندا اچن. هن وقت هرداس پڪت جي چوٿين پيڙهي - پڪت رامچند، ۽ مکي ملجيءَ جي ٽين پيڙهيءَ وارا مٺيءَ ۾ رهن ٿا.

هرداس پڪت جي سماڌي (جنهن کي هرداس پڪت جو اوتو چوندا آهن)، مٺي شهر جي اوپر طرف اسلام ڪوٽ ڏي ويندڙ وسڻي تي، هڪ ننڍي دڙي جي مٿان آهي. جتي 'ڏيهرو' ٺهيل آهي ۽ سال بسال ٻڍي جي چنڊ تي به ڏينهن ميلو لڳندو آهي، جتي ڪيترن ڳوٺن کان ياتري ايندا آهن.

مدد خان جي چاچري ۾ قُرلٽ، ۱۷۸۱ع: سنه ۱۷۸۱ع برابر سنبت ۱۸۳۸ وڪرمي ۾، ٻاڪاسر (جوڌپور اسٽيٽ) ۾ ٻن راجپوت پائرن جو پاڻ ۾ گاديءَ تان تڪرار ٿيو (ڪي چون ٿا ته گهرو ڳالهين تان). ننڍو ڀاءُ، وڏي کي لوڏي، پاڻ مالڪ بنجي ويهي رهيو. ان وقت پٺاڻن جي قرلٽ جون خبرون چوڌاري ملڪ ۾ ڦهلجي ويئون هيون، سو وڏو

ڀاڻ ننڍي ڀاڻ کان وير وٺڻ لاءِ مدد خان پٺاڻ وٽ مدد لاءِ آيو. مدد خان ڪيس اهڙو انجام ڪيو، ۽ لشڪر کي ٻاڪاسر ڪُوچ ڪرڻ جو حڪم ڏنو. وچ ۾ ٿر جي پٽن جي مسافريءَ، لشڪر ۽ مدد خان کي ٿڪائي وڌو، ويتر پاڻيءَ ۽ سيڌي جي تڪليف ڪين ڪک ڪري وڌو، سو گهڙيءَ گهڙيءَ پڇي هن راجپوت جوان کان پڇيائين ته 'ٻاڪاسرا اڃا ڪيترو پري آهي؟'

هڪ ڏينهن مج ايرٽي مهل چاچري وٽ اچي ،پهتا، لشڪر ۽ مدد خان به ڪک ٿي پيا هئا. راجپوت جوان سمجهيو ته وڌيڪ تڪليف هي برداشت ڪري نه سگهندا ۽ متان مون کي ماري وجهن، سو مدد خان جي پڇڻ تي ڊپ وچان ڪٿي چيائين ته اهائي ٻاڪاسر آهي. بس، پوءِ مدد خان جي حڪم جي دير هئي- لشڪر کي ڦرلٽ جو حڪم مليو! ان وقت چاچري ۾ برهمڻ، مهيشوري، ڪٽي، سوڍا راجپوت، مينگهواڙ ۽ ٻيون قومون رهنديون هيون. ٺڪرن (راجپوتن) ۾ شراڌ هو، سو سيپني ٺڪر هڪ هنڌ ڪوٺڙيءَ (ٺڪر پنهنجي اوطاق کي ڪوٺڙي يا اوتارو چوندا آهن) ۾ اچي ڪٺا ٿيا هئا. ڪوٺڙيءَ جي اڳيان شاهي ٻپر جو وڻ هو، ڪيترا ان جي هيٺان چانور ۾ به وٺا هئا (هي وڻ اڄ تائين بيٺل آهن). اوچتي آفت آيل ڏسي سڀ گهبرائجي ويا، پر تنهن هوندي به مڙس ٿي منهن ڏنائون، ۽ ڪيترا راجپوت موهيائيءَ سان وڙهندي مارجي ويا- انهن جي پاگيريءَ ۾ هڪ ٺلهو مهيشورين جي ڀاڙي ۾ ٺهرايل آهي، جنهن کي "جهونجهارن (بهادرن) جو اوٺو" چوندا آهن. آخر ٻي هٿيار ۽ مٽ ير ماڻهو، هيڏي ساري لشڪر سان ڪٿي تا پڄي سگهن- پٺاڻن ماڻهن جو عام ڪوس ڪيو: جيڪو ٿي نڌيو وڌو، ٻار ٻڍو، ۽ زال مڙس گڏيو، تنهن کي ويا ٿي ترار جو ٻک ڪندا. گهڙي ٻل ۾ لاشن جو ڍير ٿي ويو- اهو هنڌ ساڳيو آهي،

جتي هن وقت چاچري ۾ سرگهواسي نکر اکجي وتن سنگ سودي، اگهوٽي ايم- ايل- اي، جي ماڙي آهي.

ان وقت چاچري ۾ جابون ڪچيون ۽ ڪکايون هيون، جن کي پٽائن وٽي باهه ڏني. کن پل ۾ سڄو شهر سڙي ڀسم ٿي ويو- انهيءَ تان ٿر ۾ اڄ تائين عام چوٽي آهي ته "اهڙي جٽ ڪندو سانءِ، جهڙو مدد خان ڪئي چاچري سان."- انهيءَ وچ ۾ پاڪاسر وارو جوان ڪسڪي جان بچائي ڀڄي ويو، ۽ مدد خان به ٿر جي پٽن ۾ ڪک ٿي پيو هو، سو ٻوئتي موٽيو.

مدد خان جو موٽڻ، ١٧٨١ع: مدد خان ٿر مان واپس موٽيو. هن جي عام ڦرلٽ مير سڀي نه سگهيا، سو لشڪر گڏ ڪري وڙهڻ لاءِ تيار ٿيا. مدد خان کي سندس صلاحڪارن جنگ ڪرڻ کان روڪيو ۽ صلح جي ڪوشش ڪئي. بهاول خان دائود پوٽو اچي وچ ۾ پيو. ميان عبدالنبيءَ کي به گهرايائون، جنهن قرآن شريف تي قسم نامو لکي ڏنو ته آئيندي ٽالپرن سان وفادار ٿي رهندس. ٤تنهنڪري کيس وري گاديءَ تي وهاريائون ۽ مدد خان قنڌهار ڏي روانو ٿيو.

عمرڪوٽ جو جوڌپور جي راجا کي ملڻ، ١٧٨٢ع:

سنه ١٧٨٢ع ۾ ميان عبدالنبي ڪلهوڙي، مير عبدالله خان پٽ مير بجر خان، مير فتح خان، پٽ مير صوبدار خان، ۽ مرزي خان کي دغا سان مارائي ڇڏيو. ميان عبدالنبيءَ جي هر هر قرآن شريف تي ڪوڙا قسم کڻڻ، ۽ ميرن کي مارائڻ ڪري، سڄي قوم ۾ ماتم ۽ ان سان گڏ جوش جاڳيو، جن مير فتح علي خان کي پڳ ٻڌائي. پوءِ ميرفتح علي خان، مير سهراب خان، مير ٻاگو خان، مير الهيار خان ۽ مير ٺارو خان، لشڪر گڏ ڪري جنگ لاءِ تيار ٿيا. هاڻي ميان کي اچي دٻپ ورايو، تنهنڪري چا ڪيائين جو عمرڪوٽ جو قلعو ۽ پرڳڻو سنبت ١٨٣٩ وڪرمي=١٧٨٢ع ۾ جوڌپور جي مهاراجا بجيه سنگ کي

Marfat.com

ڏيئي (١)، ڪانئس مدد جي گهر ڪيائين. مهاراجا ڦلوسنگ جي مهنداريءَ هيٺ لشڪر موڪليو- جنهن کي ميان وٽان پورو خرچ نه مليو. جنهنڪري هو موٽي ويو.

مهاراجا کي عمرڪوٽ ملڻ ڪري، سندس طرفان صوبا مقرر ٿي ايندا هئا. پهريون صوبو ٻني چند اوسواڙ آيو- اهڙيءَ طرح سنه ١٨١٣ع تائين عمرڪوٽ تي جوڌپور جي مهاراجا جو قبضو رهيو.

هالاڻيءَ جي جنگ، ١٧٨٢ع: ميان عبدالنبيءَ پيو چاڙهو نه ڏسي، پنهنجي ١٢ هزار فوج گڏ ڪري، ڏڳاڻي خان جتوئيءَ جي سپه سالاري هيٺ رواني ڪئي، ۽ پاڻ خدا آباد ۾ رهيو- ميرن وٽ فوج ۾ اسماعيل خان ڪنياڻ، پيرو خان ڪوڪر، طاهر، فقيرو، عرضي ۽ سلطان، وڏا بهادر هئا. ڪلهوڙن جي فوج ۾ ڏڳاڻو خان جتوئي، محراب جتوئي، آدو، ٻڍو ۽ فيروز ڪليري، نامير پهلوان هئا. نيٺ جنگ لڳي. ڏڳاڻي خان شڪست کاڌي ۽ پٺي ويو، ۽ ميرن جي ٿي. ڏڳاڻي وڃي سمورو احوال ميان عبدالنبيءَ کي ٻڌايو. ميان اها خبر ٻڌي سڙي ويو، ۽ محمد حسن ڪهاوڙ کي منٿون ميڙون ڪري شامل ڪيائين، جو ڪهاوڙن جو سردار هو. پوءِ ميان پنهنجي سر ٽيهه هزار فوج وٺي روانو ٿيو- هن ۾ محمد حسن ڪهاوڙ، باقر خان ڪهاوڙ، سلطان خان ڪهاوڙ، بلاول ليکي، غلام حسن جهنجهڙ، عزت خان نومڙيو، تاجو سامٽيو، روحل خان ڪوسو، مراد ڪليري، ۽ ڏڳاڻو جتوئي، نالي وارا جنگي جوان هئا.

مير فتح علي خان اڳيئي هالاڻي وٽ خيما کوري ويٺو هو. مير صاحبن جي فوج ۾، گهڻائي اڇي پٽي داخل ٿيا: جيئن ته لغاري، مري، جمالي، نظاماڻي، ڪنياڻ، ڪلوئي، ۽ ڪوڪر

---

(١) "سنڌ جو شاهنامو"، صفحو ٢٨-

Marfat.com

وغيره، ۽ منجهن مير سهراب خان، مير باگو خان، مير الهيار خان مير تارو خان، نواب ولي محمد خان لغاري، قيصر خان نظاماڻي، زنگي خان مري، خيرو خان جمالي، اسماعيل خان کٽياڻ، پيرڙو خان ڪوڪر، نقيرو، طاهر ۽ عرضي نامور سرڪردا هئا.

هالاڻي جي ميدان تي سنه ١٧٨٢ع ۾ خونخوار جنگ لڳي. محمد حسن ڪهاوڙ ۽ ٻيا ناليرا جنگي جوان مارجي ويا، لشڪر ڪيترو منو ۽ ٻيو ڇڙوڇڙ ٿي ويو. ڪلهوڙن جي هار ٿي، ۽ سبا: جوڌپور ڏي ڀڄي ويو. ميرن اها لڙائي کٽي ۽ سنڌ جا حاڪم ٿيا. مير فتح علي خان اتان ٿي نوشهري فيروز ۾ آيو، جتي سرڪردن ۽ سپاهين کي انعام ڏنائين. جيڪي قومون ڪلهوڙن سان شامل ٿي ميرن سان وڙهيون هيون، تن جا اڳوان به اچي مير صاحب جي پيش پيا، جن کي به مير صاحب عزت ۽ مان ڏيئي موڪلانو ڪيو. ۽ سڄي سنڌ جي حڪومت پنهنجي هٿ آندي.

Marfat.com

باب ڏهون

ٽالپرن جي حڪومت

مير فتح علي خان (١٧٨٣—١٨٠٢ع)

ڪلهوڙن کان سنڌ فتح ڪري، مير فتح علي خان، سنه ١٧٨٢ع ۾ سنڌ جي گاديءَ تي ويٺو هو. حڪومت ۾ پنهنجا ٽي ڀائر، مير ڪرم علي خان، مير غلام علي خان ۽ مير مراد علي خان بہ شامل ڪيا: جنهن ڪري "چهرين چوياري" چون ٿا. ان وقت عمرڪوٽ تي جوڌپور جي مهاراجا جو قبضو هو.

سنه ١٧٨٦ع ۾، مير سهراب خان جو پٽ مير غلام محمد خان ٣٠٠ ماڻهن سان ٿر ڏي شڪار لاءِ روانو ٿيو. راٺوڙن اڳرائي ڪري ٻن هزار ماڻهن سان مٿس حملو ڪيو. انهيءَ لڙائيءَ ۾ مير صاحب ۽ سندس گهڻا ماڻهو مارجي ويا. انهيءَ تي مير سهراب خان پاڻ، ۽ مير فتح علي خان جي مدد سان، عمرڪوٽ تي ڪاهي آيو ۽ سندس لشڪر عمرڪوٽ شهر ۽ ٻر ڳڻي ۾ ڦرلٽ ڪئي. ڪجهه عرصي بعد، جوڌپور جي مهاراجا ۽ سنڌ جي ٽالپرن (مير فتح علي خان) جي وچ ۾ هيٺيون عهدنامو ٿيو.

١— ميرن جي ڪنهن بہ دشمن کي جوڌپور جو مهاراجا پناهہ نہ ڏيندو، ۽ مهاراجا جي دشمن کي مير پناهہ نہ ڏيندا.

٢— جڏهين جڏهين ميرن کي مهاراجا جي لشڪر جي

Marfat.com

ضروورت ٿيندي، تڏهين مهاراجا کين اهڙي مدد ڏيندو. مگر ان لشڪر جو خرچ جوڌپور کان رواني ٿيڻ جي تاريخ کان وٺي مير ڀريندا؛ اهڙيءَ طرح جڏهين مهاراجا کي ميرن جي لشڪر جي مدد گهربل ٿيندي، تڏهين مير کيس گهربل مدد ڏيندا، ۽ لشڪر جو خرچ حيدرآباد کان رواني ٿيڻ جي تاريخ کان مهاراجا ڀريندو.

۳- اسين انجام ٿا ڪريون ته اسان جو عمرڪوٽ ۽ ان سان لاڳو ڳوٺن تي جو حق آهي، تنهن تان دست بردار ٿيون ٿا؛ ۽ مهاراجا انجام ٿو ڪري ته سنڌ جي راڄ تي ڪاهه نه ڪندو. ميان عبدالنبي ڪلهوڙي سان مهاراجا اهو سلوڪ ڪندو، جيڪو سنڌس وڪيل آنند مل ۽ خانداس جو ڀاڻ ۾ فيصل ٿيل آهي.

۴- جڏهين جڏهين ميرن کي ماروا ڙ ۾ وهڻ جي ضروورت ٿيندي، تڏهين مهاراجا کين سندن مرضيءَ موجب پسند ڪيل هنڌ تي وهڻ ڏيندو.

۵- ڌڻيءَ جي مهرباني سان جوڌپور ۽ حيدرآباد، سچي دل سان دوست ٿيا آهن، ۽ آئيندي به اهڙيءَ طرح سان رهندا؛ انهيءَ ۾ هڪ وار جو به تفاوت نه ٿيندو.

اهو عهدنامون سنه ۱۸۱۳ع تائين قائم رهيو.

باقي ٿر ۾ سوڍا وري به خود مختيار ٿي رهڻ لڳا، ۽ جيڪو ڏن ڪلهوڙن کي ڏيندا هئا، سو ميرن کي ڏيڻ بند ڪيائون. مير فتح علي خان ڏنو ته سختيءَ کان سواءِ سنوت ڏيڻ وارا ڪونه آهن، تنهنڪري هن ڀريائين سوڍن تي حشمت ڄمائڻ، ۽ ساڳئي وقت پنهنجي بچاءَ لاءِ، ٿر ۾ جدا جدا هنڌن تي قلعا ٺهرائڻ شروع ڪيا: ڀريائين مٺيءَ وارو قلعو ۱۷۸۹ع ۾ ٺهيو. ان بعد وري ٽورا سال پوءِ ۱۷۹۵ع ۾ اسلامڪوٽ وارو قلعو ٺهيو؛ پوءِ ڇيلهار جو قلعو، ۽ سال ۱۸۰۰ع ۾ سينگاري

Marfat.com

۽ ڪنڌي جا قلعا ٺهيا. اهڙيءَ طرح ٿر ۾ جدا جدا هنڌن تي قلعا ٺهرائي، سوڍن کي ڇپائين ته هاڻي اسان جي حڪومت آهي، ۽ ڪاڻن ڍلون وصول ڪرڻ لڳو. اڳتي، پارڪر ڏي اچا ڪونه وڌيا هئا، اوڏاهن سوڍا خود مختيار هئا، مٿي ۽ ان جي پسگردائيءَ وارن سوڍن آڻ مڃي، پنهنجيءَ پيدائش جون ٻه ٽيون ڍل ۾ ڏيندا هئا، ۽ ٽي ٽيون پاڻ کڻندا هئا. مير اچا ڏيپلي ڏي ٻه ڪونه وڌيا هئا، تنهنڪري فقط سامروٽي ۽ پارڪر وارا خودمختيار هئا. هيءُ مير سنه ۱۸۰۲ع ۾ وفات ڪري ويو. ان بعد مير غلام علي خان پڳدار ٿيو، جنهن جي ڏينهن ۾ ڪا خاص ڳالهه ڪانه ٿي. ان کان پوءِ مير ڪرم علي خان، سنه ۱۸۱۲ع ۾ گاديءَ تي ويٺو.

مير ڪرم علي خان (۱۸۱۲-۱۸۲۸ع) جو عمرڪوٽ تي قبضو.

هي هڪ چڱو ۽ نيڪ حاڪم هو. هن پنهنجي حڪومت وڌائي ۽ اُلي چڱيءَ طرح صلح سانت رکيو. هن پنهنجي وقت ۾ عمرڪوٽ هٿ ڪيو.

مير ڪرم علي خان، جوڌپور جي مهاراجا سان ٿيل عهدنامي موجب، ۱۸۱۳ع تائين سانت رهيو. انهيءَ سال مارواڙ ۾ ڏڪار پيو ۽ راڄ ۾ گوڙ ٿيو. جوڌپور طرفان عمرڪوٽ ڏانهن موڪليل صوبيدار کي، مارواڙ (جوڌپور) مان وقت سر پنهنجي مدد ڪانه ملي، باروت به کپي ويو هو، تنهنڪري لشڪر به گهٽجي ويو هو- اها خبر ميرن کي پهچي پئي.

مير سهراب خان جو پاٽ مير غلام محمد خان اڳي عمرڪوٽ ۾ قتل ٿيو هو، تنهنڪري هن کي انهيءَ وقت کان وٺي پاٽ جي ويَر وٺڻ ۽ عمرڪوٽ هٿ ڪرڻ جي گهُرج هئي، جنهنڪري

مير ڪرم علي خان کي درخواست ڪيائين، جا هن قبول ڪئي. راجپوتن جي ڪمزوريءَ جو به پتو هوس. تنهنڪري مير ڪرم علي خان وڏو لشڪر نواب ولي محمد خان ۽ طاهر خدمتگار جي هٿ هيٺ، عمرڪوٽ تي چاڙهي موڪليو. هوڏانهن مير سهراب خان به پنهنجو لشڪر سيد گولي شاه جي سرڪردگيءَ هيٺ چاڙهي موڪليو. جوڌپور جي راجا، مير خان روهيلي کي روهيلن ۽ راجپوتن جو لشڪر ڏيئي عمرڪوٽ ڏي ڏي موڪليو، پر مير ڪرم علي خان هڪ لنبو پارسي نظم ۾ خط لکي ميرخان ڏي موڪليو - جنهن ۾ شرمايائينس ته، 'تون مسلمان ٿي ڪري، راجا جي طرفان، اسان مسلمانن سان ڪيئن ٿو جنگ ڪرين.'

انهيءَ خط ميرخان تي ايترو اثر ڪيو، جو عمرڪوٽ تي ڪاهڻ کان راجا کي جواب ڏنائين، ۽ مسلمانن سان وڙهڻ بدران، سپه سالاريءَ تان دستبردار ٿيڻ لاءِ تيار ٿيو. تنهنڪري راجا ٻين راجپوت سپه سالارن جي هٿ هيٺ لشڪر موڪليو، جي اڳ ۾ ئي اچي عمرڪوٽ جي قلعي ۾ ويهي رهيا. ميرن جي لشڪر اچي قلعي کي گهيرو ڪيو. نواب ۽ طاهر، قلعي کي سرنگهه هڻائي ان ۾ باروت سازايو، جنهنڪري قلعي جي پٽ ڪري پيئي. پوءِ ته ميرن جو لشڪر اندر ڪاهي پيو. راجپوتن جي لشڪر مان ڪيترا ماريا، ڪي گرفتار ٿيا ۽ ڪي ڀڄي ويا. عمرڪوٽ جو قلعو ميرن فتح ڪيو، جو پوءِ سنڌ هٿ ۾ رهندو آيو (١). اهو واقعو سنه ١٨١٣ع ۾ ٿيو.

سنه ١٨١٤ع ۾ مير ڪرم علي خان نئين ڪوٽ ۾ قلعو ٺهرايو، جو سالم حالت ۾ اڃا تائين بيٺو آهي. مير ڪرم علي خان سيني قلعن ۾ مضبوط انتظام ڪري، ڏيپلي، سامروٽي ۽ پارڪر

(١) "سنڌ جو شاهنامو"، صفحو ٩٠.

Marfat.com

جي سوڍن کي به تابعي ڪري ڍل وصول ڪئي، جا پوءِ هو سال به سال ڏيندا رهيا.

ميرن جي انگريزن جي برخلاف ڪڇ جي راءِ سان عهدنامي جي ڪوشش:

ميرن پنهنجو ايلچي ڪڇ جي راءِ ڀارمل ٻئي (سنبت ١٨٧٠-١٨٧٥ = ١٨١٤-١٨١٩ع) وٽ موڪلي، انگريزن جي برخلاف عهدنامو ڪرڻ ٿي چاهيو. اها خبر ڪئپٽن ميڪمرڊو کي پهچي ويئي، جنهن ڪڇ دربار سان دوستي ڳنڍڻ لاءِ منظوري گهري، ۽ ڪڇ واج کي هر سال جيڪي ٻه لک رپيا ڏيڻا پوندا هئا، سي معاف ڪيا، ۽ نقصان جي ويهه لک رپين مان، ٨،١٣،٨٢٦ رپيا موڪلڻ جي تاريخ، ١٨- جون ١٨٢٦ع جي ڏينهن منظوري گهري، جا کيس ملي، ۽ هن اها حقيقت مهاراجا کي ٻڌائي- سرڪار ۽ دربار جي وچ ۾ پڪي دوستي ٿي.

سنڌ جي ميرن سان دوستي نه رکڻ لاءِ، مهاراجا کي، ڪيپٽن "ميڪمرڊو" ۽ "ڪيساباٻا" سمجهايو، تنهنڪري ڪڇ راڄ جو انگريزن جي برخلاف ميرن سان عهدنامو نه ٿيو. ميرن کي انهيءَ ڳالهه تي خار لڳا ۽ ڪڇ ملڪ تي ڪاهه ڪرڻ جا وجهه ڳولڻ لڳا.

ميرن جي ڪڇ تي ڪاهه جي رٿ، ١٨١٦ع:

اوچتو ڏڪر ڏيئي ڪري ڪڇ جي قلعن کي نقصان پهتو هو، تنهنڪري ميرن ڪڇ تي چڙهائي ڪرڻ جو اهو موقعو سٺو سمجهيو. ڪڇ ۾ پنهنجي ايلچيءَ معرفت "ريزيڊنسي ڪائونسل" کي چوايائون ته "راءِ ڀارمل کي ضرورت وقت مدد ڏينداسون، ۽ ان جي عيوض لکپت جي قلعي ڏيڻ جو اڳ ڏنل اقرار پورو نه ڪيو، ته ڪڇ ۽ سنڌ جو ٿيل عهدنامو رد ڪيو ويندو."

Marfat.com

”ريزيڊنسي ڪائونسل“ ان ڳالهہ تي ڪو ڌيان ڪونہ ڏنو، ۽ اڻاو سنڌ جا ڌاڙيل ڪڇ ۾ ڌاڙا هڻندا هئا، تن جي روڪڻ لاءِ ميرن ڪي لکيائون. تڏهين ڌاڙن بند ڪرائڻ لاءِ ميرن هڪ بلوچي لشڪر موڪليو: اندروني مطلب ڪڇ تي ڪاهڻ جو بہ هون، پر ڪڇ ۾ ڪمپني سرڪار جي لڙائيءَ جي تيارين جو ٻڌي، اهو خيال لاهي ڇڏيائون؛ لشڪر ٻارڪر ۾ اچي سردارن کان وڏا ڏنڊ وٺي موٽي سنڌ ويو. پر ڌاڙا ۽ ڦرلٽ تہ ٻاڻ وڌي ويئي، تنهنڪري وري ريزيڊنسي ڪائونسل پيو پيرو تاڪيد ڀتر موڪليو. ان ڪري، ميرن وري ڌاڙا ۽ ڦرلٽ بند ڪرائڻ لاءِ لشڪر موڪليو، جو ويرا واهہ جي ڌاڙيلن کي نابود ڪري، ننگر ٻارڪر وارن کان هزار رپيا ڏنڊ وٺي موٽي سنڌ ويو — پر ڦرمار تہ بہ بند نہ ٿي. سنڌ جي لشڪر جي وڃڻ بعد هڪ مهنو پوءِ، ڊسمبر ١٨١٦ع ۾ ٢٥٠ کوسا، ڪڇ جي ڀاڳي ”ٻني“ مان ٤٠٠ ڍور ڪاهي وياءِ اهي موٽائي آڻڻ لاءِ ٻني جا ڪيترا نوجوان هٿيان پيا، ۽ رڻ جي ڪنڌيءَ تي اچي دوبدو ٿيا. سخت ويڙهہ ٿي، جنهن ۾ ٻنهي ڌرين جا ڪيترا ماڻهو مئا — آخر هو ڍور موٽائي وٺي ويا (١).

جوڌپور جي راجا جي عمرڪوٽ تي ڪاهہ،

١٨١٧ع: سنہ ١٨١٥ع ۾، جڏهين انگريز سرڪار ۽ جوڌپور جي مهاراجا جي وچ ۾ عهدنامي لاءِ لکپڙهہ هلندڙ هئي، تڏهين جوڌپور جي مهاراجا، انگريز سرڪار کان پڇيو تہ ”اسان جي نوڪرن جي بيپرواهي، کان عمرڪوٽ جو قلعو، سنہ ١٨١٣ع ۾ ٽالپرن جي هٿ اچي ويو آهي؛ انهيءَ ڪري، جيڪڏهين اسين عمرڪوٽ تي ڪاهہ ڪريون تہ انگريز سرڪار کي ڪو اعتراض تہ ڪونهي؟“

---

(١) ”ڪڇ جو گجراتي اتهاس“، صفحو ١٤٧-١٤٨.

ان جو لکيل جواب، انگريز سرڪار پنهنجي پولٽيڪل يجنٽ جي معرفت ڏنو ته ”جيڪڏهين صلح سان عمرڪوٽ تي قبضو نه ڪري سگهو، ته پلي لشڪر سان چڙهائي ڪريو، اسان کي ڪو اعتراض ڪونهي.“

اهو جواب ملڻ تي، اپريل ۱۸۱۷ع ۾، جوڌپور مان هڪ فوج ڪيجڙلا جي ڀاٽي ٺاڪر جي مهنداريءَ ۽ لوڌا ريڌمل اوسواڙ ۽ اپيمل سان گڏ، عمرڪوٽ ڏي موڪلي وئي. اها فوج جڏهين مارواڙ رياست جي ”شو“ پرڳڻي جي ڳوٺ ”ڦلسوند“ وٽ پهتي، تڏهين منجهس بيماري اچي پئي، جنهنڪري گهڻا ماڻهو مري ويا؛ ۽ ساڳئي وقت جوڌپور مان هڪ خبر پهتي، ته جوڌپور جي مهاراجا مانسنگ، پنهنجن سردارن جي بغاوت سبب، پنهنجي مرضيءَ سان، واڳ - گادي تان هٿ ڪنيو آهي. انهن پنهي ڪارڻن ڪري، فوج اتان ئي موٽي جوڌپور وئي (۱). ان بعد جوڌپور ۾ گهرو تڪرار هئڻ ۽ مالي حالت ٺيڪ نه هئڻ سبب، عمرڪوٽ تي وري چڙهائي ڪرڻ ۾ ڪانه آئي.

پارڪر جا ڌاڙيل، ۱۸۱۸ع : سنبت ۱۸۷۲ع (۱۸۱۵) ۾ ”واڳڙ“ ۾ بي بندوبستي ٿي پيئي، تڏهين ڪيترا گراسيا، ملڪ ڇڏي رڻ جي ڪناري وڃرا واهه ۽ پارڪر پٽي آيا. ڪلهوڙن جي ظلم کان پٽي آيل ۴-۵ سو ڪوسا، جي هتي اچي رهيا هئا، سي به ساڻن شامل ٿيا، ۽ پارڪر جي سوڍا راجپوت ”پونجي“ کي سردار بڻائي گجرات، ڪاٺياواڙ ۽ ڪچ ۾ زبردست ڌاڙا هڻيائون. ڪمپني سرڪار ڪچ جي راءِ ”ڏيسرجي ٻئي“ کي وقت به وقت چوندي رهي ته انهن گراسين کي گهرائي جاگيرون ڏئي، پر راءِ اها صلاح پسند نه ڪئي،

(۱) ”امرڪوٽ اتهاس“، صفحو ۷۰-۷۱.

Marfat.com

ٿنهنڪري اهي خوفناڪ ڌاڙيل ٿي پيا هئا، جن ملڪ ۾ وڏي ڀاري ڏنو. آخر هنن ڌاڙيلن کي دوست بنائي هميشه لاءِ ڌاڙا بند ڪرڻ لاءِ ڪمپني سرڪار 'واج ڪاروباري منڊل' سان صلاح ڪئي ته ڪوبه انهن ڌاڙيلن کي پناهه نه ڏئي. ان شرط تي انهن کي ٻيءَ ڏاڍي جون جاگيرون ۱۵- اپريل ۱۸۱۹ع جي موٽائي ڏنيون ويون، ته انهن مان ڪوبه چور يا ڌاڙيلن کي وهڻ نه ڏيندو. ڌاڙيلا جهلي ڏين، ۽ ڦريل مال جي قيمت پري ڏين، هرويرو ڪو ڏاڍائي ڪري ته واءَ کي خبر ڏين، لڙائيءَ وقت وفاداري ڏيکارڻ، ڪڇ واج کي مدد ڏين، جاگيرن جو مقرر لوازمو واءَ کي ڏين- اهو لکيت ۾ لکائي ورتو ويو. ٿنهن هوندي به مئي ۱۸۱۹ع ۾، ۸۰۰ چڙهن گهوڙن ۽ اٺن تي سوار ٿي، واڳڙ ۾ "پچائو" شهر تي حملو ڪيو. قلعي جي توبن هنن کي هٽائي ڇڏيو، ته به ۲۰۰ ڍور ڪاهي ويا، ۽ "وونڊ" مان چاليهه هزار روپين جو مال ۽ ۵۰۰ ڍور ڪاهي ويا.

ڪڇ جي واءِ سنڌ جي ميرن کي بار بار لکيو، ته به ڦرماڙ بند نه ٿي. جنهنڪري ۱۸۲۰ع جي شروعات ۾ ڪڇ واج طرفان هڪ وڏو لشڪر تيار ٿيو، ۽ هڪ سنڌي ٽالي تي ڌاڙيلن جي ٽولي سمجهي حملو ڪيو. ٿنهنڪري ميرن ڪاوڙجي هڪ الهندي ڪان لکپت طرف ۽ الر ڪان ڪاوڙا طرف، ۽ هڪ اوير مان پارڪر طرف لشڪر موڪليا- ٿنهن مان هڪ ته ڪڇ جي ڳوٺ تي ڪاهي ڦرماڙ به ڪئي- انهيءَ ڳالهه جي خبر پوڻ شرط ڪڇ جي واءِ، وڏو لشڪر موڪلي ان کي ترت بند ڪيو.

۲۸- اپريل ۱۸۲۰ع جي ڪئپٽن ميڪمرڊو مري ويو. ان جي جاءِ تي انچارج جي. جي. ولسن آيو، ٿنهن به مهنا ريزيڊنٽ تي ڪم ڪيو. پوءِ هينري پاٽر آيو، تڏهين ۸-

Marfat.com

نومبر ١٨٢٠ع جي سنڌ جي ميرن، پنهنجي بمبئي ڪائي جي ايلچيءَ معرفت، ڪمپني سرڪار سان صلح جو عهدنامو ڪيو. جنهن ۾ ڪوسن ۽ ٻين ڏاڙيلن کي قابو ڪرڻ جو قول ڪيو. مگر ڏاڙن بند ڪرائڻ جي بهاني سان ڪمپني سرڪار، پوني سان ٨٠٠ گهوڙي سوارن جو دستو گهرائي، ڪڇ جي لودرائي سرحد تي ضابطو رکيو.

سنبت ١٨٧٩=١٨٢٢ع ۾ برسات ڪونه پيئي. تنهنڪري ڪڇ ۾ سخت ڏڪار پيو. هزارين ماڻهو ۽ ڍور مري ويا، ۽ ڪيترا گهوڙا پڙپانگ تي ويا. انڪل پنجين پتيءَ جيترا ماڻهو ملڪ ڇڏي ويا. وري ٻن سالن بعد ٻي مصيبت آئي: ڪمپني سرڪار جو اينجنٽ ميرن وٽ حيدرآباد ۾ رهندو هو. هن کان ڪوبہ احوال نہ اچڻ ڪري، هن جي جاچ ڪندي، سرڪار کي خبر ملي تہ سنڌ جا مير، ڪڇ تي چڙهائي ڪرائڻ لاءِ، ڏاڙيلن کي پڙڪائي ۽ مدد ڪري رهيا آهن. پارڪر جي ڏاڙيلن کي پڪڙڻ لاءِ واگڙ ۾ هڪ ننڍو لشڪر جو دفعو رهندو هو. ان جو وڏو حصو ڀُڄ ويل هو، تنهنڪري هاڻي قرمار ڪرڻ جو موقعو سمجهي، ٣ هزار ڏاڙيلن جي ٽولي پارڪر مان نڪتي، ۽ ڪڇ جيتڻ جي ارادي سان، ڀڄ کان ١٨ ڪوهہ پري، هباءَ جبل (جو ڪڇ لاءِ قدرتي بچاءَ جو قلعو آهي) وٽ پهتا. هتي مياڻا، ڪولهي ۽ ٻيا ڪڇ جا ڏڪار جا ماريل ماڻهو ۽ مکيہ سنڌي هئا. انهن جو سردار ڪڇ جو مشهور ڏاڙيل تارلوٽائي هو، تنهن سان مليا، ٨٠٠ ماڻهن کي انجار لٽڻ لاءِ موڪليائون. ان جي بچاءَ لاءِ ڀڄ کان لشڪر آيو. دوبدو لڙائي لڳي - نيٺ ڏاڙيلن جا سردار مارجي ويا، ۽ ٻيا ڀڄي ويا (١).

---

(١) "ڪڇ جو گجراتي اتهاس"، صفحو ١٤٥- ١٤٨- ١٤٩- ١٥٠

مير ڪرم علي خان ١٨٢٨ع ۾ فوت ٿيو. ۽ سندس ننڍو ڀاءُ مير مراد علي خان رئيس ۽ پڳدار ٿيو.

مير مراد علي خان (١٨٢٨—١٨٣٣ع)

ملڪ ۾ بي بندوبستيءَ جو وجهه وٺي، پارڪر جا سوڍا، ميرن کي ڍل ڏيڻ کان نٽائڻ لڳا. تنهنڪري ميرن ١٨٣٠ع ۾ ڏيپلي ۽ پارڪر طرف ڍلن اوڳاڙڻ لاءِ پنهنجا عملدار موڪليا. اهي جڏهن اتي پهتا، تڏهن سيني سوڍن ٻڌي ڪري ڍل کان جواب ڏنو ۽ ننگرپارڪر، ويراواهه، آڏيگام ۽ ٻين ڳوٺن جا سوڍا اچي ڳوٺ ڀهراڻي ۾ گڏ ٿيا، جتي ميرن جا عملدار منزل انداز هئا. عملدارن ڀانيو ته دڙڪو داٻ ڏيئي، سوڍن کي سمجهائبو، مگر سوڍن مٿن حملو ڪيو ۽ ڪين اتي قتل ڪري ڇڏيائون. سنڌ جي ميرن جي هيئن سوڍن بي عزتي ڪئي، ۽ سندن عملدار کي ماري وڌائون. اها خبر ٻڌي ميرن يڪدم پنهنجو لشڪر حيدرآباد مان چاڙهي موڪليو. جنهن اچڻ سان سوڍن تي ڪڙڪا وڌا ۽ ڪيترا سوڍا ماريائون: مشهور ”پونجو“ سوڍو به وڙهندي مارجي ويو. ٻه راڻا ۽ ٻيا ٿورا ماڻهو قيد ڪري وٺي ويا. ننگرپارڪر جو گادي نشين راڻو صغير هو، تنهنڪري اتي جي ڪاروبار هلائيندڙ سوڍي کي گرفتار ڪري، سنڌ ڏي وٺي ويا، ۽ مکيه راڻن کان ڏنڊ وٺي هنن کي ڇڏي ڏنائون.

ڪئپٽن ريڪس جي لکڻ موجب: پارڪر جي راڻي کي ڏهه هزار ڪوريون يعني ٢٦٣٨-٨-٤ رپيا، ۽ ويراواهه جي راڻي کي ١٢ هزار ڪوريون يعني ٣١٦٦-٣-٧ رپيا، ڏنڊ وڌائون- ويراواهه جي راڻي جو ڀاءُ، حيدرآباد جي جيل ۾ مري ويو- ڳوٺ ڀهراڻو جتي ميرن جو عملدار ماريو ويو هو، اتي جي راڻي کي ڏهه هزار رپيا ڏنڊ وڌائون، ڦيٽا پور

Marfat.com

جي ٺڪر تي ۷۰۰ رپيا ڏنڊ وڌائون، آڏيگام جو سوڍو کيمجي، جو پڻ خون ڪرڻ ۾ شامل هو، تنهن کي ۱۵۰۰ ڪوريون ڏنڊ وڌائون - اهي سيئي سوڍا، ٻي مهنا قيد ۾ هئا ۽ ڏنڊ ڏيڻ کان پوءِ ڇٽا. انهيءَ معاملي کان پوءِ ميرن کي زمين جي پيدائش جي پنجين پتي ڊل طور ملندي هئي. ٿر ۾ سوڍن "ٺول" يعني ڪسٽم ڊيوٽي به اُگاڙڻ شروع ڪئي هئي، ان جو اڌ ميرن کي ڏيندا هئا (۱).

انگريزن جي پارڪر تي ڪاهه، ۱۸۳۲ع:

ڪوسا، ڪلهوڙن جي وقت ۾ پارڪر ۾ اچي رهيا، ۽ ڪيترا اڳتي مارواڙ تائين به ويا هئا. هنن جو ڌنڌو هوندو هو مال چارڻ، پر ڪڏهين ڪڏهين ڦرمار ڪري ڌاڙا به هڻندا هئا، هاڻي سوڍا به انهن سان شامل ٿيا- پر ايترو ڪيائون جو ٿر جي ماڻهن کي ڪونه ستايائون، باقي ڪڇ پيچ ۽ گجرات طرف وڻ ٻاري ڏنائون. انگريزن يڪدم ميرن کي لکيو ته ٿر جي ڌاڙيلن تي ضابطو رکو: پر اهي ميرن جي هٿ اچڻ جا نه هئا. تنهنڪري انگريزن، ڌاڙيلن کي پڪڙڻ ۽ واٽن کي ڏٻائڻ لاءِ، ۱- نومبر ۱۸۳۲ع تي ننگر پارڪر ۾ لشڪر چاڙهي موڪليو. ان وقت ننگر پارڪر جي گاديءَ تي سوڍو "ڄڳوجي" هو. جنهن لاءِ چوڻ ۾ ٿي آيو ته هو ڌاڙيلن سان ملتي هو. انگريزن جي اچڻ جو ٻڌي واٽو "ڄڳوجي" ڀڄي ويو (۲).

مسٽر انڪن جي لکڻ موجب، پارڪر جو واٽو وتن‌سنگ هو، جنهن کي ۱۸۳۲ع ۾ پوڏيسر جي "ڄڳوجي" سوڍي ماريو، پر هن جي گاديءَ تي مير صاحبن جي حڪم موجب "ڄڳوجي" نه، پر "ڪرن جي" سوڍو وهاريو ويو. جو ريڪس

(۱) "سوڍن جي صاحبي"، صفحو ۳۲-۳۳؛ ۽ ڪئپٽن ربڪس جو "حالات ٿر ۽ پارڪر"، صفحو ۱۲-۱۳-۱۴.

(۲) "سوڍن جي صاحبي"، صفحو ۲۴.

Marfat.com

صاحب جي خيال موجب مقتول واڻي جو سوٽ هو: پر ڪرنل ايونس جي خيال موجب، هي هڪڙي واڻپور جي غريب مزور جو پٽ هو. جنهن کي واڻي جي بيوه، گود جو پٽ ڪيو هو، جڏهين هو اڃا فقط ٽن سالن جو هو (١).

ويراواهه جو واڻو، ۽ ڳوٽ ڀراڻي جو ٺڪر، انگريزن جي پيش پيا. ميرن جي حڪومت هني، ٺهنڪري انگريزن بي ڪا دست‌اندازي ملڪي ڳالهين ۾ ڪانه ڪئي. باقي واڻي جڳوجيي جي پڇي وچ ڪري، ڪئپٽن، وابرنس ايترو ڪيو، جو واڻي جي هڪ ويجهي عزيز ”ڪرن جي“ کي پارڪر جو واڻو مقرر ڪري، هن کي پارت ڪيائين ته ڏاڙيلن تي چڱي نظر وکج، جيئن وري هو ڦرمار نه ڪن.

واڻو جڳوجي، جو انگريزي لشڪر جي اچڻ جو ٻڌي پڇي ويو هو، سو نيٺ ميرن جي، هٿ آيو. جن گرفتار ڪري انگريزن وٽ موڪليس. انگريزن هن کي ڪجهه وقت ڪڇ ۾ قيد وکيو، پر پوءِ ڇڏي ڏنائونس، ۽ پوڏيسر جي شهر جو واڻو مقرر ڪيائونس، جتي جي ڀل جو حصو ملندو هوس. هن واڻي آگسٽ ١٨٥٢ع ۾ وفات ڪئي. مير مراد علي خان سنه ١٨٣٣ع ۾ مري ويو.

سنه ١٨٣٣غ کان ١٨٤٣ع تائين، ڏهن سالن ۾، ڪا اهڙي خاص ڳالهه ڪانه ٿي. انهيءَ عرصي ۾ ميرن جو ظابطو ٿر تي رهيو، ۽ ڀلن اڳاڙن لاءِ ميرن جا عملدار ايندا هئا، ۽ سندن پاران ڪاردار، ٿر ۾ جتي سندن قلعا هئا، اتي وهندا هئا.

ٿر ۾ ميرن جا قلعا

ٿر ۾ ميرن جي حڪومت ٿي، ٻر سوڍن کين سنوت

(١) ”هسٽري آف انٿلينهشن“، مسٽر انٽڪن: واليوم ٻهريون.

Marfat.com

نٿي ڏني ۽ جنهنڪري مير فتح علي خان، سوڍن تي عمل ڄمائڻ لاءِ، قلعا ٺهرائڻ شروع ڪيا: پهريائين مٺيءَ وارو قلعو ١٧٨٥ع ۾ ٺهيو، جو هاڻي ڊهي ويو آهي، ۽ انهيءَ هنڌ هاڻي مسافرخانو ۽ اسپتال جي جاءِ آهي. ٻيوءِ شهر جي الهندي طرف، پٽ جي چوٽيءَ تي هڪ ننڍو قلعو سنه ١٧٨٩ع (١) ۾ مورچي طور ٺاهيو ويو، جو سنه ١٨٤٤ع ۾ ڌرتي ڌٻڻ سبب ڊهي ويو- منجهس گوبريو نالي هڪ مالهي، جو ميرن جو پاڻي ڀريندو هو، ۽ ٻيا ڪيترا ماڻهو پڻ دٻجي مري ويا. انهن قلعن ٺهڻ بعد ميرن شهر جو نالو "فتح ڳڙهه" رکيو، مگر پوءِ ساڳيو "مٺي" سڏجڻ ۾ آيو.

١٧٩٥ع ۾ اسلام ڳڙهه جو قلعو ٺهيو، جنهن تان ڳوٺ تي به نالو پيو، ۽ هاڻي اسلامڪوٽ سڏجي ٿو. انهيءَ قلعي جون پٽيون ٣٠ فوٽ اوچيون، ۽ ٧٠ چورس وال ڦيڪڙ هئي. چئني ڪنڊن تي برج، ۽ اڀرندي پاسي دروازو هو، جنهن تي برج ٺهيل هو (٢). اهو قلعو هاڻي ڊهي ويو آهي. هن وقت انهيءَ ڊٺل قلعي تي اسڪول ٺهيل آهي. سال ١٨٠٠ع ۾ ڇيلهار، سينگاري ۽ ڪڏي جا قلعا ٺهيا، جي هاڻي سڀ ڊهي ويا آهن. ڇيلهار کي اڳي "علي ڳڙهه" چوندا هئا، ۽ هتي نائب ڪاردار رهندو هو. ڇيلهار ۽ ڪڏي جي قلعن اندر پاڻي پيئڻ لاءِ کوهه هئا، جي اڄ تائين سلامت آهن. انهن سڀني قلعن جي بناوت ساڳئي نموني جي هئي: سڀني پڪين سرن جا ۽ ٻاهريون پاسو چن ۽ گاري سان لتل هون: هر هڪ قلعي جي اڏاوت تي انڪل اڌ لک کن رپيا خرچ ٿيل ڄيو وڃي ٿو.

---

(١) ڪئپٽن ريڪس، "حالات ٿر ۽ پارڪر"، صفحي ١١٢ ۾ سال "١٧٩١ع" لکي ٿو.

(٢) "گزيٽيئر آف دي ڪنٽريز، انجيسنٽ ٽو انڊيا آن نارٿ ويسٽ انڪلوڊين سنڌ"، مسٽر ايڊورڊ ٿارنٽن، ١٨٤٤ع.

Marfat.com

نئين ڪوٽ جو قلعو وري مير ڪرم علي خان سال ۱۸۱۳ع ۾ ٺهرايو، هن جي ڊيگهه ۲۴۰ فوٽ، ۽ ويڪر ۲۰۰ فوٽ هئي. اهو سيني قلعن کان وڏو آهي. پٿيون اجا بيٺيون آهن. انهن قلعن ۾ ساڳئي قسم جي سير ڪم آندل آهي، جا هاٽوڪي چالو ڪشتي وار سر (۱۲x۶x۳ انچ) کان ڊيگهه ويڪر ۽ تولهه ۾ گهٽ آهي.

انهن قلعن ۾ ميرن جا عملدار ڪجهه سپاهين سان رهندا هئا، ونن باروت وغيره به رهندو هو. چيلهار واري قلعي ۾ توبون به رهنديون هيون، جن مان ڪيتريون اڄ ڏينهن تائين (۱۹۵۳ء)، چيلهار جي ڳوٺ ۾، قلعي جي پرسان ڪوهن تي پيون آهن. ۽ پيا گول لوهه جا گولا - اندران پورا، هڪ پاسي ننگ ڪيل، تور اٽڪل ۳۰ سير کن - به قلعي مان لڌا ويا آهن، جي اڃا ڳوٺ ۾ آهن؛ ڪيترا جوان هن وقت ڪسرت لاءِ استعمال ڪندا آهن.

اهي قلعا هاڻي ڊهي ويا آهن، ۽ انهن جون سرون شهر جي ماڻهن ڪڍي وڃي پنهنجيون جايون جوڙايون آهن؛ پر پوءِ ڪٿي تان انگريز سرڪار بندش وڌي، جنهنڪري هاڻي ڪوبه ماڻهو سرڪار جي منظوري کان سواءِ ڪڍي نٿو سگهي.

ميرن جو ريونيو سرشتو

ٿر ۾، ڪيترين صديون، سوڍا، مڪاني حاڪم يا زمين جا مالڪ هئا. خانه بدوش پيل ۽ ڪي مسلمان به ملڪ ۾ رهندا هئا. واپاري طبقي جا ماڻهو به، زماني جي حالتن مطابق پيا ايندا هئا. بعد ۾ نهڙيا، وهما ۽ کوسا به سنڌ مان لڏي اچي ويٺا. ڪيترن سالن تائين، مڪاني سردارن ۽ قبيلن جا چڱا مڙس، گهڻو ڪري خود مختار رهندا هئا. وقت گذرندو ويو، تيئن ٽالپر گهراڻي جو پايو سنڌ ۾ پختو ٿيندو ويو. نيٺ حڪومت قائم ڪري ورتائون ۽ سوڃاري فوج پنهنجي سيڪي

Marfat.com

قائم ڪرڻ لاءِ ٿر ۾ موڪليائون. پنهنجي طاقت محڪم ڪرڻ لاءِ هنن ٿر ۾ مختلف جاين تي قلعا ٺهرايا، ۽ ڀوءِ ريونيو آفيسر يعني ڪاردار مقرر ڪيا، جي ڍل اگهارينڊڙ هئا. ٽالپرن پنهنجي طاقت قائم ڪرڻ کان پوءِ مڪاني سردارن کي زير ڪري، کين ٽورو حصو ڍل جو ڏيئي، باقي پنهنجو قبضو ڪيائون.

سنڌ جا مير زمين جي پيدائش جو ۾ ڀاڱي پنج حصو وٺندا هئا، ۽ مڪاني سردارن کي چار آنا ڀنيءَ ڀويان ڏيندا هئا. ۾ ٻارڪر ۾ ائين ڪونه هو: اتي جي ڪوسن ۽ ويراواهه جي ٺڪرن وٽ ڀڃي جو رواج ڪونه هو، تاهم ميرن جي لشڪر اچڻ سبب هو کين پنهنجو حاڪم تسليم ڪندا هئا، ۽ ڪڏهين ڪڏهين ۾ وارين حڪومتن، ۽ نئين تائين ڦرمار ڪرڻ جون جهونيون ڪارگذاريون چالو رکندا هئا.

ٿر جي سوڍن مان، جي ٽالپر حڪومت سان وفادار رهيا، تن جي چارج ۾ ننون ڪوٽ، مٺي ۽ اسلام ڪوٽ جا قلعا رهندا هئا. هر هڪ قلعي ۾ هڪ قلعيدار ۽ ۱۲ سپاهي رهندا هئا (۱).

سنه ۳۱-۱۸۳۲ع ۾ ڏيپلي جي ٺڪرن کي ساليانو پينشن مقرر ٿي ملي. ڏيپلي ۽ ٻاهاري جا ماڻهو پيدائش جو ٽيون حصو ڏيندا هئا.

ٻاڪاسر جو چوهاڻ ٺڪر، ساليانو هڪ پٽلو آٽ ڍل جي عيوض ڏيندو هو. ڀنيءَ جي پيدائش جي ڪٽ ڪري پوءِ ڍل ورتي ويندي هئي، جا ڪٽ ميرن جو ريونيو آفيسر (ڪاردار)، اڪيلو يا مڪاني ماڻهن جي صلاح سان ڪري ڍل

(۱) ڪئپٽن ريڪس جو "ميمائرس آف دي ٿر اينڊ پارڪر ڊسٽرڪٽ" صفحو ۱۲-۱۳-۱۴.

وصول ڪندو هو.

واهما قبيلو جيڪا زمين آباد ڪندو هو، ان مان هن کي ڍل جو حصو ملندو هو، جو ساليانو ۱۲۵ رپيه هو؛ راهمن جي ارباب کي جيڪو ڪسٽم ڏيوني ۽ ڍل مان حصو ملندو هو، سو ساليانو ۵۰۰ رپيا هو؛ ۽ ڏيپلي تعلقي جي نڪرن کي ساليانو لوازمو ۽ اناج جو حصو، ۵۱۵ رپين جو ملندو هو.

مياڻيءَ جي جنگ (۱۸۴۳ع)

انگريزن کي، ڀيرياڻين، ميان غلام شاهه ڪلهوڙي ٺٽي ۽ شاهه بندر ۾ واپار جي ڪوٺين وجهڻ جي موڪل ڏني. ميان سرفراز خان وري اهي ڪوٺيون ڪٽائي ڇڏيون. وري ٽالپرن جي عهد حڪومت ۾، مير فتح علي خان اهڙي اجازت ڏني، ۽ هو سنڌ ۾ وهڻ لڳا. انگريزن، ميرن سان ۱۸۳۲ع ۽ ۱۸۳۸ع ۾ عهدناما ڪري سهوليتون ورتيون، ۽ هاڻي سنڌن لالچ به وڌندي رهي. ساڳئي وقت ميرن جي پاڻ ۾ ٻڌي به ڪانه هئي: حيدرآباد ۾، مير نصير خان ۽ مير صوبدار خان پاڻ ۾ ڦٽل هئا، خيرپور ۾، مير مراد علي خان گاديءَ جي لالچ تي پنهنجي ڀاءُ مير رستم خان جي برخلاف انگريزن جو پاسو ورتو. ميرپورخاص جو مير ٽارو خان وفات ڪري ويو هو؛ سندس پٽن جو حيدرآباد وارن ميرن سان ميل ڪونه هو. انگريزن کي اها سڀ خبر هئي. هنن جو ريزيڊنٽ ميجر آئوٽرام حيدرآباد ۾ ميرن وٽ رهندو هو، ۽ تازو سرچارلس نيپئر کي ريذيڊنٽ ڪري موڪليائون. هن اهو موقعو غنيمت سمجهي، ميجر آئوٽرام جي معرفت، سنه ۱۸۴۲ع ۾، نئين عهدنامي تي ميرن کي صحيح ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو. ميرن لاچار ۱۲- فيبروري ۱۸۴۳ع جي صحيح وڌي. جنهنڪري، بلوچن ڪاوڙجي ميجر آئوٽرام جي ڇاوڻيءَ تي ۱۵- فيبروري ۱۸۴۳ع جي ڪاهه ڪئي.

Marfat.com

ميجر آئوٽرام پاڻ بچائي پڇي سر چارلس نيپئر سان گڏيو، جو حيدرآباد اچي رهيو هو. هن کي ته اهو بهانو کپندو هو. جنرل نيپئر حيدرآباد ڏي ڪاهي آيو. ميرن جو لشڪر مياڻيءَ وٽ ۱۷- فيبروري ۱۸۴۳ع جي انگريزن جي لشڪر جي سامهون ٿيو. جنگ لڳي، جنهن ۾ ميرن هار کاڌي. ۸- فيبروري ۱۸۴۳ع جي مير، جنرل وٽ وڃي پيش پيا. ۲۱- فيبروري ۱۸۴۳ع جي جنرل نيپئر حيدرآباد جي قلعي تي 'يونين جئڪ' جهنڊو چاڙهيو. مير نصير خان، مير شهداد خان مير حسن علي خان، مير صوبدار خان ۽ مير محمد خان کي گرفتار ڪيو ويو.

هن لڙائيءَ جو ٻڌي، ميرپورخاص وارو مير شير محمد خان، "شير سنڌ" پيش نه پيو، ۽ ۱۲ هزار فوج وٺي لڙائيءَ لاءِ نڪتو. دبي جي ڳوٺ وٽ، مارچ ۱۸۴۳ع جنگ لڳي. مير شير محمد خان هاروائي پنجاب طرف مدد هٿ ڪرڻ لاءِ ويو، ۽ سندس پاءُ مير شاه محمد خان گرفتار ٿيو.

مير شير محمد خان پنجاب مان قندهار ويو، مگر ڪٿان به مدد نه ملڻ ڪري، موٽي اچي پنجاب جي ليفٽيننٽ گورنر وٽ پيش پيو. انگريزن سڀني ميرن کي پهريائين بمبئي، پوني پوءِ ڪلڪتي روانو ڪيو، جتي مير نصير خان، سنڌ جو آخرين تاجدار، هزاري باغ ۾ ۱۲۶۱ هجري مطابق ۱۸۴۵ع جي وفات ڪري ويو. مير صوبدار خان، مير محمد خان، ۽ مير شهداد خان به هڪ ٻئي پٺيان رحلت ڪري ويا، سندن لاش سنڌ ۾ آڻي دفن ڪيا ويا. پين ميرن کي ۱۲ سالن بعد سنڌ ڏي اچڻ جي اجازت ملي، جن مان ڪن کي جاگيرون ۽ پينشنون مليون. مير شير محمد خان به موٽي آيو، جتي کيس پينشن ملندي هئي. سنه ۱۸۶۷ع ۾ عمرڪوٽ ۾ مسٽر مانسفيلڊ ڪمشنر سنڌ، دربار ڪئي— جتي کيس "ستاره هند" جو تمغو ۽ "سر" جو خطاب مليو. هي مير صاحب ۱۲۹۴ھ=

١٨٧٧ع ۾ پنهنجي وطن ميرپوخاص ۾ گذاري ويو.

١٢- مارچ ١٨٤٣ع جي، لارڊ ايلنبرو وائسراءِ هند جي شاهي اعلان سان، سنڌ انگريزي حڪومت سان ملائي ويئي، جنهنڪري ٿر وارو پاڱو به انگريزن جي هٿ آيو.

Marfat.com

باب يارهون

انگريزن جي حڪومت

سنه ١٨٤٣ع ۾ انگريزن سنڌ جي حڪومت، ٽالپرن کي مياڻيءَ جي لڙائيءَ ۾ شڪست ڏيئي، هٿ ڪئي. ان وقت ملڪ ۾ وڳوڙ پنجي ويو. خاص ڪري ٿر ۽ پارڪر ۾ سوڍا سولائيءَ سان آڻ مڃڻ وارا ڪين هئا. گورنمنٽ پنهنجي قبضي ڪرڻ لاءِ پنهنجا عملدار مقرر ڪيا. ۽ پڻ سنه ١٨٤٤ع ۾ پارڪر ۽ ڪنڊو يعني پلهياري، ڏيپلو، مٺي، اسلامڪوٽ، سينگارو، ڦيٽاپور، ويراواهه، آڏيگام، مام چيرو، ڀراڻو، چوڙيو ۽ ساڪرويرو وغيره ڳوٺ ڪڇ جي اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ جي چارج ۾ ڏنائون، باقي ملڪ گڏڙو، چاڇرو، ڇيلهار ۽ ٻيو ٿر جو ڀاڱو، عمرڪوٽ سوڍو، حيدرآباد ضلعي سان لڳائي ڇڏيائون. ان وقت عمرڪوٽ تعلقي ۾ چاڇرو، ڇيلهار، ڏاهلي، کينسر، گڏڙو، جهڏو، ڊينگاڻ، نئون ڪوٽ، جيمس آباد، پريجي، شادي پلي، جهڙپي، غلام نبي شاهه، ڊڙيلو ۽ ڪنڊياري وغيره ڳوٺ پڻ هئا، اها حد ميرپورخاص جي ڊپٽي ڪليڪٽر کي ڏنائون.

پارڪر ۽ ٿر وارو ڀاڱو، جو ڪڇ سان لڳايل هو، سو ١٨٤٣ع کان ١٨٥٤ع (١) تائين، اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ

(١) "سنڌ گزيٽيئر"، مسٽر انٽکن بحوالہ "هسٽري آف انڊينيشن"، جلد پهريون.

Marfat.com

جي هٽ هيٺ هو. پهريون ايجنٽ ڪئپٽن اسٽئنلي نيپئر ريڪس هو، جنهن جو هيڊڪوارٽر ڀُڄ (ڪڇ اسٽيٽ) ۾ هو. برساتي موسم ۾ ڪڏهين ڪڏهين مٺيءَ ۾ به رهندو هو، جتي خاص بنگلو ٺهيل هوندو هو، جو هاڻي ڊهي ويو آهي. هينئر ان هنڌ هڪ مهيشوري اتم چند ڪيتارام جي جاءِ آهي. اهو بنگلو هاٿوڪي ڏيارام جي ڏوم شالا جي اتر طرف هو. سنه ۱۸۵۸ع ۾ ٿر وارو پاڳو حيدرآباد ضلعي سان گڏيو ويو.

سنه ۱۸٦۰ع کان ۱۸٦۳ع تائين ليفٽيننٽ ڪرنل تروٽ ٿر ۾ امن امان قائم ڪرڻ لاءِ پوليٽيڪل سپرنٽينڊنٽ ٿي رهيو ۽ هن پاڳي کي ”ايسٽرن سنڌ فرنٽيئر“ جو نالو ڏنو ويو. ٿر ۽ پارڪر وارو ٽڪرو به، ۱۸۵۸ع ۾ حيدرآباد ضلعي سان لڳائڻ بعد، تروٽ صاحب جي ئي هٽ هيٺ آيو. هن جو هيڊڪوارٽر عمرڪوٽ ۾ هو. تروٽ صاحب ۱۸٦۳ع تائين رهيو. ان بعد ليفٽيننٽ ڪرنل آر. آءِ ڪرافورڊ آيو، جو ۱۲ سال ضلعي جو سربراهه رهيو. ان جي وڃڻ بعد مسٽر وانسن آيو، جو هڪ سال رهيو. ان کان پوءِ ڊاڪٽر ٻالن آيو، جنهن مٺي، ڇاڇري، ڏيپلي ۽ ننگر پارڪر ۾ بزاريون ٺهرايون، جي هاڻي ڊهي ويون آهن- پر انهن جاين جا اڄ تائين نشان آهن: مٺيءَ ۾ ڊسٽرڪٽ بنگلي، مرداڻي پرائمري اسڪول ۽ هاءِ اسڪول جي وچ ۾، انهيءَ بازار جي ڊٺل جاين جا نشان بيٺا آهن. ننگرپارڪر ۾ ڊٺل جايون به آهن، انهيءَ کي ”ٻالن بازار“ چوندا هئا- هن جي وقت ۾ عمرڪوٽ ۾ مهاراڻي وڪٽوريا جي جُبليءَ وقت، سنه ۱۸۸۷ع ۾، شاهي دربار ٿي.

سنه ۱۸۸۲ع ۾ هي ضلعو انتظامي لحاظ کان حيدرآباد ضلعي کان ڌار ڪيو ويو، ۽ مٽس ڊپٽي ڪمشنر مقرر ٿيو. ان وقت منجهس هيٺيان ست تعلقا هئا: عمرڪوٽ، ناوو، سانگهڙ، مٺي، ڇاڇرو، ڏيپلو ۽ ننگرپارڪر. انهن ۾ پڻ تعلقا شامل ڪيا ويا،

Marfat.com

ڇنورو ۽ سنجهورو. ڊپٽي ڪمشنر جو هيڊڪوارٽر ساڳيو عمرڪوٽ ۾ هو.

سنه ١٩٠٤ع ۾ جيمس آباد نئون تعلقو ٺاهي شامل ڪيو ويو. سنه ١٩٠٦ع تائين ضلعي جو هيڊڪوارٽر عمرڪوٽ هو، ان بعد ميرپور خاص آندو ويو. ١٩٠٨ع ۾ ميرپورخاص ۾ نئون حضور خزانو کوليو ويو، جو ڪم اڳي حيدرآباد جو حضور ڊپٽي ڪليڪٽر ڪندو هو.

١- نومبر ١٩١٢ع جي جمزائو جي ڪالونائيزيشن آفيسر جو عهدو ڪڍي، اها جاءِ بند ڪري، ٿرپارڪر ۽ حيدرآباد ضلعن مان نئون ضلعو نواب شاهه ٺاهيو ويو. انهيءَ ڦيرگهير ۾ حيدرآباد ضلعي مان ڊگهڙي تعلقو ٽرانسفر ڪري ٿر ضلعي کي ڏنو ويو، ۽ ٿر ضلعي جو سنجهورو تعلقو نواب شاهه ضلعي کي ڏنو ويو، ۽ ضلعي جي وڏي حاڪم جو عهدو ڊپٽي ڪمشنر مان ڦيرائي ڪليڪٽر ڪيو ويو، ان وقت کان وٺي هن ضلعي ۾ ٽي سب ڊويزنون ۽ ٻارهن تعلقا آهن.

اپريل ١٩٤٦ع کان، سانگهڙ ۽ کپرو تعلقا جني، پيا کي نواب شاهه ضلعي جا تعلقا گڏجي، نئون سانگهڙ ضلعو ڪيو ويو، مگر ڪجهه وقت بعد اهو ضلعو بند ڪري، تعلقا واپس ضلعن کي ڏنا ويا سيپٽمبر ١٩٥٣ع ۾ وري سانگهڙ ۽ کپرو تعلقا جدا ڪري نئين ضلعي سانگهڙ سان ملايا ويا آهن.

ٿر جو ڊپٽي ڪليڪٽر، توڙي پيا سي عملدار ميرپورخاص ۾ رهن ٿا، باقي تعلقن جا مختياڪار اتي ئي پنهنجي تعلقي هيڊ ڪوارٽرن ۾ رهن ٿا.

انگريزن سنڌ ١٨٤٣ع ۾ ميرن کان فتح ڪئي. ١٨٤٣ع کان ١٨٤٧ع تائين سر چارلس نيپيئر سنڌ جو گورنر هو. ان بعد سنڌ بمبئي ڪاتي سان لڳائي وئي، ۽ ڪمشنر صاحب جي

هٽ هيٺ رهي. پهريون ڪمشنر مسٽر پرنگل هو، جو بمبئي جي گورنر جو زبردست هو. اهو عهدو هلندو آيو. سنه ١٩٣٥ع جي، گورنمينٽ آف انڊيا ائڪٽ موجب وري سنڌ بمبئي کان ڇني ڌار علائقو ڪيو ويو، ۽ اپريل ١٩٣٦ع کان گورنر صاحب مقرر ٿي آيو. پهريون گورنر سر لانسيلاٽ گرهام هو. اهو عهدو هاڻي هليو اچي. گرهام صاحب کان پوءِ سر هيوڊو، پوءِ سرفرانسز مڊي، پوءِ شيخ غلام حسين هدايت الله (پهريون سنڌي مسلمان بئريسٽر). سنه ١٩٤٧ع ۾ پاڪستان ٿيو. پوءِ جسٽس دين محمد صاحب آيو، پوءِ مسٽر امين الدين، پوءِ جسٽس ڪانسٽنٽائين (سنڌ چيف ڪورٽ جو چيف جج) ڪجهه وقت رهيو، ان بعد مسٽر حبيب ابراهيم رحمت الله صاحب آگسٽ ١٩٥٣ع ۾ گورنر مقرر ٿيو ۽ ان بعد نواب افتخار حسين ممدوٽ گورنر ٿيو. ١٤- آڪٽوبر ١٩٥٥ع تي سنڌ، پنجاب، سرحد ۽ بلوچستان صوبن کي ملائي مغربي پاڪستان صوبو بنايو ويو.

مهاراجا جوڌپور جي عمرڪوٽ هٿ ڪرڻ لاءِ ڪوشش

انگريزن جي سنڌ فتح ڪرڻ بعد، جوڌپور جي مهاراجا تخت سنگ، انگريزن سان ٿيل عهدنامن: ١٨١٨ع، ۽ ٢٤ سيپٽمبر ١٨٣٩ع موجب، عمرڪوٽ جو قلعو ۽ پر وارو ملڪ ڪانئن طلب ڪيو، تڏهين سرڪار کين جواب ڏنو ته عمرڪوٽ جو قلعو اسان جي گهڻي ڪم ايندو، ۽ انهيءَ قلعي مان اوهان کي ڪنهن خاص فائدي ٿيڻ جهڙي ڳالهه ڪانهي. ازان سواءِ، اوهان انهيءَ ضلعي ۾ امن امان قائم ڪري نه سگهندؤ، انهيءَ ڪري قلعو ۽ ضلعو اسان جي ئي قبضي ۾ رهندا. توهان کي انهيءَ ڪري جيڪو نقصان پوندو، سو پري ڏيڻ لاءِ تيار آهيون. سرڪار جي اهڙيءَ رڪائيءَ واري نيتيءَ تي مهاراجا

Marfat.com

بلڪل حيران ٿيو، پر لاچار مات ڪري ويس. هليل لکپڙه مان ڪن نڪرن جو ترجمو هيٺ ڏجي ٿو:

لارڊ ايلنبرو پنهنجي ليٽر نمبر ٤٤٤، تاريخ ١٧- اپريل ١٨٤٣ع، ۾ آگري مان سرچارلس نيپيئر کي هن ربت لکيو ته "اسان کي عمرڪوٽ بابت خبر پهتي آهي ته پنهنجن فوجن ٤- اپريل ١٨٤٣ع جي والاريو آهي، ۽ جوڌپور جو راجا خواهشمند آهي ته هن کي عمرڪوٽ جو قبضو ملي، جو ٣٠ سال اڳ هن جو هو. مون کي ڪو اعتراض ڪونهي ته ڪو عمرڪوٽ هن کي نه ملي، بشرطيڪ هن ڳالهين بابت هو تسلي ڏيئي سگهي:

١- هو ملڪ تي مڪمل قبضو ڪري سگهندو، ۽ اتي امان قائم ڪري سگهندو.

٢- هو آفيم جي لڪچوري روانگيءَ کي روڪي سگهندو." (١)

جوڌپور جي پوليٽيڪل ايجنٽ آءِ. لڊلو صاحب پنهنجي ليٽر نمبر ٣٢٧، تاريخ ٩ سيپٽمبر ١٨٤٣ع، ۾ سنڌ سرڪار جي سيڪريٽري ڪئپٽن اي. آءِ براؤن کي هن ربت لکيو ته "اسان کي اجازت ڏيو ته قلعي کان سواءِ باقي ملڪ، مهاراجا جون فوجون والارين، جو هن کي خاطري ڏنل آهي، ته توهان جو اصلوڪو ملڪ توهان کي موٽائي ڏبو." (٢)

سرچارلس نيپيئر صاحب ليٽر نمبر ١٠٠، تاريخ ١٩- سيپٽمبر ١٨٤٣ع، ۾ آءِ ٿامسن سيڪريٽري گورنمينٽ آف انڊيا کي لکيو ته هو عمرڪوٽ جي راڻي، ڇاڇري ۽ ڇيلهار جي

---

(١) "سليڪشنس فرام دي پري ميونٽي رڪارڊس آف دي ڪمشنر آن سنڌ"، جلد VIII، ٿرپارڪر ڊسٽرڪٽ، ص ٣٠٩

(٢) "سليڪشنس فرام دي پري ميونٽي رڪارڊس آف دي ڪمشنر آن سنڌ"، جلد VIII، ٿرپارڪر ڊسٽرڪٽ، ص ٣١١.

Marfat.com

سوڍن، ۽ پين نڪرڻ جي درخواست جو نقل ،وڪليءَ ٿي، جنهن ۾ هو جاڻائين ٿا ته اسان جوڌپور دربار جي زيردست نه رهنداسون. هن درخواست ۾ مير صاحبن جي حڪومت جي ظلم جو ذڪر ۽ انگريزن کان انصاف جي گهر وارا فقرا ظاهر آهي ته نئين حڪومت جي خوشنوديءَ خاطر درج ڪيل آهن.

(درخواست جو نقل)

"جناب معليٰ القاب نواب گورنر صاحب سنڌ

قديم زماني کان وٺي عمرڪوٽ، ان سان لاڳو علائقو، ۽ ٿر، اسان جي ابن ڏاڏن جي حوالي هئا: ڪلهوڙن اسان کان اهو ملڪ ۶۰ سال اڳ ورتو، ۽ جوڌپور جي راجا کي ڏيئي ڇڏيو، جنهن وٽ ۳۰ سال قبضي ۾ رهيو، ۽ حيدرآباد جي ميرن ان تي قبضو ڪيو، ۽ اسان کي اسان جي زمين پنڌرهن سالن تائين ڏل ڏيڻ کان سواءِ قبضي ۾ هئي. پوءِ مير صاحبن ڏل جي گهر ڪئي، ۽ اسان ۾ طاقت نه هئي جو وڙهي سگهون، سو اسان ڏل ڏيڻ قبول ڪئي. هنن ساڳيءَ ريت بي رعيت وانگر ڏل جي گهر ڪئي، پر سنڌن ڪاردارن اسان کي وڏيڪ ڦريو ۽ اسان کي ڪڍي ڇڏيائون — اسين هاڻي عرض ٿا ڪريون ته اسان جي وڏن جي زمين اسان کي واپس ملي.

"بروچن ٿر جي ڪوهن تي زوري قبضو ڪيو، جن کي کوٽائڻ لاءِ اسان پنهنجو ڌن خرچ ڪيو هو، پر اسان کي طاقت نه هئي، جنهنڪري خاموش رهياسون، پر هاڻي اوهان کي استدعا ٿا ڪريون ته اسان سان انصاف ڪريو. ونڊ ۽ ڪوسا اسان کي ڦريندا اچن ٿا: اسان جي مکيه ملڪيت اٺ آهن، جي انهن ڪئين دفعا اسان کان ڇورايا ۽ ڦريا آهن. هنن تازو گذريل ٿوري وقت ۾ اسان جو هڪ اٺ ۽ هڪ گهوڙو ڇورايو

Marfat.com

آهي. اسان جي خواهش آهي ته اسين برٽش گورنمينٽ جي زير سايه رهون، ۽ نه جوڌپور حڪومت جي. جنهن وقت جوڌپور جو راجا عمرڪوٽ جو والي هو، ان وقت فقط قلعو سنڌس حوالي هو، باقي چوڌاري زمين جا مالڪ اسين هئاسون، ۽ اسان کي اميد آهي ته اها اسان ضرور حاصل ڪنداسون(١).
تاريخ ١٦ سيپٽمبر ١٨٤٣ع

صحيح راٺو مهراج (عمرڪوٽ)، صحيح سولجي ۽ شاسنگ سوڍو (ڇاڇرو)، صحيح اڪيراج ۽ مانسنگ سوڍو (ڇپاهار)."

آخر ۾ گورنمينٽ آف انڊيا جي انڊر سيڪريٽري مسٽر ڊبليو. ايڊوورڊس، پنهنجي ليٽر نمبر ٧٠٥ تاريخ ١٤- مارچ ١٨٤٥ع ۾، ڪئپٽن اي. آء. براؤن سيڪريٽري سنڌ گورنمينٽ کي لکيو، جنهن ۾ عمرڪوٽ جو آخرين فيصلو هن ريت ڪيل آهي ته

"اوهان جي هلايل لکپڙه مان معلوم ٿئي ٿو ته عمرڪوٽ جو قلعو جوڌپور جي راجا جو حق نه آهي" (٢).

راٺو رتن سنگ

انگريزن جي حڪومت جي شروعات ۾ ملڪ ۾ وڳوڙ هو. سوڍا سولاڻي ۽ مان آٽ مچڻ وارا ڪين هئا. ان وقت ٿرپارڪر جو حاڪم تروٽ صاحب هو. هن صاحب نهايت سياڻپ ۽ نياءُ سان ملڪ ۾ امن امان قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ڪيس خبر ملي ته ٿر ۾ سوڍا بنا ليسن هٿيار رکن ٿا، ڪراڙن

(١) "سليڪشنس فرام دي پريميوٽني رڪارڊس آف دي ڪمشنر ان سنڌ"، جلد VIII، ڊسٽرڪٽ ٿرپارڪر، صفحو ٣١٢.
(٢) "سليڪشنس فرام دي پريميوٽني رڪارڊس آف دي ڪمشنر ان سنڌ"، جلد VIII، ڊسٽرڪٽ ٿرپارڪر، صفحو ٣٣٨.

Marfat.com

۽ ٻين قومن تي سنڌن کي ٻنڌياڻ ڀڏل آهن، جي هو وصول ڪن ٿا. تنهنڪري هن سوڍن کي ٻنڌياڻ اڳاڙڻ ۽ بنا ليسن هٿيار وکڻ کان منع ڪئي، ۽ حڪم ڏنائين ته آئيندي پرواني کان سواءِ هٿيار نه وکو. اها ڳالهه ڪن سوڍن کي ڪانه وڻي، تن حڪم جي انحرافي ڪئي. ان وقت عمرڪوٽ جي گاديءَ تي راڻو ميهراج هو. هو نهايت صلح پسند ماڻهو هو، ۽ دل ۾ به سمجهي ويٺو هو ته انگريزن سان ٻچي ڪونه سگهنداسون، تنهنڪري خاموش رهڻ ۾ بهتري آهي.

واڻي مهراج جو سوٽ، راڻو رتن سنگ پٽ راڻو انند سنگ دل جو دلير ۽ حشمت وارو جوان هو. انگريزن جي صاحبي ۾ راڻن جي عزت ۽ آزاديءَ جو خاتمو ٿيل ڏسي خار کائڻ لڳو، ۽ ماٺ ڪري ويهڻ پنهنجو مرڪ نه ڄاڻائين. هو يڪدم ڪراڙن وٽ ويو ۽ هنن کي چيائين ته هاڻي برابر انگريزن جي صاحبي سنڌ ۾ آهي، مگر ٿر ۾ اسان راڻن جو راڄ قائم سمجهڻ کپي، تنهنڪري پنهنجا ڀڏل ڀڏياڻ دستور موجب ڏيندا اچو، نه ته توهان کي چڱائي نه وسندي. ڪراڙن انگريزن جي حڪومت ۾ پاڻ کي سلامت سمجهي، پانيو ته هاڻي راڻن جو ڪهڙو زور هلي سگهندو، تنهنڪري هنن ٻنڌياڻ ڏيڻ کان انڪار ڪيو. انهيءَ تي واڻي رتن سنگ کي نهايت ڪاوڙ لڳي. راڻن سان پيل ۽ ٻيا ڪيترا ماڻهو ٻڌوءِ به ڀڏل هوندا هئا، تن جي مدد سان راڻو رتن سنگ ڪراڙن تي ڪاهي ويو، ۽ سنڌن عورتون ۽ ڇوڪرا زبردستي چيلهار (۱) ۾ چوڙ مان ڪڻائي ويو. ڪراڙن کي چيائين ته هي مون کي پنهنجن ٻچن سمان آهن، مگر جيستائين اسان جا ڀڏل ٻنڌياڻ نه ڏيندا، تيستائين موٽائي ڪونه ڏيندس. ڪراڙن آخر پئسا

---

(۱) انهن جا نالا ”ملهيو“ ۽ ”هانسي“ هئا.

Marfat.com

ڏيئي پنهنجون زالون ۽ ٻار چڙهايا، مگر تروٽ صاحب کي
دانهن ڏنائون ته اسان سان هي ظلم ٿيو آهي.

تروٽ صاحب سرڪاري عملدار راٺي وتن سنگ جي پٺيان
چڙهيا، مگر هو ڪنهن اهڙي هنڌ وڃي لڪو، جتي ڪنهن
کي به سندس پتو ڪونه پيو. مکيه سودا جيتوڻيڪ ظاهري
طرح هن سان شامل ڪين هئا، ته به انهن کي سرڪار طرفان
"ساڙهي جي ربت" بند ٿيڻ ڪري رنج هو. راٺي رتن سنگ
جي چورتي پوءِ ساري ٿر ۾ سنه ۱۸۴۶ع ۾ زبردست گوڙ متو،
پر تروٽ صاحب دوراندیشيءَ کان ڪم ورتو. ساٺهن کان
سچوري حقيقت ورتي، هنن کي اهنجن ايذائن لاءِ هن جدا انجام
ڏيئي مات ڪرايائين. پر ايترو سمجهايائين ٿي ته جيستائين
راٺي وتن سنگ کي راضي نه ڪبو، تيستائين ٿر ۾ هڪ نه ٻيو
وڳوڙ هليو ايندو.

تروٽ صاحب پوءِ راٺي جي ڳولا لاءِ ڏاڍا حيلا هلايا،
پر پتو ڪونه پيس آخرڪار راٺي جي هڪ گهري، سنگتي،
جو هڪ بنگلاڻي مسلمان هو، تنهن تي زور آندائين. هن
مڙس، تروٽ صاحب کي چيو ته راٺو وتن سنگ حاضر ڪري
ڏيندس، پر شرط آهي ته سندس وار جو به نالو نه ونگندا. تروٽ
صاحب اهڙو انجام ڏنو. تنهن تي هو جوان ويو ۽ راٺي کي
تروٽ صاحب وٽ وٺي آيو.

تروٽ صاحب عمرڪوٽ واري قلعي ۾ راٺي کي گهرايو
۽ کيس چيائين ته فساد فتني سان ڪجهه ٿيڻو نه آهي. باقي
اوهان کي جي اسان جي حڪومت ۾ ڪو اهنج ايذاءُ هجي
ته اهو بلاشڪ ٻڌايو، آءٌ گهڻي خوشيءَ سان هر طرح ڪوشش
وٺي ان جو اپاءُ ڪندس.

راٺي وتن سنگ چيس ته 'اڪبر بادشاهه جي ڏينهن کان
ٿر ۾ دل جو نالو به ڪونهي، پوءِ اڄ جو اوهين ڏلون ڏا

Marfat.com

گهرو مي اسين کيڻ ڏينداسون. اسان جون جيڪي زمينون هيون، سي اج اوهين پنهنجي ملڪيت ڪري ويٺا آهيو ۽ اسان کي وڳو ٽورا نمبر ڏنا اٿو. تنهنڪري هاڻي به دل نه ورتي وڃي ۽ اسان جون زمينون اسان کي موٽي ملن. پيو ته ڪراڙن ۾ جڏهين ڪو وهانءُ ٿيندو هو، تڏهين اسان کي ساڌا ڇهه رپيا "ساڙهيءَ جو پنڌياڻ" ملندو هو، هينئر توهان بند ڪرايو آهي، اهو اسان کي وري ملڻ گهرجي. نيون ته اڳي کنهن ڪراڙ وٽ وڃي منزل ڪندا هئاسون ته هو سمورو بندوبست ڪندو هو، جنهنڪري ڪاٺي، گاهه، پاڻي، داڻي ۽ ماني ٽڪيءَ جو اسان کي سهنج هوندو هو. چوٿون ته ڪراڙن کي قرض اڳاڙي ڏيندا هئاسون ته هو وصولي پنيان سئو تي هڪ رپيه اسان کي ڏيندا هئا، يا لوئي، ڪمر يا ٻي سوغات اسان کي ڏيندا هئا. اج اوهين پنهنجيون ڪورٽون ۽ عدالت خانا کولي ويٺا آهيو ته پوءِ اسان کي ڪير پڇندو؟ تنهنڪري هاڻي به اهي لوازما اسان کي ملندا رهن، ۽ انهن تي بندش نه پوي. اسان جو گادي نشين واٽو ميهراج ٽڌو ٺڪر آهي، سو پلي صبر ۾ رهي، سڀ حالتون سهي وڃي، مگر مون کان اهي سٺيون ڪين ٿينديون، آءٌ انگريزن جو غلام ٿي ڪين رهندس، ۽ وڃي ڪنهن ڏيهي رياست ۾ گذاريندس."

ٽروٽ صاحب ڏٺو ته مڙس ۾ اجا ججهو جوش آهي، تنهنڪري کيس دلداري ڏيئي چيائين ته مون کان جيڪي ٻڇي سگهندو سو اوهان راڻن لاءِ ڪندس.

ٽروٽ صاحب پوءِ پنهنجي انجام پاڙڻ لاءِ گورنمينٽ سان سٺين باري ۾ لکپڙهه ڪئي. ان وقت سنڌ ڌار پرڳڻو هو ۽ ان جو گورنر سرچارلس نيپئر صاحب هو، ان جي بحالي ۽ حيدرآباد جي ڪليڪٽر صاحب جي حڪم سان تاريخ ۱۴- مئي سنه ۱۸۴۷ع جي واٽي کي فرسٽ ڪلاس پوليٽيڪل

Marfat.com

جاگير ڏني ويئي، جا عمرڪوٽ کان ٥ ميل اتر طرف ڳوٺ ڪاروڙي کان ٢ ميل پنڌ تي آهي، جنهن جي ايراضي ٥٨٣٩-٢٠ ايڪڙ آهي ۽ جنهن جي ڍل پڻ معاف آهي، مگر آباد ايراضي جو حقابو (پاڻي جو عيوضو) ۽ لوڪلفند ڏيڻا پوندا آهن. هن وقت اتي موجوده راڻو چندر سنگ پٽ ارجڻ سنگ رهندو آهي ۽ ڳوٺ "راڻو جاگير" سڏجي ٿو.

مهيشورين کان وهاڻ وقت ملندڙ "سارهي جي پنڌياڻ" جي عيوض ساليانو ٧٠٠ رپيا خراج شاديءَ جو پڻ منظور ڪرائي ڏنائين، جو هميشه ملندو هو، جي هو پاڻ ۾ حصا ڪري ورهائي ڪٺندا هئا.

٧٠٠ رپيا سارهيءَ جي عيوض، ۽ زمين ۽ ڍلن جي عيوض ڍل معاف وڏي جاگير عنايت ڪرڻ کان پوءِ، تروٽ صاحب پاڻيو ته راڻو رتن سنگ هاڻي خوش ٿيو هوندو، سو کيس گهرائي چيائين ته هاڻي ته اوهين خوش آهيو؟ راڻي رتن سنگ وراڻي ڏني ته سرڪار جي مهرباني لاءِ آءٌ سرڪار ۽ اوهان جو ٿورائتو آهيان، مگر هڪ ڳالهه به چوندس، جي سرڪار جي مرضي هجي ته چوان. تروٽ صاحب کيس چيو ته بلاشڪ چئو.

راڻو چوڻ لڳو ته اوهان جي حڪومت هوندي به اڃا اسان جو واسطو آهي، تنهنڪري اهڙي ڪا ڳالهه ڪريو جنهن مان ڪراڙ ۽ ٻيا ماڻهو سمجهن ته انگريز سرڪار جي صاحبي هوندي به اسان راڻن جو حڪومت ۾ ڪجهه واسطو آهي. تروٽ صاحب اها به ڳالهه منظور ڪئي ۽ ٿرءِ جيڪو نول (سونگي) يا ڪسٽم ڊيوٽي اگهرندي هئي ان جو حصو ٩٨-١٣-٧ رپيا به ڏياريائين، اهو سونگ جيتوڻيڪ ٿورو هو ته به راڻن انهيءَ رقم ملڻ ۾ پنهنجو شان ٿي سمجهيو. اهي ٧٠٠ رپيا سارهيءَ جا ۽ ٩٨-١٣-٧ رپيا ڪسٽم ڊيوٽي جي عيوض، يعني

جملي ۷-۱۳-۹۸۷ رپيا مقرر ڪري ڏنا ويا، جي اهي پاڻ ۾ ورهاست ڪري ڪندا هئا (۱).

مطلب ته ترُوٽ صاحب ملڪ ۾ امن امان قائم ڪرڻ ۽ راڻي جي دل وٺڻ لاءِ هر ممڪن اُپاءَ ورتا ۽ ڪرت ٿي ٿاري ڊويزن جي ڏل جو مقاطعو سنه ۱۸۵۰ع کان ۱۸۵۴ع تائين، ۵ سالن لاءِ راڻي رتن سنگ کي ڏنو. راڻو ۽ سندس عزيز انهيءَ مقاطعي جا پئسا قسطون ڪري سرڪار کي پهچائيندا هئا، ۽ پاڻ زميندارن کان مقرر حصو سندن پيدائش جو تخميني روءِ حساب ڪري ڏل طور وٺندا هئا. انهيءَ مقاطعي ملڻ ڪري راڻن اُنين پئي چاتو ته ٿر ۾ وري به اڳئين وانگر امان جو واج آهي، ۽ هينئر وري به سڀيئي رعيتي ماڻهو راڻي کي عزت ڏيڻ لڳا ۽ راڻو رتن سنگ به خوش رهيو.

رتن سنگ کي ڦاسي: عمرڪوٽ تعلقي ۾ شهر کان ۳ ڪوهه پري ڪيجراڙي جهڙو ڳوٺ آهي. انهيءَ ڳوٺ ۾ سيد رهن ٿا. انهن ڏينهن ۾ هاڪارو سيد محمد علي شاهه هوندو هو. راڻي جو ۵ سالو مقاطعو سنه ۱۸۵۴ع ۾ پورو ٿيو، ته سيد محمد شاهه سرڪار کي درخواست ڪئي ته ٿر ۾ ڏلن اڳاڙڻ جو مقاطعو مون کي ملي ۽ آءٌ ان جي عيوض ۱۷ هزار رپيا ڏيندس. ترُوٽ صاحب راڻي رتن سنگ کي گهرائي چيو ته اسان کي سترهن هزارن جي آڇ آئي آهي، جيڪڏهين ايترا پئسا اوهين ڏيو ته اول حق اوهان راڻن جو آهي، نه ته سرڪار کي نقصان ڪونه وجهبو ۽ مقاطعو سيد کي ڏبو. راڻي کي اهو مقاطعو اصل ڇهن هزارن ۾ مليل هو، تنهن ۱۷ هزارن ۾ ڪٺڻ قبول نه ڪيو ۽ مقاطعو سيد محمد علي شاهه کي مليو. سيد محمد علي شاهه جو چڙهت ڪري مقاطعو ڪنيو هو، تنهنڪري راڻي کي ڏاڍا خار لڳا ۽

(۱) "امرڪوٽ اتهاس"، صفحو ۹۰

Marfat.com

ٻنهي جي وچ ۾ ناسازي ٿي پيئي، جنهن ۾ ٻيا به سبب چوڻ ۾ اچن ٿا. جيئن ته انهيءَ وقت عمرڪوٽ ۾ نارائڻ داس ٻوهرو پشڪرڻو برهمڻ زبردست هلنديءَ وارو هو، جنهن جي رتن سنگ سان ڪيتري وقت کان ناسازي هلندي پئي آئي. هن جي سيد محمد علي شاهه سان دوستي هئي، جنهن شاهه کي پنهنجي جي مدد ڪرڻ جو انجام ڏيئي، مٿاطعي ڪڻڻ لاءِ تيار ڪيو. هن جو مقصد هو ته جيئن رتن سنگ جي بچيل عزت به خاڪ ۾ ملايان وغيره. انهيءَ وچ ۾ هڪ ڏينهن عمرڪوٽ ۾ سيد محمد علي شاهه ڪنهن ڪم ڪار لاءِ آيو ۽ واڻي رتن سنگ سان ڳالهيون ڪندي پاڻ ۾ تيڪا مٿا ٿيا. سيد، واڻي جي ڪا پرواهه نه ڪئي، جنهنڪري واڻو نهايت ڪاوڙيو. انهيءَ مهل ته ڪئي ماٺ ڪيائين، پر ڪانئس وير وٺڻ جو موقعو ڳولڻ لڳو.

ٿر جي ٻنين ۾ لابارا شروع ٿي ويا هئا. سيد محمد علي شاهه هڪڙي مڪان سان ٻئي مڪان ۾ وڃي پيدائش جا تخمينا ٻڌي ڍل وصول ڪري رهيو هو. ساڻس گڏ سندس ڪي نوڪر چاڪر هئا. هو جڏهين عمرڪوٽ هيڊ ڪوارٽر ڇڏي ٻري ٿيا، تڏهين واڻي رتن سنگ وير وٺڻ جو چڱو موقعو ڏٺو، پنهنجن ماڻهن کي پنهنجي ارادي سان واقف ڪري ساڻ هلڻ لاءِ چيو. انگريزن ملڪ تي مڪمل قبضو ڪري ورتو هو. چوڌاري صلح سانت هو، ڦريون ۽ ڌاڙا بند ٿي ويا هئا. ڪنهن کي مجال هئي جو رتن سنگ سان گڏ وڃي سيد محمد علي شاهه جي خون ۾ شريڪ ٿي پاڻ کي ڦاسي تي لٽڪائي، ۽ پنهنجن ٻچن لاءِ به مصيبت پيدا ڪري! انهيءَ ڪري فقط هڪ ٻيو نالي سنگرامي، رتن سنگ سان گڏ روانو ٿيو. منجهند جي مهل هئي. سيد محمد علي شاهه ڳوٺ "مونڊا" ۽ "واوڙي" جي وچ ۾ هڪ ٻنيءَ ۾ تخمينا ٻڌي رهيو هو. رتن سنگ سندس تيز رفتار

Marfat.com

گھوڙي ـ جا ڏاٽ ۾ ڳنئي ۾ مشهور هئي ـ کي ٻه وڙائي، سيد محمد علي شاهه کي ويجهو اچي پهتو ۽ سيد محمد علي شاهه کي بندوق هڻي خون ڪري جوڌپور طرف ڀڄي وڃڻ جو رخ ڪيائين. جلدئي اها خبر عمرڪوٽ پهتي. ثروت صاحب چوڌاري پوليس رواني ڪئي ۽ ڏيهي رياستن جي حاڪمن کي به خط لکيائين ته هنن پارن سان رتن سنگ نالي هڪ سوڍو خون ڪري ڀڄي ويو آهي، سو جيڪڏهين اوهان جي حد ۾ اچي ته هن کي گرفتار ڪري اسان ڏي موڪلجو.

رتن سنگ راجپوتانا ڏي رخ رکندو ڀڄندو پئي ويو. عمرڪوٽ کان اٽڪل هڪ سو ڪوهن جي مفاصلي تي ٿڪ سبب گھوڙيءَ تان لهي ڪيس وڻ سان ٻڌي پاڻ ڇانوَ ۾ ليٽي پيو. ٿوريءَ مهل کان پوءِ سندس گھوڙيءَ هنڪار ڪئي ۽ دڙا هڻڻ لڳي، راٺو جاڳيو، اٿي هيڏانهن هوڏانهن نهاريائين پر ڪجهه به ڏسڻ ۾ ڪونه آيس. تڏهين گھوڙيءَ جي پٺي ٺپري وري به سمهي پيو. حقيقتاً راٺي کي پڪڙڻ لاءِ پوليس جو انالو پريان پئي آيو، اهو ڏسي گھوڙي هن کي جاڳايو ٿي. بس، ترت ئي پوليس اچي مٿان پيئي، جنهن ڪيس ننڊ ۾ ئي گرفتار ڪري ورتو. راٺي کي گرفتار ڪري ثروت صاحب وٽ وٺي آيا ۽ اهو ڪيس سرڪار جي پيش ڪيو ويو. اتان حڪم اچڻ تي ڪيس عمرڪوٽ جي قلعي ۾ سنبت ۱۹۲۳=۱۸۶۶ع جي ڦاسيءَ تي چاڙهيو ويو.

چون ٿا ته راٺي کي ڦاسي چاڙهڻ کان ٿورو اڳ سرڪاري تار پهتي، ته اهڙي بهادر کي ڦاسي نه ڏني وڃي. مگر افسوس، جو اها تار ڪوٽ جي ڪن هلنديءَ وارن برهمڻن جي بندوبست سان ايترو وقت روڪي ويئي جيترو، ۾ راٺي کي ڦاسيءَ تي لٽڪايو ويو .

"مالهي کتري مهاجن سگهڙي سڙيل جات،
من ڏاري نان مارايو اوئنان نان ڦيرا لعنت لاک."

پوءِ جڏهين اها تار تروٽ صاحب کي پهچائي ويئي، تڏهين ڏاڍو افسوس ٿيس. راڻي رتن سنگ جي بهادريءَ بابت اڄ تائين مارواڙ ۽ ڍاٽ ۾ ڪيترا گيت ۽ دوها چوندا آهن.

"ڪي ڪي نر ڪنپين جيوتڙا ڪڙين جتن،
سوڍا مين سر سور ونگ سوڍا رتن."

وفادار گهوڙي. راڻي رتن سنگ جي گهوڙي، جي ڳالهه اڳوڻي ڊرسي نئين ڪتاب ۾ پڻ آهي. راڻي کي گرفتار ڪرڻ کان پوءِ سندس گهوڙي به ضبط ڪري نيلام ڪئي هئائون، جا هڪ سوناري خريد ڪئي. سوناري انهيءَ گهوڙيءَ جي گهڻي ئي خدمت ڪئي، ۽ جهجهو گاهه داڻو کائڻ لاءِ ڏيندو هوس. پر راڻي رتن سنگ جي منهن ڏسڻ ڌاران گهوڙي سي کاڌو پيتو حرام ڪري سمجهيو. ۽ چون ٿا ته اها گهوڙي آخر سوناري جي گهران ڇنائي اتي پهچي، ۽ عمرڪوٽ جي قلعي جو دروازو بند هئڻ ڪري، مٿي چڙهڻ جي ڪوشش ڪندي ٿڪي ٿڪي مري ويئي. اڄ تائين قلعي جي مکيه دروازي جي ٻاهران پٿ تي نشان ڏسڻ ۾ اچن ٿا، جي چون ٿا ته انهيءَ گهوڙيءَ جي سنبن جا آهن.

رتن سنگ جا پويان راڻي رتن سنگ کي ٽي پٽ، موهڙ سنگ، رڻجيت سنگ ۽ جيوراج هئا، جن مان موهڙ سنگ ۽ رڻجيت سنگ بنا اولاد مري ويا. باقي جيوراج کي ٻه پٽ پيرجي ۽ سونجي ٿيا. جن مان پيرجي حيات آهي ۽ سونجيءَ کي هڪ پٽ سوائي سنگ آهي، جو تمام بردبار ۽ دور انديش آهي. اهي عمرڪوٽ کان ٤ ميل پري پنهنجي زمين ۽ ڳوٺ ديهه سونپور ۾ رهن ٿا. سندس پرسان ساڳئي ديهه ۾ ٻيا سندس سڱٽ به ڌار ڌار پنهنجن ڳوٺن ۾ رهن ٿا.

Marfat.com

ننگرپارڪر ۾ بغاوت (١٨٥٩ع)

انگريزن جو ملڪ تي مڪمل ضابطو ٿيندو پئي ويو، ۾ اچا. پارڪر جا سوڍا زور هئا، جن انگريزن جي صاحبيءَ هوندي به پاڻ کي اتي جو حاڪم پئي سمجهيو، ۽ هيٺين ڳالهين جي ڪري هنن جي دل ۾ بغاوت جوش کاڌو:

١- سنڌ جي فتح وقت ميرن جي سنند موجب راڻو "ڪرنجي" راڻپور ۽ سورچند جي ڳوٺن، ۽ اڌ شهر جي ڍيوٽيءَ ۽ ٽرانس ڍيوٽي پارڪر جو حقدار هو. ويراواهه جي سوڍي کي اهو ڳوٺ معافيءَ ۾ مليو هو ۽ اڌ شهري محصول به ملندو هئس، ۽ پنهنجي علائقي جي آباد زمين جي ڏل جو چوٿون حصو ۽ سوڪڻي ڍنڍ جي سڄي پيدائش ملندي هئس.

سرچارلس نيپئر صاحب ١٥- آڪٽوبر ١٨٤٤ع ۾ ١- مئي ١٨٤٧ع جي ٽنهي جاگيردارن جون سنڌون ٧ سالن تائين قائم ٺهرايون، پر ملندڙ ڏلن جو اڌ ڪٽي ڇڏيائين، اڪامالديو، جو پارڪر جي راڻي جو پردان ۽ نائب هو، تنهن کي پڻ سوڪوئي جو ڳوٺ ١٥- آڪٽومبر ١٨٤٤ع جي سنند موجب ڏنو ويو. اهي شهري محصول ١٨٤٨ع ۾ ۽ دنگڻي محصول ١٨٥٢ع ۾ ختم ڪيا ويا ۽ انهن جي عيوض ڪين ٢١٨٥ رپيا ۽ ١٨٠٥ رپيا پين عزيزن کي بطور عيوضي جي ڏنا ويا. پوءِ ٽنهي جاگيردارن، راڻو پارڪر، ان جو پردان، ويراواهه جو ٺڪر، ۽ باقي ٺڪرن جا حق سنه ١٨٥٩ع ۾ ضبط ڪيا ويا.

٢- انتظامي جوڙجڪ ۾ ڪي سڌارا آندا ويا هئا، جي هن کان گهڻو اڳ منظور ڪيا ويا هئا. ڪئپٽن ريڪس جي عملي ۾ ننگرپارڪر جا ڪاردار برهمڻ هئا، جي ٺڪرن سان دوستاني ۾ پڌل هئا ۽ پوليس انهن جي زيردست هئي. ٻنهي جي وقت ۾ ٺڪرن کي ڪن خاص حقن جي اڳاڙڻ کان منع نه ڪئي ويئي هئي، ۽ هنن ڇتڙائيي ٽڪس به وصول پئي

Marfat.com

ڪيو. ليڪن ۱۸۵۹ع ۾ سمورو سرشتو بدلايو ويو. ٿر ۽ پارڪر ٻني پاڳا ۱۸۵۲ع ۾ سنڌ جي ڪمشنر صاحب جي حوالي ڪيا ويا. اهو پاڳو ٽروٽ صاحب پوليٽيڪل سپرنٽينڊنٽ جي حوالي هو. ڪاردار کي حيدرآباد مان موڪليو ويو. ويونيو سروي چالو ڪئي ويئي، چراگاهه ٽيڪس بابت انڪوائري وهاري ويئي، ۽ آفيم تي لائيسنس وڌو ويو، جنهن ڪري ٽڪرن کي غير قانوني طور آفيم آڻي وڪرو ڪرڻ سان جيڪو نفعو ٿيندو سو بند ٿيو.

۳- واڻي "ڪرڻ جي" جي هڪ خاص نوڪر ٿي هڪ کوهه کي نقصان پهچائڻ جي الزام هيٺ ڪاردار ڏنڊ وڌو، ٻڻ واڻي جو ڪاسبي جي پٽيل سان زمين جي دنگ بابت تڪرار ٿي پيو، جنهن جو فيصلو "ٽروٽ" صاحب واڻي جي برخلاف ڪيو ۽ واڻي کي حڪم ڪيو ويو ته دنگ جا پٿر هٽاءِ، جي واڻي نه هٽايا. ٽروٽ صاحب زوري اهو خرچ بلوي ڪان فقط ۲۰ ڏينهن اڳ وصول ڪيو هو.

۱۴- ٽيليگراف ڊپارٽمينٽ جا ڪي نوجوان ڪن ڪولهين سان چڱي نموني پيش نه آيا ۽ مزورن سان پورو حساب ڪتاب نه ڪيائون.

۵- سنه ۱۸۵۹ع ۾ منشي ڏينو مل ننگر پارڪر جو مختيارڪار هو، جنهن جي ننگر پارڪر جي واڻي سان ناسازي ٿي پيئي.

انهن سببن جي ڪري راڻو "ڪرنجي" ۽ مندس پاءُ پوپٽ سنگ ويراواهه جو راڻو لاڊو سنگ، ڀراڻي جو ٺڪر، ۽ پين گڏجي ۱۵- اپريل ۱۸۵۹ع جي انگريزن خلاف بغاوت جو جهنڊو بلند ڪيو. ٻن هزارن ڪان مٿي ڪولهي ۽ ٻيا ماڻهو راڻي جي ڪئمپ ۾ اچي ڪٺا ٿيا، هنن پوليس ٿاڻي تي حملو ڪيو، ڪاردار جي ڪچهري کي باهه ڏنائون، خزانو

Marfat.com

لنئيو ويو، تار ڪپي وستا پڇي ڇڏيائــون ۽ ٻيو بـ ڪيترو نقصان ڪيائون.

منشي ڏيئو مل اها خبر حيدرآباد موڪلي، جا ۱۹- اپريل ۱۸۵۹ع جي پهتي. ڪرنل ايونس جو ان اسٽيشن جو ڪمانڊنگ آفيسر هو، تنهن هڪدم ٽرڊ بلوچي ريجمينٽ جي هڪ ونگ ننگرپارڪر ڏانهن رواني ڪئي. ڪجهه توبخانو ڪراچي مان بہ روانو ٿيو. ۲۴ اپريل ۱۸۵۹ع ڪرنل ايونس کـي آرڊر مليو تہ تون خود وڃي سڀني فوجن (جي ڏيسا، احمدآباد، حيدرآباد ۽ ڪڇ کان ٿي آيون) جي ڪمانڊ وٺ. تنهنڪري هي روانو ٿيو ۽ ۳۰- اپريل جي، پنهنجي اڳ موڪليل بلوچي لشڪر کي ننگرپارڪر کان ٦۲ ميل پـري اسلامڪوٽ وٽ گڏيـو، جتي هن کي ٿـر ۽ پارڪر جـو ڏپٽي ڪليڪٽر ۽ ماجسٽريٽ بہ گڏبو ۽ ڪيترا مددگار سودا ۽ مڪاني ساٿـو عمرڪوٽ جي راڻي جي هٽ هيٺ گڏ ٿيا.

ڏيسا "فوج" جا ميجر "ڪٽلي" جي هٽ هيٺ هئي، سا پهريائين ننگرپارڪر پهتي. ان تي ۱- مئي ۱۸۵۹ع جي حملو ٿيو، جنهن کي منهن ڏنـو، پٺي ڏينهن بـ حملو ٿيو. ڏيسا جي لشڪر جي وبن جا نڪاءَ ڪرنل ايـونس ۵۰ ميل پري چنيءَ طرح پٺي پڏا. ميجر ڪٽلي ڏي پيغام موڪليندي هن ان طرف ڪوچ ڪيو. ۲- مئي ۱۸۵۹ع جي ويـرا واهہ پهتو، جو سڄو شهر خالي ٿيو پيو هو، فقط هڪ سامـي شهر ۾ وهيل هو. ٻئي ڏينهن وات تي پوڏيسر جا نڪر سمنجي ۽ هبجي (جي وڏي نڪ منجهان هئا) پنهنجن ماڻهن سان ڪرنل ايونس کي مليا ۽ کيس ٻڌايائون تہ ماڻهن وير وٺڻ جي خيال سان سموون کوهن ۾ زهر وجهرائي ڇڏيو آهي- جا ڳالهہ تحقيقات بعد سچي ثابت ٿي- ۳ مئي تي سخت مقابلو ٿيو ۽ ڪارونجهر نڪريءَ تي واڻي چندڻ جو جوڙايل قلعو "چندڻ گڍ" انگريزي

Marfat.com

فوج توبن سان اڏائي چڙهيو. انهيءَ تي حملي آور وڃي جبلن ۾ لڪا ۽ ڪي مارواڙ طرف ڀڄي ويا. انگريزي لشڪر شهر تي قبضو ڪيو. راڻو ڪرڻجي، لاڏو سنگهه ۽ ٻيا گرفتار ٿيا ۽ ڳوڙ بند ٿيو.

ڪرنل ايونس ٻين باغين کي دٻائڻ لاءِ روانو ٿيو. ١٨ مئي جي پوڙيسر جي ٽڪرن کي ساڻ ڪري، ٢٢ ميل پري ڪبجراڙلو ڏانهن باغين جي ڪئمپ تي حملو ڪيو. ڪي مئا، ڪي قيد ٿيا ۽ ڪي ڀڄي ويا. پهرين جون ١٨٥٩ع تائين ڀڄي مارواڙ ۾، ويندي وڏگام جي جبل تائين، انهن جي ڳولا ٿي، پر ڪاميابي ڪانه ٿي. ڪرنل ايونس، ايجنٽ گورنر جنرل راجپوتانا سان صلاح ڪري واپس ننگرپارڪر اچي رهيو هو.

انهيءَ وچ ۾ لاڏو سنگهه جو پٽ اديسنگهه ٻاهر ويل هو. هو جڏهن اتان ٻيهر موٽيو ۽ ”راڻي واڙي“ ڳوٺ ۾ پهتو ته ڳوٺ ۾ شادي هئڻ ڪري دهل پئي وڳو. مندس، گهوڙو جو دهل جي آواز تي ناچ ڪندو هو، سو به نچڻ لڳو. اتي هڪڙو ڪولهي، جو ننگرپارڪر کان آيو پئي، تنهن کيس مهڻو ڏنو ته ”تون پيو اتي گهوڙو نچائين ۽ تنهنجو پيءُ جيل ۾ پيو آهي!“ اهو ٻڌي اديسنگهه هڪدم ننگرپارڪر آيو ۽ پنهنجا ماڻهو گڏ ڪري جيل جو دروازو ڀڃائي سڀني کي آزاد ڪيائين. پوءِ پنهنجي سر بندوق کڻي ٽروٽ صاحب جي تنبوءَ ڏي ڪاهي ويو. هي اچا تنبوءَ کان ٿورو پري هو ته جوش جهلي نه سگهيو ۽ يڪدم بندوق جو فائر ڪيائين. ٽروٽ صاحب اڪيلو تنبوءَ ۾ بي اونو ستو پيو هو. فوج رواني ٿي چڪي هئي، فقط ڪي ٿورا سپاهي هئا سي به ان وقت اتي موجود ڪونه هئا، تنهنڪري ٽروٽ صاحب ٻي ڪا واهه نه ڏسي جان بچائڻ لاءِ اتان اٿي ڀڳو ۽ هڪ لاڏو نالي ميگهواڙ جي گهر ۾، ڇپر جي جوڙن (ڪلن) جي ڍير هيٺان وڃي لڪو:

Marfat.com

”آيو اڏيسنگ اوچتو ڀورو ڀڄايو،
ڪر ڀوري راڪنپيا موچي ٻچايو.“

راٺن جڏهين ٽروٽ صاحب کي ڳولا ڪرڻ سان به نه لڌو، تڏهين هنن سمجهيو ته مارجي ويو. انهيءَ ڪري هيڪاري جوش وڌيو: ڪچهريءَ تي حملو ڪري ڪن سپاهين کي ماريائون ۽ ڪيترا ڦٽيا. پارڪر جا ڪيترا سوڍا اچي شامل ٿيا ۽ بهادريءَ سان وڙهيا. انهن ۾ مکيه لاڏوسنگ ويرا واهه جو راٺوڙ، ڪرنجي ننگرپارڪر جو راٺوڙ، وامجي، ورڻ، اڏيسنگ، ڪلجي، پونجو، مهاسنگ ۽ روپلو ڪولهي مشهور جوڌا هئا - هن بابت ڍاٽ (ٿر) ۾ اڄ تائين دوها چوندا آهن. جيئن ته:

”چندڻ ڳـــڍ چاوو ٿيو جـــوڌي مچائـــي جنگ،
لڙيا ساٽ سوڍي ڪرنجي ري، آوٽان رجپوتان نان رنگ.“
”رنگ ڪلا رنگ مهاسينگا رنگ پونجل رنگ سگهلي راڻ،
رنگ ڪارونجهر را ڪونگرا رنگ ســـوڍا راڻ.“

ڪرنل ايونس جي فوج ۾ ويجهي هئي، جنهن کي هڪ سوار وڃي ”ڏينسي“ جي جبل وٽ اها خبر پهچائي ته فساد شروع ٿيو آهي. فوج هڪدم اچي ۱۹- جون ۱۸۵۹ع جي گهيرو ڪيو. راٺوڙ، سنڌس وزير ۽ ٻيا، شهر ڇڏي ڀڄي ويا. راڻي وڃي ڪارونجهر ٽڪريءَ ۾ پناهه ورتي، جتي راڻي جو گهرومتر مهاوجي سيٺ - ذات جو لهاڻو، وينڻ ڪاسبو -، هنس ڀوري ٻائو، ۽ وفادار نوڪر روپلو ڪولهي، کاڌي پيتي جو سامان ۽ ٻي هرڪا خبر چار پهچائيندا هئا. ٽروٽ کي انهيءَ ڳالهه جي نيٽ پئجي ويئي، جنهن ڀرپائين روپلي ڪولهيءَ کي جاگير ۽ پينشن جون لالچون ڏنيون، ته راڻي جو ڏس ڏي ۽ پڪڙائي، پر هن قبول نه ڪيو. تڏهين کيس ماروڪٽ ڪري ڏاڍا عذاب ڏنائين - چون ٿا ته هٿ جي ترين ۾ تيل

Marfat.com

وڃي، آڳرين تي ڪپهه جون ونڊون ڏاهيون، باهه ڏنائين - روپلي اهي تڪليفون برداشت ڪيون، پر پنهنجي مالڪ کي پنهنجن هٿن سان پوهي ۾ ڏيڻ قبول نه ڪيو.

آخر ٽروٽ صاحب مهاوجي سيٺ ۽ هنس پوري ٻائي کي گهرائي لب لالچ تي ريجهايو، جن راڻي سان دغا ڪري کيس گرفتار ڪرايو. سکهوئي ٻوءِ وزير به گرفتار ٿيو ۽ ٻيا مددگار ٺڪر به گرفتار ٿيا. اُهن تابعداري قبول ڪئي ۽ کين آزاد ڪري جاگيرون ڏنيون ويئون. پوڏيسر جا ٺڪر، جي هن حملي وقت مددگار هئا، ڪرنل ايونس ٢٣ آگسٽ ١٨٥٩ع جي هنن جي خدمت جو اعتراف ڪيو، ۽ هن سفارش ڪئي ته پوڏيسر جو ڳوٺ، جنهن جي ساليانِي پيدائش ٣٠٠ رپيا آهي، سو هنن کي ۽ سندس اولاد کي هميشه لاءِ ڏنو وڃي. نيٺ ڇهه هزار ايڪڙ جاگير ملي. باغي ٺڪرن، ننگرپارڪر ــــ راڻو، ويرا واهه جو اڏيسنگ پٽ لاڌو سنگهه، جن آڻ نه مڃي، تن جون اڳ مليل جاگيرون ضبط ڪيون ويئون. ڦيٽاپوٺ ٺڪر جي زال ڦولباني، بغاوت وقت پنهنجي بچاءَ ۾ رهي ۽ پوليس کي پنهنجي ڳوٺ ۾ پناهه وٺڻ جي آڇ ڪئي هئي، ۽ تمام گهڻو رسد جو سامان لشڪر ۾ پهچايو هو، جنهنڪري هن کي حياتيءَ تائين معافي جاگير ٢ هزار ايڪڙ انعام طور ملي هئي.

ننگرپارڪر جي راڻي، ويرا واهه جي ٺڪر لاڌو سنگهه، ۽ سندس پٽ اڏيسنگ آڻ نه مڃي. اڏيسنگ کي ٽروٽ صاحب گهڻوئي سمجهايو ۽ لالچايو ته تون آڻ مڃ ته توکي سنڌ ۾ فرسٽ ڪلاس جاگير به ڏيان ۽ هڪ دنگو به ڀرائي ڏيان؛ مگر هن چيو ته مون کي ويرا واهه واري سانڍي زمين ڏني وڃي، جا ڳالهه ٽروٽ صاحب قبول نه ڪئي، ۽ هن کي ٣ سال عمرڪوٽ ۾ نظربند رکيو. آزاد ٿيڻ کان پوءِ هڪ ننڍا

بعد وفات ڪيائين. اڌيسنگ جي وفات بعد سندس پٽ سامت سنگ کي، سنه ١٨٨٧ع ۾ مهاراڻي وڪٽوريا جي گولڊن جبليءَ وقت، گورنمينٽ ڇهه هزار ايڪڙ سيڪنڊ ڪلاس جاگير ڏني ۽ ننگرپارڪر جي راڻي جي وارثن کي ٽي هزار ايڪڙ ٿرڊ ڪلاس جاگير ملي.

مهاوجي جون خدمتون ڪرنل ايونس پنهنجي ليٽر نمبر ٢٣٣ تاريخ ٢- آگسٽ ١٨٥٩ع ۾ ڪمشنر صاحب سنڌ ڏانهن هن ريت لکيو ته "مهاوجي تمام عزت وارو لهاڻو ۽ پڇ جو واپاري آهي. اتي هن کي ڪرنل ٽريولن چڱي طرح سڃاڻي. اسان کي ۽ اسان جي لشڪر کي پارڪر ۾ پهچڻ کان پوءِ تمام ڪارائتي مدد ڏني اٿس، خبرون ڏيڻ ۾ توڙي رسد پهچائڻ ۾ هي دورانديش آهي. هن جي صلاحن کان سواءِ انهيءَ وقت ڪرنل ليفٽيننٽ ٽروٽ به اسان جون ڪل گهرون پوريون ڪري نه سگهي ها."

مسٽر فريئر صاحب ڪمشنر سنڌ انگريزن سان وفادار ماڻهن يعني بلوي ۾ مدد ڪندڙن کي انعام لاءِ بمبئي سرڪار کي سخت سفارش ڪئي. جنهن تي بمبئي گورنمينٽ ليٽر نمبر ١٥٦٠ تاريخ ٤- اپريل ١٨٦٠ع ۽ ليٽر نمبر ٢٠٣٩ر- تاريخ ١٢ مئي ١٨٦٠ع ۾ لکيو ته هيٺين ريت جاگيرون ۽ انعام ڏجن ٿا:

١- ڦولباٺي زال سورتسنگ ڳوٺ ڦيماپور. انڪل ٧ هزار بيگا زمين حياتي تائين معافي، جنهن جي پيدائش انڪل ٤٠٠ رپيا.

٢- راڻو عمرڪوٽ، ڪاوڙا جو ڳوٺ. ٦ هزار بيگا زمين، حياتيءَ تائين معافي ۽ ١٢٠ رپين جي ڏراو انعام.

٣- مهاوجي لهاڻو، ڪاسبي جو ڳوٺ. ٨ هزار بيگا

Marfat.com

زمين حياتيءَ تائين معافي (۱).

مهاوجي جي مرڻ بعد "چاوهر" يعني چئن هارين جي آباد ڪرڻ جيتري زمين سنڌس ٻن زالن کي حياتيءَ تائين معافي هئي. انهن جي مرڻ بعد اولاد نه هئڻ ڪري اها معافي رد ٿي.

هنس پوري ٻائي کي جبل جي سموري پيدائش حياتيءَ تائين معافي ملي. مرڻ بعد سنڌس اولاد ڪونه هو. هن لڙائيءَ ۾ ڏاٽ جي ڪيپٽن سوڍن سرڪار کي مدد ڪئي، جن کي ٻه جاگيرون، معافيون ۽ پروانا مليا.

لاڏو مينگهواڙ جنهن تروٽ صاحب کي پناهه ڏني هئي، تنهن کي ٻه معافي ۾ زمين ٽڪر مليو، جو هينئر سنڌس پوٽي واگهلي مينگهواڙ جي نالي آهي، جو اڃا حيات آهي.

راڻي ۽ وزير ٻنهي تي راجڌوهي جو مقدمو هليو، جو سال ۱۸۶۰ع ۾ هلي پورو ٿيو. راڻي کي ۱۴ سال ڪارو پاڻي ۽ سنڌس پرڌان (وزير) کي ۱۰ سال قيد مليو. راڻي جي هوئين مان وقت راڻو اچل سنگ ٻٽ وڏيوڙ ٻارڪر جو راڻو آهي.

روپلي ڪولهي جو وطن سان وفاداري ڪري سنڌس نالو اڃا پهو ڳائجي. اهو سنڌس لاءِ "امر انعام" آهي.

سوڍن کي جاگيرون ۽ انعام

عمرڪوٽ پاسي سوڍن کي جاگير ملي ته سوڍا البت خوش ٿيا ۽ ملڪ ۾ امن ٿيو، پر پارڪر جي پاسي سوڍا سانت ڪري نٿي ويٺا. ور ور ڪري انهيءَ ٽڪريءَ ۾ فساد پئي ڪيائون. سنه ۱۸۵۹ع جي فساد وقت ٿر جي ڪيپٽن

(۱) "هسٽري آف انلينيشن سنڌ گزيٽيئر" مسٽر انڪن، والهوم هريون، صفحو ۲۸۷ کان ۲۹۴.

سوڍن انگريزن کي مدد ڪئي ۽ ان فساد کان پوءِ سرڪار ساڳيءَ پاليسيءَ ۽ ڏاهپ کان ڪم ورتو، جنهن کان شروع ۾ سيٺي پرانتن ۾ پئي ورتو، يعني فسادي قومن کي هميشه لاءِ دوست بڻائي ملڪ ۾ شانتي آڻي. انهيءَ نيتي پٺاندڙ سرڪار ٿر جي سيٺي سوڍن کي امن ۾ رکڻ لاءِ ڪين جاگيرون، معافيون ۽ انعام وغيره ڏيئي خوش ڪيو. جڻ ته:

۱- ڀوڏيسر جاگير: هي فرسٽ ڪلاس جاگير ايراضي ۲ هزار ايڪڙ ڪرنل ايونس جي خاص زوردار سفارش تي ملي هئي.

۲- ويراواهه جاگير: هي سيڪنڊ ڪلاس جاگير ايراضي ۲ هزار ايڪڙ سامت سنگ کي ۱۸۸۷ع ۾ ملي هئي، ۽ ۱۸۰۵ رپيا حق حقوق وڃڻ ڪري عيوضو به مليو. سندس پٽ امرسنگ بنا اولاد هو، جنهن ڪري سرڪار ٺهراءُ ڪيو ته اها جاگير امرسنگ جي زال پنياڻي جي حياتي تائين هن وٽ رهي. هن کي پٽ ڪونه هو، هڪ نياڻي هئي. پنياڻي ڪارويا کي گود جو پٽ ڪيو، جو خانپور (ٿراد) جو ويٺل هو، هن کي عام مختيار به ڪيو. هو آفيمي هو تنهنڪري لائق ثابت نه ٿيو ۽ موٽي خانپور ويو، تنهنڪري ان پنياڻي ايپه سنگ پٽ ڪيسر سنگ (جو ڏيئوڏر جي ٺاڪر جو نوڪر هو) کي گود جو پٽ ڪيو ۽ ڪارويا جو مختيار نامو رد ڪرايو. جلدئي پنياڻي مري ويئي، جنهنڪري جاگير سرڪار پنهنجي حوالي ڪئي، پر گوديلي پٽ ايپه سنگ سرڪار کي عرض ڪيو ته اها جاگير جي زمين مون کي قبولي طور ملي ۽ آباد زمين جي ڍل پيري ڏيندس. انهيءَ تي موروثي هارين اعتراض ورتو ته جنهن صورت ۾ جاگير سرڪار پنهنجي حوالي ڪري ٿي، ته موروثي هاريپي وارا نمبر اسان کي ملڻ. سرڪار ائين ڪيو ۽ موروثي هارين کي پنهنجا نمبر مليا ۽ بي جاگير ايپه سنگ

کي قبوليءَ تي ملي جا اڄ تائين (١٩٥٢ع) پوئين جي هٿ ۾ آهي.

٣- راڻپور جاگير: ننگر پارڪر جو راڻو ڪرڻجي ڀڪرجي پيءُ ۽ ڪيس ١٤ سال ڪاري پاڻي جي سزا ملي، تڏهين راڻي جي زال، پنهنجي ننڍي پٽ همير سنگ سميت ڪڇ ڏي ڀڄي ويئي. ڪافي وقت اتي رهڻ بعد ڪڇ جي واءِ هند گورنمينٽ سان لکپڙهه ڪئي ته حڪومت گورنمينٽ پنهنجي هٿ ڪئي آهي، جنهنڪري هاڻي هن جي وارثن جي آجيوڪا لاءِ سرڪار مهرباني ڪري بندوبست ڪري، جنهنڪري انگريز سرڪار راڻپور جاگير جونڪرو ٣هزار ايڪڙ ايراضي، ٿرڊ ڪلاس ۽ ٢١٥٨ رپيا روڪڙا ڏنا، انهيءَ ڪري راڻي همير سنگ جي ماءُ پٽ سميت موٽي آئي. همير سنگ ٻه زالون پرڻيو هو. ٻهرئين زال مان (ٻي شادي ڪرڻ بعد) کيس پٽ ڄائو، جنهن جو نالو رنڇوڙ سنگ هو. همير سنگ جو پوئين زال تي وڌيڪ پيار هو، تنهنڪري هن جي وس ۾ ويو ۽ هن جي چئي لڳي، اڳئين زال ۽ سندس پٽ کي ڪونه ڀائيندو هو. پوئين زال هميشه هن جي برخلاف راڻي جا ڪن ڀريندي هئي، جو ته هن سمجهيو ٿي ته اهو ڪنور گاديءَ جو حقدار ٿيندو.

راڻي همير سنگ جو نوڪر نالي شينگورو شيدي جو تمام فرمانبردار هو، تنهن راڻي همير سنگ کي چيو ته جيڪڏهن رڻڇوڙ سنگ جي وار ڏي به هٿ لائيندين ته پنهنجو به خير نه سمجهج. هو هميشه رنڇوڙ سنگ جي نگهباني ڪندو هو. جيستائين راڻو همير سنگ فوت ٿيو، تيستائين سنڀال ڪندو آيو. همير سنگ جي مرڻ بعد اها جاگير رڻڇوڙ سنگ جي هٿ ۾ رهي. رڻڇوڙ سنگ ٻهرئين شادي ”واگهڙ“ جي واگهيلن مان ڪئي، ٻي شادي ”ٻاڪاسر“ جي چرهاڻن مان ڪئي. چوهاڻ زال جي چئي تي لڳي، واگهيلي زال کي گهر مان ڪڍي

ڇڏيائين، جا ڪجهہ وقت پنهنجن سائٽن وٽ پيلي شهر ۾، ۽ ڪجهہ وقت ننگر پارڪر ۾ پنچات جي خرچ تي گذو ڪندي رهي، ۽ آخر تنگدستيءَ جي حالت ۾ مري ويئي. چوهاڻ زال مان اولاد ڪونہ ٿيو ۽ اها بہ مري ويئي. آخر جيسلمير رياست مان ٽئين زال پٽياڻي پرڻيو، اها تمام سمجهو آهي. هن مان بہ پٽ ائس، جن پنهنجي جاگير کي بہ ڻاهيو آهي، ۽ وڏو اچل سنگ موجوده ”پارڪر جو راڻو“ سڏجي ٿو.

٤- ڦيٽارو جاگير. اها بہ هزار ايڪڙ جاگير، ڦولپانيءَ کي مليل هئي، اهي ويراواهہ جي سوڍن جا ويجها عزيز آهن. کيسرسنگ جي مرڻ بعد اها جاگير سندس پاءُ جي حوالي ٿي، جو بنا اولاد مري ويو. ان بعد وري کيسرسنگ جي چاچي جي زال ”سريہ ڪنور“ جي حوالي ٿي. سريہ ڪنور پنهنجي گود ۾ هڪ ڇوڪرو ورتو، جنهن جو نالو بہ کيسرسنگ هو، جو اڳي ويراواهہ ۾ رهندو هو. ڪجهہ وقت بعد سريہ ڪنور ۽ سندس گوديلي پٽ کيسرسنگ جي وچ ۾ اڻبڻت ٿي، جنهنڪري سريہ ڪنور هڪ پانهي سميت حيدرآباد ويئي، اتي ڪن ماڻهن جي ڦندي ۾ ڦاسي پانهيءَ کي وڪڻي ڇڏيائين. جنهنڪري کيسر سنگ ان ڇوڪريءَ (پانهي) جي ماءُ پيءُ کان سريہ ڪنور تي فرياد داخل ڪرايو، جنهنڪري سريہ ڪنور گرفتار ٿي. اهو ڪيس چاچري جي مختيارڪار صاحب جي ڪورٽ ۾ آيو. سريہ ڪنور جو ضامن ساگرومل پيمراج پوڄڪ برهمڻ پيو ۽ سريہ ڪنور کي پنهنجي سنڀال هيٺ رکيائين، جتي هو ڪافي وقت رهي. آخر ڪيس سيشن ڪورٽ حيدرآباد ۾ هليو ويو. نيٺ ڪيس ڪورٽ مان نڪتو ۽ سريہ ڪنور آزاد ٿي موٽي وطن ويئي! پوءِ اهو جاگير وارو نڪرو رد ٿي قبولي طور کيسر سنگ کي مليو.

ان کان سواءِ پارڪر ۾ ڏينگاڻو، ڪاسبو، آڏيگام

ڪارڙيو، ننودرو، وغيره ڳوٺن جي سوڍن کي به ڪي ٿورا نمبر معافي آهن، جن جي ڏل معاف آهي.

ڏاٽلي، گڏڙو، پاڻل ٻو ۽ ٻارنو جي ٻجي راءِ سوڍن، ڇاڇرو، هنجتل، سلهه، راڻهار، مالي جو ٻار، پوٺو ۽ اڙٻلهيار جي ڀوج راج سوڍن، ڪرشن جي ويڙي، ووهڙ، ميٺائو جي ڪيلهڻ سوڍن (عمرڪوٽ جي راڻن کي گاديءَ تي وهارڻ وقت ڀرين تلڪ ڪيلهڻ سوڍو ڏيندو آهي، اڄ تائين اهو رواج هليو اچي)، ۽ ڇيلهار پوريلو، ميهاري، ڪوڙيهون، ترڇمير، ارنرو، ڪانئيو، پير جو تڙ، پاپو ويرو جي ساڏور سوڍن کي ننگرپارڪر واري فساد ۾ ۽ بي سرڪاري مدد ڪرڻ جي عيوض معافيون مليون هيون.

اکجي رتن سنگ سوڍو ڇاڇرو اگوڻي ايم-ايل-اي کي اوجڻ سنگ سوڍي گود ۾ ورتو هو. کيس ٢٥ ٻنيون معافي آهن. هينئر سندس پٽ لالجي ۽ ميگهراج حيات آهن.

ڇيلهار ۾ جهوجهار سنگ سوڍي کي به ڪي ٻنيون معافي مليون هيون، جي هينئر سندس پوٽي آنبجي ڇهنسنگ جي حوالي آهن.

مٺيءَ جي خانجي سوڍي کي ٣٧ ٻنيون معافي ۽ ١٥ رپيا پينشن ملي هئي، جا ١٩١٦ع ۾ بند ٿي ۽ معافي هينئر سندس پوٽي نيت سنگ جي حوالي آهي.

ماسروني ۾ بهادر سنگ کي ۽ وبڙهار ۾ ڪونبي کي معافيون مليون هيون ۽ ٥ رپيا پينشن به ملي.

اڪيراج جي تڙ تعلقي مٺيءَ ۾ جالم سنگ کي ٢١٠ رپيا ڏل جي معافي ملي، جا محبت سنگ جي ڏينهن ۾ رد ٿي هئي، پر وري اپيل ۾ کيس منظور ٿي ملي.

ونگي ۾ اوبابن کي جاگير ۽ ساليانو ٥٠٠ رپيا پينشن ملي.

ڪئپٽن ريڪٽن صاحب لکي ٿو ته "مٺيءَ جي سوڍي

کي ۱۵ رپيا ماهوار ۽ ۲۴ سپاهي هرهڪ جو پگهار ۵ رپيا ماهوار ڪري، منيءَ ۽ نئين ڪوٽ جي قلعن جي سنڀال ڏني ويئي، ۽ چار ٻنيون به معافي مليون. اسلام ڪوٽ جو سوڍو ۱۲ سپاهين سان ساڳئي پگهار تي اسلام ڪوٽ جي قلعي جي سنڀال لاءِ مقرر ٿيو، هن ۽ سندس پائرن کي ۱۶ ٻنيون معافي ڏنيون ويئون. اسلام ڪوٽ واري پاڳي ۾ ٻيا به قبيلا وسائي ڀونا، چانڊيا ۽ ميا رهندا هئا، جن مان وسائي ڀونن کي ۱۱ ۽ مين کي ۱۹ ٽليون مليون.

”پاڪاسر“ سنڌ فتح ڪرڻ بعد جوڌپور سرڪار جي حوالي ڪيو ويو. ڦيٽاپور ۽ ويراواهه جي ٺڪرن کي فقط ۵ ننڍڙا ڳوٺ، پارڪر جي واٽي کي ۲۱ ننڍا ڳوٺ ۽ شهر جي ڏل جو اڌ ملندو هو. سنه ۱۸۴۸ع کان شهر جي ڏل ختم ڪئي ويئي ۽ ۵۴۶۳ بيگا زمين بطور عيوض جي، پارڪر، ويراواهه، ڦيٽاپور ۽ پاڪاسر جي ٺڪرن کي ڏنا ويا. ۽ ۳۴۵ رپيا ٻيا به گهٽ ڪيا ويا، جو پاڪاسر جوڌپور جي حوالي ٿيو. ويراواهه ۽ ڦيٽاپور کي ڪوبه دنگئي حقوق حاصل ڪونه هو. ويراواهه جو زميندار لوٽ ڪاڙ مان به حصو وٺندو هو. بعد ۾ هن کي ڳوٺ جي ڏل جو چوٿون حصو ۽ ڦيٽاپور جي ٺڪر کي ڪي ٻنيون معافي طور آچيون ويئون، جي هنن نه ورتيون. هن وقت (۱۹۵۹ع) هن کي ڪسٽم ڊيوٽي کان سواءِ ٻيو سڀ ڪجهه ملي ٿو.

”پارڪر جي واٽي اسان جي اڳيان ميرن جي سنند پيش ڪئي، جنهن ۾ هن کي به ڳوٺ ڏنا ويا، جا سنند سنڌ جي ٻهرئين گورنر سرچارلس نيپئر صاحب بحال ڪئي، ۽ موڪرئي جو ڳوٺ واٽي جي منيجر (پرڌان) آڪامالديو کي ڏنو ويو، جو ان کي ميرن جي طرفان ٻڻ مليل هو. پوڏيسر جو ڳوٺ جڳوجي سوڍي (جو واٽي جو چاچو ٿئي) کي ڏنو ويو. ويراواهه

Marfat.com

واري ڀاڱي ۾ ڪن ڪوسن جي عادت هوندي هئي، جو سواءِ ڪنهن ڏل ڏيڻ جي آبادي ڪندا هئا، جا اجازت هنن کي اسان جي حڪومت ۾ پڻ ڏني ويئي آهي؛ ٿوري هنن کي ڪا اهڙي سند وغيره ڪانه آهي. هن وقت هو، جيڪي ٻنيون آباد ڪندا آهن، سي ڪل ١٥٠ آهن، جن جي ڏل ڪونه ڏيندا آهن، ۽ باقي زمين جي ٻيا ڪوسا آباد ڪندا آهن، تن جي ڏل ورتي ويندي آهي. ”سون اڳتي لاءِ مفت ٻنين ڏيڻ جي اسڪيم بند ڪئي آهي ۽ هنن کي جيڪا شهرن جي ٽئڪس ملندي هئي، سا بند ڪري ١٦ ڀٽيان کي ١٨٠٥ رپيا ساليانو ڏنو ويو آهي“ (١).

سوڍن کان سواءِ ڪيترن ميگهواڙن کي به سرڪار کي مدد ڏيڻ جي عيوض معافيون مليل آهن. ڳوٺ چيلهار تعلقي ڇاڇري ۾ سُرتو ڀٽ اٽندو ميگهواڙ (ليکڪ جو ڏاڏو) کي هڪ زمين ٽڪر معافي، ۽ ميرن جي وقت جو سندن قلعي ۾ ڪوناپل ڪوهه انعام مليا هئا، جي اج تائين پوئين جي هٿ ۾ آهن. مٺيءَ ۾ ٻالي ميگهواڙ کي معافي ملي هئي، جا اج سندس اولاد جي هٿ ۾ آهي.

عمرڪوٽ ۾ راڻي وڪٽوريا جي جبلي (١٨٨٧ع)

راڻي وڪٽوريا کي تخت تي ويٺي ٥٠ سال پورا ٿيا هئا، ان جي خوشيءَ ۾ هندستان ۾ ٢٦ فيبروي ١٨٨٧ع جو ڏينهن مقرر ڪيو ويو. ان وقت هندستان جي هرهڪ ڀاڱي ۾ جبلي ملهائي ويئي. ٿرپارڪر ضلعي ۾ هيٺين موجب جبلي ملهائي ويئي:

هن ڏينهن ملهائڻ لاءِ ضلعي جي ننڍن ننڍن ڳوٺن ۾

---

(١) ڪئپٽن ربڪس جو ڪتاب ”حالات ٿر ۽ پارڪر“، صفحو ٣٢-٤٠ تائين.

Marfat.com

۾ ٻه تيارِيون ٿيون. عمرڪوٽ ۾ عاليشان بندوبست ٿيو. خرچ لاءِ پئسا اُگاڙيا ويا، جي ۳۳۰۰۰ رُپيا ٿيا. عمرڪوٽ جي قلعي ۾ ڪلهوڙن جي ڏينهن جون جهونيون توبون صاف ڪرائي، جبلي‌ءَ وقت ڇوڙيون ويئون، ۽ قلعي ۾ صبح جو درٻار لڳي. ايائبي سؤ قيدين کي مدي کان اڳ معافي ملي. پوءِ ميونسپل ۽ ٻين پاران مبارڪ جون ائڊرسون ڏنيون ويئون، اسڪول جي ڇوڪرن ۾ انعام ورهايا ويا ۽ هيڊماستر جي ٺاهيل ڪوتا گجراتي‌ءَ ۾ پڙهي ويئي. نبي سر جي هيڊ ماستر ڏارسي ۽ ڪشنچند پوچڪ برهمڻ جون ٺاهيل ڪوتائون ٻه پڙهيون ويئون، اسڪول جي شاگردن مهاراڻي جي جئه جا نعرا هنيا ۽ درٻار ختم ٿي.

سنجهند جو سيني ڏٺي‌ءَ کي پرارٿنا ڪئي ته شل مهاراڻي گهڻو وقت زنده رهي. پوءِ مسٽر پالن ڊپٽي ڪمشنر پنهنجي منڊلي سميت اسڪول ۾ آيو، جتي وديارٿين پلي پٽ آجيان ڪئي. اسڪول کي ڇوڏاري جهنڊين وغيره سان سينگاريو ويو هو. پوءِ صاحب بهادر قلعي طرف ويو.

۳۰ بجي شهر کان اتر طرف سينگاريل ميدان تي درٻار ٿي. جتي ضلعي جي سيني مختيارڪارن، جاگيردارن، مکين، زميندارن، ميمبرن ۽ کن هيڊ ماسترن کي نينڊ ڏيئي گهرايو ويو هو. منيءَ جو مکي ملجي منسکاڻي، ملجي واڌا ڪرشناڻي، سيٺ مولچند پرماننداڻي، سيٺ ڪانجي واسوڻاڻي، مکي تلوڪچند هنسراج، ۽ مکي ڪپول هروڻاڻي کي هن موقعي تي جلسي ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ سرڪاري طرح ڪوٺ ڏيئي گهرايو ويو هو. ننگر پارڪر جو ٺڪر آنبوجي ۽ ماستر چترمل، گيڙي جو ٺڪر راوت سنگ، ڇيلهار جو ٺڪر جهوجهارسنگ، ڏاهلي جو ٺڪر نگجي، ۽ لوڪلبورڊ جا مشير حاضر هئا. روهڙيءَ جو پير صاحب پاڳارو، هائي، گهوڙن ۽ چار هزار ماڻهن ۽

پڻ بندوبست سميت شامل ٿيو هو. دوپهر ۾ ڏهه هزار ماڻهو هئا. ڊپٽي ڪمشنر صاحب سنڌي ٻوليءَ ۾ هڪ اثرائتي تقرير ڪئي، پوءِ پير صاحب به ڇوٽي تقرير ڪئي، ان بعد قاضي فيض محمد ڊپٽي ڪليڪٽر به ننڍي تقرير ڪئي، جنهن بعد لائق ماڻهن کي لونگيون انعام ڏنيون ويئون، ۽ ڪپڙن کي سنڌون مليون. پوءِ ڪشتي راند ۽ ڪيتريون بازيون ٿيون. شام جو حيدرآباد مان آيل ڀڳتين ڀڄن ڳايا، پوءِ راڳ ۽ ناچ شروع ٿيو.

رات جو آتش بازي شروع ٿي، شهر سڄوئي روشني مان جهڳ مڳ ڪري رهيو هو. جتي ڪٿي خوشيءَ جي لهر هئي. ساري بندوبست ۾ ٺڪر راڄ جي پيوت سنگهه، سيٺ ڪانجي ڏيارام، مکي پاڳچند آبريو مل، سيٺ جوڳيداس، سيٺ سروپچند، مهاراج مينگهراج، مهاراج ڇتريچ، راجوجي، ۽ انچلوجي چڱي مدد ڪئي.

پڻ ڏينهن ۱۷ فيبروري ۱۸۸۷ع تي ميدان ۾ رانديون شروع ٿيون. گهوڙن، اٺن، گڏهن، ڍڳن، ٻڪرن، ڪڪڙن، ٻلن ۽ تترن جون شرطون ٿيون ۽ انعام مليا. ڊوڙندي گهوڙي تان پالي ۾ ٽنگيل منڍي ڪڍڻ ۽ ڊوڙندي گهوڙي تي ليمي کي ڪپي به اڌ ڪرڻ، ۽ ٻيون ڪيتريون حرفتون ٿيون.

ڊاڪٽر پالن ڊپٽي ڪمشنر جي وقت ۾ اهو هڪ اتهاسڪ ڏينهن هو. دوپهر وقت چار ڪوتائون ڇپون ويئون هيون: ۱- مسٽر آميد علي هيڊماستر عمرڪوٽ جي ٺاهيل، ۲- مهراج ڪشنداس ٻوچڪ جي ٺاهيل، ۳- مسٽر ڏارمي هيڊ ماستر نبي سر جي ٺاهيل، ۴- پارسي شعر، جو آخوند يارمحمد جو ٺاهيل هو (۱).

---

(۱) "سنڌ جو گجراتي اتهاس"، ليکڪ مسٽر آميد علي هيڊ ماستر عمرڪوٽ، سال ۱۸۸۷ع، صفحو ۷۰- ۷۱- ۷۲.

١٨٩٩ع جو ڏڪار

سنبت ١٩٥٦ = سال ١٨٩٩ع ۾ ٿر ۾ سُخت ڏڪار پيو. ٿر جو ملڪ آهي برسات تي. انهيءَ سال ڪنهن تمام گهٽ ته ڪٿي اصل برسات ڪانه پيئي. ٿر ۾ سدائين ٽئين چوٿين سال ڏڪار پوندو آهي. پر اهو ڏڪار اڄ تائين "ڇپنو ڏڪار" (٥٦=ڇپن) جي نالي سان مشهور آهي، جنهن جون ٿر جا ماڻهو ڳالهيون ڪندا آهن. انهيءَ وقت ڪيترا ماڻهو ناري ڏي پڇي ويا. جيڪي وڃي نه سگهيا تن ڏاڍا ڪشٽ ڏٺا. ڳاهه ته هئڻ ڪري مال مري ويو، اناج جو هڪ داڻو به ملڻ مشڪل هو. وڏي ڳالهه ته پئسي جي پيدائش ڪونه هئي. غريب ويچارا پئسو ڪٿان آڻين، جو اناج خريد ڪن. آن جي داڻي لاءِ ماڻهو پئسي سڪيا.

ان وقت وڏا ٿا ڳالهيون ڪن ته ماڻهو، ڪرڙن جي ٿڙ ۽ ڪارين جا ڇرڏا لاهي ڪٽي سنها ڪري، ٿورو اناج گڏي پيهي مانيون پچائي کائيندا هئا. ڏاڍو ڏکيو سمو هو. سرڪار ان وقت تقاوين وغيره ڪجهه ماڻهن کي ڏنيون ۽ ٿر ۾ مزوري لاءِ تلاءَ (ترايون) کوٽائڻ ۽ سرست ڪرائڻ شروع ڪيون، جنهن ۾ ٿورن پئسن تي ماڻهو مزوري ڪري پيٽ پاليندا هئا. ڪيترا ماڻهو جهنگلي وڻ ڪنڊي جا پن (جنهن کي ٿري 'سنڪ' چوندا آهن، جي جانور کائيندا آهن) لاهي ڪٽي ٿورو اناج گڏي مانيون پچائي کائيندا هئا. اهو سال اهڙو مشهور آهي جو ڪنهن کان پڇبو ته 'عمر ڪيتري اٿيئي، يا ڪڏهين ڄائو آهين، يا فلاڻو واقعو ڪڏهين ٿيو' ته جواب ڏيندا ته: 'ڇپني ۾، يا ڇپني کان هيترا سال اڳ يا پوءِ' پوءِ انهيءَ تان حساب ڪري صحيح عرصو معلوم ڪري سگهبو آهي.

Marfat.com

۱۹۱۸ع جي انفلوئنزا

پهرين مهاڀاري لڙائي ۱۹۱۴ع ۾ شروع ٿي ۽ سنه ۱۹۱۸ع ۾ ختم ٿي. انهيءَ سال ٿر ۾ سخت انفلوئنزا بيماري پيئي. ٿر ملڪ ۾ اسپتالون تعلقي هيڊڪوارٽرن کان سواءِ ٻين هنڌن ڪونه آهن، نڪو ملڪ ۾ خانگي حڪيم، ويديا ڊاڪٽر هئا. ماڻهو اڻوجهه، سادا ۽ پريي، جي ڊاڪٽر يا حڪيم جي دوا کان ڇرڪن. پيو ته منجهن نڪو ايتري پئسي جي بچت جو بيماري جي حالت ۾ دوا وغيره تي خرچ ڪن. انهيءَ سال انهيءَ بيماريءَ ملڪ ۾ ايڏو هراس وڌو، جو ماڻهو گهرن کان ٻاهر نه نڪرندا هئا، مُردن ڪڍڻ لاءِ به تڪليف هئي. روز صبح جو سڀ ڪنهن ڳوٺ ۾ لاشا ڏسبا هئا. وڏن ڳوٺن ۾ ته روزانو ۵، ۷ بعضي ۱۰، ۱۵ يا وڌيڪ ماڻهو به مرندا هئا. ماڻهن ۾ ڏاڍو ڏهڪاءُ هو. ڪيترائي ماڻهو انهيءَ موذي مرض جو شڪار ٿيا. انهيءَ کي ٿر ۾ ”لوس“ جي بيماري چوندا آهن، ۽ اهو سال ”لوس وارو سال“ جي نالي سان مشهور آهي.

اسلامڪوٽ ۾ ڌاڙو (۱۹۲۲ع)

انگريزن جي ڏينهن ۾ جيتوڻيڪ ملڪ ۾ انتظام هو ته به ڪڏهين ڌاڙا به لڳندا هئا، جن مان مشهور ڌاڙو اسلام ڪوٽ ۾ سنه ۱۹۲۲ع ۾ لڳو. ڌاڙيلن جو اڳوان هڪ بهادر کوسو مير خان نالي هو. هو ساجهر صبح جو سويل اچا سج اڀريو مس هو، ته ۵۲ سائين سان اچي نعرو هڻي شهر ۾ ڪاهي پيو. پوليس ٿاڻي مان ساجن نالي سوار کي هٿ ڪري پڊائون ۽ مريد خان منيوال کوسو هنن کان ڪسڪي ويو. ٻه ڌاڙيلا ٿاڻي مان پوليس وارن جا گهوڙا جوڙي انهن تي چڙهي مريد خان جي پٺيان پيا، پر هو اڳيئي بندوق سان هڪ دڙي

تي پهچي ويو هو، ڌاڙيلا اچا ڏڙي ڪان هيٺ هئا ته مريد خان
هڪ وڻ جي اوٽ ۾ لڪي بندوق جا فائر ڪيا، جنهنڪري
ٻئي گهوڙا مري ويا ۽ ڌاڙيل پوئتي موٽيا. علي خان جمعدار
۽ رکيو خان به پهچي ويا.

ڌاڙيلن اچڻ سان بندوقن جا فائر ڪيا، جنهنڪري ماڻهو
سڀ لڪي ويا. بازار جي چوسول ۾ وڏي ڪٽ تي مير خان
ويٺل هو ۽ ٻين ڦُر شروع ڪئي. ڪيترو ئي مال ووڪڙ، زر،
سون، چاندي، زيور، ريشمي ۽ اطلس جا تاڪيا ۽ ٻيو قيمتي
ڪپڙو اچي ڍيڪ ڪيائون. گهوڙن کي سونن ۽ روپن زيورن
۽ ريشمي ڪپڙن سان سينگارياؤن، مير خان جو گهوڙو خاص
سون سان سينگاريو ويو. چون ٿا ته انهن جي بندوقن جو شاٽ
اڍائي ميل هو. ٽِن پنجن ڪلاڪن جي ڦُر بعد روانا ٿي ويا.
انهن ۾ ڪوسا، مياڻا ۽ ٻيا هئا، جن سان ڪي جوڌپور رياست
۾ پڪڙيا، پر مير خان ڪيترا ڏينهن پوءِ مقابلو ڪندي مارجي
ويو. مريد خان سوار کي سرڪار هيڊ ڪنسٽبل ڪيو ۽ ڪيس
انعام ۽ آفرين نامو ڏنو.

١٩٢٧ع جي برسات

ٿر واريءَ سو ملڪ آهي، جتي گهڻي برسات پوڻ ڪري
ٻوڏ جو ڪو خطرو نه آهي، ڇو ته واري پاڻيءَ ڇهيو وڃي.
ٿر ۾ سدائين برسات پوري پئي ۽ گهٽ پوندي آهي، پر سنه
١٩٢٧ع ۾ ڏهه ڏينهن يڪو جهڙ چالو هو ۽ برسات به زور
پيئي هئي، جنهنڪري ماڻهن جون جايون، جي ٿر ۾ ٿين ئي
ڪچيون ۽ ڪکايون جهوپڙيون، سي گهڻو ڪري سڀ ڊهي
پيون ۽ ڍرن ۾ گهڻو پاڻي بيهڻ ڪري آبادي به پوري نه
ٿي. ٿر جي شهرن ۾ ڪي ڪي پڪيون جايون به ڊهي ويون.

Marfat.com

ڏھہ ڏينھن ماڻھن لاءِ ماني پچائڻ بہ مصيبت ھئي. انھيءَ وقت ناري ۾ ٻوڙ ٻوڙان ٿي ھئي. ڪيترا ڳوٺ ٻاڏي ۾ لڙھي ويا. مُھراڻي ۾ ٿر جي پرسان لاڳيتو ڪيترا ناري جا ماڻھو ٻوڏ ڪري ٿر جي پٽن ٿي اچي ويٺا ھئا، جتي ڪيترا ڏينھن رھيا پيا ھئا. ٿر ۾ جان جو ايترو نقصان ڪونہ ٿيو، پر جھڙيءَ ان سان گڏ ھوا (لُڙي) جي ڪري سيءُ ھو، جنھنڪري مال ڪافي انداز ۾ مري ويو. جھنگ ۾ ڪيترا ھرڻ مئل ڏٺا ويا، نہ تہ رواجي طرح ھرڻ ڪڏھين بہ برسات جي ڪري نہ مرندا آھن. سنہ ١٩٢٩ع ۾ بہ زبردست برسات پيئي ھئي، جنھن ۾ بہ ڪيترو نقصان ٿيو ھو.

١٩٣٩ع جو ڏڪار

ٿر ۾ ڏڪار ڪا نئين ڳالھہ نہ آھي، پر ڪڏھين ڪڏھين برسات اصل نہ پوندي آھي، جنھنڪري ملڪ ۾ تمام سخت حالت ٿيندي آھي. سنہ ١٩٣٩ع=سنبت ١٩٩٦ع ۾ برسات نہ پوڻ ڪري آبادي ڪانہ ٿي. گاھہ اصل ڪونہ ھو. ٿر جو گھڻو تڻو مال مري ويو. ٿر ۾ اونھاري جا ٣ مھنا مئي، جون ۽ جولاءِ مال لاءِ سخت تڪليف جا ڏينھن آھن، جو تہ ان وقت ۾ مال کي ھمراڙ و چارو ۽ گاھہ ڏيئو پوندو آھي. ماڻھن وبچارن برسات جي آسري تي ٻھريان ٿي مھنا تہ مال کي سنڀاليو، پر پوءِ ڏکيون حالتون اچي پيدا ٿيون. ويچارن مالدارن گھر ۾ جيڪي ھو سو تہ کارايو، پوءِ وري گھہ ڳنا ۽ زيور گروي رکي ۽ ڪن وڪڻي مال کي کارايو، پر ٻارھن مھنا چا کارائين. نيٺ نپڙ ناڙي کارائڻ کان پوءِ بہ مال مري ويو.

مالدارن کان سواءِ ٻين کي تڪليف ڪانہ ھئي، جو تہ سرڪار تقاويون ڏنيون، ٽراين جي کوٽائي ۽ مرمت جو ڪم شروع ٿيو، ۽ ڪانگريس ٻاران سستي اناج جا دڪان ٿر جي

Marfat.com

وڏن شهرن ۾ سهوليت وارن هنڌن تي جاري ٿيا، جتي ٥ روپيه مڻ جي حساب سان اناج عام جام ملندو هو. ازان سواءِ ڪانگريس پاران بيوهه زالن ۾ پيرمردن ۽ يتيم ٻارن کي مفت اناج جي مدد به ملندي هئي. ڪي قدر ناري مان سهوليت وارن هنڌن تي ڪانگريس پاران گاهه جو به بندوبست ڪيل هو، پر ان جو فائدو ڪن پروارن ٿورن مالدارن کي مليو. انهيءَ سال ٿر جو چوپايو مال گهڻي ڀاڱي مري ويو ۽ مالدار ويچارا سڃا ٿي پيا.

١٩٤١ع جا مڪڙ

ٿر ۾ پنجين ستين سالين مڪڙ ايندا آهن. ملڪ آهي واريناسو، ٿنهنڪري مڪڙن کي آنن لاهڻ جي سهوليت آهي. هرهڪ مادي ١٠٨ آنا لاهيندي آهي. اڳي ته گورنمينٽ جو انهيءَ پاسي توجهه ڪونه هو، پر ١٩٤١ع ۾ گورنمينٽ مڪڙن جا ٻچا (جن کي ٽڪا يا ڪهيه چئبو آهي) مارائڻ شروع ڪيا. انهي ڪم تي لوڪسٽ ڪاتي وارا، ريونيو ڪاتي ۽ تعليم ڪاتي جي مدد سان ٽڪا مارائڻ لڳا. تعلقي ۾ سڄو انتظام حد جو مختيارڪار، ڪليڪٽر جي هدايتن پٽاندر ڪندو هو.

تعليم ڪاتي ڪان ماسترن جي مدد ورتي ويئي. اسڪول بند ڪري ماسترن کي لوڪسٽ ڊيوٽيءَ تي گوٺن ۾ مقرر ڪيو ويو. سي ڪنهن کي مقرر حد اندر مزورن کان ڪم ڪرائنو هو. زميندارن کي لوڪسٽ ۾ مدد ڏيڻ لاءِ سرڪاري هدايتون هيون. ماستر ١٥ کان ٢٥ تائين مزورن جون ٽوليون ناهي، جهنگ ۾ وڃي جتي ٽڪا هوندا هئا، اتي ڇربون کٽائي يا وٽن ۾ ٻوٽن ۾ ساڙائي مڪڙن جا ٻچا ناس ڪرائيندا هئا. هرهڪ ٽوليءَ جي اڳوان کي جمعدار چئبو هو، جنهن کي ١٢ آنا روز ۽ مزورن مان هرهڪ کي ١٠ آنا روز، ٻار کي

Marfat.com

۵ آنا روز ۽ عورت کي ٨ آنا روز ملندو هو. ڙالون انهيءَ ڪم تي ٿوريون هيون.

ماسترن کي سندس پگهار کان سواءِ ڀتو ڀاڙو ملندو هو. ناري ۽ ميرپورخاص ڊويزن جا ڪي آبدار، آبپاشي ۽ ريونيو جا منشي به انهيءَ ڪم ۾ لڳايا ويا هئا. سڀني ڪم لاءِ ڀٽيلن ۽ ماسترن کي ڪليڪٽر آفرين‌ناما ڏنا هئا. مزورن کي هفتي مزوري اتيئي ملندي هئي.

سنه ١٩٤٢ع ۽ ١٩٤٤ع ۾ به مڪڙن جي وينڪ ٿي هئي، تڏهين به سٺين نموني لوڪسٽ جو ڪم هليو هو، ۽ ماسترن جي مدد سان ڦڪا ناس ڪرايا ويا هئا.

Marfat.com

باب ٻارهون

حڪومت پاڪستان (١٩٤٧ع)

١٩٤٧ع جي آزادي

سنہ ١٩٣٩ع ۾ ٻي مهاڀاري لڙائي لڳي، سنہ ١٩٤٥ع ۾ پوري ٿي ۽ اتحادين کٽيو. ان وقت دنيا جي سياست ۾ زبردست انقلاب آيو. هندستان ۾ ٻہ سالن کان آزاديءَ جي هلچل هلندڙ هئي، ان جي اثر ڪري ملڪ جو وايو منڊل ڪجهہ سجاڳ هو. هندستاني فوجن ۾ ڪي قدر آزاديءَ لاءِ حب ۽ تڙپ پيدا ٿيءَ بمبئي ۽ ڪن هنڌن ديسي فوجن بغاوت ڪئي. انگريزن جو ويساهہ فوجن مان گهٽجي ويو. ملڪي حالتون اهڙيون اچي بڻيون، جو انگريزن لاءِ وڌيڪ وقت هندستان تي ضابطو رکڻ ڏکيو ٿي پيو. انگلنڊ جي نين چونڊن ۾ چرچل پارٽيءَ هارايو ۽ مزدور پارٽيءَ کٽيو. مزدور اڳواڻ ڪليمنٽ ائٽليءَ وزارت ٺاهي ۽ پاڻ وزير اعظم ٿيو. مزدور، هندستان جي آزاديءَ جي فائدي ۾ هئا.

ڪانگريس ۽ مسلم ليگ، "پاڪستان" جي سوال تي پاڻ ۾ ٺاهہ ڪيو ۽ ٻنهي گڏجي آزاديءَ جي گهر ڪئي، جنهنڪري پارليامينٽ هندستان کي آزادي ڏيڻ جو بل پاس ڪيو ۽ مسٽر ائٽلي ١٩٤٧ع ۾ اعلان ڪيو تہ جون ١٩٤٨ع ۾ هندستان کي آزادي ڏينداسون.

Marfat.com

مهاتما گانڌي ۽ ٻيا اڳواڻ، جن کي انگريزن جي انجام تي ويساهه ڪونه هو، تن گهر ڪئي ته جيڪڏهين سچ پچ انگريز هندستان کي آزادگي ڏيڻ جا خواهشمند آهن، ته جون ۱۹۴۸ع تائين ترسڻ جو ڪهڙو، جو نه هينئر آزادگي ڏني وڃي! انهيءَ ڪري انگريزن ۱۵- آگسٽ ۱۹۴۷ع جي هندستان کي آزادگي ڏيئي، "هندستان" ۽ "پاڪستان" ٻه ڌار حڪومتون ڪيون. هندستان جو گورنر جنرل ساڳيو لارڊ مائونٽ بيٽن ٿيو، ۽ پاڪستان جو گورنر جنرل قائد اعظم محمد علي جناح ٿيو- جنهن ۱۴- آگسٽ ۱۹۴۷ع جي ڪراچيءَ ۾ لارڊ مائونٽ بيٽن کان چارج ورتي، جو چارج ڏيڻ لاءِ هوائي جهاز رستي دهلي کان آيل هو- هاڻي هر سال ۱۴ آگسٽ تي آزاديءَ جو ڏينهن، "پاڪستان ڏي" ساري ملڪ ۾ ملهايو ويندو آهي.

اسان جو ٿر ضلعو هينئر پاڪستان جو ڀاڱو آهي، ۽ حڪومت اڳئين وانگر ٿرپارڪر ضلعي جي ڪليڪٽر جي هٿ هيٺ آهي، جو ميرپور خاص ۾ رهي ٿو. ان جي هٿ هيٺ ٿر، نارا وئلي ۽ ميرپور خاص ڊويزنن ۾ ڊپٽي ڪليڪٽر مقرر ٿيل آهن، جن جي هٿ هيٺ تعلقن ۾ مختيارڪار آهن. ننگرپارڪر، ڏيپلو، ڇاڇرو، ۽ ننگرپارڪر تعلقا ٿر ڊويزن ۾، عمرڪوٽ تعلقو نارا ڊويزن ۾ آهي، جتي مختيارڪار مقرر آهن.

۱۹۴۷ع جي اٿل پٿل

ملڪ جي ورهاڱي ٿيڻ ڪري ٻنهي ملڪن جي ڪن ڀاڱن ۾ جاڪيوار فساد ٿيا، جنهنڪري ڀارت مان مسلمان ۽ پاڪستان مان هندو لڏڻ لڳا. اسان جي سنڌ ۾ ڪو اهڙو فساد ڪونه ٿيو، يا خراب وايو منڊل ڪونه هو، ته به هندو وڏي تعداد ۾ لڏڻ لڳا، ۽ ڀارت مان ڪيترا مسلمان مهاجر سنڌ ۾ اچڻ لڳا. پاڪستان گورنمينٽ ۽ سنڌ گورنمينٽ انهن

Marfat.com

کي وسايو. ١٧ ڊسمبر ١٩٤٧ع جي حيدرآباد ۾ ڪن جوشيلن ماڻهن ڪجهه گوڙ ڪيو، مگر سرڪار ترت ئي انهن تي ضابطو آندو- ڀارت جي اخبارن انهيءَ معمولي واقعي کي وڏن سرن سان لکي، تيليءَ مان ٿنڀ بڻايو (انهيءَ وقت آءٌ حيدرآباد ٽريننگ ڪاليج فارمين ۾ سيڪنڊ ڪلاس ۾ پڙهندو هوس ۽ روبرو حالتون ڏٺم)، ۽ جذباتي هندو ليڊرن سنڌي هندن ۾ هراس ڦهلايو ۽ ڀاڄ به لڏي ويا، جنهنڪري سنڌ ۾ لڏ پلاڻ زور ورتو.

وري ٦- جنوري ١٩٤٨ع تي ڪراچيءَ ۾ ڪن شرارت ڪئي، جا به سرڪار يڪدم بند ڪرائي. اسان جي ٿر تي مٿين ڳالهين جو اثر ڪونه ٿيو ۽ لڏ پلاڻ بلڪل گهٽ يا نالي ماتر ٿي: فقط ڪي ٿورا برهمڻ ۽ مهيشوري مڱڻهار، چيلهار ۽ چاڇري وغيره ڳوٺن مان، ايڪڙ ٻيڪڙ لڏي ويا. پاڪ گورنمينٽ، اڇوتن جي عيوضيءَ جو گينڊونات منڊل کي سينٽرل سرڪار ۾ وزير مقرر ڪيو، ۽ پڻ اعلان ڪيو ته ”اڇوت پاڪستان جا باشندا آهن: حڪومت سندن جان ۽ مال جي حفاظت ڪندي.“ سرڪار پنهنجي آدر جي اکر به اکر پيروي ڪئي ۽ اڇوتن کي ڪابه تڪليف ڪانه پهتي. پهرئين پاڪستان بجيٽ ۾ ٥ لک رپيا اڇوتن جي سڌاري، واڌاري ۽ تعليم لاءِ رکيا ويا. ڪيترن اڇوتن کي اسڪالرشپون، نوڪريون ۽ ٻيون سهوليتون مليون، جنهنڪري منجهن لڏ پلاڻ اصل ڪونه ٿي- اڇوت پاڪستان حڪومت ۾ امن جي زندگي گذاري رهيا آهن. ٿر ۾ ٺڪر (راجپوت)، لهاڻا ۽ اڇوت وڌا آهن. هندو ۽ مسلمان اڳئين وانگر امن ۽ اتحاد سان رهن ٿا. ڪنهن به اقليت کي ڪابه تڪليف ڪانهي. حڪومت پاران مڪمل بندوبست ۽ انتظام آهي.

Marfat.com

١٩٤٨ع ڏڪار

پاڪستان جي وجود ۾ اچڻ کري اسان جو ٿر پاڪستان جو ڀاڱو ٿيو. سنه ١٩٤٨ع ۾ برسات نه پوڻ کري اناج ڪونه ٿيو. اڳي ڏڪار وقت ٿر جا ماڻهو ناري لڏي ويندا هئا، ۽ ٻيا ناري مان چانور ۽ ڪڻڪ آڻي کائيندا هئا. ملڪ جدا ٿيڻ کري ڪيترا پاڪستان جا غدار، چانور، ڪڻڪ ۽ ٻيو اناج لڪچوريءَ ٿر جي سرحد مان هندستان ڏي نفعي جي لالچ تي موڪلڻ لڳا، جو هندستان ۾ اناج جو سخت قحط هو ۽ اگهه تمام چوٽ چڙيل هئا. جيتوڻيڪ سرحد تي زبردست پهرو هو، ته به اناج لڪچوريءَ وڃي رهيو هو، جو واريءَ سرحد به اهڙي آهي جنهن تي مڪمل ضابطو وڪڻ ڏکيو آهي.

انهيءَ سمگلنگ کي بند ڪرڻ لاءِ سنڌ سرڪار ناري ڍوري کان ڏکڻ اوڀر، يعني ٿر جا چارئي تعلقا ۽ ڪڇه عمرڪوٽ تعلقي جو اوڀر ڀاڱو، سرحدي ايراضي ٺهرائي، چانور ۽ ڪڻڪ تي بندش وڌي، جنهنڪري عام غريب ماڻهن کي اناج جي ڏاڍي تڪليف ٿي. ڪن ٿورن غدارن، چئن پيسن ڪمائڻ جي لالچ جي وس ٿي، سڄي ملڪ جي غريبن تي آفت آندي! ٿر ۾ ناري مان اناج اچڻ بند ٿي ويو، ملڪ ۾ اڳيئي ڪونه هو. ڪوبه ماڻهو گهر ۾ چانور يا ڪڻڪ رکي نٿي سگهيو. ڍوري ناري جي مکيه لنگهن ۽ رستن تي ملٽري ۽ پوليس جو زبردست پهرو هو. ڪي ماڻهو لڪچوريءَ اناج ٿر ۾ آڻي وڪڻندا هئا. ٿر جي شهرن ۾ ٣٠-٣٢ رپئين مڻ اناج به مشڪلات سان ملندو هو، سو به لڪچوريءَ آندل. ڪڻڪ، چانورن ۽ ٻاجهريءَ جو نالو به ڪونه هو. شاهوڪار ۽ هلنديءَ وارا ته ٻيا پورت ڪندا هئا، پر غريب مصيبت جي منهن ۾ هئا. ٿر ۾ ڏندو ڪونهي: ايترا پيسا ڪٿان آڻين جو اناج خريد ڪن، لاچار

Marfat.com

ويچارا غريب پُرت، سَرَنُ (هڪ قسم جو جهنگلي گاهه)، ڄانورن جو ڄٽو، ڪنڊين جا پن، وغيره کائي وقت ڪاٽيندا هئا!

مون کي ياد آهي جو جڏهن برسات پيئي، تڏهن ٻج لاءِ ٻاجهري تڪليف سان ٿي ملي، ۽ ڪيترن ماڻهن کي ته اصل ڪونه ملي، جنهنڪري گوار پوکيائون. ڪيترا ماڻهو ويلن جا ويلا لنگهڻ ڪاٽيندا هئا، ڪي هلنديءَ وارا سرڪار کان خاص پرمٽون وٺي ناري مان اناج آڻيندا هئا- ٻڌوسون ته ننگرپارڪر تعلقي ۾ 'بک' وگهي ڪي موت به ٿيا هئا. شادي غميءَ جي موقعن تي ڏاڍي تڪليف هئي- سرڪار شهرن ۾ سهولت وارن هنڌن تي اناج جا ڊيپو کوليا هئا. جتان راشن ڪارڊن تي، پاتين جي تعداد آهر، اناج ملندو هو، سو به هلنديءَ وارن کي- غريبن لاءِ ساڳي ئي تڪليف هئي.

ڊيپن جا مالڪ، ڪيترو اناج "بلئڪ" ۾ وڪرو ڪري، وڏا نفعا ڪائيندا هئا، جنهنڪري اهي هڪدم شاهوڪار ٿي پيا. نيٺ، جون ١٩٤٩ع ۾ سرڪار اناج جي بندش جو حڪم رد ڪري سرحدي ايراضيءَ، جوڌپور رياست جي حد کان فقط ڪي ٿورا ميل مقرر ڪئي، ۽ انهيءَ سال ٿر جو فصل به چڱو ٿيو، جنهنڪري ملڪ انهيءَ تڪليف کان آجو ٿيو ۽ ماڻهن راحت جو ساهه کنيو.

١٩٥٢ع جا مڪڙ

سال ١٩٥٢ع ۾ ٿر ۾ مڪڙن رينڪ ڪئي. سرڪار شروعات کان ئي اپاءَ ورتا، پرائمري اسڪول بند ڪري ماسترن کي مقرر ڪيو ويو، جيئن ڦڪا نڪتا، تيئن ماسترن مزورن جي مدد سان چٽريون ڪٽائي، ڦڪا مارائڻ شروع ڪيا. اٽڪل چئن هفتن ۾ سڀ ڪتهه ناس ڪرائي ويئي- ٻين پاسن کان

Marfat.com

کي ٽوڙا اڏاسنڌڙ مکڙ آيا، جن ڪري ڪدو ٽر جي فصل کي نقصان رسايو.

جاگيرداري ختم

انگريز سرڪار ڪيترن ماڻهن کي مدد جي عيوض جاگيرون ڏنيون هيون، جن جي ڍل معاف هئي. ڪجهه وقت کان پوءِ تحرڪ هليو ته جاگيرداري ختم ڪري سرڪار جي پيدائش وڌائجي: رڳو سنڌ ۾ انهيءَ ڪري سرڪار کي ساليانو ٢٥ لک رپيا وڌيڪ اپت ٿيندي، جا پڻ ملڪ جي واڌاري جي وڻن تي خرچ ڪجي. آخر پاڪستان گورنمينٽ آڪٽومبر ١٩٥٢ع ۾ جاگيرن ختم ڪرڻ جو بل بحال ڪري گورنر جنرل کي عمل ڪرڻ لاءِ موڪليو، جهنڪري ٿر جون ڏيکاريل جاگيرون به ختم ٿيون.

٥٢-١٩٥٣ع جو ڏڪار

سنه ١٩٥١ع ۾ ٿر جي تمام ٿوري پاڱي ۾ برسات پيئي، جنهنڪري فصل گهٽ ٿيو. سنڌ مان پرمٽ کان سواءِ اناج آڻڻ تي سرڪار بندش وڌي، جنهنڪري اناج جي سخت تڪليف ٿي. وري سال ١٩٤٢ع ۾ به ٿر جي ڪن پاڱن ۾ برسات گهٽ يا ڪونه پيئي. ڪجهه قدر ڦڪن ۽ مکڙن فصل کي نقصان رسايو. سنڌ ۾ به اناج جي قلت هئڻ ڪري اگهه چوٽ چڙهي ويا: ڪراچي ۾ ٻاجهرن جو مڻ ٤٠ رپيا، حيدرآباد ۾ ڪڻڪ جو مڻ ٢٥ رپيا، ۽ ٿر کي ويجهو ڪنري اسٽيشن تي ڪڻڪ ٢٤-٢٥ رپين وڪامڻ لڳي.

ٿر ۾ فصل گهٽ ۽ ڏندو نه هئڻ ڪري ٻئي جي پيدائش نه ٿيڻ ڪري اناج جي سخت تڪليف ٿي. ماڻهن

Marfat.com

پڙت، سڙت ۾ ٻني ڏٽ تي ڪي قدر گذر ڪيو. سرڪار سهوليت وارن هنڌن تي اناج جا ڊيپو کولايا، جنهنڪري ماڻهن کي اتان سستي اگهه سان اناج ملندو هو. سرڪار ٿر کي ڏڪار ايراضي ٺهرايو ۽ ڪافي انداز ۾ اناج موجود ڪيو، جنهنڪري ماڻهن کي تڪليف گهٽ ٿي.

Marfat.com

باب تيرهون

ٿرپارڪر جا مکيه ڳوٺ ۽ آدمشماري

(الف) مکيه ڳوٺ

عمرڪوٽ: هي شهر ۲۲-۲۵ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ۴۷-۶۹ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾، ٿرجي پٽن ۽ ميداني علائقي جي ڌنڳ تي آهي. جوڙ ۽ ڍورو نارو ويجهيون اسٽيشنون، هر هڪ ۱۲ ۽ ۱۴ ميل پري آهن. ميرپور خاص سان لارين ۽ موٽر رستي ڳنڍيل آهي، جو ۳۶ ميل پري آهي. هي اڳي راجپوتن جي گاديءَ جو هنڌ هو، ۽ سوڍي ذات (ٿر) جو نيلات ليکبو هو. هتي سنه ۱۵۴۲ع ۾ هاڪارو مغل شهنشاهه اڪبر اعظم ڄائو هو. ۱۷۴۶ع ۾ مياں نور محمد ڪلهوڙي قلعو ٺهرايو، جو اڃا تائين بيٺو آهي. هي اڳي ضلعي جو هيڊ ڪوارٽر هو، سنه ۱۹۰۶ع کان پوءِ ميرپورخاص ۾ هيڊ ڪوارٽر ڪيو ويو. هتي واپار چڱو هلي ٿو. ۱۹۴۷ع جي لڏ پلاڻ بعد ڪيترا هندستان مان مهاجر اچي وسيا آهن. هتي ميونسپالٽي آهي. هن جي چوڌاري باغن ۾ انب، ليما، صوف، توت، ڊاک، ڏاڙهون، ڪيلا ۽ واڙين ۾ هر ڪنهن قسم جي ڀاڄي، پالڪ، سوئا، مُوري، واڱڻ، ڀينڊيون، ٽوريون، ٽماٽا، ڪاريلا وغيره جام ٿين ٿا. سنه ۱۸۷۴ع ۾ ايسٽرن ناري جي ٻوڏن سبب هتان جا گهڻا رهاڪو مٺي، ڇاڇرو، ڏيپلو، پارنو، ڇيلهار، ٻگل، ويراڙو ۽

Marfat.com

ڏارنامر وغيره گهوٽن ۾ وڃي رهيا. سنه ۱۸۹۹ع جي مشهور ڏڪار ۾ ڪيترا ماڻهو مارواڙ ۽ گجرات ڪان لڏي هتي اچي رهيا. هتي مرداڻو ۽ زنانو پرائمري اسڪول، هاءِ اسڪول، مختيارڪار جي آفيس، ميونسپل، سرڪٽ هائوس، ٿاڻو، مسافرخانو، اسپتال، انجنيري ۽ براج بنگلا آهن - هاڻي شهر جو اڳيون اوج ڪونه آهي.

مٺي: هي ۴۴-۲۴ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ۵۱-۶۹ اوير ويڪرائي ڦاڪ ۾ سڄي ٿر ۾ وڏو شهر آهي. هتي ڪراڙ، برهمڻ، مينگهواڙ، لهاڻا، گرڙا، مالهي، کٽي، سونارا، مسلمان بيجر، پيجارا، ڪاسائي، حجم ۽ ٻيون ذاتيون رهن ٿيون. هي "مٺي" نالي بجيرياڻيءَ جو بڌايل آهي. هتي واپار جام هلي ٿو. ماڻهو تعليم يافتا آهن - برهمڻ اڪثر بي علم آهن، جن جو مکيه ڌنڌو اٽ پلاڻ ۽ پوک آهي. هتي ميرن جا ٻه قلعا هئا، جي هاڻي ڊهي ويا آهن. هڪ قلعو اتي هو، جتي هينئر اسپتال آهي؛ ٻيو شهر کان الهندي وڏي دڙي تي هو، جنهن کي "گڍي" چوندا آهن. ميرن هن شهر جو نالو "فتح ڳڙهه" رکيو هو. هتي گورنمينٽ انڊسٽريل ڊپارٽمينٽ طرفان ۱۹۴۴ع ۾ وول ڪارخانو کوليو ويو، مگر هن ڪا ترقي ڪانه ڪئي. اڳريڪلچرل کاتي به هڪ ريسرچ فارم کوليو ۽ ان ۾ کوهه کٽايو، مگر ڪاميابي نه ٿيءَ، آخر فارم بند ڪرڻو پيو. هتي اڳي ميونسپالٽي هئي، جا ۱- جنوري ۱۹۰۵ع ۾ بند ڪئي ويئي؛ هاڻي نوٽيفائيڊ ايريا آهي. هتي مرداڻو ۽ زنانو پرائمري سڪول، هاءِ اسڪول، مختيارڪار جي آفيس، اسپتال، ٿاڻو، مسافرخانو، ديرو، ڊڪ ۽ سرڪٽ بنگلو آهن. ويجهي ريلوي اسٽيشن نئون ڪوٽ ۳۳ ميل آهي؛ روزانو لاري سروس چالو آهي.

Marfat.com

چاچڙو: هي ٢٥-٦ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ٧٠-١٨ اوير ويڪرائي ڦاڪ ۾ تعلقي جو هيڊڪوارٽر آهي. هتي مهيشوري، برهمڻ، کٽي، مينگهواڙ، گرڙا مسلمان بجير وغيره رهن ٿا. هتي سنه ١٧٨١ع ۾ مدد خان پٺاڻ ڦرلٽ ڪئي هئي. هتي چڱو واپار هلي ٿو. منجهس زنانو ۽ مردانو پرائمري اسڪول، اي. وي اسڪول، پاٺشالا، ٿاڻو، ڊسٽرڪٽ بنگلو، مختيارڪار جي آفيس، تار آفيس، اسپتال، مسافرخانو، ديرو، ڊڪ وغيره آهن. هتي ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ پوليس ۽ ايڪسائيز انسپيڪٽر رهن ٿا. ويجهي اسٽيشن ڪنري ٤٨ ميل آهي، جتان روزانو لاري اچي ٿي.

گڊڙو: هي چاچري تعلقي ۾ پاڪستان ۽ جوڌپور اسٽيٽ جي حد تي آهي. اڳي گڊڙو روڊ ريلوي اسٽيشن ويجهي هئڻ ڪري واپار ۾ مشهور شهر هو، پارڪر جو خاص واپاري پٽڻ هو، مگر هاڻي گهڻا هندو لڏي ويا آهن. سرحدي ڳوٺ هئڻ ڪري هتي پاڪستان رينجرس رهي ٿي. هن جو ٽڪرو مشهور آهي. هتي ڪوهه ٦٠ پرهه (٣٠٠ فوٽ) اونها آهن. هتي پرائمري مردانو اسڪول، مسافرخانو، ديرو، ڊڪ ۽ ٿاڻو آهن. اڳي تار آفيس ۽ ٽپال آفيس هئي، مگر هاڻي ڪانهي. هتي اڳي غاليچا، بلنڪيٽ ۽ گلم ٺاهڻ جو ڪارخانو هو، جو هاڻي ڪونهي. هي شهر ٽڪرن جو ٻڌايل آهي. مينگهواڙن جي جهجهي بستي آهي.

چيلهار: هي چاچري تعلقي ۾ چيلي نالي چارڻ جو ٻڌايل آهي. هتي مهيشوري، برهمڻ، مينگهواڙ، مالهي ۽ مسلمان بجير ۽ حجام رهن ٿا. هتي ميرن جو ٺهرايل قلعو ڊٺل حالت ۾ آهي، جنهن ۾ ڪوهه آهي. ميرن جي ڏينهن جون ٽوپون هتي آهن. مير هن قلعي کي "علي ڳڙهه" چوندا هئا. اڳي

Marfat.com

سچي ٿر جي ٽپال سنڌ کان پهريائين هتي ايندي هئي. واپار چڱو هلي ٿو. هتي پرائمري مردانو ۽ زنانو اسڪول ۽ هاءِ ڪلاس، مسافرخانو، ديرو، ٿاڻو ۽ ڊڪ آهن. پرسان ترايون گهڻيون آهن، 'راڻاسر' تلاءُ مشهور آهي. کوهن جو پاڻي وڻندڙ ۽ هاضم آهي. ماڻهو گهڻي قدر تعليم يافتا آهن. واپار چڱو هلي ٿو. ويجهي ريلوي اسٽيشن نئونڪوٽ ٣٢ ميل پري آهي.

ڏيپلو: هي ٢٨-٢٤ اتر ويڪرائي ڦاڪ ۽ ٣٧-٦٩ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ تعلقي جو هيڊ ڪوارٽر، ۽ "ڏيپلي" سينگهواڻ جو بڌايل آهي، جنهن جي قبر تعلقي آفيس جي ايوان ۾ آهي. اڳي موجوده تعلقي آفيس واري هنڌ ڪچو قلعو هو، جو هاڻي ڊهي ويو آهي. هتي اٽڪل ساڍا ٽي هزار آدم رهي ٿو، جن مان گهڻا ميمڻ آهن ۽ ڪجهه ٿورا ڪلر، سينگهواڻ، گرڙا، کٽي، لهاڻا، بجير ۽ لنگها به آهن. ميمڻ تعليم يافتا واپاري ۽ شاهوڪار آهن. ڪيترائي وڏين نوڪرين ۾ آهن. ميمڻ فشن بل، مذاڪ خيالن جا شائق، ۽ مهمان نواز آهن. اهي شريعت جا پابند آهن. ميمڻن جي مسجد شريف به ماڙ آهي. عورتن ۾ برقعي جو رواج آهي. هن وقت ڳوٺ ۾ هڪ عربي مدرسو، هاءِ اسڪول، زنانو ۽ مردانو پرائمري اسڪول آهن. هتي ٻئي واپار کان گيهه جو واپار جام هلي ٿو. هتي مختياركار جي آفيس، پوليس ٿاڻو، اسپتال، ڊڪ، تار آفيس، ۽ مسافرخانو آهن. ميمڻ لاڙ کان، ۽ ڪي گهر چيڻهاو کان آيل آهن.

اسلام ڪوٽ: هي مٺي تعلقي ۾ ٻيو نمبر شهر آهي. هتي اڳي مير فتح علي خان قلعو جوڙايو هو، جو پوءِ ڊهي ويو. هن وقت انهيءَ هنڌ پرائمري مردانو اسڪول آهي. شهر جون ڪيتريون جايون انهيءَ قلعي جي سرن مان جڙيل آهن. اهي

Marfat.com

سرون ننڍيون ۽ سنهيون آهن، پر مضبوط آهن. هتي لهاڻن جو واڄ وڏو آهي. سارسوت برهمڻ، مينگهواڙ، گرڙا ۽ ٺڪر به رهن ٿا. لهاڻا ٺٺڊي ڀاڳي ۽ لاڙ کان ميرن جي ڏينهن ۾ آيا آهن. اهي ذهين واپاري آهن. وٽن ڏن جهجهو آهي. چون ٿا ته سڄي ٿر جي سون جو اڌ اسلام ڪوٽ جي لهاڻن وٽ آهي. هتي گيهه ۽ پرت سان چڻين جو واپار هلي ٿو. هتي پرائمري مردانو ۽ زنانو اسڪول ۽ هاءِ اسڪول پوليس ٿاڻو، تار ۽ ٽپال آفيس، جانورن جي اسپتال، ڊڪ، ڊيرو ۽ مسافرخانو آهن. هتي کان ننگرپارڪر ڏي وبنڊڙ لاري هتان لنگهي ٿي.

ننگرپارڪر: هي ٿر جي پارڪر واري پاڪي ۾ ٢١-٢٤ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ٤-٧٠ اوير وبڪرائي ڦاڪ ۾، سوڍن جو وسايل، ڪارونجهر جبل جي دامن ۾ آهي. هتي اڳي ١٨٦٢ع ۾ ميونسپل ڪلمي هئي، جا پوءِ ١٨٧٦ع ۾ بند ٿي ويئي. ڪارونجهر جي اتاهين چوٽي چڱي آهي. هتي وڻڪار گهڻي آهي، خاص ڪري نمن جا وڻ جهجها آهن. جبل ۾ ڪيترا هندن جا تيرٿ آستان ۽ ڌرمي مڪان آهن. اڳي مورين جي پوڄ جو ڪم ٿيندو هو، مگر هاڻي چمڙي جي ڏبن جو واپار هلي ٿو. هتي جيني اوسواڙ به رهن ٿا. ميمڻ، مينگهواڙ، گرڙا، لهاڻا ۽ ڪولهي رهن ٿا. جبل ۾ عمارتي پٿر ملي ٿو، جنهن مان جايون ٺهن ٿيون. هتي جاين تي مٽان اڪر جا پچايل نرا ڏيندا آهن. جبل ۾ ماکي مٺي ٿئي ٿي. ڪارونجهر ۾ ايتري پيدائش ٿئي ٿي، جو پارڪر ۾ چوندا آهن ته ”روزانو سوا سير سون پيدا ٿئي ٿو.“ هتي هيرڻ جا وڻ گهڻا آهن، جن جي ٻجن مان تيل ڪڍندا آهن. هتي وارواسي ڪان وڌيڪ نانگ، بلائون ۽ وڇون ٿيندا آهن، جن جو ڪارڻ هڪ ته

Marfat.com

جبل آهي، ۽ پيو جيئني ساٺهو ڪنهن به ساهواري کي ڪو
مارين ، هتي هاءِ اسڪول ، پرائمري مردانو اسڪول، ٽائو
مختيارڪار جي آفيس، ديرو، مسافرخانو، ٽپال ۽ تار آفيس
۽ اسپتال آهن، لئنڊ ڪسٽمس آفيسر ۽ سنڌس عملو وهي ٿو
اتي لکڻ پارتيءَ جو مشهور مندر آهي .

پوڏيسر : هي ننگرپارڪر کان ٣ ميل اتر الهندي
آهي . هتي هڪ وڏو تلاءُ ٢٠٠-٣٠٠ فوٽ آهي، جنهن جي
ڪناري تي قديم قبرستان آهي، ۽ اڳيان عاليشان مسجد آهي
جا بهمني خاندان جي سلطان محمود شاه بيگڙي بن مظفر شاه
گجرات جي حاڪم سنه ١٥٠٥ع ۾ ٺهرائي هئي، جا ٣٠ چورس
فوٽ آهي. هن جي مرمت سال بسال گورنمينٽ ڪرائيندي
آهي . هن شهر جو پايو پوڏو پٽ جيسو سوڍي ١٣٧٥ع ۾
وڌو . هتي جين دوم وارن جو عاليشان مندر آهي .

ويراواهه : هي ننگرپارڪر تعلقي ۾ ٣١-٢٤ اتر
ڊگهائي ۽ ٧٠-٠ اوير ويڪرائي ڦاڪ ۾، جهونو ڳوٺ،
اصل ويري نالي هڪ رباريءَ جو ٻڌايل آهي. هن جي ايرندي
پاسي پاري ننگر جو قتل شهر آهي . هتي اڳي جيني اوسوال
رهندا هئا، جن جا مندر ۽ ديوتائن جا پتلا اتي آهن. ويکو ديو
جو بت ڏسڻ جهڙو آهي، جو سنگ مرمر جو ٺهيل آهي . هن
جي ڏکڻ ۾ سانگاهه نالي ڍنڍ آهي، جتي جا ڦڪاري ۾ نمناڪ
ٿيو پوي. برساتي موسم ۾ فصل پلو ٿئي ٿو. هتي هڪ سنگمرمر
جو اڪريل پٿر لڌو هو ، جو ان وقت جي ٿرپارڪر جي
ڊپٽي ڪمشنر (١٨٩٢ع) مسٽر گائيلس ڪراچي ميوزيم ۾ موڪليو.

پاري ننگر : هي عيسوي ٻارهين صديءَ ۾ هاڪارو
شهر، سمنڊ جي ڪناري تي بندرگاهه هو . هتي ڏونگر وٽ
جهاز بيهندا هئا، جتي لوهه جي ڪڙن جا نشان اڄ به ڏسجن

Marfat.com

ٿا. هتي اڳي چاليهه هزار آدم رهندو هو، جي سڀ جيني ها. هن جا ۳-۴ ميلن ۾ کنڊر آهن، جتي ان زمانـي جا يادگار اڄ تائين لڀن ٿا. سڏونت - ساونگا جي مشهور عشقيه قصي ۾ پاري نگر جو ذڪر اچي ٿو، جنهن مان خبر پوي ٿي ته اڳي هتي ناريل ٿيندا هئا، جا سمنڊ جي نزديڪيءَ جي نشاني آهن.

(ب) آدمشماري

ٿرپارڪر ضلعي جي اجملي ڪِيڙ ۱۳۶۹۲ چورس ميل آهي، ۽ آدمشماري هيٺين موجب آهي:

۱۸۷۲ع	۾	۲۳۰۰۳۸	ماڻهو	جمڙائو واهه جي کوٽائيءَ ڪري ڪيترا مزوور وغيره، ۽ زمين آباد ٿيڻ ڪري ڪيترا آبادگار ۽ ٻيا ماڻهو، پنجاب ۽ سنڌ جي ٻين ڀاڱن مان لڏي هتي اچي رهيا ۽ جنهنڪري آدمشماري ۾ واڌ ٿي.
۱۸۸۱ع	۾	۲۵۷۵۶۵	"	
۱۸۹۱ع	۾	۳۵۸۱۸۱	"	
۱۹۰۱ع	۾	۳۶۳۸۹۴	"	
۱۹۱۱ع	۾	۴۳۳۳۹۸	"	۵۴ سيڪڙو مسلمان ۽ ۴۶ سيڪڙو هندو.
۱۹۳۱ع	۾	۴۶۸۰۴۰	"	
۱۹۵۱ع	۾	۷۳۴۱۱۱	"	۱۹۴۷ع جي لڏ پلاڻ ۾ گهڻا مسلمان هندستان مان لڏي آيا.

Marfat.com

١٩٥١ع کان اڳ، آدم شماريءَ جا انگ اکر

تعلقو	پکيڙ چورس ميل	ڳوٺ	شهر	آدم شماري ١٩٠١ع	آدم في چورس ميل	١٨٩١ ۽ ١٩٠١ع ۾ واڌ	ٽيڪل	آدم شماري ١٨٩١ع	آدم شماري ١٩١١ع	آدم شماري ١٩٤١ع	ڍل ١٩٠٢-٠٣ع
عمرڪوٽ	١٣٥٩	١٠٠	١	٥١٤٧٢	٣٣	١١	٣٨٥	٤٦٢٢٤	٥١٨٥٩	٦٧٥٠٠	٢٢٦٩٠٧ رپيا
چاچرو	٢٧٩٦	٤١	٠	٤٠٩٢٥	١٥	١٧	٢١٤	٤٩٥٠٢	٥٣٥٠١	٧٤٧٠٠	٣٨٦٧٥ ”
مٺي	١٥٢٢	٤٤	١	٢٦١٥٤	١٧	٢٩	٥١٧	٣٢٣٤٥	٤١٤٧٢	٣٥٧٠٩	٢٤٤٣٢ ”
ڏيپلو	١٥٠٣	٤٢	٠	١٦٨٨٢	١١	٢٩	٩٢	٢٥٩٢٩	٣٠٩٢٩	٢٥٢٣٢	٦٢٥٦١ ”
ننگرپارڪر	١٢١٨	٣١	٠	٢٥٣٥٥	١٢	٣٨	٣٨٨	٢١١٧٨	٢٧٥٤٨	٢٢٥٠٠	٢٢٠٢١ ”

سڄي ضلعي ۾ ٣ شهر، جن مان ٿر ۾ ٻه شهر آهن. سراسري ميل ۾ ٢٧ ماڻهو رهن ٿا. سنه ١٩٠١ع ۾ مسلمان ٢١١٣٠٩ يعني ٥٨ سيڪڙو، ۽ هندو ١٥١٧٢٦ يعني ٤٢ سيڪڙو. مسلمانن مان بلوچ گهڻا آهن؛ جملي ٦٠٤٢١ بلوچ آهن. سنڌي سما ٥٢٣٦١ آهن. لهاڻا ٣٢٤٦١، راجپوت ١٦٤٧٥، ميگهواڙ ٣١٢٢٢، ڪولهي ١٣٥٠٢، ۽ ڀيل ٢١٠٤٨ آهن.

عمرڪوٽ تعلقي ۾ ١٠١٠ چورس ميل ٿر ۽ باقي نارو آهي. ٿرپارڪر حساب موجب پنجن ئي تعلقن جي پکيڙ ٨٩٣٨ چورس ميل آهي. مگر ڪڇ جي تعلقي جو به ڪجهه ڀاڱو ٿر آهي، جنهن ڪري ڊيزرٽ جي سموري پکيڙ ١٠٥٤٢ چورس ميل آهي.

Marfat.com

آدم شماري سنہ ۱۹۵۱ع (ٿرپارڪر ڊسٽرڪٽ)

تعلقا	مرد	عورتون	ڪل جوڙ	پڙهيل	مهاجر
ميونسپل ميرپورخاص	۲۲۶۹۲	۱۸۰۵۸	۴۰۷۵۰	۱۰۵۱۴	۲۷۶۱۴
تعلقو ميرپور خاص	۳۳۲۴۳	۲۷۳۹۲	۶۰۶۳۵	۴۴۱۲	۱۶۲۴۲
" جيمس آباد	۲۴۷۳۳	۲۱۰۷۳	۴۵۸۰۶	۳۵۳۳	۹۲۸۴
" ڏگهڙي	۳۶۳۸۱	۳۰۵۰۲	۶۶۸۸۳	۵۹۵۹	۱۳۵۶۲
ميونسپل عمرڪوٽ	۲۸۱۷	۲۳۲۶	۵۱۴۳	۱۰۷۶	۶۸۰
تعلقو عمرڪوٽ	۴۴۶۸۶	۳۵۶۱۷	۸۰۳۰۳	۷۳۵۵	۱۱۴۹۵
" سانگهڙ	۲۷۸۷۷	۲۱۴۹۵	۴۹۳۷۲	۳۲۶۱	۵۴۱۱
" کپرو	۴۲۹۵۸	۳۳۶۹۲	۷۶۶۵۰	۴۷۶۲	۶۸۱۰
" سامارو	۳۲۳۲۴	۲۶۳۳۳	۵۸۶۵۷	۳۴۱۲	۶۲۳۷
" ڇاڇرو	۴۷۶۲۹	۳۹۹۸۱	۸۷۶۰۹	۴۱۵۰	۳۴۰
" مٺي	۳۴۲۱۷	۲۹۸۱۳	۶۴۰۳۰	۴۲۲۷	۳۸۸
" ڏيپلو	۱۹۹۷۹	۱۶۹۷۰	۳۶۹۴۷	۲۶۱۳	۷۵۳
" ننگرپارڪر	۳۲۹۱۷	۲۸۴۰۹	۶۱۳۲۶	۲۰۳۳	۲۱۵

۱۹۴۷ع جي ڦڏن ۾ ڪيترا مسلم هندستان مان هجرت ڪري آيا آهن.

نوٽ: ۱۹۵۱ واري آدم شماريءَ بعد سانگهڙ ۽ کپرو تعلقا، سانگهڙ ضلعي سان ملايا ويا آهن.

Marfat.com

باب چوڏهون

ٿر ۾ رهندڙ قومون

ٿر ۾ اڳي جين ڌرم وارا آباد هئا، ٻوءِ پرمار ۽ سومرا هندو راجپوت آيا، جن جو ٿر تي راڄ به هو. ان بعد سوڍا راڌنپور کان آيا. وچئين سمي ۾ کوسا، چانڊيا ۽ بلوچ به اچي رهيا. ڪي اڇوت قومون، ڀيل ۽ ڪولهي، آڳاٽي وقت کان رهندڙ هيون، ان بعد مارواڙ کان ماڻهو اچڻ لڳا. موجوده بستيءَ وارا برهمڻ، مهيشوري، مينگهواڙ ۽ ٻيون ڪاسبي قومون وغيره سڀ مارواڙ کان آيل آهن. لهاڻا ۽ ڪي مسلمان قبيلا سنڌ کان آيل آهن. ريتين رواجن، اوڍ-ويس ۽ ٻوليءَ مان ٿي سنڌن اچڻ پڌرو آهي. پاڪستان ٿيڻ بعد لڏپلاڻ جو اثر ٿر تي بلڪل ٿورو ٿيو آهي. ڪي برهمڻ ۽ مهيشورين جا گهر لڏي ويا آهن. ٿر جي شهرن ۾ برهمڻ، مهيشوري، مسلمان، ڪاسبي ۽ مينگهواڙ گهڻا رهن ٿا، جو نه هڪڙا پئسي وارا، جن جو ڌنڌو، واپار ۽ ڏيتي ليتيءَ تي آهي، جهڙوڪ مهيشوري. ٻيا ڪاسبي- جهڙوڪ مسلمان حجام، ڌوٻي، هندو کٽي وغيره ۽ مينگهواڙ- اهي شهرن ۾ جهجها آهن. راجپوت ۽ مسلمان، جيڪي مالدار آهن ۽ جن جو گذران کيتيءَ تي آهي، سي ٻهراڙين ۾ رهن ٿا. ڀيل ۽ مينگهواڙ به سڄي ٿر ۾ پکڙيل آهن. ڪولهي گهڻا پارڪر ۾ رهن ٿا.

Marfat.com

مسلمان

مسلمانن جا مکيه ٻه فرقا "سُنّي" ۽ "شيعه" آهن. ٿر ۾ سني وهن ٿا، جي هيٺين قومن ۾ ورهايل آهن:

سيد: حضرت محمد صلعم جن جي نياڻي بيبي فاطمة الزهرا ۽ حضرت علي ڪرم الله وجه جن جي اولاد کي 'سادات' سڏيندا آهن. "سيد" لفظ جي معني آهي "سردار"- هر هڪ مسلمان کي سيدن لاءِ عزت آهي، ۽ هو کين پنهنجو مرشد سمجهندا آهن.

شيخ: عربن ۾ 'شيخ' ڪنهن بزرگ، اولياءَ، نيڪ مرد يا ٻرڙي مڙس کي چوندا آهن. هند ۽ سنڌ ۾ هندن ۽ ٻين مذهبن وارن کي مسلمان ٿيڻ تي اهو آبرو وارو لقب ڏيندا آهن.

پٺاڻ: پٺاڻ، بني اسرائيل جي اولاد مان آهن ۽ اسرائيل جي بادشاهه 'شاول' جي نسل مان آهن. اهي افغانستان جا رهاڪو آهن. سنڌ ۾ گهڻا رهن ٿا، جتان کي عمرڪوٽ ۾ اچي رهيا آهن، پراڻا ڪوٽ، فراسيون، هنگ ۽ ڪشمش جو واپار ڪندا آهن.

بلوچ: اهي اصل 'حلب' شهر جا ويٺل هئا. اتان بغداد مان لنگهي ڪرمان ۾ آيا، پوءِ مڪران ۾ اچي رهيا. هي پاڻ کي "امير حمزي" جو اولاد سڏائين ٿا. هنن جو ڏاڏو 'مرين' هو، جو ڪيچ مڪران ۾ رهندو هو. هن کي ني پٽ هئا: جلال خان، مير عالي ۽ نوس. جلال خان کي چار پٽ رند' 'لاشار' 'هوت' ۽ 'ڪورائي'، ۽ هڪ ڌيءَ 'جتو' هئي، انهن مان بلوچن جون جدا جدا قومون ٿيون. رندن جون ڪي مکيه شاخون هي آهن: رند، ڊومبڪي، جکراڻي، لغاري، کوسا، جمالي، بوزدار ۽ چاڪراڻي وغيره. لاشار جي اولاد جون

Marfat.com

گهڻيون شاخون آهن، جيئن تہ: گوراڻي، پوتاڻي، ۽ ڪلواڻي وغيره. هوت جو اولاد چانڊيا آهن، جي هوت جي ٻن پٽن 'حاجي' ۽ 'حسين' جو اولاد آهن، ۽ هر هڪ جون هي شاخون آهن: غنباڻي، گهراماڻي، ٻهراڻي، قنبراڻي، ۽ سندواڻي وغيره. ڪورائي جو اولاد ڪورائي بلوچ سڏبا آهن، جن جون بہ شاخون آهن، جيئن تہ: ڪوراڻي، پٽاڻي، بداڻي ۽ دستي. جتو جو اولاد آهن جتوئي. اها پنهنجي سوٽ مراد خان سان پرڻي، جو نوس بن هرين جو پٽ هو. انهن جون شاخون هي آهن: جتوئي، ٻُلا، نرٽ، شر، ڪوش، ڪروش، زنگيچا وغيره. مير عالي ولد هرين جا ٻہ پٽ هئا. هڪڙو زيندي خان، ٻيو مراد خان. زيندي خان کي ٻہ پٽ هئا. هڪڙو سندر ٻيو حاجي. انهن جي اولاد کي ٻُلدي يا بليدي يا ٻرڙدي چوندا آهن. انهن جون بہ گهڻيون شاخون آهن، جيئن تہ: سندراڻي، حاجيجا، بنگلاڻي ۽ بجاراڻي وغيره. مراد خان کي اولاد ڪونہ هو، جنهنڪري هو پنهنجي سوٽ جتو سان پرڻيو، جنهن جو اولاد جتوئي آهن.

رند: هي بلو رند جو اولاد آهن. هنن جو ڏاڏو مير چاڪر خان، پهريائين بلوچستان ۽ پوءِ پنجاب ۾ اچي رهيو، ۽ سنگهري ۾ فوت ٿي ويو. مکيہ شاخون جلالاڻي، چاڪراڻي، ميروزائي، شاهيجا، ارزي ۽ بوزدار آهن. هي ڪنٽي ۽ مهراڻي ۾ گهڻا رهن ٿا.

کوسا: هي بلوچن جي قوم آهي. انهن جون گهڻيون شاخون آهن. جماڻي، جَٽاڻي، درياڻي، مهرياڻي، جاگيراڻي، شاداڻي ۽ منيوال وغيره. هي ننگرپارڪر تعلقي ۾ سامي ويري ۽ ٻين هنڌن تي رهندا آهن. ويڙهاڪ آهن. اڳي ڌاڙا هڻندا هئا. انگريزن جي حڪومت وقت پوليس کاتي ۾ گهڻا پرگهي ٿيا، ۽ نوڪرين ۾ لڳا.

Marfat.com

چانڊيا: اهي بلوچ آهن. اهي هوت خان بن جلال خان بن هرين جو اولاد آهن. هوت کي ٻه پٽ حاجي ۽ حسين هئا. انهن جون شاخون هي آهن- حاجي جو اولاد: غيباڻي، گهراماڻي، مرزاڻي، سمالاڻي ۽ چولياڻي. حسين جو اولاد: مناڻي، مصرياڻي، ٻهراڻي، تنبراڻي، منداڻي ۽ سندراڻي وغيره. انهن جو سردار نواب غيبي خان چانڊيو آهي، جنهن کي لاڙڪاڻي ضلعي ۾ غيبي ديري ۾ وڏي جاگير آهي. هي ڪنڌي ۽ مهراڻي ۾ گهڻا رهن ٿا، ننگرپارڪر تعلقي ۾ به رهن ٿا.

بروهي: هي اصل بلوچستان جا آهن. هي جنڊيءَ تي ڪڻون ۽ پيو ڪاٽ جو سامان ٺاهيندا آهن. ٻولي پنهنجي ڳالهائيندا آهن، جنهن کي بروهڪي چئبو آهي.

پتافي: هي ڪورائي بلوچن جي شاخ آهي. ٿر ۾ ٿورا آهن.

جمالي: هي رندن جي شاخ آهي. هن جون شاخون، شيرخاناڻي، رمداڻي، لهراڻي ۽ چلڪري آهن. رمداڻي، مهراڻي ڀاڱي رهن ٿا.

گرگيز ۽ لنڊ: هي ڊومڪي بلوچن جي شاخ آهن، ننگرپارڪر تعلقي ۾ رهن ٿا.

ڪورائي: بلوچن جي شاخ آهي، مهراڻي ڀاڱي رهندا آهن.

لاشاري: هنن جون ست شاخون آهن، چوڪي، گوراڻي، دلاورزائي، پوڻاڻي، هادياڻي، ڪلواڻي ۽ گلن زائي.

مري: هي بلوچن جي شاخ آهي، جي رندن مان آهن. انهن جون شاخون آهن: لوهاراڻي، ڪنگراڻي، اباڻي، ٻجاراڻي ۽ مهنداڻي وغيره.

Marfat.com

مڪسي: هي بلوچن جي شاخ آهي.

جتوئي: مائي جتو جو اولاد آهن.

خواجا: اصل هندو لهاڻا هئا. پندرهين صديءَ ۾ مسلمان ٿيا. اسماعيلي شيعه فرقي جا آهن. هاڻوڪو مرشد سر آغا خان اٿن. عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. چمڙي، ڪلن، جو واپار ڪندا آهن.

سرائي: ڪي بلوچ قومون سرائڪي بولي ڳالهائيندڙيون آهن، جن کي سرائي چوندا آهن. ٿر ۾ سرائي لفظ وڏيس جي معني ۾ ڪم ايندو آهي.

چاچڙ: اصل هندو هئا، پوءِ مسلمان ٿيا.

سومرا: اصل پرمار هندو راجپوتن مان آهن، پوءِ مسلمان ٿيا. ڪاڇي ۽ پين پڻ رهن ٿا.

کوکر: اصل پنجاب جا آهن. پوءِ سنڌ ۾ آيا، جتان ٿر ۾ اچي رهيا.

مهر: اصل هندو هئا، پوءِ مسلمان ٿيا.

ميمڻ: اصل هندو لهاڻا هئا. پندرهين صديءَ ۾ سيد يوسف الدين قادري بغداد مان لنڊي ۾ آيو، جنهن جا هو مريد ٿيا. سنڌ مان ڪڇ، بمبئي ۽ ٿر ڏي ويا. هيءَ واپاري ۽ شاهوڪار قوم آهي. ڏيپلي، ننگرپارڪر ۽ پين هنڌن رهندا آهن. گيهه جو واپار ۽ دڪانداري مکيه ڌنڌو اٿن. ڏيپلائي ميمڻ ڪيترا پڙهيل ۽ وڏين نوڪرين ۾ آهن. شاهوڪار، تعليم يافته، ترقي پسند ۽ واپاري قوم آهي.

Marfat.com

نوُن: ٿر ۾ ڪي ٿورا گهر، وانجهي خان جي ٽڙ ۽ سينگاري ۾ آهن. تعليم يافتا ۽ هلنديءَ وارا آهن.

سما: سمن بابت مختلف رايا آهن: ڪي چون ٿا ته سما هندو راجپوت هئا. ڪي چون ٿا ته سما "سام" جو اولاد آهن. ڪن جي لکڻ موجب سام، حضرت محمد صلعم جن جي چاچي "عمر بن هاشم" جو پٽ هو. ڪي چون ٿا ته سام، حضرت "نوح" نبيءَ جو پٽ هو، جنهن کي چار پٽ 'ٻڍ'، 'سنگها'، 'همهر'، ۽ 'ياگرت' هئا. ٻڍ کي سورهن پٽ هئا، جن جا نالا بادو، سورو، سهته ۽ ٻيا هئا، جن کي گهڻو اولاد هو، جن مان سمن جون جدا جدا شاخون نڪتيون، جي انهن جي نالن پٺيان سڏجن ٿيون، جيئن ته: پڙهيار، ڪوريجا، ناهيا، چاوڙا، پٽي، اوڍر، لاکير، لاکا، اڏا، اڏيچا، مهر، ساند، مناهيا، سميجا، لنجا، ڏاهر، ڪورائي، واڍڻ، ڪاڪي پوٽا، هنگوروجا، هاليپوٽا، هالا، ساهڙ، نهڙا، جکرا، ڪاهيا، ٻلي، سوڍر، اوڍا، ابڙا، ابڙيچا، رڪن ۽ راهما وغيره.

نهڙي: هي ونگي ۽ ڪاهڙ ۾ گهڻا، ۽ سڄي ٿر ۾ پکڙيل آهن. هنن کي ارباب به چوندا آهن. سندن پڳدار جلال الدين ارباب آهي، جو کيتلاري تعلقي ڏيپلي ۾ رهي ٿو. هي ڌارين کي سگ ڪونه ڏيندا آهن.

راهما: هي سمن مان آهن. سڄي ٿر ۾ خاص ڪري ڪانڌ ۽ ڏيپلي تعلقي ۾ گهڻا رهن ٿا. هنن جو سردار محمد يونس پٽ حاجي ميرخان آسايو، ڳوٺ سينگارو تعلقي ڏيپلي ۾ رهي ٿو. لهي به ارباب سڏبا آهن.

انڙ: اصل نصرپور پرسان لاڪاوٽ ۾ رهندا هئا. خان زمان جي ڪاهه وقت ٿر ڏي ڀڄي آيا، جن مان ڪي موٽي ويا ۽ ڪي هتي رهيا. انهن جو اولاد اڄ تائين ٿر ۾ رهي ٿو.

ماڇي: اڪثر ٻيلن ۽ شڪارين مان جي مسلمان ٿيندا

Marfat.com

آهن، سي تر ۾ ماچي سڏجن ٿا.

حجام: هي حجامت جو ڌنڌو ڪندا آهن. گهڻو ڪري شهرن ۾ رهن ٿا، جتي ڪين ڌنڌي جي سهوليت آهي. ڪي ڀهراڙين ۾ به رهن ٿا.

ڪاسائي: هي عمرڪوٽ، مٺي ۽ ٻين هنڌن رهن ٿا. هنن جو ڌنڌو گوشت وڪڻڻ جو آهي.

ڪنيار: هي مٽيء مان ٿانو ٺاهي پچائي وڪڻندا آهن. سڄي ٿر ۾ پکڙيل آهن.

ڪٽي هي ڪپڙي تي ڇُر ۽ رنگ ڏيڻ جو ڪم ڪندا آهن.

ڀاليشاهي: مٺي ۾ رهن ٿا. ڀاري پاڻي ۽ ڪاڪوس ميڙڻ جو ڪم ڪن ٿا.

منگهار: هي فقير آهن. سارنگين تي ڳائيندا آهن. سيني قومن ۾ وهانءَ ـ وڏائي ڍهل وڄائيندا آهن، جتان ڪين مقرو لاڳ ۽ گهور وغيره ملندي آهي.

ڌوٻي: شهرن ۾ رهن ٿا، ڪپڙن ڌوئڻ جو ڪم ڪندا آهن.

خاصخيلي: هنن ڪي تر ۾ بجير به چوندا آهن. هي وڏن ماڻهن وٽ نوڪر ٿـي رهندا هئا. هاڻي آزاد طرح تر ۾ رهن ٿا.

شيدي: هي به وڏن ماڻهن وٽ نوڪر ٿي رهندا هئا. وفادار آهن، هاڻي ٿر ۾ آزاد رهن ٿا.

لنگها: هي ڍهل وڄائيندا آهن. فقير آهن. وهان وڏائي واڄن ۾ پڌل ملند و ائن (١)

انهن کان سواءِ ٻيون به ڪيتريون مسلمان ذاتيون سڄي ٿر ۾ پکڙيل آهن، جيئن ٻنگريا، لنجا، جوڻيجا، آريسر، درس،

(١ مرزا قليچ بيگ جي ڪتاب "قديم سنڌ" تان مدد ورتل.

Marfat.com

هاليپوٽا، سميجا، چانگ، راجڙ، دل، پڙهار، ڀهپار، موسا، وسائي پوٽا، موسي پوٽا، ڇڇر، ڏيٽا، ديدا، ٽيڀا، اوٺا، جهنجهي، سائوند، ٻيسر، جيسر، ٻِٽي، گيهلڙا، کيربا، وکيا، کوڙ، ڇنا، سنگراسي، کرن، ڀٽا، مکواٽا، ٻاراڃ، ولها، سهتا، جهاڳورا، مياٽا، ٻاڙها، گجو، چاچڙ، مهر، کوکر وغيره.

سنگراسي: ڏوهٽ، کيلهڻ، نہا، مذا، ۽ کوٽڙيا وغيره مسلمان ذاتيون، ٺاڪر راجپوتن مان مسلمان ٿيل آهن. هائي پنهنجا راڄ ٺاهي ويٺا آهن.

هندو

ٿر ۾ هندو جهجهي انداز ۾ آهن. اهي اصل مارواڙ کان آيل آهن. ڪي ذاتيون لاڙ ۽ سنڌ جي ٻين ڀاڱن کان آيل آهن. ٿر ۾ رهڻ وارن هندن جون مکيه ذاتيون هيٺ ڄاڻائجن ٿيون.

برهمڻ: هنن جا ڏاو ڏار فرقا آهن، جن مان ٿر ۾ هي آهن:

شرمالي برهمڻ: هنن جو اصل وطن شريمال ننگر آهي، جنهن تان اهو نالو پيو. اصل گجرات کان مارواڙ مان ٿي ٿر ۾ آيا. هنن جون ٢۴ نکون آهن، جن مان ٿر ۾ اوجها، ترويدي، دوي ۽ پروهت آهن. هي ٻارکر، ڇملهار، چاچرو، منٽي، کيڙو ۽ چوڙ ۾ رهن ٿا. هي سوڍا راجپوتن جا گُر برهمڻ آهن.

پشکرڻا برهمڻ: هنن کي پوکرڻا به چوندا آهن. هنن جو اصل وطن پشکر آهي. هنن جون ٢۴ نکون آهن، جن مان ٿر ۾ هنريت آهن: آچارج، جوشي، وياس، ڪهنا، ميڙامو، مانڊو، نکر، مپارا، واسو، وياسڙا ۽ جهونا وغيره. سڄي ٿر جي وڏن ڳوٺن ۾ رهن ٿا. مکيه ڌنڌو ڪمتي ۽ ٽاٽ ٻلائڻ جو آهي.

ڏاسٽ برهمڻ: هي پليوال برهمڻن مان آهن. مٺي ۽ گڏڙي ۾ رهن ٿا. اصل مارواڙ کان آيل آهن.

سارسوت برهمڻ: هي لهاڻن جا گُرو آهن. اصل سنڌ کان آيا. ۸۴ نکون اٿن. مٺي، اسلام ڪوٽ ڏيپلي ۽ ننبي سر ۾ رهن ٿا. گوشت کائيندا آهن.

پوچڪ: اهي جيسلمير کان عمرڪوٽ، ۽ پوءِ ٿر جي ٻين ڳوٺن ڏي آيل آهن. انهن کي شاڪر ديپي برهمڻ به چوندا آهن. مندرن جا پوڄاري آهن. سندن وڏن 'مهاپو' ۽ 'ساهبو' کي راٺو مهراج پيو، عمرڪوٽ جي مندر جي پوڄا لاءِ وٺي آيو هو، جتان پوءِ ٿر ڏي پکڙيا.

راج گر: هنن کي اوڏيچ برهمڻ به چوندا آهن. اهي آڳاٽو آيل آهن. نکرن جا گُر برهمڻ آهن. ٿر جي ڀراڙين ۾ رهندا آهن.

مهيشوري: هنن کي "ڪراڙ" به چوندا آهن. اصل مارواڙي آهن، اتان آيا. شاهوڪار آهن. واپار ۽ ڏيتي ليتي ڪندا آهن. ۸۳ نکون اٿن، جيئن ته گهريا، مانڌڻ، ڏيڪل، راٺي، ڪڙوٺا، لوٺيا، لڏڙ ملهڙ، مساٹيا، ٻنر ۽ مالپاٹي وغيره. ٿر جي وڏن شهرن ۾، ۽ ٿورا ڀراڙين ۾، رهن ٿا. هرهڪ ڀراڙيءَ ۾ سندن دڪان آهن.

اوسواڙ: هنن جي پيدائش راجپوتن مان ٿيل آهي. جيسلمير جي باني راجا تنوجيءَ جي پنجن پٽن مان هڪ آلڻ هو، جنهن کي چار پٽ ڏيوسي، ترپپال، پواني ۽ روڪيچا ٿيا. روڪيچا جا پويان "واسيا" ڳوٺ ۾ اچي رهيا، جنهنڪري اوسواڙ سڏجڻ لڳا، اهي پاڙکر ۾ گهڻا هئا، ۽ جين ڌرمي آهن.

لهاڻا: هي سري رامچندر جي پٽ "لئو" جو اولاد آهن. ڀرياڻين لاهور ۾ رهيا، اتان سنڌ مان ٿي، ٿر ۾ آيا، ڪي لاڙ کان به آيا. واپار ڪندا آهن. شاهوڪار آهن. گوشت واپرائيندا آهن.

Marfat.com

منٺي، اسلام ڪوٽ ۽ پارڪر ۾ رهن ٿا. ڪي درياءَ جي پوڄا ڪندا آهن. انهن کي واٽيا به چوندا آهن.

جين: هي پارڪر ۾ رهن ٿا، ڪنهن به ساهوڪاري ڪي ڪونه مارين، واپار ڪندا آهن. اصل ڪڇ ۽ مارواڙ کان آيا. وات تي پٽي ٻڌي ڇڏين، ته متان ڪو جيت نه وڃي. وات جو ٻتي ڪونه بارين، جو متان پتنگ نه پري مرن.

راجپوت: هنن کي ٺڪر به چوندا آهن. مکيه چار ذاتيون آهن، جن مان پرمار گهڻا آهن. ٻيا وانوڙ، چوهاڻ، ۽ سولنڪي به آهن، جن جون وري ڪيتريون ئي شاخون آهن. شهرن ۾ ڪونه رهن، ڀهراڙين ۾ گهڻا آهن. گهڻو وقت ٿر تي راجپوتن (سوڍن) جي حڪومت رهي هئي. مال ۽ کيتيءَ جو ڌنڌو ڪن ٿا.

سونهڙ: جيسلمير جي راجا تنوجي جي پٽ مڪر کي هڪ پٽ ماهپا هو، جنهن جا ٻه پٽ مهلا ۽ ڏيڪائو ٿيا. ڏيڪائو جي پٽن سونهڙ جو ڌنڌو اختيار ڪيو، جنهنڪري انهيءَ ذات تي اهو نالو پيو ۽ اهي مڪر سونهڙ سڏجن ٿا. هي سڀ ٿر ۾ پکڙيل آهن. ڪاٺ مان ڏاڪڙا، هنا، ڪنون، ڊو، ڊريون، هر ٺاهن ۽ پيو ڪاٺ جو ڪم ڪندا آهن.

رباري: آلن جي پٽ ڏيوسي جو اولاد رباري سڏجن ٿا. اهي ريڍون چاريندا آهن. پارڪر ۾ رهن ٿا. سندن زالون چالاڪ آهن، ڏيتي ليتيءَ جو ڪم اهي ڪن، مرد فقط مال چارين.

چارڻ: اهي راجا شرن راءِ جو اولاد آهن. ڪوتا ۾ هوشيار آهن. راجپوت، چارڻن جي عزت ڪندا آهن، چاڪاڻ جو انهن جي سراپ جو ڀئو آهي. انهن جون ١٢ نکون آهن. اصل مارواڙ کان آيا. ٿر ۾ ڪاٺڙ جي ڀهراڙين ۾ رهن ٿا. ديويءَ جي پوڄا ڪندا آهن.

Marfat.com

جاٽ: هي کتري ونس مان آهن. انهن جون نکون کلوريا، موندا ۽ شوراجاٽ آهن. ڇاڇري جي اوپر وارن ڳوٺن ۾ رهن ٿا. کيتيءَ جو ڌنڌو ڪندا آهن.

مالهي: هي راجپوت هئا. پاڻ کي سيني راجپرت سڏائيندا آهن. اهي کيتي واڙي جو ڌنڌو ڪندا آهن. هوشيار ۽ محنتي ڪسان آهن. هنن جون نکون راجپوتن جهڙيون آهن، جهڙوڪ، چوهاڻ، ٽنور، پڙهيار، پاٽي، سولنڪي، راٺوڙ، گهلوت، گوڙ، ڪڇواها، ڏيول، پرمار، گهڙوال، سکوانا (جهالا) وغيره. ٿر جي وڏن ڳوٺن ۾ رهن ٿا. کوهن مان پاڻي ڪڍي پيارڻ جو ڌنڌو ڪن ٿا. هي مارواڙ کان آيل آهن. گوشت کائيندا آهن.

سونارا: هي سوني مهاجن سڏبا آهن. سون ۽ چانديءَ جا زيور ٺاهڻ سندن مکيه ڌنڌو آهي. ٿر جي وڏن شهرن ۾ رهن ٿا. شاهوڪار آهن. گوشت کائيندا آهن. اصل مارواڙي آهن.

کٽي: هي شهرن ۾ رهن ٿا، ڪپڙن وڳن جو ڪم ڪندا آهن. ويشنو نہ آهن.

درزي: هي عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. اصل مارواڙي آهن. ڪپڙن سبڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن. ويشنو نہ آهن.

ساهي: هنن کي ٻاوا بہ چوندا آهن. شهرن ۾ رهن ٿا. اصل مارواڙ کان آيل آهن. هنن ۾ ڌار ڌار فرقا آهن: گري، پري، ناٿ ۽ ڀارتي وغيره. مڙهيون ٺاهيندا آهن. ڀيري ڀيري انو وٺندا آهن. مرڻ بعد مُردي کي اوڻ ڏيئي سڌو وهاري سمّان يڪ ڏيئي پوريندا آهن.

ڀاٽ: هي هندن جون پيڙهيون پاڻ وٽ لکي رکندا آهن، انهن جي ساکن، نکن ۽ شجرن جو ليکو رکندا آهن، جنهن لاءِ کين ساليانو مقرر لاڳ ملندو آهي. اهي مارواڙي آهن.

Marfat.com

نائي: هي مارواڙي آهن. سنوات (حجامت) جو ڌنڌو ڪندا آهن. شهرن ۾ رهن ٿا، ڪي ٻهراڙين ۾ به آهن.

ورتيا: هنن ڪي چنچريا چوندا آهن. اصل مارواڙي آهن. شهرن ۾ رهن ٿا. پوچا پاٺ ڪرائيندا آهن.

ڪيرياڳر: هي مارواڙي آهن. شهرن ۾ رهن ٿا، سڀني پڇاڙيا هندن جي ڪريا ڪرم ڪندا آهن.

لوهار: لوهه جو ڪم ڪندا آهن. هڪ هنڌ نه رهندا آهن، خانه بدوش آهن، گاڏا وٺي گهمندا وتندا آهن. اصل مارواڙي آهن. اونهاري جو ناري ڏي ويندا آهن، وسڪاري ۽ سياري جو ٿر ۾ رهندا آهن.

ڪنڀار: اصل مارواڙي آهن. مٽيءَ مان ٿانوَ ٺاهي پچائي وڪڻندا آهن.

ٻجير: هي نڪرن وٽ نوڪر ٿي رهندا آهن، انهن جو گهرو ڪم ڪندا آهن. سنڌن زالون به انهن جي گهر جو ڪم ڪنديون آهن. اهي نڪرن جا گولا سڏبا آهن. نڪر پنهنجين ڌين کي پرڻجڻ وقت ٻجيرائيون گوليون ڪري ڏاج ۾ ڏيندا آهن.

نوٽ – هندن مان برهمڻ ۽ مهيشورين کان سواءِ ٻيا سڀ گوشت کائيندا آهن. سڀيون سڀ ذاتيون مُردا جلائينديون آهن.

اڇوت

اڇوت حقيقت ڪري هندو نه آهن، هو هن ملڪ جا اصلوڪا رهاڪو آهن، جن جون ڪو وقت اڳ آزاد حڪومتون هيون. هندن جي اچڻ بعد اهي ناس ڪيون ويئون ۽ ڪين غلام ڪيو ويو. ڪانئن سڀ حق کسيا ويا ۽ حياتيءَ جي هر

Marfat.com

شعبي ۾ ڪين ذليل ڪيو ويو: ايتري قدر جو هٽ لائن ته پري رهيو، پر اڇوت جو پاڇو پوڻ به پاپ سمجهيو ويو، ۽ اهو هڪ مذهبي عقيدو ٿي ويو. اڇوتن جو اڳيون اتهاس، ساهتيه ۽ تاريخ ناس ڪئي ويئي. هندن ۾ تاريخ جو شوق گهٽ هو، جنهنڪري هو نڪو پنهنجي ۽ نڪو اڳئين اڇوتن جي تاريخ وڪي سگهيا، فقط ڌرمي ڪتابن ۾ اڇوتن لاءِ حقارت پري ويئي. خود سنڌ جي تاريخ به عربن اچي لکي. ويجهڙائيءَ ۾ گذريل هندستان جي وقت ۾، ڪيترين سياسي ڳالهين ۾، ذاتي مفاد لاءِ، ڪن هندن اهو واڳ شروع ڪيو ته اڇوت به هندو آهن، اهڙيءَ طرح هندن سان گڏ شمار ڪري، ڏارين کان ملندڙ حق به هڙپ ڪيا ويا. وري به شڪر آهي جو پاڪستان ٺهڻ بعد، پاڪ گورنمينٽ جو وخ اڇوتن لاءِ انسانيت وارو پئي رهيو آهي، ۽ هو اڇوتن جي اُنتي لاءِ ڪوشان آهن. پهريون ڀيرو دفعو ۱۹۵۱ع جي آدمشماريءَ ۾، اڇوتن کي هندن کان الڳ شمار ڪيو ويو آهي، جو اڇوتن جي ترقيءَ جو بنيادي ڏاڪو آهي. ٿر ۾ هن وقت هيٺيون اڇوت ذاتيون رهن ٿيون.

ميگهواڙ: هي اصل مارواڙ (راجپوتانا) کان آيل آهن. منجهن ڪل ۲۷۰ ساکون آهن، جن سان چار ساکون نج اصلوڪن رهاڪن جون آهن، انهن مان ڪاٻه ٿر ۾ ڪانهي، باقي ۲۶۶ ساکون ٻوءِ راجپوتن مان نهيون آهن، جن مان ڪيتريون ٿر ۾ آهن، اهي مڇي ٿر جي شهرن ڏوڙي ڀهراڙين ۾ پکڙيل آهن. جتين جوڙڻ ۽ چمڙي جو ڌنڌو ڪندا آهن، ڪيتي ۽ مال چارڻ به روزگار جا وسيلا آهن. هي ساتيڪي قوم آهي. انهن جون ڪيتريون نکون راجپوتن واريون آهن، جيئن ته راٺوڙ، چوهاڻ، ڀٽي، سولنڪي ۽ پرمار وغيره. بي علم ۽ پرمن ۾ ورتل آهن، جنن پوتن کي گهڻو سڃيندا آهن، ڪجهه وقت کان پوءِ تعليم ۾ ڪجهه

Marfat.com

ڏرڪي ڪئي ائن. سندن رهائش جو نمونو سماجڪ ۽ پنڪتي حالتون ٻين اڇوتن کان بهتر آهن. سندن مرشد پير ڀٽورو آهي، جو غوث الحق مخدوم بهاوالدين ذڪريا ملتانيءَ جو وڏو خليفو هو. مڙدا ٻوريندا آهن. ٿر ۾ سندن تعداد گهڻو آهي.

ڀيل: هي مارواڙ کان سيني کان آڳاٽو آيل آهن. "روني" نالي هڪ انگريز ليکڪ پنهنجي ڪتاب "وائلڊ ٽرائيبس آف انڊيا" ۾ ڀيلن جو وطن مارواڙ ڏيکاريو آهي، جتان ٻين پاسن ڏي پکڙيا. انهن جون ڪيتريون ساکون آهن، جيئن ته ميواڙ ۾ ١٦، پرتاب ڳڙه ۾ ٣٧، ڏونگرپور ۾ ٣٦، بانسواڙا ۾ ٣٢، جيسلمير ۾ ١٨، ۽ جوڌپور ۾ ٥٨ شاخن جو پتو مليو آهي. انهن ۾ ڪيتريون راجپوتن واريون ساکون به آهن، جيئن چوهاڻ، پرمار، راٺوڙ، ڀاٽي، گوهل، سولنڪي ۽ مکوانا وغيره. هي جهنگلي جاتي آهي. اڳي اديپور، ڏونگرپور ۽ بانسواڙا ۾ راجا کي 'راج تيلڪ'، ڀيل پنهنجي آڱوٺي جي رت مان ڏيندا هئا. اهي راجپوتن جا جنگي سپاهي ٿي رهيا آهن. ٿر جي ڀراڙين ۾ رهن ٿا. اصل چوري ڪندڙ هئا، هاڻي کيتي ۽ مزوري ڪندا آهن. ڏاس مان ڪرڙيون، ٻوريون ۽ جيرويون ٺاهيندا آهن. اونهاري جو سنڌ ڏي ويندا آهن، جتي لاپارو ۽ مزوري ڪندا آهن، موٽڻ وقت ڪانهن آڻيندا آهن، جنهن مان ڇڄ، ڪاريون ۽ تيڪا ٺاهيندا آهن. ڪي ڪلن جو واپار به ڪندا آهن. مردا پوريندا آهن. بي علم ۽ ڀرمن ۾ ورتل آهن. پابو کي ديوتا ڪري پوڄيندا آهن - پابو هڪ بهادر راجپوت ٿي گذريو آهي.

ڪولهي: اصل گجرات جا آهن. اهي ڪڇ، واڳڙ ۽ گجرات کان ٿر ۾ آيا، پارڪر ۾ گهڻا رهن ٿا. سندن ڪيتريون ساکون آهن، جي راجپوتن مان ملندڙ آهن، انهن مان هڪ ساک ٺاڪرڙا ڪولهي آهي، جا پاڻ کي ٻين کان اتم سمجهندي

Marfat.com

آهي. اڳي چوري ڪندڙ هئا، مگر هاڻي وسڪاري جو ڪيتي ڪندا آهن، پوءِ ناري طرف ويندا آهن، جتي ڪيتي، لابارو، ۽ مزوري ڪندا آهن. ڪيترا ته سنڌ ۾ وهي پيا آهن ۽ ڪيتي ڪندا آهن. مردار کائيندا آهن، مُردا پوريندا آهن. ٿر ۾ ڪيتيءَ کان سواءِ جهنگ مان ڪنئور ۽ گگر چونڊڻ، پانوريءَ جي پاڙ مان ولوڙڻ لاءِ جهيرڻا ناهڻ جو ڌنڌو به ڪندا آهن. ڪاڙر مان سڀي ۽ لوڪڙ جي شڪار ڪرڻ جا تڪا ۽ چالاڪ آهن.

جٽيا: مارواڙ کان سنڌ ۾ آيل آهن. عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. راسڌيو ۽ شيو جا پوڄاري آهن. ڪلڻ وڪڻ ۽ چمڙي مان بوٽ، جتيون، سليپر، چمپل ۽ نتون ناهڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن. مُردار ڪونه کائيندا آهن.

اوڏ: قديم دراوڙ نسل مان آهن. گڏهن تي مٽي ڪڻڻ ۽ پٿين جوڙڻ جو ڪم ڪندا آهن. اصل مارواڙي آهن. سندن پير راسڌيو آهي. نکون راجپوتن جهڙيون آهن، جيئن ته راٺوڙ، پرمار، چوهاڻ ۽ ڀٽي وغيره.

ڏيگر: هي عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. چمڙي مان دبا، ڏيئون ۽ تيل وجهڻ لاءِ ڪُوڙيا وغيره ناهيندا آهن.

ڪلال: هي مارواڙ کان ٿر ۾ آيا. عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. ڪلن ۽ چوڙن جو واپار گڏهن تي ڪندا آهن. سندن ٻولي مارواڙي آهي. هي تازو آيل آهن.

ڀنگي: اصل مارواڙي آهن. شهرن ۾ رهن ٿا، جتي نوڪري ڪندا آهن. شهر جي صفائي ڪرڻ، ڪاڪوس ۽ گند ڪچرو ميڙڻ، اها سندن ڏيوٽي آهي.

گرڙا: هي اڇوت قومن جا گرو آهن: اڇوتن جي شاديءَ وقت سوڻ سات ۽ غميءَ وقت ڪِريا ڪرم ڪرائيندا آهن. ڪپڙا سڀڻ مکيه ڌنڌو آهي. مينگهواڙن کان سواءِ ٻين

Marfat.com

ڪنهن اڇوت جي ماني ڪونه کائين. سڀ ئي ٿر ۾ پکڙيل آهن. مردار ڪونه کائين. مُردا پوريندا آهن.

انهن کان سواءِ گواريا، سانسي، ڪوچڙا ۽ جوڳي ڪڏهين ڪڏهين ٿر ۾ ايندا آهن. انهن جو مکيه ڌنڌو پنڻ آهي. اهي ٿر ۾ رهن ڪونه ٿا، خانه بدوش قومون آهن. اصل مارواڙي آهن.

متفرقه

ڪدڙا: هي فقير مذبا آهن. هنن جو فرقو جدا آهي: اهي هندو به آهن، مسلمان به آهن. سيني ڳڌجي رهندا آهن. اهي زنانو ويس ڪري ڏاڙهي مڇون ڪوڙائي ڇڏائيندا وڄائيندا آهن. پٺ ڇمڻ تي گهور وٺندا آهن، ۽ شادي وغيره موقعن تي گڏجي اچي ڳائيندا ۽ تاڙيون وڄائيندا آهن، ۽ خيرات وٺندا آهن. منجهن هڪڙو وڏو هوندو آهي، پيا هن جي حڪم ۾ رهندا آهن. جتي ڪو ڪدڙو ٻار ڄڻندا آهن، ته اڪي وڃي اهو وٺي اچي پاڻ سان ملائيندا آهن. جتي رهندا آهن، تنهن کي "مڙهي" چوندا آهن. ٻاهر وڃڻ وقت گهڻو ڪري ڪنيارون ۾ نڪندا آهن، جنهنڪري ٿر ۾ چوندا آهن ته - "ڪدڙي جا اوٺارا ڪنيارون جي گهر". ٿر ۾ رهن ٿا.

اڇوتن سان ظلم

ٿر ۾ مسلمان ۽ هندو لڳ ڀڳ هڪ جيترا رهن ٿا. هندن ۾ وڏو تعداد اڇوتن (ميگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي) جو آهي. اڇوت سڀ ئي ٿر ۾ وڏن شهرن خواهه ننڍن ڳوٺن ۽ ڀرازين ۾، هندن خواهه مسلمانن سان گڏ وينا آهن. ٿر ۾ ڪوبه اهڙو ڳوٺ نه هوندو، جتي اڇوتن جا ڪي نه ڪي

Marfat.com

گهر نه هجن. هو غريب ۽ ڪاسبي آهن. بي علمي ۽ پٺتي ڪرڻ جي ڪري مالي حالت خراب هئڻ سبب، هو ٻين قومن جا غلام ٿي پيا رهيا آهن.

انگريزن جي حڪومت کان اڳ اوچ هندن، خاص ڪري راجپوتن (ٺڪرن) جا ٻين قومن وانگر اڇوتن تي به تمام نيچ ٻنڌڻ مقرر ٿيل هئا. انگريزن پنهنجي راڄ ۾ ٺڪرن کي انهن ٻنڌڻن وٺڻ کان منع ڪئي ۽ اهي ٻنڌڻ قاعدي موجب ڏوهه ٺهرايا. ٻيون قومون، علميت ۽ سجاڳي هئڻ ڪري انهن کان آجيون ٿي ويئون، پر اڇوت جڪڙيا رهيا.

١٩٤٧ع ۾ پاڪستان ٿيڻ بعد سنڌ مان هندو لڏي ويا، مگر ٿر ۾ هندو مسلم اتحاد هئڻ سبب هندن ۾ لڏ پلاڻ نالي ماتر ٿي. وڏن شهرن مان ايڪڙ ٻيڪڙ برهمڻ ۽ مهيشوري (ڪيراڙ) لڏي ويا آهن، سي به بلڪل ٿورا. راجپوت ۽ اڇوت اصل ڪو هڪ گهر به ڪونه ويو آهي. پاڪستان گورنمينٽ پاڻ انگريزن کان به وڌيڪ ڌيان اڇوتن جي سڌاري ۽ واڌاري ڏي ڏيڻ لڳي آهي. قاعدي موجب، ڪنهن به ماڻهو تي، ڪنهن به ڌاڍي جو، ظلم يا ٻنڌڻ برداشت ڪري نٿو سگهجي، پر اصلوڪي رواج موجب هن وقت به ٿر ۾ ٺڪرن جا هيٺيان ٻنڌيان اڇوتن تي آهن:

١- اڇوت پنهنجي شاديءَ وقت هڪ رپيو سنڌن حد جي وڏي ٺڪر کي ڏيندا آهن، جنهن کي "ڪنئو" چوندا آهن. رقم جيتوڻيڪ ٿوري آهي، پر ان ۾ به هڪ رمز رکيل آهي: ٺڪر سمجهن ٿا ته انهن اڇوتن تي اسان جي مالڪيءَ جو حق آهي، جو هو ڇڏڻ نٿا چاهين.

٢- اڇوتن کي ڪن ڪن ڳوٺن ۾ شاديءَ وقت دهل وڄائڻ، مُڪٽ (موڙ) ٻڌڻ، گهوڙي تي چڙهي توري تي اچڻ، ڇيج لاءِ اُن ۾ گهنگهرو ٻڌڻ يا جهُل وجهڻ، وغيره

جي منع آهي.

٣- ڪن ڪن هنڌن تي، اڇوتن کي ريشمي يا ڪو پيو اڇو سنهو ڪپڙو ڪرڻ نہ ڏيندا آهن. ڪجهہ وقت اڳ، ڳوٺ گوڏيار تعلقي سٺي ۾ اڇوتن جي شاديءَ وقت، گهوٽ کي هرڪ جي ڪپڙي جو انگوچو هو، جو ٺڪرن زوريءَ سندس بدن تي پاتل ڦاڙي ڇڏيو هو. اڇوت زالن کي سون جي ڏهري پائڻ، پيرن ۾ چانديءَ جون ڪڙيون، پازيب، ساٽيون يا نُورا پائڻ، ڇيٽ جو پڙو (گهاگهرو) ڪرڻ ۽ ريشمي چني اوڍڻ جي منع آهي.

٤- ڪن ڪن هنڌن تي ٺڪر "جالنگ" وٺندا آهن، يعني هرهڪ اڇوت کان ٻنيءَ سان سنگن جي پڙي. اهو رواج هاڻي گهڻو گهٽجي ويو آهي، پر صفا بند نہ ٿيو آهي؛ يا ڪٿي ڪجهہ بدليو آهي، يعني اڳي زوريءَ وٺندا هئا، پر هاڻي اڪل سان وٺن ٿا.

٥- ٺڪرن وٽ ڪو مزمان اچي يا شادي غمي ٿئي، تہ اڇوت بنا پئسي بيگر ۾ وهندا آهن: ڪک، ڪانو ۽ ڪانيون آڻي ڏيڻ، ۽ پيو بہ گهرو نيچ ڪم ڪرڻ - جنهن لاءِ انهن کي فقط ٻچيل اوبر وارو ڪاڏو ملندو آهي،

اوچ سڏائيندڙ هندو، اڇوتن کي هٿ لائڻ بہ پاپ سمجهندا آهن: اڇوتن سان گڏ، ساڳئي هنڌ لي نہ وهندا آهن؛ پنهنجي روبرو، کٽولي يا ڪرسيءَ تي وهڻ نہ ڏيندا آهن؛ گڏجڻ وقت ڪنهن بہ اڇوت سان هٿ نہ ملائيندا آهن. اڇوت پري کان ئي کيس نئڙي ادب سان نمسڪار ڪندا آهن. اڇوتن سان گڏ ساڳئي وهٽ تي نہ چڙهندا آهن؛ مندر ۾ اچڻ نہ ڏيندا آهن؛ پنهنجي جاءِ ۾ وڏٽي، ڪوٺي يا اڱڻ ۾ اچڻ نہ ڏيندا آهن. ڪتا ۽ ٻلا اتي پيا ويٺا هجن، پر اڇوت ويجهو نہ اچي. اتفاق سان، ڪنهن اڇوت جو هٿ يا ڪپڙي

Marfat.com

جو پلاند لڳي ويو تہ گهر وڃي سنان ڪندا، يا پاڻيءَ جو ڇنڊ و هڻندا. تعليم يافتہ ۽ نون خيالن جا نوجوان ايتري ڇوت ڇات ڪونہ ڪندا آهن، پر پوڙها ۽ اڳئين زماني جا پليل، ۽ خاص ڪري زالون ڏاڍي ڇوت ڇات ڪنديون آهن.

مسلمانن جو ورتاءُ اڇوتن سان سٺو آهي، هو هٽ لائي، گڏ وهڻ، يا ساڳئي وهٽ تي چڙهڻ ۾ ڪوبہ عار ڪونہ ڪن، گڏجڻ وقت اڇوتن سان هٿ ۾ هٿ ملائيندا آهن، گهرن ۾ اچڻ کان بہ منع ڪونہ ڪن.

هندو نائي، اڇوتن جي سنوارت ڪونہ ڪن، هندو ڌوبي اڇوتن جا ڪپڙا ڪونہ ڌوئين، مسلمان حجم حجاست بہ ڪن، ۽ مسلمان ڌوبي ڪپڙا بہ ڌوئين. هندو جيتوڻيڪ اڇوڪين سياسي چالاڪين جي ڪري اڇوتن کي هندو ليکين ٿا، پر ساڻن ورتاءُ جانورن جهڙو ڪن ٿا. اڇوت هندو ڪونہ آهن، هو هڪ جدا فرقو آهن. پاڪستان سرڪار سنہ ۱۹۵۱ع جي آدمشماري ۾ اڇوتن کي جدا شمار ڪيو آهي: ڪين سياسي حق بہ جدا ملڻ گهرجن، جنهن ۾ ئي اڇوتن جو فائدو آهي.

Marfat.com

باب پندرهون

ٿرپارڪر جي معاشي حالت

ٿر جو ملڪ وارياسو، ڪٿي سنئين زمين، ته ڪٿي ڏڙا ۽ ڀٽون، جن تي چڙهڻ سان پير پوئتي وڃن. سياري جو واري جلد ٿڌي ٿيو پوي، جنهنڪري سردي جام، ته اونهاري جو وري سج جي تپت ڪري آب هوا گرم. ويتر جو انهيءَ موسم ۾ ڏکڻ الهندي جي هوا زور سان لڳي، جنهن سان گڏ وري واريءَ جو طوفان اهڙو اٿي، جو گهر کان ٻاهر نڪرڻ ئي مشڪل. ڪڏهين ڪڏهين وري اهڙي ڪوسي هوا (لوءَ) لڳي جو بدن ئي ساڙيو ڇڏي.

ٿر جي آباديءَ ۽ سرسبزيءَ جو مدار برسات تي، سو اونهاري جو جهنگ ۾ سواءِ وڻن ٽڻن جي گاهه ۽ ٻوٽا ڏسڻ مشڪل. مينهن به ڪڏهين گهڻو وسي ڪڏهين ٿورو، ته ڪڏهين اصل ڪونه پوي. ملڪ ۾ نڪا ندي نڪا نهر، نڪو ڦاٽ نڪو واهه. ڀٽن تي، ڪونڀٽ جام ۽ ٻيا وڻ ٻائوري، موراڙي، ڪبڙيون، ۽ ڏهرن ۾ وري ڪنڊي ۽ ٻير جام. ڏاڳن ۾ وري ٿوهر ۽ پوهه اڪيچار، ڪٿي آڪ ۽ ٿوهر به ٿين. جي وسڪارو پلو، ته پوءِ ڀٽن تي ۽ ڏهرن ۾ گاهه جام، زمين تي چڻ ته سائو غاليچو وڇايو پيو آهي. انهيءَ وقت ٿر، ڪشمير جون سڪون پيو لاهي. ٿر ۾ به اهي نظارا موجود

آهن، جي ماڻهو تڪليفون وٺي، خرچ ڪري، دور دراز پنڌ جهاڳي، وڃي پسندا آهن. ڪٿي ڪٿي پٿون چڙهڻ لاءِ سوکيون، جتان رستا به آهن، مال ۽ ماڻهو سولائيءَ سان چڙهيو وڃن. ڪٿي ڪٿي اهڙيون اهکيون ۽ اپ ڪپريون، جو چڙهڻ ئي محال. ڪٿي وري ٻڪرون اهڙيون ڪرڻ واريون، منجهن ڏرڙ ۽ ڏار پيل، جتي مال جو بچڻ ئي مشڪل. گهاٽا ٻيلا يا جهاڙي هتي ڪانهي. نڪو ڪو زيان ڪار جهنگلي جانور آهن.

پاڻيءَ جي ملڪ ۾ اٿاٿ: وسڪاري جو ٽوين ۽ ترائين ۾ ٿورو وقت پاڻي هجي، سيارو اونهارو صفا سوڪ. پٽن جي پير ۾ ۽ ڪٿي ڏهرن ۾ ننڍا ننڍا ڳوڙا آهن، ته ڪٿي ڏرن تي به گهرڙا. هيٺانهين تي پاڻيءَ لاءِ کوهه کوٽيل آهن، ڪٿي اونها، ڪٿي تانگها. ڪن ڳوٺن جا ماڻهو وري پاڻي ٻين ڳوٺن مان کوهه ٻن ٽن آڻين. ٻهراڙين ۾ پاڻيءَ جي سخت تڪليف: شهرن وانگر پيهائي تي پاڻي ملڻ جو بندوبست ڪونهي، سڀڪو پنهنجو سنتو ۽ تيڻ ڪري، پنهنجي مال جي پاڻيءَ جو بندوبست پاڻ ڪري؛ نه ته ڪنهن سان سٿو ڪري. مٺو پاڻي ورلي - ڪٿي ٻاڙو، ڪٿي کارو؛ جو پيءُ ته دست هليا وڃن؛ ۽ اونهاري جو ته پڪي پيا مرن. وسڪاري جو سيني جون اکيون آپ ۾: ڪٿان کارو ڪکر ڏسندا ته ٻهار پيا ڏيندا.

زمين آهي وارياسي، پر ڪٿي ڪٿي ڏهرن ۾ ڪجهه سخت، جتي باراني ٻوڪ پلي ٿئي. ماڻهو هنر ڪونه ڄاڻن: جنهنڪري ٿر جو ڪچو مال ٻاهر وڃي. علم ۾ ٿر پوئتي پيل آهي؛ هاڻي البت سڌارو ٿيندو وڃي ٿو. مکيه ڌنڌو، پوک ۽ مال چارڻ. وسڪاري جو گاهه گڏ ڪري ڪالر ۽ دن ٺاهي رکن، جو اونهاري جو ڏڪار جي وقت مال لاءِ ڪم

اچي، ملڪ ۾ پيدائش گهٽ، ته آدم به گهٽ. شهري ماڻهو علم پڙهن، واپار ڪن، ۽ منجهانئن ڪي نوڪرين ۾ لڳل آهن، باقي ٻهراڙين ۾ ماڻهو وسڪاري ڪان پوءِ، جن وٽ مال نه آهي، سي گهڻي ڀاڱي واندو وقت ڪاٽين.

ٿر واريا سو ملڪ آهي، ۽ پارڪر جابلو. ڏکڻ اولهه ۾ وڏيون پٽون آهن، جي ٿورو ٿورو گهٽبيون وڃن. تان جو اتر اوڀر ۾ ڪاٽڙ ۽ بوٽئٿ ۾ ننڍيون وڃي ٿين. واري تپي به جلد ته ٺري به جلد، تنهنڪري اونهاري ۾ گرمي ٿئي، ۽ ڏکڻ اولهه جي سخت هوا لڳڻ ڪري، ان سان گڏ واري به اڏامندي آهي- جنهن سان ماڻهن جو منهن، اکيون ۽ بدن ۽ ڪپڙا پرجي پوندا آهن. ۽ ان هوا ۾ تپت جهجهي هوندي آهي، جنهن کي "لُڪ" چئبو آهي، جنهن جي رفتار ڪلاڪ ۾ ۴۰ ميلن ڏائين آهي.

سياري ۾ سردي گهڻي، ۽ هوا ٿڌي ٿيندي آهي. خاص ڪري ڊسمبر ۽ جنوري ۾ سخت سيءُ پون: انهن وچين چاليهن ڏينهن کي "چاليهو" چون. چاليهو لٿو ته سيءُ گهٽجڻ لڳندا. ٿر کي ويجهو ڪو سمنڊ ڪونه آهي. ملڪ ۾ نڪا ندي نڪا نئن، نڪو ڍنڍ وغيره، جو آب هوا ۾ ڪا خاص تبديلي آڻي، تنهن هوندي به مهراڻ جي آبهوا، پاڻي ۽ سائي ملڪ سنڌ سان لاڳيتو هئڻ ڪري، البت بين ڀاڱن کان وڌندڙ آهي.

برسات

ٿر ۾ برسات ۱۵ جون ۽ ان کان پوءِ شروع ٿيندي آهي. اٽڪل ۳ مهنا ۱۵ سيپٽمبر تائين برسات جا ليکا آهن، ڪڏهين اڳ ۾ به برسات پوي. ٿر واريا سو ۽ پارڪر جابلو، سڄي ملڪ ۾ ڪابه ڍنڍ يا واهه ڪونه آهي. جنهنڪري،

Marfat.com

آباديءَ جو مدار برسات تي آهي. "وٺو تہ ٿر، نہ تہ بر." برسات پوڻ وقت ٿر سر سبز، سائو ۽ آباد ٿيندو آهي، گاهہ پاڻي جام. ناري مان بہ ڪيترو مال چاري لاءِ ٿر ۾ ايندو آهي. ڪنهن سال گهٽ برسات پوندي آهي، تہ ملڪ ۾ ڏڪار پوندو آهي. پوءِ مال تہ مريو وڃي، پر ماڻهن کي بہ اناج ڪونہ ملي، ۽ تڪليف هيٺ اچيو وڃن.

ٿر، ڪير مڪڻ ۽ نج گيهہ ڪان مشهور آهي. - تنهن جي بہ آپت گهٽ ٿئي. مال ۽ ماڻهن جو مدار برسات تي آهي. برسات بہ ڪڏهين پوي تہ ڪڏهين پوي ئي ڪونہ. سو بہ سڄي ٿر ۾ نہ - ڪنهن ٽڪر ۾ مينهن گهڻو پوي، ڪٿي گهٽ، تہ ڪٿي اصل ڪونہ پوي. اڪثر پارڪر ۾ گهڻي برسات پوندي آهي. سراسري برسات، آبادي لاءِ منڊائتي، ۹-۱۰ انچ ڪافي آهي. گهڻي برسات بہ نقصان جو ڪارڻ آهي. شروعات ۾ گهڻي برسات ۽ جهڙ ٿئيءَ تہ چوپايو مال مريو وڃي؛ بيٺل فصل تي پوي، تہ آبادي ناس ٿيو وڃي؛ ۽ جي بلڪل گهٽ پوي تہ فصل ڪونہ ٿئي ۽ نڪو مال لاءِ گاهہ ٿئي.

برسات گهڻو ڪري آتر ڪان ايندي آهي. ڪڏهين ڪڏهين اولهہ ڪان بہ اچي، جنهن کي "لاڙي مينهن" چون؛ چوتہ الهندي .پاسي ڪان لاڙ جو علائقو آهي. ۱۸۹۹ع جي ڏڪار وقت تمام گهٽ برسات پيئي هئي. ان سال زبردست ڏڪار پيو هو- جنهن جون اج تائين ماڻهو ڳالهيون ڪندا آهن. ان وقت امرڪوٽ ۾ ٦ سينٽ برسات پيئي هئي. سنہ ۱۹۰۳ع ۾، امرڪوٽ ۾، ۹٫۲۵ انچ ۽ ۱۳٫۱۷ انچن جي وچ برسات پيئي هئي. ۱۹۱۳ع ۾ ۳٦-۲٦ انچ برسات پيئي هئي. سال ۱۹۲۷ع ۽ ۱۹۲۹ع ۾ زبردست برسات پيئي هئي، جنهن ۾ ڪيترو چوپايو مال مري ويو هو ۽ جايون ڊهي پٽيون هيون.

Marfat.com

پوک

ٿر ۾ پوک جو مدار برسات تي آهي. ڏيپلي تعلقي جي ڏکڻ - اوڀهه ۾ سکر بئريج واهه جي شاخ، نئون ڪوٽ برانچ تي ٿورو ٽڪر آباد ٿئي ٿو. جتي ڪپهه ۽ ڪڻڪ ٿئي ٿي. مکيه ٻه فصل ٿين ٿا:

١- خريف يا ڪتي- هي فصل، جون جولاءِ ۾ پوکجي ۽ آڪٽوبر-نومبر ۾ لهي. هن ۾ جوئر، ٻاجهري، تر، مگ، گوار، ڪوڙا، وليون، هنداڻا، گدريون ۽ چيڙ ٿين. اهو فصل سڄي ٿر ۽ پارڪر ۾ ٿئي.

٢- ربيع يا چيٽ - آڪٽونمبر -نومبر ۾ پوکجي ۽ مارچ اپريل ۾ لهي. هن ۾ ڪڻڪ، جوَ ۽ چاڻيو پوکجي. اهو فصل ننگرپارڪر تعلقي، ڏيپلي تعلقي جي ڪجهه ٽڪرن، ۽ ڪڏهين ساماروئي جي ڪن پلين ۾ ٿئي؛ سڄي ٿر ۾ عام ڪونه ٿئي. وٽ ۾ به ڪڻڪ سٺي ٿئي.

٣- آڌاڻون - فيبروري ۾ پوکين، جون ۾ لهي. هن ۾ وليون پوکيون آهن. اهو فصل گهڻو ڪونه ٿئي؛ ڪٿي ڪٿي ٿوري انداز ۾ ٿئي. ڪن پلين ۾ ڪي ڪيڙ ڏينهن ڏکي جڏيندا آهن، پوءِ جوئر پوکيندا آهن؛ جا بنا برسات جي ٿيندي آهي. وٽ ۽ ساماروئي ۾ بصر پوکيندا آهن، جو سٺو ٿيندو آهي. مٺي، اسلام ڪوٽ، چيلهار، چاڇرو، ڏيپلو ۽ ننگرپارڪر جي ڪن ڳوٺن ۾ کوهن جي پاڻيءَ تي ٻالڪ، سوئا، ميٿري، موري، واڳڻ ۽ پيندريون پوکيندا آهن.

ننگرپارڪر تعلقي جي ڪاسبي ڳوٺ ۾، سيٺ پونجي جو هڪ باغ آهي، جنهن ۾ انب، ليما، وغيره ٿيندا آهن، ۽ ٿوري انداز ۾- پيو ٿر ۾ ڪٿي به باغ ڪونه آهي.

عمرڪوٽ جي پرسان، ناري ۾، واهن جي پاڻيءَ تي

Marfat.com

هر ڪ قسم جو فصل ۽ چانور ٿيندا آهن. عمرڪوٽ ۾ باغ جام آهن، جتي انب، ليمان، ڪيلا، ڏاڙهون، ڪجي، زيتون، توت، پير، چمون، ڊاک ۽ صوف ٿين؛ ۽ هر ڪنهن قسم جون ڀاڄيون جهڙوڪ ٽماٽا، واڱڻ، گوبيون، پالڪ، سوئا، ميٿي، ڌاڻا وغيره جام ٿين.

ٿر جا کوهه

ٿر ۾ ندي، نئن، واهه يا ڦاٽ ڪونه آهي. تلائن ۾ به فقط برساتي موسم ۾ مينهن جو پاڻي ڪجهه وقت هوندو آهي؛ سو به ڪن خاص تلائن ۾. ماڻهو پنهنجي، توڙي مال جي پيئڻ لاءِ کوهه جو پاڻي ڪتب آڻين. کوهه به ڪٿي تانگها ته ڪٿي اونها، ڪٿي پاڻي کارو ڪٿي ٻاڙو، ڪٿي ڪسارو ڪٿي مٺو، هاضمي دار ته ڪٿي وري اهڙو جو پيئڻ سان دست ٿيو پون. ڪن هنڌن، ساڳئي کوهه ۾ ٻن نمونن جو پاڻي ٿئي. انهن ۾ مٿان وارئي ۾ برساتي پاڻي اچي، ۽ هيٺان پاتال سان وري کارو پاڻي اچي. کارو پاڻي ڳري هئڻ سببان تر وٺي، ۽ مٺو پاڻي هلڪي هئڻ سبب مٿي بيهي. جنهنڪري، مٿان ۸-۱۰ کوس پاڻي ڪڍبو ته مٺو نڪرندو، ۽ پوءِ وري کارو نڪرندو آهي. ڏيپلي ۽ مٺي تعلقن ۾، جتي ٿر ۽ رڻ ڊنگ ڪيو آهي، ان ڀاڱي کي "وٽ" چوندا آهن. اتي پاڻي تمام تانگهو آهي. ڏيپلي تعلقي ۾ 'گوڏان ڳڙي' ۽ 'ڪُتاني' ڳوٺن ۾ ته ايڏا کوهه آهن، جو ڪتو به پاڻي پي سگهي؛ جنهنڪري ڳوٺ تي نالو پيو ڪُتاني، ــ ۽ وهٽ گوڏا کوڙي پي سگهي، جنهنڪري ڳوٺ تي نالو پيو گوڏان ڳڙي.

ڏيپلي ۾ ٽن پڙهن تي پاڻي آهي. پڙهه ۾ سراسري پنج فوٽ ليکيا آهن. ساموئي سجي ۾ پنجن پڙهن اندر پاڻي

Marfat.com

آهي، پارڪر ۾ ١٠ ۽ ١٥ پُرهن اندر، ڪنڀي ۾ ١٨ کان ٣٥ پُرهن اندر، ڏاٽ ۾ ٣٠ پُرهن اندر. پر ڪن هنڌ کوهه ٦٠ پُرهه به اونها آهن، جهڙوڪ چيلهار جي ڀرسان ڳوٺ کوڙيي ۾ ٦٠ پرهه کوهه آهي. مهراڻي ۾ پاڻي تانگهو آهي، يعني ٣ کان ١٠ پُرهن اندر، ونگي ۾ به ١٠-١٢ پُرهن اندر پاڻي نڪري ٿو. ڪاڙ ۾ کوهه ڪونه آهن، پر اتي ويرا يا ويريون آهن جن کي "پار" چئبو آهي. اتي ڳوٺن جي نالن پٺيان "پار" لفظ هوندو آهي، ۽ جيڪو ماڻهو اهو "پار" کڻندو يا کڻائيندو آهي، ان جي نالي پٺيان سڏبو آهي، جيئن ته جيسي جو پار، ڪيمي جو پار، ۽ قبولي جو پار، وغيره. اهي پار ٨ کان ١٥ پُرهن اندر اونها ٿين، ۽ انهن جو پاڻي مٺو ٿئي، جهڙوڪر برسات جو پتلو پاڻي، پر کوهه اتي تمام اونها ٿين. گڏڙي ۾ کوهه ٦٠ پرهه اونها آهن. وڏن ڳوٺن ۾ پاڻي هيٺين موجب اونهو آهي: ڏيپلو - ٿي پُرهه، مٺو پاڻي، مٺي ۽ اسلام ڪوٽ - ٢٠ پرهه، ڪي کوهه مٺا ۽ ڪي ٿورا کسارا، چيلهار- ٣٥ پرهه، وٿندڙ ۽ هاضم پاڻي، ڪانٽيو- ٢٠ پرهه، ڪي تمام کارا ۽ ڪي وٿندڙ پاڻي، ڇاڇرو- ٢٠ پرهه، پيٽاڪ پاڻي ملوڪ، کينسر- ويريون ١٥ پرهه، مٺو پاڻي، ننگرپارڪر ۽ ويراواهه- ١٤ پرهه، پاڻي ذائقي وارو پر تندرستيءَ لاءِ خراب، گڏڙو- ٦٠ پرهه، وٿندڙ پاڻي.

ٿر جي کوهن جي تانگهائيءَ جي اڀياس مان، هن نتيجي تي پهچي سگهجي ٿو ته ڏکڻ پاسي "وٽ" ۾ پاڻي تمام تانگهو آهي. پوءِ جيئن اتر - اڀرندي ٿو وڃجي، تيئن پاڻي اونهو ٿيندو وڃي، ڪان جو گڏڙي ۾ ٦٠ پرهه اونهو آهي - جاگرافي دانن جو اهو رايو درست آهي، ته ٿر اصل سمنڊ هيٺ هو، پوءِ پاڻي آهستي آهستي ڏکڻ طرف هٽندو ويو. ان مان سمجهجي ٿو ته ٿر جي اتر واري زمين مٿاهين آهي، ۽ ڏکڻ

Marfat.com

واري هيٺاهين، جڏهن تہ زمين جي هڪڙي قسم جي ڏاکڻ آهي، جنهن جو مٿيون پاسو اتر ۽ هيٺيون پاسو ڏکڻ ڏي آهي. اتر ڏي وڃڻ سان جڏهن تہ ڏاکڻ تي مٿي پيو چڙهجي، ۽ ڏکڻ ڏي وڃڻ سان جڏهن تہ هيٺ پيو لهجي. کوهہ مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ وڳيل چمڙي جو ڪوس، ۽ مينهن، اٺ يا ڍڳيءَ جي بنا وڳيل چمڙي جي ورت ڪم آڻبي آهي. اٺ، ڍڳا ۽ گڏهہ پاڻي ڇڪي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ ڪم آڻبا آهن.

جانور

ٿر ۾ ٻيلا يا گهاٽو جهنگ ڪونہ آهي، جنهنڪري اتي گهڻا جهنگلي يا خوفناڪ جانور ڪونہ ٿين. گهرو جانور هيٺيان آهن، جن جي وڌيڪ بيان ڪرڻ جي ضرورت نہ آهي.

گهرو جانور: اٺ گهوڙو، مينهن، ڳئون، رڍ، ٻڪري، گڏهہ، ڪتا ۽ ٻلا. مينهون ۽ گهوڙا ٿر ۾ گهٽ آهن. اٺ کي "ٿڪيءَ جو ٻيڙو" چوندا آهن. مينهون، ڳئون، رڍون ۽ ٻڪريون کير ڏيندڙ آهن.

جهنگلي جانور: هرڻ، سهو، گدڙ، لوڪڙ يا لومڙ، جهنگلي ٻلو، سهو ۽ چاهو وغيره. هرڻ ۽ سهي جو شڪار ڪبو آهي. سهڙ ٿر ۾ عام نہ آهي.

جيت

جيتن جا ڪيترائي قسم آهن، جيئن تہ

زمين تي سرندڙ زهري جيت: واسينگ، ڪارو نانگ (ڦڻ سان)، ڪونپاريو نانگ، گورهيرو نانگ، ڳڏو، ٽنگ، لنڊي، ڪپر، هڻ ڪڻ، ٻيڙ ۽ ٻوڪهي وغيره، اوڙ، ڪوراڙ ۽ گهوڙيل بہ ٿين. انهن سڀني کي ٻير ڪونہ ٿين.

پيرن وارا زهري جيت: وڇون ۽ سؤپيري وغيره.

اڏامندڙ زهري جيت: ڏينڀو، ماکيءَ جي مک ۽ مڇر.

Marfat.com

انهن کي ڪنب ٿيندا آهن، جن جي وسيلي آڏامندا آهن.

عام جيت ٻن قسمن جا آهن، اهي زهري نه آهن.

١- ٻيرن وارا: چنڊڻ ڳوهه، عام ڳوهه، نورينڙو، نوو، سانڊو، ڪاڪينڊو (سائو، ڳاڙهو ۽ اڇو)، ڪنو، ڪرڙي، ڇڇي، ڪورينڙو، گيلڙ، ڏيڏر، ماڪوڙي، اڏوهي، ڏيون، ننڍڻ، منڪهڻ، گينگا، اڪمڪڙ، ڪاٽرا ۽ ٻيا به ڪئين نمونن جا جيت ٿين ٿا.

٢- آڏامندڙ جيت: عام مکيون، ڀنڀوريون، ڪڙڪينتا، ڀمرا، گهرتيڙي ۽ ٻيا به ڪيترن قسمن جا جيت ٿيندا آهن.

وڻ

ٿر ۾ هيٺيان وڻ ٿيندا آهن:

ڪنڊي، ڪونڀٽ، ٻير (سنڌي ۽ ولائتي)، ڪبر، (ڪارا ۽ مٺا)، چاريون، جهنگلي ۽ آمڻ ٻير، نم، سرنگهو، روهيڙو، ليار، ڪرڙ ۽ لئي وغيره، جي وڏا وڻ ٿين. ٻيا ننڍا وڻ هنن قسمن جا ٿيندا آهن: اڪ، ٿوهر، گهانگهيٽي (جنهن کي ڳاگي چون)، اوٺي، گگراٺ، ٻائوري، ٻوهه، موراڙي، ڪانڪهه، ٿوگ، چموني، هيرڻ، ڏاڏوڻ، آنسوندرو، لورو ۽ ٻيا به ڪيترن قسمن جا ننڍا وڻ ٿيندا آهن.

گاهه ۽ ٻوٽا

ڀُرٽ، مُرٽ، سيڻ، گهامو، ڳنڍير، ڪَوري، ڏامڻ، ڏڀ، لمپ، ٺڍيري، مليرميندي، ڪريوڪڙ، سانڻوڙو، آبت ڪنڊي، ٻٽ ڪنڊي، ڏوڏيلي، ويڪر، ٻنگزي، مريڙو، ٻگرو، لٺڙ، ڪاني، سونيلي، جهيل، ٻانيلي، ڪرنگهه، سائنو، انڪرو، ايريال (جنهن کي ٻٽ ڪنارچون)، ڪير َپ، سڻ، ٻائي جا ٻانينا، لاٺيون، لنب، وينجهل، جوڳيڙو، ويسوني، ڪيرول مانڊاڻ، مکڻي، ڏاچوڙ، موکر، هرڻ چپڙي، جهرڪلي کيٽ، ڇيهو، ڪومان،

Marfat.com

ٻرو، ڪيمول، ڳنڀرسڻ ۽ ٻيا انيڪ نمونن جا ٻوٽا اپرندا آهن.

وليون

هنداڻا، گدريون، مٽيرا، چيڙ، گدرا، ميها، ڪريلا، گولاڙا، توهه وغيره، اهي ميوي دار آهن.

جهنگلي وليون: انڪرو، ڪان ڪوڏي، ڪنيال، منڊيري، ڪورڙ، ٻکڙو يا ٽڪنڊي، ٻيسوڙيال، اڪڙ، گهوڙاول، هزارداني، ٻهڙاول، نورول، نانڪرول، گڻ ويل، پٽ تريا، سينهال وغيره.

پکي

گهرو پکي: مور، ڪڪڙ ۽ ڪتر. اهي ماڻهو پاليندا آهن. پاريهر ۽ جهرڪيون جهنگ ۾ ڪونه رهن، اهي گهرن ۾ رهن، مگر ماڻهو پاليندا ڪونه آهن.

جهنگلي پکي: ڳجهه، سرڻ، باز، شڪرو، هورهيو، ٻاٻهيو، تاڙو، ليلي، هڙيو، بلبل، تتر، پيڙ، ٻوڙي، ٽيٽيهر، ڊولر، مالهاري، ڪانءُ، ڪاري چڙي، ڳاڙهو ڳيرو، اڇو ڳيرو، گهگهه (چيرو)، پيرڀ، چُٻ، ڪاتيرو، ڪبر، ڊوڏو، چمڙو، هُدهُد، سوناريو، ڪارڪنڇي، تلور، ڳوٽڙ ۽ سگري وغيره.

سگري، پکي، پنهنجو آکيرو ڏيڍن مان اهڙيءَ طرح ڪاريگريءَ سان ٺُنيي ٺاهيندو آهي، جو عاليشان گهر وانگر معلوم ٿيندو آهي: وڻ جي ٽاريءَ ۾ ٽورو قابو ڪري ڇڏيندو آهي، باقي پينگهي وانگر پيو لٽڪندو آهي.

گذران جا وسيلا

ٿر ۾ ڪوبه وڏو ڪارخانو ڪونه آهي. شهري ماڻهو پار ڪن، ڪي نوڪريون. غريبن جو گذر آهي مزوري، مٽيءَ مان جايون ٺاهڻ، ڪاٺيون ۽ گاهه جهنگ مان آڻي شهرن ۾ وڪڻڻ. ڪي ڀاڱيا آٺن تي چاڙهيڪي ۽ بار برداريءَ جو ڀاڙو ڪن. ٻهراڙين جا ماڻهو وسڪاري ۾ پوک جو ڪم ڪن، سياري اونهاري مال چارين. سال ۾ ٻه دفعا ريون ڪترين،

Marfat.com

۽ هڪ دفعو ٻڪريون، اٺ جي ملس به ڪترين. اُن ۽ ڏاس ڇڳي اڳهه وڪڻن. اڄي ۽ اُن ڪان ڪاري اُن وڏي اڳهه وڪامي، جنهن مان جهجهو آپراسو ٿئي. ٻڪر ۽ گهيٽا سوداگرن کي وڪڻن، جنهن لاءِ گنبول ۽ واڄڙ واپاري سدائين پيا گهمن، جي ميرپورخاص، حيدرآباد ۽ ڪراچي ڏي ڪاهي وڃن. بعضي ٿريا پاڻ به مال سودي، وڏن شهرن ۾ وڪڻيو اچن. اڳي ٿر جا ڪيترا هندو مسلمان، ڏڳا ڪاهي گجرات ويندا هئا، جتي اوڏر تي پيٺي نيٺو اڳهه ڏيئي ايندا هئا، پوءِ سال به سال نئون مال ڪاهي ويندا هئا، ۽ اڳيان رهيل پئسا به اڳاڙي ايندا هئا. مکڻ ۽ کير وڪڻڻ کي عيب سمجهن، شهرن ۾ البت رواج آهي. ٿر جو گهه مشهور آهي، جو ڇڳي انداز ۾ ٻاهر وڃي. ڳئون جو چمڙو، رڍن ۽ ٻڪرين جون کلون ۽ هڏا ٻاهر وڃن.

شهري ڪيراڙ وياج تي ڏوڪڙ اڌارا ڏين – هڪ دفعي ڪنهن ونائڻ چار پئسا اڌارا ورتا، ته ڇڻ اڙيو، پيٺا چوٽا ڪريو، غريب جو رت ست چوسيو وٺن. مسلمان وياج ڪونه وٺن، جو سندن مذهب موجب حرام آهي. مسلمان ڇيلن، اُٺن ۽ ڏڳن جو واپار ڪن. سينگهواڙ چمڙو رڱي ان مان جتيون، پکالون، سانداريون ۽ نتون ٺاهين. سانداريون ٻڪريءَ ۽ هرڻ جي کل مان جڙن، ۽ نتون رڍ جي کل مان. هرڻ جون کلون مصالحي سان رڱين، جن تي وار بيٺل هوندا آهن، جنهنڪري نرم نينديون آهن، جن کي 'مرگهه ڇال' سڏين. ان مان نتون، نماز پڙهڻ لاءِ مُصلا ۽ ڪتن تي وڇائڻ لاءِ چادرون ٺاهين. اُن مان کٿا، ڪمريون ۽ لويون جوڙين. ٿري ڪمريون مشهور آهن، جي ٻاهر وڏي قيمت تي وڪامن.

پيل ٻڪرين جي ڏاس مان ٻوريون ۽ ٻورا، ڪرڙيون ۽ خرزينون تيار ڪن ۽ کلن ۽ هڏن جو واپار ڪن. سونهن،

Marfat.com

آئن لاءِ پاڪڙا ۽ گھوڙن لاءِ ھنا ٺاھين، جن تي لوھ ۽ پتل جو عمدو ڪم ڪن. ٿري پاڪڙا ۽ ھنا سٺا ٿين. سنڌ جا زميندار شوق پڻي نھرائين. ڪنون ۽ پيو ڪاٺ جو ڪم ڪن. ووھيڙي جون ڪنون وڏيڪ سٺيون ٿين. ٿري عورتون گھرو ڪم، پاڻي ڀرڻ، وڏڻ پچائڻ، ڪپڙو لٽو سبڻ، ۽ پرت جو ڪم ڪن، ۽ مردن جون بہ مددگار آھن؛ مال کي پاڻي پيارڻ ۽ کيتيءَ جي ڪم ۾ مدد ڪن. شھري ٿري عورتون، گھرڻ ۾ پرت جو ڪم (ريشم ۽ سُٽ سان) ڪن. ان مان مفلر ۽ سئيٽر ٺاھين. آر تي وھاڻن جون ڇھون ۽ ھنڌ جون چادرون ٺاھين. آئن ۽ گھوڙن لاءِ جھلون ٺاھين. ڀھراڙيءَ جون عورتون اُنٽ تي آن ڪتين؛ جنھن مان ڪتا ۽ ڪمريون ٺھن. برھمڻ اڪثر آٽ پلاٽين؛ واپارين جو مال شھرن مان سنڌ ڏي ڪنيو وڃن ۽ اتان وري واپاري سامان آڻين.

ٿر ۾ سيڻي کي آباديءَ لاءِ گھڻو ڪري پنھنجي زمين آھي. جي ڪنھن وٽ نہ ھوندي، تہ ڀئي ڪان ڀني ڀتي تي يا اڌاري وٺي آباد ڪندو آھي. ٿر ۾ پيدائش جا ذريعا گھٽ آھن، تنھنڪري ماڻھن جون گھرجون بہ گھٽ، سادگيءَ ۽ صرفي سان وقت گذر ڪن. ٿر ۾ ڏڪار اڪثر پوندا آھن، ان وقت غريب ماڻھو سڀ ٻارين ٻچين، يا ڪي جڙھا، ناري ڏي نڪري وڃن، جتي وڃي مزوري يا لاٻارو ڪري پيٽ پالين. پيل گھڻو ڪري سدائين، ڏڪار ھجي تہ وڙي سُڪار، ھولي ڪري. ناري ڏي نڪري وڃن؛ وري مينھن جي موسم ۾ چنڊ پوڻ تي موٽي ساڳ اچن، ۽ اچي ڀني ڪن.

ڪاڏو

ٿري ماڻھن جو ڪاڏو آھي سادو. ٻاجھريءَ تي سيڻي جي جياپي جو مدار آھي. شھرن ۾ شاھوڪار، واپاري ۽ ڪامورا

Marfat.com

ٻارنيءَ وارا، ۽ ٻهراڙيءَ ۾ ڪي ڦنديءَ وارا، ڪُنڪ ۽ جانور ٻه ڪم آڻين، جي ناري ۽ سنڌ مان اچن. باقي غريب طبقو ٻني ويلا ٻاجهريءَ جون مانيون؛ اچا ٻه آن جي اٽاٽ جي سمي، هڪ ويلو رٻ ٻه ڪن ته ڪي ٻني ويلا ٻه. بعضي اهڙي وقت ٻه ٽي ڏينهن لنگهي ٻه وڃن، ته ٻه منهن ۾ سرها سنوارا چو ته تڪليفن جا هميشه هيراڪ آهن. ڏڪار جو ڏپ سدائين بيٺو ئي آهي، جنهنڪري سُڪار ۾ اَن گڏ ڪري رکن، ۽ ٻڻ ڪفايت سان واپرائين. سيڪو ٻاجهريءَ جي ماني، لسيءَ جي لپ سان کائي، آسودو ويٺو آهي: سيني وٽ پنهنجي لسي ڪٿان آئي! ٻني گهر مان وٺي ايندا، انهيءَ کي عيب ڪونه سمجهن. "جهڙپ" ۾ ڪا اهڙي حڪمت آهي، جو بک گهٽ لڳائي؛ گهر جي ڪري ماڻهو شام تائين آسودو. شام جو کير پيئڻ جو رواج اصل ڪونهي: ٻاڪڻ وٽ کير جا مٽ ڀريا پيا هوندا ته به ڪائين ڪونه. صبح جو ٻار ۽ ٻاڻ ڏونرو سو البت کائين، ٻر کير کي ويجهو ڪونه وڃن. ٻن چڻن ڏينهن جو مکڻ گڏ ڪري، ڳڪهاري، 'وسنان' ناهي کائين، ۽ گيهه جدا ڪن. شهرن ۾ ڪاسائي آهن، پر ٻهراڙين ۾ اصل ڪونهن. اتي اڪثر ڪڏهين ڇيلو پائين، جنهن کي 'ماهودي' چون. برهمڻ ۽ ڪراڙن کان سواءِ ٻيا سڀ هندو ۽ مسلمان گوشت کائين. ڪڏهين ڪڏهين بندوق سان هرڻ جو شڪار ڪن، جي ٿر ۾ عام ٿين ٿا. هرڻ جي گوشت جو ڪنڌلو پچائين، جو تمام لذيذ ٿيندو آهي. جا ڪن: هڪ مٽيءَ جو چار ٿوٽ ڪن گول ڪوٺو ٺهرائي، زمين ۾ ڪڏ ڪوٺي ٻورين، منهن آڪهاڙو رکن. پوءِ ڪوٺيءَ جون ڪانيون ساڙي، انهن جا سُڃر ٽانڊا وٺي ان جي تري ۾ رکن، جن مٿان ديگڙو پاڻيءَ سان ڀري رکن. پوءِ گوشت جا وڏا ٽڪر ڪري، ڇهڪ ڏيئي، لوڻ مرچ ۽ ڏاڻا وغيره مصالحن سان ڀري کائين جي

Marfat.com

سيخن ۾ وجهي، سيخ جي نوڪ ديگڙي ۾ وجهن، باقي مٿيان چيهه، ڪوني ۾ چوڏاري پڪيڙي ڇڏين، مٿان ڍڪي ڇڏين. ٻارهن ڪلاڪن بعد ڪڍن ته گوشت پچيو پوي. سندن هاضمو اهڙو سنو آهي جو جهڪي کائين سو هضم.

برساتي موسم ۾، هاري ماڻهو، گهوڙا ڇڏي هرڪو پنهنجي ٻنيءَ تي واند ڪري وڃي وهي. دڙن تي چونرا ناهين؛ ۽ سهڻ لاءِ، چار ڪاٺيءَ جون ٿوڻيون کوڙي، جن کي منهيون ڪانيون وڪي، مٿان گاهه وجهن، ته ڪکرو ٺيو پوي؛ انهن کي چون پيهو يا ڏينڇي. ٻنيءَ مان ميها، ڇيڙ، گوار جون ڦريون ۽ ڇانهن جي ٻاجهي ٻني آڻي تيار ڪن، ۽ ماني سان کائين، مٿان لسيءَ جو وٽو چاڙهي ڇڏين. رات جو جهنگ ۾ ڏسبو ته دڙي دڙي تي ڏياٽي ٻيٺي ڏسبي، جيئن آسمان ۾ ٽڙيل تارا. وسڪاري ۾ مائي ٻاجهي اکين ڏسن. سياري اونهاري ڀهراڙيءَ وارا مائيءَ ٻاجهيءَ لاءِ سڪن: سچ پچ ته ڪين سڏائي ڪونه ٿني. وسڪاري جو، ميها ۽ ڇيڙ ڀوٽي ۽ گوار جون ڪچڙيون ڦريون پٽي سڪائين، جا سياري اونهاري رڌي ٻاجهي ڪن. تازا ڇيڙ آلا آيا ڪپي، سنهو لوڻ ڏيئي سڪائين، جن کي 'ڪچريون' چون. شاهوڪار ۽ پهچنديءَ وارا، اهي سڪل ڪچريون گيهه ۾ تري، چانورن سان کائين. ڪيتريون ڪچريون سال ٻسال ته ڪان ٻاهر وڪري لاءِ وينديون آهن.

ٻنيءَ ۾ گدريون ۽ هنداڻا جام پوکين - برساتيون پون ته ڇيڙيون ۽ هنداڻا جام ٿين، جي ننڍا وڏا کائي پيٽ ڀرين. منجهند جو ماني به ڪونه وٺين، يا ٿوري کائين. ٻنيءَ ۾ گدرا ۽ هنداڻا جام ٿين، ته گدرن جون ڦارون ڪري سڪائين، جنهن کي چون 'لاچريون' يا 'ڪاچريون'، جي سياري اونهاري کائين. هنداڻن جون ڪريون (ٻج) ڪڍي سڪائي رکن، جي سياري جو لموٽي، دانگيءَ ۾ ٻاهه تي سيڪ ڏيئي پڇي

Marfat.com

ڪائين، ۽ بعضي ڪنهي مٽئين سخت ڪل (ڪڏا) ڪڍي، اندريون اڇو ڳپ پاڻيءَ ۾ وجهي نپوڙي اهو پاڻي ڀاجهريءَ يا ڇانورن ۾ وجهي پٽ وڏين، ۽ ڪڏا وري انهي سان گڏي ماني پچائي ڪائين؛ ۽ ڇانهن جي پاڻيءَ کي ٻاهر تي ڪاڙهي گهاٽو ڪري گڙ ٺاهين.

عورتون صبح جو سوير اُمر جو اٺن – ڀوريائين گهر ۽ ويڙهي جو ڪچرو ٻهاري گڏ ڪري ٻاهر اڇلائين. جنڊ تي اٽو پيهن، پوءِ ولوڙو ولوڙين، ته ايتري ۾ سج به ابري، ته ماني ٽڪر پچائي ٻارن کي ڏين. مالدار جي ساجهر مال ۾ وڃن، سي گهڻو ڪري راتوڪي پڪل ماني، جا بچائي رکيل هوندي، سا لسيءَ سان ڪائي روانا ٿي ويندا، وري ۱۱-۱۲ بجي، مال موٽائي آڻڻ وقت، تازي ماني مکڻ ۽ جهڻ سان ڪائين. جهڻ تمام ٿڌي آهي، جنهنڪري سڄو ڏينهن اڃ جي خشڪي گهٽ ڪندي آهي. تازي ويائل ڳئون يا ٻڪريءَ جو "پيس" ڏهي، ان ۾ بعضي ٿورو مٺاڻ (ڪنڊ يا گڙ) وجهي باهه تي رکن ته ڄميو پوي، جنهن کي "ٻيڪلو" چون. اهو شوق سان ڪائين، ۽ ٽڪر ٽڪرڙ ڪري ويجهن گهرن ۾ ورهائي ڏين. ٻئي ڏينهن وري کير ڏهي باهه تي رکن ته اهڙو سخت ڪونه ڄمي، پر ڪجهه ڳوڙها ڪجهه نرم ٿيو پوي، جنهن کي "ٻرهي" چون: غريب ويچارا پيس ۽ ٻرهيءَ تي ويلا به ڪائيو وڃن.

ٿري ماڻهن جو "ڏٽ" تي گهڻو گذران. وسڪاري جو جهنگ ۾ 'پرٽ' هڪ قسم جو گاهه ٿيندو آهي، جنهن جي مٺاڻ سنها سنها ڪنڊا ٿيندا آهن. اهو گاهه گوڏي جيڏو ٿيندو آهي ۽ جهنگ ۾ تمام گهاٽو ابرندو آهي. پچڻ وقت جهنگ مان پيادو هلڻ ٿي مشڪل آهي، جو پرٽ ڪپڙن کي چنبڙي پوندا آهن. ٿري عورتون ۽ مرد، ڪاريون ڪٺي ڪاهي

Marfat.com

ٻون جهنگ ۾ پير يا مورارڻ جي ناوي ودي، هڪ ٻاسي جهلڻ لاءِ ڪاٺيءَ ۾ ٻڌن - ان کي چون جانفري. جانفريءَ سان پرت ٻنهاري ڪاريءَ ۾ وجهن. اهڙيءَ طرح ڪاريءَ ۾ پرجڻ بعد هڪ هنڌ گڏ ڪري رکندا ويندا. گهڻو گڏ ڪري سڪائي ڪٽي، وائوري، داڻا جدا ڪري وٺن. پرت سڻيو ڏٽ آهي. سندس انو پچائڻ وقت اپوٻو، جنهنڪري ماني چوري ٿئي، پر کائڻ ۾ هروڀرو خراب ڪانهي. 'سُرٽ' به هڪ قسم جو گاهه آهي، پر ان ۾ ڪنبا ڪونه ٿين. ان جو ٻج به پرت وانگر گڏ ڪري صفا ڪن. اهو ڏٽ، پرت کان گهٽ آهي. غريب ماڻهو ٻاجهريءَ سان گڏ کائين ته ان جي آپيل اچيو وڃي. وسڪاري جو ٻاجهريءَ جا اڌ پڪا سنگ ٻنئي، کي ڪچا ۽ کي سيکي، هٿ سان مهٽي داڻا صفا ڪري کائين، جن کي 'آيُو' چون.

برسات پوڻ وقت شروع ۾ مرنن، کبڙين ۽ مورارڙين ۾ 'پيپُون' ۽ 'ڪونڊير' جام ٿين. ڪونڊير اڇا، گول، ننڍا جهڙا، زمين اندر ٿين. مٿان تند نڪري، جنهن ۾ چار جهڙا پن ٿين. پپون کائڻ ۾ لذيذ آهن. صبح جي وقت ڪنيون ۽ شام جي وقت منڙيون هونديون آهن. ٻپن جي ٻاڇي وڻندڙ نيندي آهي. ٻپن جي ٻاسن تي گهانگهيٽي جا ننڍا ننڍا وڻ ٿين، جن ۾ 'گانگهيٽا' (گٻاٽا) ٿين. برسات- پوڻ بعد ٽئين چوٿين ڏينهن 'ڪنيپون' جام نڪرن، جن جي ٻاڇي ڪندا آهن. برساتي مند ختم ٿئي، ته سياري جي شروع ۾ جهنگلي پير جام ٿين. ٿري زالون، نينگريون ۽ ننڍا ٻار جهنگ ۾ وڃي لٺين سان پيرين کي سٽي پير چاڻي چونڊي اچن. ڪن ڪن پيرين جا پير تمام مٺا ٿيندا آهن. بهار جي موسم ۾، جڏهين واهوندا وون، ته ڪرڙن ۾ 'ٻسي' ٿئي، جا آٽي ٻاڇي ڪن ۽ ڪچا 'ڏونرا' آٽي رڌي کائين ۽ آچار ٺاهين، جو مهنو

۾ پيا کائيندا آهن. ڏونرن کي پچڻ بعد 'پڪا' چون، جي رنگ جا ڳاڙها ۽ کائڻ ۾ مٺا ٿيندا آهن. ڦوڳن ۾ ڦلي ٿئي، جنهن کي 'ڦوڳيسي' چون، اها آٽي پاڃيءَ ۾ وجهن ته ڪٽاڻ واري مزيدار پاڃي ٿيو پوي، ۽ ٻاجهريءَ جي اٽي سان گڏي ماني پچائي کائين.

آڙهر جو ڪنڊين ۾ 'سگريون' ٿين. ماڻهو ڪچڙيون سگريون آٽي پاڃي ڪن ۽ ڀاڄي، چانو ۾ سڪائي رکن، جي پوءِ پاڃيءَ لاءِ ڪم اچن. پچڻ بعد آٽن ۽ ڍڳين کي ڏين ۽ ماڻهو به کائين. پچڻ بعد ان کي 'ڪوڪا' چون، جي کائڻ ۾ لذيذ ٿيندا آهن. ڪٻڙين ۽ ڄارين ۾ 'پيرون' جام ٿين، جي ٻن نمونن جا، ڳاڙها ۽ پيلا ٿين. ڳاڙهن کي 'واتڪيا' ۽ پيلن کي 'سيڙڪيا' چون- يڪ ساهيءَ گهڻا پيرون کائڻ سان وات ٻڇي پوندو آهي، جنهنڪري ٿري چا ڪن، جو پيرون وات ۾ وجهي، ڦيهي، ٻجن ۽ مٽين کان سميت ڳڙڪائي ڇڏين، ائين ڪرڻ سان وات تڪڙو نه ٻچندو آهي.

ٿري ڏٽ نه وڳو پاڻ ڪائين، پر منجهانئس ڇڳو اپراسو به ڪن. ڏونرا، پڪا، پيرون، پُسي، پپون، پير ۽ ڇيڙ چوندي ڄاڻون وڃي وڪڻن، ته سگريون وري مرد آٽي وڪڻي پنهنجو ۽ ٻچن جو پيٽ پارين. مطلب ته جهنگ ۾ قدرتي باغ لڳو پيو آهي، جتي ڪنهن کي به ڪا جهل پل ڪانهي.

رهائش جو نمونو

ٿر ۾ عمرڪوٽ، مٺي، ڇاڇرو، ننگرپارڪر، ڏيپلو اسلامڪوٽ، ڇيلهار، ڪيڏرو ۽ ڪانٽيو وڏا شهر ۽ ڳوٺ آهن، جتي ڪي ماڻهو شاهوڪار آهن ۽ ڪيترا پڙهيل ۽ واپاري رهن ٿا. اتي ڪيتريون جايون پڪسريون آهن، ڪي قدر

Marfat.com

فرنيچر به وڪن. ماڻهو سڪيا ۽ سڌريل، پوشاڪ ۽ رهڻي ڪهڻي سٺي. باقي ڀهراڙيون گهڻيون، جتي غريب طبقو جهجهو آهي. سنجهانئن ڪن وٽ چار ڏوڪڙ آهن ته به پوشاڪ ڪاڏو پيتو ۽ رهائش، سڀني جي هڪ جهڙي. ڪچين مرن جون پٽيون، جن تي ڪکن جا ڇنا - گول ڪچي پٽ ٿاهي، مٿان مرئون وجهي، مخروطي نموني کين نوڙين سان قابو ڪن، جنهن کي 'چونرو' چون. چار ٿوڻيون کوڙي مٿان ڪکن سان ڍڪن، جنهن کي 'منڌهه' چون.

ڀهراڙين ۾ ڪوٺيون (ڪڏ) گهڻا ڪونه ٿاهين. البت ننڍڙا ڪچين مرن سان ڪوٺين جي نموني ڪڏ ٿاهين، نه ته گهڻو ڪري سڀ چونرا ٿاهين؛ جن کي مٿان مرئن سان ڍڪين، جنهنڪري گرمي، سردي ۽ برسات جو بچاءُ چڱو ٿئين. ڪيتيءَ ڪان سواءِ ٻئي ڏنڌي نه هئڻ ڪري مال ڏارين. وسڪاري جو جتي گاهه جهجهو، اتي مال ڪاهي وڃي واڌيون ٿاهي وهن؛ نه ته سيڪو پنهنجي ڳوٺ ۾ رهي. آسر جو مال چهرائين، يارهين بجي آڻي ڏهن، وري چهرائين. وسڪاري جو شام تي مال وٺاڻ وري؛ سياري اونهاري ساري رات جهنگ ۾ رهي. وسڪاري ڪان سواءِ ڳانئين ۽ مينهن ۾ ماڻهو ڪونه وڃي؛ پاڻيهي چري موٽي اچن. مينهون ٿر ۾ بلڪل ٿوريون آهن؛ چوته ٿر گرم آهي، ۽ ان ڪان سواءِ گاهه ۽ پاڻيءَ جي ايتري سهوليت ڪانهي. مال پيارڻ لاءِ سيڪو کوهه تي پنهنجو 'آواڙو' ٿاهي، جتي پاڻي ڳڏ ڪري مال کي پيارين. مالدار ماڻهو، ماني ڪائي باقي پلاند سان ٻڌي، مال سان روانا ٿين. ٻڪرين ۾ اڪثر سدائين ماڻهو رهي. اهي صبح جو جهنگ ۾ وڃن، سڄو ڏينهن مال وڪائي شام جو موٽي اچن. سياري جو واڙي ۾ وجهن، اونهاري جو ٻاهر کليي ميدان تي وهن؛ جاڪاڻ جو زيان ڪار جهنگلي جانور ڪونه آهن. جهنگ ۾ پاڻيءَ جي تڪليف

Marfat.com

ڪري، پاڻ سان چم جي سانداري پاڻيءَ سان پري ڪڻن، جتي آج لڳي اتي ٻُڪ سان پاڻي پي، وري سانداريءَ جو منهن ٻڌي ڇڏين. سندن گهر ڪچا، چوڏاري ڏنگهرن جو لوڙهو، جو ٻير جي ڪنڊن جو هوندو آهي - دروازي تي بعضي ڪونيٽ جي ڪڙاهه ڏيئي ڇڏين.

اوتهاري جو آسمان ۾ تتر ڪرڙي، آب ۽ ڪڪر پيا نهاريندا، ته ڪڏهن ٿو مينهن وسي! ڪارو ڪڪر يا مينهن جو اوڪان ڏسندا ته خوش پيا ٿيندا: چار چنڊون پيئون ته پوءِ بهار پيا ٿيندا. مينهن وسندو، ته خوشيءَ سان هڪ ٻئي کي واڌايون (مبارڪون) پيا ڏيندا! برسات کان اڳ، مينهن وسڻ لاءِ، ترائن تي يا پيرن فقيرن تي خيراتون ڪندا آهن. ڪيتري به برسات پوي ته ڪک ڪونه ٿين - چوندا آهن ته "مينهن ۽ مهمان ڪيترو وقت".

زمين آهي واريامي، جو پاڻي جهٽ ۾ جهي وڃي، جنهنڪري ٻوڏ جو خطرو اصل ڪونهي. البت ڪوٽن ۾ جي ڪچيءَ مٽيءَ جون جايون آهن، سي ڍهيو پون. ڪڏهين ڪڏهين ۷-۸ ڏينهن ساندهه، يا وڏيڪ ڏينهن جهڙ به ٿئي. انهيءَ سان ڳڌ، جي وري واءُ ۽ سيءُ هجي، ته پوءِ ڪک ٿيو پون، جو ته انهيءَ لُٽيءَ ۾ مال مريو وڃي.

دولت

ٿر ۾ نڪو آهي ڪو ڪارخانو، ۽ نڪو آهن آمدنيءَ جا پيا ڪي وسيع وسيلا. شهري ماڻهو وڻج واپار ڪن، ڪي ڪي زميندار ۽ جاگيردار به آهن، پر آباديءَ جو دارومدار آهي برسات تي، سا به ڪڏهين پوي ته ڪڏهين ڪونه پوي. برسات پوري پوي ته ٻنين ۾ ٻاجهري، گوار، مڱ ۽ ٿر جام

ٽين ۽ چڱو اپراسو ٿئي، پر اهو ورلي. هنر ڪان پري، پر علم ڏي لاڙو البت وڌندو وڃي. مالدار به آن، ڍاس ۽ گيهه مان چڱو ڪڍن. ٻهراڙيءَ ۾، جنهن وٽ آن جي ڳنڍي پريل هجي، ۽ ڪجهه چوپايو مال هجي، ڪاوپت چڱي هجي، واپاري وڙو وغيره گهر ٽائين ڪري، ۽ پنهنجيءَ مڇيءَ مانيءَ وارو هجي، ته ان کي چون 'ڀاڳيو'.

ٿري ماڻهو ڪفائتي آهن؛ سندن گهرجون گهٽ، پئسو خرچڻ تي دل ڪانه ٿيندي اٿن. جيئن شهري ماڻهو، ٿوري به شئي ڪپندي، ته يڪدم دڪان تان يا ٻئي هنڌان، پئسي سان وٺي ايندا، پر ٿري ائين ڪونه ڪن - سواءِ لاچاريءَ جي ڳنڍيان پئسو ڪونه ڪڍن. ٿوري گهڻي پر ڀاسي مان اڌاري وٺي پورت ڪيو ڇڏين. ڪيترا مالدار، جي جيتوڻيڪ ٻهراڙين ۾ رهن ٿا، ته به شاهوڪار آهن؛ پر پوشاڪ ۽ رهائش مان ماڻهو ائين ڪونه سمجهندو ته ڪو هن وٽ چار ٽڪا هوندا. شهرن ۾ واڻيا (ڪراڙ) شاهوڪار آهن. ٿر جي سيني ٻهراڙين ۾ واڻئي جو هٽ هوندو. اهي واپار ڪن، وياج تي پئسو پنجڙ ڏين، ۽ زيور گروي رکي اڌار ڏين؛ پر وياج تمام ڳرو وٺن. ڏيتي ليتيءَ ۾ کي اصل ڪُپتيا - هڪ دفعي جي ڪنهن وٺائنس رقم ورتي، ته نه وڳو اهو وٺندڙ، پر سندس پٽ پوٽا به نه ڇٽندا. مال بسال وياجن تي وياج وڌائيندا ويندا! اهڙا مثال به آهن، جو ڪنهن پنج رپيا ورتا هوندا، ته ان جي عيوض پنج سؤ ٽائين ڀريا هوندا! رقمون پيئيون ڏينيون ڪندي ويرم ٿي ڪونه ڪن. انهن کي خبر آهي ته اسان جون اهي وڌايل رقمون به وينديون ڪونه. ٿر ۾ وهانءَ وڌاڻي تي ۽ مرڻ بعد اوسر ڪرڻ تي اجائي خرچ ڪرڻ جو رواج آهي. اوسر تي هزار، به، يا وڌيڪ به خرچ ٿئي. سو،

جڏهين ڪنهن جي گهر وهانءَ يا اوسر ٿيندو، تڏهين وينڊا واڻئي وٽ. اهو وجهه ڏسي، پهريائين، اڳئين جهوني رهيل قرض جي گهر ڪندو، جو لاچار هن کي ڏيڻو پوندو. اڻ پڙهيلن وٽ نڪو حساب نڪو ڪتاب . واڻئي جي مرضي، جيئن وڻيس تيئن وٺي. پوءِ گهر ۾ جيڪي به هوندو - ٻني ٻارو، اَن، ٻوري، ڪمڙ ڪٽو، اَن، چمڙو، وغيره سو واڻئي جي حوالي، ۽ اگهه به تمام گهٽ! اَن بعد وري نئون قرض شروع ٿيندو، جنهن تي پوءِ هلندا وياجن تي وياج - ڪيترا ماڻهو واڻين وٽ هاري ٿي پيا ڪمائين.

ٿر ۾ وهانءَ ۽ اوسرن جي اجائي خرچ ڪرڻ ڪري، ماڻهو قرض ۾ مبتلا آهن: پلا، اوسر تي خرچ اچي هزار ٻه، ۽ غريب ماڻهوءَ جي ساليانې پيدائش ايتري نه آهي، جو ٻه ويلا ٻچا ٻاجهري جو ڍوڍو کائي ڍؤ ڪن، ۽ جهالت جي ڪري سڀني کي لاچار اهو اجايو خرچ ڪرڻو پوي. پوءِ ڪيئن قرض جو پورائو ڪن؟ سدائين سندن حياتي غلاميءَ ۾ گذري! واڻيا ڪوبه ڏکيو ڪم پاڻ ڪونه ڪن. آڌيءَ مانجهيءَ، ٿڌيءَ ٿڌيءَ، ويچارا غريب هندو ۽ مسلمان، پنهنجو پگهر وهائي، پورهيو ڪن، پر ايترو نصيب ڪونه ٿئين جو پيٽ ڀاوين! سڀڪو غريب غربو اويل لاءِ اونو رکي، اجائي ڪوڏي به ڪونه وڃائي، ته به اجاين خرچن جي ڪري، هو سدائين واڻين جا محتاج ۽ غلام!

شاهوڪار واڻيا (ڪراڙ) به رهڻيءَ ڪهڻيءَ ۽ پوشاڪ ۾ سادا، ڏسڻ سان ڪو ڪونه سمجهندو ته ڪو هن وٽ ڪا مالي هوندي، ڏسڻ ۾ مزورن کان به گهٽ. ونن ناڻو جهجهو، پر انعال ٻيڙا. سندن عورتون سون سان سٽيل، زيورن سان جهنجهيل، ۽ ڪپڙي لٽي ٿهيل، پر ٻان جهڙا ڪولهي! ڏن

گڏ ڪرڻ جا هوشيار، پر همٿ ڪان ٻاهر نڪو ڪونہ لهن. دل جا ڪمزور - چوندا آهن تہ ”چار چور، چوراسي واڻيا، هڪڙي هڪڙي ايڪويهہ ٽانڊيا“ - (يعني چوراسي واڻين ڪي چار چور ڦري آيا، هر هڪ چور ايڪيهن واڻين کي ڦريو!)

اڳي جڏهين چانديءَ جا رپيا ملڪ ۾ جام هئا، تڏهين رپيا، سون ۽ چانديءَ جا زيور زمين ۾ پوري ڇڏيندا هئا. ٻاهر رکڻ جو رواج ڪونهي. تڏهين تہ چوندا آهن تہ ”چانديءَ جو رپيو ٿر ۾ ويو تہ مُئو، ٿيندو زمين جي حوالي.“ هاڻي وري سون ۽ چاندي وڃي پورين ۽ پنهنجين بندين ۾ لکي ڇڏين، جو پوين کي ڪم اچي. پاڪستان ٿيڻ بعد هزارين رپيا، سون ۽ چانديءَ جا زيور ڀارت ڏي کڻي ويا. اڃا بہ هتي جيڪي ٿر ۾ ويٺا آهن، تن مان بہ گهڻا پنهنجي ملڪيت ڀارت ۾ رکي آيا آهن.

ٿري آهن غريب، پر پيءُ ڏاڏي جو قرض پري ڏيڻ پنهنجو ڀرپور فرض سمجهن - هوند ۾ جيڪو نہ ڏئي سو ڪپتيو: اهڙا ماڻهو، جي ڪنيو اصل نہ ڏين، لاچار واڻيا چا ڪن، جو انهن جي گهر اچي چار چڱا وهاري، بنديءَ سان سنڌن حساب وارو پنو ڦاڙي هن جي گهر اڇلائي ويندا، ۽ وري قرض نہ گهرندا - جنهن جي گهر اهڙيءَ طرح پنو ڦاڙائو سو برادريءَ ۾ گهوٽ وارن ۾ گهٽ عزت جو لائق سمجهبو - اهو نہ رڳو سندس، پر پوئين لاءِ بہ داغ آهي.

آمدني ۽ روانگي

ٿر ۾ واپار لاءِ ڪنري (تعلقو عمرڪوٽ) ۽ نئون ڪوٽ (تعلقو مٺي) مکيہ اسٽيشنون آهن، جتان سڄي ٿر جو مال ٻاهر وڃي ٿو، ۽ ٻاهران ٿر ۾ اچي ٿو. اندروني واپار سي آئن

Marfat.com

وستي هلي ٿو.

آمدني: ريشمي، اوني، سوٽي ۽ سٽيءَ جو ڪپڙو، ڳڙ، کنڊ، تيل (ڪڙو، مٺو ۽ گاسليٽ)، پڳڙا، مرچ (ڳاڙها ۽ ڪارا)، ڦوٽا، دالچيني، ڏاڏا ۽ ٻيو مصالحو، ڪڻڪ، چانور، ڪپهه، مڃارڪو سامان، واڻ، تڏا، پن، تماڪ، سٽ، ڏاگا، ريشم، پشم، پسارڪو سامان، ميٽ، ڪتاب، پنا، سليٽون ۽ ٻيو اسٽيشنريءَ جو سامان، گريون، ٽيٽر، جائسٽ، پرزا، ٻيو لوهه ۽ وڪ جو سامان، ڪڙا، ڪنڊا، پٽل، ٽامي، ڪنجهي ۽ ڪوپر جا باسڻ، ۽ ٻيو سامان ۽ دوائون وغيره.

روانگي: گيهه، آن، ڏاس، چمڙو، ڪلون، هڏا، ٻاجهري، گوار، تر، مڱ، چونٽرا، ڪوري، ڪتا، ٻورا، ڪمريون، لويون، ٻورويون، جيرويون، ڪڙيا، اُٺ، ڍڳا، ڇيلا، ڪونر، گگر، اوني سٽ، ڏاس جو سٽ، هنا، ٻاڪڙا، پيتلي حقا، پيتلي ناريون حقي جون، پرت جو ڪپڙو، چٽيون پريل، هيرڻ جو تيل، چم جون نتون، وغيره.

ڪارخانا، ڪاريگريون ۽ هنر

ٿرم ڪو به وڏو ڪارخانو ڪونهي، فقط ننڍي پيماني تي مٺي، چاچري، اسلام ڪوٽ، ڏيپلي ۽ ننگرپارڪر ۾ آڏاٽا آهن، جتي مود، نوار، چانديون، انگوڇا، نوال، ديسي هلڪا کيس، ڪمريون، فراسيون، ڪتا، لويون، جهاجهم، ٿلهيون ڏوڙيون ۽ شالون ٺهن ٿيون.

ڪاٺ مان ٻاڪڙا ۽ هنا (جن تي پتل ۽ لوهه جو ڪم ٿيل)، هيرا، ڇيلهاو، مٺي، چاچري، مانٺهور ۽ گوڏيارو ۾ ٺهندا آهن. اهو ڪم سونهڙ ڪندا آهن.

سٽيون ڪمريون، ڪريا، ڪتا ۽ ڪونٽن لاءِ چوڦيرو

گرم ڪپڙو، دائي جو ترڙ، تڳوسر، آمرپو، ڏاتر ڏني جو ترڙ جوڙئو، لوٺهار ۽ پاڏا سنڌا ۾ ٺهنديون آهن. اهو ڪم مينگهواڙ ڪندا آهن.

چمڙي جا بوٽ، سليپر ۽ چمپل، مٺي، اسلامڪوٽ، ڇيلهار، چاچري، ڏيپلي ۽ عمرڪوٽ ۾ ٺهن ٿا. ديسي جتيون، پخالون، ماندايون، نتون، مرگهه ڇال هرڻ جون کلون ۽ ان مان نتون ۽ نماز لاءِ مصلا، سڀئي ٿر ۾ مينگهواڙ ٺاهيندا آهن.

چاچري، مٺي ۽ ڏيپلي ۾ ڪئي ڪپڙي تي رڱاوت جو ڪم ڪندا آهن.

آن مان ڪمريون، ڪٿا ۽ لوئيون عام طرح سڀئي ٿر ۾ مينگهواڙ ۽ ڏاس مان پورا، پوريون، ڪرڙيون ۽ ڪڙيا، سڀئي ٿر ۾ ڀيل ٺاهيندا آهن.

وڏن ڳوٺن، جهڙوڪ مٺي، ڇاچري، عمرڪوٽ، اسلامڪوٽ، ننگرپارڪر، ڏيپلي ۽ گيڙيءَ ۾، زالون هٿ تي اوني سئيٽر، مفلر، گلابند، ٽوپيون ۽ آر تي سوٽي گنجيون، هنڌن جون چادرون ۽ وهاڻي جون ڇهون ٺاهينديون آهن. ڪپڙي تي ڀرت جو هنر سڀئي ٿر ۾ آهي. شهرن ۾ درزڪو هنر چالو آهي.

سڀئي ٿر ۾ مٽيءَ جا ٿانوَ ڪنڀر ٺاهيندا آهن.

سونهڙ، لوهه ۽ پتل جو سامان، روهيڙي جون ڪٽون ۽ ڀيو ڪاٺ جو سامان ٺاهيندا آهن. لوهار ٿر ۾ مستقل رهاڪو ڪونه آهن، اهي گهومو آهن، ڪڏهين ڪڏهين، خاص ڪري برساتي موسم ۾ ايندا آهن.

وڏن ڳوٺن مٺي، ڇيلهار، چاچري، اسلام ڪوٽ، ڏيپلي ۽ عمرڪوٽ وغيره ۾، پن جون پيڙيون جام ٺهنديون آهن، جي ٻاهر وڪري لاءِ وينديون آهن.

Marfat.com

نوٽ ـ سرڪار پاران، مٺيءَ ۾ ”وول ڪارخانو“ ١٤ ڊسمبر ١٩٤٠ع جي کليو هو. پوءِ سنڌس برانچون سنه ١٩٤٣ع ۾ ڇاڇرو، ۽ ١٩٤٤ع ۾ اسلامڪوٽ ۾ کليون، جتي وڻڪر ماسٽر ۽ ڪلارڪ ڪم ڪن ٿا، مگر هن ڪارخاني ڪا ترقي ڪانه ڪئي.

زمين ۽ پيدائش

ٿر جي زمين جدا جدا قسمن جي آهي. ڪٿي ڪاري، ڪٿي مٽي، ڪٿي پٿرن ۽ واري، ڪٿي مٺو پڊل، ته ڪٿي گسڙ ۽ ڪنڙي، تنهنڪري پوک جي قسم ۽ پيدائش تي پڻ اثر ٿئي ٿو.

پارڪر: زمين پٿرائين، سنڌين، مٽي، ريج جهليندڙ، ڪٿي ڪٿي نئيون ڊڪي تليون ٿاهيل آهن، جن ۾ جوار ۽ ڪڻڪ ٿئي. عام طرح ٻاجهري، گوار، تر، مگ، چونرا ۽ هيرڻ ٿين.

وٽ: زمين تلين واري، پلي ۽ مٽي. پاڻي تانگهو: ڪن ڪن تلين ۾ کيڙڻ سان سيمو ٿي هيٺيون پاڻي مٺو اچي ٿو، جنهنڪري ڪڻڪ، جوئر ۽ ٻاجهريءَ جو فصل مٺو ٿئي.

ونگو، مهراڻو ۽ سامروٽي: زمين مٽي، پلي ۽ تلين واري. هتي ٻاجهري، جوئر، گوار، تر، مگ ۽ چونرا ٿين. سامروٽي ۾ بصر ٿئي، وڏا وڻ گهڻا آهن. مهراڻي ۾ ڪبڙ ۽ ڪنڊي جو وڻ گهڻو ٿئي.

ڪنڊو: پٽون ڇڊيون ۽ ڏهر گهڻا ۽ ڊگها، جتي زمين سنڌين ۽ ڪجهه ڏاڍيري، پلي، ريج جهليندڙ، قدري واريائي ۽ پوري، ڪٿي سخت ۽ مٽيءَ واري، جنهنڪري فصل ڀلو ٿئي. ٻاجهري، گوار، ڪر، مگ، چونرا، هنداڻا ۽

Marfat.com

گدريون سٺيون ٿين. ڪونيٽ ۽ پيا وڻ جهجها آهن.

ڀاٽ: زمين وارياسي، ڪنڪري، هوا ۾ اڏامندڙ ڪٿي ڪٿي وائي واري، ڪي ڪي ٽليون اڪثري ڀليون، ۸ــ۱۰ سال ساندهه آباد ڪرڻ ڪري بيڪار ٿيندڙ ۴ــ۵ سال ساهي ڏيڻ بعد فصل چڱو ٿئي. ٻاجهري، گوار، ٿر، مگ ۽ چوترا ٿين؛ ٿوري انداز ۾ جوئر به ٿئي.

ڪاٺڙ: زمين وارياسي، هوا ۾ اڏامندڙ وڏيون ڀٽون گهٽ، پر ننڍا ننڍا ڏڙا مڪرا جهجها، وڏا وڻ گهٽ، زمين بي زوري، جنهنڪري فصل گهٽ ٿئي. ٻاجهري ۽ گوار وغيره ٿين.

اچوٽر: هن کي "ڏيٺا" به چوندا آهن. ڪپري تعلقي جو ڪجهه ڀاڱو ۽ اڳتي خيرپور رياست جو ٽڪرو هن ڀاڱي ۾ آهن. زمين وارياسي ۽ بي زوري، فصل جي ڏانو جي نه آهي؛ جنهنڪري آبادي گهٽ ٿئي.

سڄي ٿر ۾ گدريون، ٿورا گدرا، هنداڻا، چيڙ، سيها (ديسي ۽ اچا سنڌي) جام ٿين.

کاڻيون - معدنيات

ڪارونجهر ٽڪريءَ مان سخت پٿر نڪري ٿو، جو اڏاوت جي ڪم اچي ٿو؛ پر گهڙي نٿو سگهجي. وارياسو پٿر پارڪر ۾ لڀي ٿو، جو چيري سگهجي ٿو، ۽ گهڙي، اڏاوت ڪري سگهجي ٿي.

مٺي ۽ ڏيپلي تعلقن ۾ ڪٿي ڪٿي ڪچا پٿر ۽ چن جا پٿر لڀن ٿا. ساڪو تعلقي ڇاڇري ۾ سخت پٿر لڀن ٿا، جي عمارتي ڪم اچن ٿا. هن پٿر مان عمارتن لاءِ ڪامون، ڪوهن جون ڪونيون ۽ ڪوهن جي سنهن تي ڏيڻ لاءِ چوڳٺ (چونڪ) ٺهن ٿا. ڇاڇري جي پرسان ڳوٺ سوڪرو ۾ ڪچو پٿر لڀي

Marfat.com

ٿو، جو جاين تاهن ۾ کوهن پٽڻ لاءِ ڪم اچي ٿو.

وٽ ۽ پارڪر ۾ وڻ سان لاڳيتو پاڳن ۾ لوڻ جا سَنَ آهن، جن ۾ قدرتي لوڻ لهي ٿو. ڏيپلي کان ٦ ميل ڏکڻ ڏي "سارڻ" لوڻ کاڻ مشهور آهي، جتي آبڪاري عملو سنڀال لاءِ رهي ٿو. هن مان جهجهو لوڻ نڪري ٿو، جو سرڪاري طرح وڪرو ٿئي، آئن تي ٻاهر وڃي ٿو. ڪن سالن جا انگ اکر هي آهن:

سنه ١٩٠٠ع ۾ ١٤٥٠٠ من ۽ ٠٣ — ١٩٠٤ع ۾ ١٦١٩٤ من ۽ ٠٧ — ١٩٠٨ع ۾ ٢٧٢٨٨ من ۽ ١٠ — ١٩١١ع ۾ ٢٤٠٣٧ من ۽ ١٣ — ١٩١٤ع ۾ ٢٣٠٥٣ من ۽ ١٥ — ١٩١٢ع ۾ ٣٠٥٤٣ من، وغيره.

موڪئي تعلقي ننگرپارڪر ۾ لوڻ جي کاڻ آهي، جتي ونگا رنگي لوڻ لهي ٿو. پيا ٻه ڪيترا سن آهن، جتان لوڻ لهي ٿو، مگر ڪنهن تي سرڪاري طرح بندش آهي. مکيه سن هي آهن:

تعلقي ڏيپلي ۾ — سارڻ سن، چڪونڊار سن، رتو ۽ ڏگهڙو سن، گوڏانگڙي سن، پهو پل جو سن، گڏهه ڪرنگهو سن، هترائي جو سن، هٽڻي سن، ڪنڙ سن، الياري سن، ڇيهالو سن، ڪنئورليو سن، لاڏي سن، ڇڇي جو سن، وغيره.

تعلقي مٺي ۾ — واگهاريل سن، سوجاڙي سن، پوتاڙو سن، گرياڇو سن، ۽ ڏاڊوڙ سن، وغيره.

تعلقي ننگرپارڪر ۾ — ڪيرلو سن، اونيارو سن، موڪئي سن، جهاڙي سن، ۽ رڙيهارو سن وغيره.

مٺي، ڇيلهار ۽ ڇاڇري ۾ ڇن جهڙي اڇي مٽي لهي ٿي، جا جاين کي ڇن جي عيوض ڏبندا آهن.

Marfat.com

ريلوي رستا

ٿر سب ڊويزن ۾، پنن هئڻ سبب ڪوبہ ريلوي رستو ڪونهي. فقط عمرڪوٽ تعلقي مان ريلوي لنگهي ٿي، جا ميرپورخاص کان اوپر طرف جوڌپور ڏي وڃي ٿي. ١٨ آگسٽ ١٨٩٢ع ۾، حيدرآباد کان شادي پلي تائين، وڏي پٽي ٦-۴ فوٽ واري ريلوي، انگريز سرڪار جاري ڪئي. ٢٢ ڊسمبر ١٩٠٠ع ۾ شادي پلي کان باڙمير تائين، ننڍي پٽي ٽي فوٽ ساڍا ٽي انچ واري ريلوي جاري ٿي، ٢٠ آڪٽوبر ١٩٠١ع ۾ حيدرآباد کان شادي پليءَ واري ريلوي بدلائي ننڍي پٽي واري ڪئي ويئي، ۽ سڄيءَ تي نالو رکيو ويو ”جوڌپور بيڪانير ريلوي“. ١- نومبر ١٩٢۴ع کان جوڌپور ۽ بيڪانير ريلوايون جدا ڪيون ويئون، جنهنڪري هن تي نالو ”جوڌپور ريلوي“ رکيو ويو. اها ريلوي مهاراجا جوڌپور جي هئي، جا ١٩۴٧ع ۾ پاڪستان ٺهڻ بعد پاڪستان گورنميٽ، مهاراجا جوڌپور کان خريد ڪئي ۽ هاڻي ”نارٿ ويسٽرن ريلوي“ سنڌ جي ٿي.

سنہ ١٩٠٩ع ۾ ”سنڌ لائيٽ ريلويز ڪمپني“، ميرپورخاص کان جهڏي تائين ريلوي جاري ڪئي، جنهن کي وڌائي سنہ ١٩٣۴ع ۾ نبي سر روڊ کان اڳتي اسٽيشن وٽ، مٿين ريلوي سان ملائي وئي. هن تي هيٺيون اسٽيشنون آهن.

جمڙائو جهلوري، جيمس آباد، ڪاڇليو، ڍگهڙي، ٽنڊو جان محمد، جهڏو گدام، روشن آباد، ٽئون ڪوٽ، فضل پنهيرو، ٽالهي، نبي سر روڊ، ڪنري، ڪينجهڄي، ساماري روڊ، محمد رحيم ڪالرو، صالح پنهيرو ۽ پٿورو.

جوڌپور جي سرحد، مونا باءِ اسٽيشن تائين آهي. انهيءَ ريلوي تي عمرڪوٽ تعلقي ۾ هي اسٽيشنون آهن: ڍورو نارو، هامي سر، ڇوڙ ٽئون، پرچي جي ويري، جالو چونرو، وصل باغ

کوکروپار، ۽ مونا باءِ. اڳتي ٣ ميل وسٽو ٿَل آهي، اتان وري پارت جي ريلوي شروع ٿئي ٿي.

ڇوڙ بعد ٿر وارو پاڪو آهي. ڇوڙ اسٽيشن عمرڪوٽ کان ١٤ ميل آهي، جتي اٺن، موٽر ۽ لاريءَ وسيلي آمدرفت چالو آهي. اڳي ٿر جو گهڻو واپار عمرڪوٽ وسيلي ڇوڙ اسٽيشن تان هلندو هو. مٺي ۽ ڏيپلي تعلقن جو جهڏي اسٽيشن تان. پر هاڻي جهڏي کان اڳتي شاخ ڦوري واري نڪرڻ ڪري، ڏيپلي ۽ مٺي تعلقن لاءِ صدر اسٽيشن نئوڪوٽ آهي، جو مٺيءَ کان ٣٣ ميل پري ۽ ڏيپلي کان ٣٤ ميل پري آهي. ڇاڇري ۽ ننگرپارڪر تعلقن لاءِ صدر اسٽيشن ڪنري آهي، جا ڇاڇري کان ٤٨ ميل ۽ چيلهار کان ٣٠ ميل پري آهي.

لاري ۽ موٽر رستا

ٿر ۾ ڀٽن ۽ واريءَ سبب رستن جي مٺيءَ حالت نه هئڻ ڪري موٽر ۽ لاري سروس جو اڳي ڪنهن کي به خيال ڪونه هو ۽ نڪا ڪا اهڙي ڪنهن ڪوشش ڪئي، مگر پوءِ ڪن صاحبن اها ڪوشش ڪئي. سنه ١٩٤٩ع ۾، سنڌ سرڪار جا منسٽر صاحب، جوڌپور سرحد سان لاڳيتو بارڊر جي جاچ لاءِ، جيپ وسيلي آيا هئا. مير احمد خان صاحب ٽالپر ايم. ايل. اي ۽ سندس ڀاءُ مير حاجي محمد بخش خان صاحب ٽالپر جيپ وسيلي ٿر جو گشت ڪيو. پوءِ ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ صاحب پوليس ٿر به جيپ وسيلي ٿر جو گشت ڪيو. اپريل ١٩٥١ع کان ڪنري، چيلهه، کانئٽي کان ڇاڇري تائين، ۽ ڪجهه وقت پوءِ نئين ڪوٽ کان مٺي ۽ اڳتي اسلام ڪوٽ ۽ ننگرپارڪر تائين لاري سروس چالو آهي، جا روزانو اچي وڃي ٿي. هاڻي ڪي سرڪاري آفيسر ۽ ڪيترا زميندار جيپن وسيلي ٿر جو گشت پيا ڪن، ۽ جيپون ۽ لاريون عام جام سڄي ٿر ۾ هلن پيون.

Marfat.com

منهن ڏيکارين. 'منهن ڏسڻي' ڏيڻ لاءِ گهوٽ کي کو انجام ضرور ڪرڻو پوي. ٻوءِ سڀ عورتون گهوٽ - ڪنوار کي گهر ۾ چڙهي، پاڻ هليون وينديون.

هڪ مڙس ڇهن عورتن تائين پرڻجي سگهي ٿو. زال مرڻ بعد، يا جيئري، مڙس ٻي شادي ڪري سگهي ٿو، ۽ زال به مڙس جي مرڻ بعد، ٻي شادي ڪري سگهي ٿي. مڙس پنهنجي زال کي، يا زال پنهنجي مڙس کان، طلاق ڏئي وٺي سگهن ٿا، ان بعد ٻئي وس وارا آهن، ته ٻي شادي ڪن: طلاق وٺڻ کان سواءِ، نڪاح تي نڪاح ڪري نٿو سگهجي. وڏو ڀاءُ مري وڃي ته ان جي زال سان ننڍو ڀاءُ پرڻجي سگهي ٿو.

هندن سان برهمڻ، مهيشوري، لهاڻا ۽ مالهي وغيره "ٻدو" ڪندا آهن. ڪنهن وٽ ٻدو نه هجي، ته "پئسن" تي سڱ ڏيڻ وٺڻ جو رواج آهي؛ جو، مهيشورين ۽ لهاڻن ۾ پنج ست هزار يا وڌيڪ، برهمڻ ۽ مالهين ۾ گهٽ، يعني هزار ٻن اندر ڪن: ڪن حالتن ۾، جي گهوٽ وڏو آهي ته هن کي ٻه سڱ به ڏيڻا پون، تڏهين ڪيس هڪ سڱ مس ملي!

هندو، شاديءَ جي ڏينهن چٽي ڪرڻ لاءِ "لگن" ڏسن، جو برهمڻ ٽيپو ڏسي، راسين ۽ گرهن جا حساب ڪري، ڏينهن مقرر ڪري ڏيندو آهي. هندن ۾ ننڍپڻ جون شاديون تمام گهٽيون ٿينديون آهن: جوڙي ڪجوڙي جو خيال ڪونه ڪن. مڱڻي ٿيڻ وقت گهوٽيتا رهاڻ ڪن، جتي ناريل، پتاشا ۽ ڪارڪون ورهائين ۽ آفيم پيارين - هاڻي گهڻي ڀاڱي آفيم جو رواج بند ٿي ويو آهي، ۽ ان جي بدران چانهه جو رواج ٿي ويو آهي. شاديءَ وقت به چڱو ئي خرچ ڪن. ڪنوار کي ڏاج به جهجهو ڏين. گهوٽيتا ڇيچ وٺي ڪنواريتي گهر وڃن، جتي اڱڻ ۾ "چونري" روپين: مٽيءَ جا دلا ننڍ وڏائيءَ موجب ڪنير ڪان ٺهرائي، ڪٽ جي پاون وانگر ڇهن ڪنڊن تي هڪ

Marfat.com

ٻني مٽان وڪي، پاسن کان ٽي ٽي ڪانيون ڪنديءَ جون آليون ڪوڙي، پاڻ بہ ٻڏي چڙهيندا آهن. وچ ۾ ٻاهه جو مچ ٻاري، پنڊت ان ۾ گيهہ ۽ ٻيون 'هون' جون شيون وجهي، 'يد منتر' اچاربندو آهي، ۽ گهوٽ ڪنوار جو هٿيالو ٻڌي، چار ڦيرا انهيءَ مچ جي چوڌاري چونئريءَ ۾ ڦيرائيندا آهن- پهريون ڦيرو زال اڳ ۾ هوندي آهي ۽ مڙس پوٺتان، ۽ پويان ٽي ڦيرا مڙس اڳ ۾ ۽ زال پويان. چئن ڦيرن ڪانئڻ بعد ڪنوار، گهوٽ جي ٿي چڪي.

برهمڻ اٺ ڦيرا ڪارائين- چار ڦيرا رات جا، ۽ چار ڏينهن جا. ۽ ٻيا سات سوڻ سڳڪو پنهنجي رواج موجب ڪندو آهي. زالون ان وقت گيت ڳائينديون رهنديون آهن. ٺڪرن ۾ وري نياڻي جائي تہ مائٽ مُنا، چو تہ ٻيئل گهر پنهنجي نياڻي هميشہ وڏن جاگيردارن ۽ واجائن کي ڏيڻ پسند ڪندا آهن. اهي وري قبولين چو ٿا؟ جيسلائين ڪاڇگي چوڪي رقم نہ مليا انهيءَ ڪري اڳي ٺڪرن ۾ نياڻيءَ کي مارڻ جو رواج هو، هاڻي ڪونهي. باقي وچولا ۽ غريب- سي بہ گهڻو ڪري پنهنجون نياڻيون، ڪڇ، واڳڙ، جوڌپور ۽ جيسلمير رياستن ڏي ڏيندا هئا، چو تہ هي پنهنجي ذات، نڪ يا ڪانپ ۾ ڪونہ ڏين. ٺر ۾ جيڪي ٺڪر آهن، تن ۾ ايتريون گهڻيون نڪون ڪونہ آهن. ٿوريون شاديون ٺر اندر بہ ٿيون ٿيون. هاڻي پاڪستان ٿيڻ بعد، ٺڪرن کي لاچار ٺر ۾ ئي سڱن جي ڏي وٺ ڪرڻي پوي ٿي. اهي بہ چونري چاڙهيندا آهن. ڄڃ پرڻجي رواني ٿي ويندي، تہ ٿوري پنڌ تان گهوٽ سوني پنهنجي ساهري گهر ايندو. ان وقت ساهرا ڪيس پنهنجيءَ هوند آهر اٺ، گهوڙو يا ڪو زيور ڏيندا آهن: انهيءَ کي "جهانپو جهورڻ جي رسم" چوندا آهن.

اڇوت قومن- جهڙوڪ مينگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي وغيره

باب سورهون

ٿر جا رواج رسمون

ٿر ۾ مکيه قومون مسلمان، اڇوت ۽ هندو رهن ٿا. هر هڪ قوم جون ڪيترين ئي ذاتيون آهن، جن جي پوشاڪ، رهائش، ۽ ربتن رسمن ۾ ٿورو گهڻو تفاوت آهي. پوشاڪ ۽ ٻوليءَ بابت، جدا احوال ٻئي هنڌ لکيو ويو آهي. هتي ڪن خاص رسمن جو مختصر ذڪر ڪجي ٿو.

شادي

مسلمان، پنهنجائيءَ جو گهڻو خيال ڪن ٿا. پنهنجي ڪڙم ۾ ايرو سيرو هوندو، ته نياڻي ڌارين کي ڏيڻ پسند ڪونه ڪن. ڪُ-جوڙي جو خيال ڪونه ڪن: مڙس وڏو زال ننڍي، يا زال وڏي مڙس ننڍو، اهو خيا ڪونه ڪن. پنهنجو سڄو ٻه ڌاوئين سائي ڪان مٿر سمجهن. چاچي جي ڏيءَ سان شادي ڪرڻ ۾ شان سمجهن: جيڪڏهين، ڪنهن سوٽ ٻسان شادي نه ڪئي، ته مهڻو ڏيندا آهن ته ”ٿوروني ڏاڏي پوني پرٽيو آهين!“ لاچار ڪن حالتن ۾ نياڻي ٻاهر ڏيندا آهن. نياڻيون آهن آڪرڙيون؛ وٽندي ويرم ڪونه ڪن- وڏور ڪنيا گهر ۾ هئڻ ٻـار سمجهن: جيسٿن ان جو آڪلاءُ نه ڪن، تيسين آرام ڪونه اچين. نياڻي شينهن ڪلهي چڙهيي، ته ڳنتي لٿي. پنهنجي حال سارو سدائين ڏيج پوت جي سعيي ۾ رهندا ”ٻندي“ جو رواج آهي: ”ڏي ته ڏيان“- ڪن ٻٽانٽن ڳهرن کي بنا

Marfat.com

ٻڌي سڱ مليو وڃي. پنهنجائيءَ ۾ ٻنا ٻڌي ٻه سڱ ڏين. سڱ وڏن جي مرضيءَ موجب ٿين. 'شاديءَ جو ڏينهن' ڪنوارين جي مرضيءَ موجب چونڊ ڪن. هوند سارو ڪپڙو لٽو ۽ ڏاج وغيره ڏيڻ شانائتو سمجهن. "نياڻيون ڪو گهري ڪونه وڻنديون: ڀائرن جي ڀيڻ آهي، گهر ۾ حق سڀني جو هڪ جيترو: نياڻي آهي 'پرائو باغ'، نيٺ وڃي ٻين جو ويڙهو وسائيندي، مائٽن وٽ ڪيترو ويهندي".

گهوٽيتا تڪڙ ڪونه ڪن، مگر سعيي ۾ سدائين رهن: ڪنهن مهل به اوچتو سڏ ٿئين. شاديءَ جي ڏينهن مقرر ٿيڻ بعد، ٻئي ڌريون، شاديءَ تي پنهنجي ڪڙم، ڳوٺ، عزيز ۽ سنگت ساٿ کي ڪوٺ ڏين. ڀيٽ ڪن. آيل مزمان وري شاديءَ جي نينڊ ڏين. گهوٽين گهر دهل وڄن، راڳ روپ ٿين. راڄ جو مڱڻهار پاٽيهي اچيو نڪري، جنهن کي راڄ جو بدل بسورو ۽ گهور جام ملي. ڪڏهين ته مڙس هڪ ٻئي جي شدت ۾ هڙون ڦرايو اڇن، ۽ مڱڻهار جو بخت وري. عورتن جي گيتن جون للڪارون پون. ٻنا دعوت ڪو ڪونه اچي. اتفاق سان ڪو وانڍڙو آيو ته فڪر ڪونهي. فقير ۽ مڱڻهار ته ري ڪوٺيا به اچي گڏ ٿين. هڪ رات اڳ "مهارات" ڪن، جا ساري رات جاڳين، ڪچهري ڪن، گهوٽ ڪنوار کي مينڌي لائين. صبح جو، وهنجاري شاديءَ جو وڳو ڍڪائين. گهوٽ سان گڏ "اٺوهار" رکن، جو هرڪنهن ڳالهه ۾ گهوٽ جي رهنمائي ڪندو رهندو آهي. گهوٽ جي مٿي تي ڇهري مٿان 'موڙ' ٻڌن، جو ريشمي ڌاڳن ۾ اڻن ڇڳين جو ٺهيل هوندو آهي، جيڙن ۾ ريشمي ڦندور هوندا آهن. پوءِ گهوٽ ڪنوار جو ملا نڪاح پڙهائي، مٿانئڙ ڪرائي، هڪ ٻئي جي قبوليت وٺندو: جيستائين ٻنهي ڌرين کان قبوليت نه ملي، تيستائين شادي بحال نه ليکبي. پوءِ ٻيا ساٿ سوڻ ڪن ۽ ڪنوار جو

Marfat.com

۾ بندي جو رواج ڪونهي. مٽي مائٽيءَ ۾ شادي ڪونہ ڪن.
اهي غريب قومون آهن، تنهنڪري شاديءَ تي خرچ ۽ ڏاج
وغيره پنهنجي غريباڻي حال سارو ڪن. ميگهواڙ، هڪ دفعو
ڪيل سڱڻو، ڪنهن بہ حالت ۾ ڪونہ ٽوڙين. ساڱٽي ڳوٺ
۾ شادي ڪونہ ڪن. ٻيون رسمون گهڻو ڪري ساڳيون هندن
جهڙيون آهن.

برهمڻ، مهيشورين ۽ ٺڪرن ۾ زال جي مرڻ جي حالت
۾ مڙس ٻي شادي ڪري سگهي ٿو، پر مڙس جي مرڻ جي
حالت ۾ زال ٻي شادي ڪري نٿي سگهي؛ پوءِ ڀلي ڪيڏي
بہ ننڍي هجي! اها ڳالهہ تمام اڻ سهائيندڙ آهي، جنهن جا
آخر بڇڙا نتيجا نڪرن ٿا. مڙس جيڪڏهن تي ٻي شادي ڪري
نٿو سگهي: فقط ٺڪر بہ، ٽي يا وڌيڪ زالون پرڻجي سگهن
ٿا. لهاڻن ۾ "ڏيرونيءَ" جو رواج آهي، يعني وڏو ڀاءُ مري
وڃي تہ ان جي زال ننڍو ڀاءُ وهاري سگهي ٿو.

ميگهواڙن ۾ زال جي مرڻ بعد، مڙس، يا مڙس جي
مرڻ بعد زال، ٻي شادي ڪري سگهي ٿي. مڙس بہ شاديون
ڪن: لاچاري حالتن، جهڙوڪ اولاد نہ هئڻ جي حالت ۾
ائين ڪري سگهجي ٿو. ڏيرونيءَ جو رواج ڪونهي.

ڀيلن ۽ ڪولهين ۾ بدو بہ آهي، ۽ بعضي بنا بدي
جي بہ سڱ ڏيندا وٺندا آهن. مرد زال کي ڇڏي، يا زال مرد
کي ڇڏي، ٻي شادي ڪري سگهن ٿا. ڏيرونيءَ جو رواج آهي.
هڪڙي جي زال ڀڄي ڪٿي وڃي، تہ نيات وارا پاڻ ۾ فيصلو
ڪري وير ڀرائي ڏيندا، يعني انهن کان سڱ ورائي ڏيندا، يا
ان جي عيوض ڪجهہ مقرر رقم - جا قوم جا پنچ مقرر ڪندا -
يا ڀرائي ڏيندا.

Marfat.com

غمي

مرڻ تي مسلمان اڪثر ڪارا ڪپڙا ڪن. هندن مان برهمڻ ۽ مهيشورين مان ويجها عزيز، ڏاڙهي ۽ مڇون ونائين؛ باقي ٻيا هندو ڪونه ونائين. سيئي ٻارهن ڏينهن مٿي تي ڪو پٽڪو ڪونه ٻڌن، پر ننڍڙو ڪپڙي جو ٽڪر ٻڌن. گهر جون ۽ اوڙي پاڙي جون زالون گڏجي پِٽڪو ڪن. مسلمان، لاش کي وهنجاري اڇي ڪپڙي جو ڪفن ڏيئي، اسلامي رسم موجب پورين: قبر کوٽي ان جي پاسي ۾ ٻور ڪندا آهن— جنهن کي ”ٻُجهه“ چوندا آهن— ان ۾ لاش رکي چڱيءَ طرح بند ڪري، باقي قبر واريءَ سان اهڙيءَ طرح لَٽي ڇڏين، جيئن لاش سلامت پيو هجي، ۽ ان تي واري نه پوي. اهي لاش پنهنجي ئي مقام ۾ پوريندا آهن. اتفاقاً، ڪنهن ٻئي هنڌ موت ٿي پيو ته به لاش کڻي ايندا؛ نه ته ڪنهن مقرر مدي تائين امانت طور پوري ايندا. پوءِ مدي تي ٻا اگهه ۾ کڻي اچي پنهنجي مقام ۾ پوريندا آهن. انهيءَ وچ ۾ لاش خراب نه ٿيندو آهي. چوندا آهن ته ”اسان ڌرتي به نه رکي“. ڪي پڪبن مرڻ سان قبر تيار ڪرائيندا آهن؛ اهو هوند تي مدار رکي ٿو.

برهمڻ، مهيشوري، ٺڪر ۽ ماڇي وغيره مڙدو ساڙيندا آهن. اهي مقام کي ”مسان“ سڏين. ننڍي ٻار کي پورين ۽ وڏي کي ساڙين. ساڙڻ بعد مڙيل هڏا ۽ رک، ميڙي، گنگانديءَ ۾ وجهڻ لاءِ کڻي ويندا هئا؛ يا نيپال وستي موڪليندا هئا— قبر تي ڪوبه نشان ڪونه ڪن؛ جو ته گهڻو ڪري مڙدا ساڳئي هنڌ به پيا ساڙيندا آهن. ٺڪر ماڻهو، پٿر جو ڇپون گهرائي، ان تي ماڻهوءَ جي شڪل اُڪرائي، مسان ۾ ساڙڻ واري هنڌ نشان طور کوڙي ڇڏيندا آهن، جنهن کي ”لوهڙني“

چون. نڪرن جي مقام ۾ اڪثر لوهرٽيون ڏسبيون آهن. اڇوت قومون مردو پوريندئيون آهن؛ ڪي مسلمانن وانگر پڪين سرن سان قبرون ٺاهيندا آهن.

مسلمان 'ختمو' ڪندا آهن، جنهن تي برادريءَ ۾ عزازت وارا ايندا آهن، جن کي پهرُو ٻائي، پڳلاهه وڏي کارائيندا آهن. ملڪ جي رواج ڪري، ڪي سرنديءَ وارا وڏي پيماني تي اوسر به ڪندا آهن، جنهن تي به چار هزار روپيا خرچ اچي ويندو آهي؛ پر اُنهن تمام ٿورو ڪندا آهن.

اوسر يا مارڪا

مرڻ کان پوءِ اوسر ڪرڻ جو رواج هندن ۾ عام آهي. ڪي مسلمان به انهيءَ رواج کان ڇٽل نه آهن. هرهڪ اوسر تي ڪيتروئي خرچ ٿيندو آهي؛ جنهڪري لاچار گهرو ٿيڙ، ٻنيون ٻارا، مال ۽ زيور وڪڻي به پورائو ڪن؛ نه ته نيات ۾ ميهڻا سهڻا پون. گهر ۾ وڏن جي موت ڪري جڏهين روح واڙو ۽ پڪو هوندو آهي، تڏهين ڪائنو پٽ، فوتيءَ جي وارثن کي انيڪ ڏڻا ڏيڻي، جائداد گروي رکائي، ٿيڙ وڪڻائي به اوسر ڪرائين: انهيءَ رواج ڪيترن جا جهڳا جهڻ ڪيا آهن.

هن سجاگيءَ جي سمي ۾ به ڪيترا پڙهيل، سمجهو ۽ سدريل خيالن جا ماڻهو، جيتوڻيڪ سمجهن به ٿا ته اهو ڪڏو رواج جيترو جلد بند ٿئي اوترو چڱو، پر مهل تي اهي پاڻ به انهيءَ وهڪري ۾ گهلجيو وڃن: منجهن دلي همت نه آهي، جو ارادي تي مضبوط رهي سگهن. هاڻي البت سدريل جاتين ۾ ڪن سمجهو ماڻهن جي اثر ڪري، ڪجهه رواج گهٽ ٿيو آهي؛ پر صفا بند نه ٿيو آهي.

فوتيءَ جا ٿيڙ وڪڻي اوسر ڪري کارائجي ته مٿئل مائٽ سرڳ ۾ وڃي، ۽ جيئرو اولاد هميشه لاءِ قرض ۾ ٻڏي

Marfat.com

نرڳ ڀوڳيندو وڃي! اهو ڪٿي جو انصاف؟ افسوس جو ٻيرسن ۽ ڪوڙي لوڪ-لڄا جي وس ٿي، ماڻهو ڪيئن نه پنهنجو، اولاد جو ۽ قوم جو خانو خراب ڪري رهيا آهن! هن وقت ٻين قومن اوسر جو رواج گهٽ ڪيو آهي، پر ميگهوارن ۾ اڃا اهو رواج هلندو اچي، جنهنڪري اها قوم سدائين قرض ۾ ٻڏل، پيٽ قوت لاءِ لاچار ۽ اجهي لاءِ حيران آهي - الائجي ڪڏهين سمت ايندي!

پردو

ٿر جي هندن ۾ پردي جو رواج ڪونهي، عورتون فقط ڌارئي ماڻهوءَ کان ڇڻي يا اوڍڻ جي پلؤ سان منهن ڍڪينديون آهن، جنهن کي ’گهونگهٽ‘ چئبو آهي. عورتون پردي کان سواءِ گهرو ڪم ڪار، گهر کان ٻاهر توڙي اندر، ڪنديون آهن. ٺڪرن سان ڪي ٻيٺل گهر ۽ زميندار پردو ڪندا آهن. انهن جون عورتون گهر کان ٻاهر ڪونه نڪرن. سندن گهرن ۾ توڙي ٻاهر جو زنانو ڪم، سندن ٻجيراڻيون يا گوليون ڪن، ۽ ٻيو ڪم انهن جا مڙس ٻجير يا گولا ڪن، جي وڏن گهرن ۾ آهن. ڪيترن کي شاديءَ وقت گوليون ڏاج ۾ ملنديون آهن، ۽ پاڻ به ڌيئرن کي شاديءَ وقت گوليون ڏاج ۾ ڏيندا آهن. باقي ٻيون سڀئي قومون پنهنجو ڪم پاڻ ڪن. مسلمانن ۾ به غريب طبقي ۾ پردو ڪونه آهي، پر زميندار، شاهوڪار، ٻيٺل، سيد يا پيا هلنديءَ وارا ماڻهو پردو ڪن. انهن جون عورتون ٻاهر ڪونه نڪرن. ڪم سان لاچار ڪٿي ٻاهر وڃڻو پوي ته پردي ۾ وڃن. ڏيپلي جي ميمڻن ۾ ڪجهه وقت کان پردو شروع ٿيو آهي، جو ميمڻ شاهوڪار، واپاري، پڙهيل ۽ گهڻي ڀاڱي نوڪرين ۾ آهن. هنن ۾ برقعي جو رواج آهي. ٻاهر نڪرڻ وقت عورتون برقعو ڪن.

Marfat.com

پيرم

ٿر ۾ قدرتي سهوليتون گهٽ، جنهنڪري ماڻهن ۾ علم، هنر، نئين ترقي، نوان رواج ۽ نئون سڌارو به گهٽ. ملڪ ۾ جهالت گهڻي، جنهنڪري اڳين رسمن ۽ رواجن جا هيراڪ: ڪنهن جي مجال آهي جو ابي ڏاڏي جي ريتين کان رتيءَ ماتر به قدم هٽائي سگهي! ماڻهن ٻيءَ ۾ هلي ايندي. انهن جهونين جهالت جي ڳالهين کي اڪيون پوري پيا مڃيندا. پڙهيل ۽ سمجهو ماڻهن کي به ڪن حالتن ۾ لاچار ائين ڪرڻو پوي، نه ته نيات جو ٽڪو ٿو لڳي! ڪجهه علم جو سوجهرو تين لڳو آهي، پر اڃا منزل گهڻو پري پيئي ڏسجي. منجهن پيرم ۽ منسا تمام گهڻا؛ انهن ۾ وري اهڙو صدق، يقين ۽ ويساهه، جو لوهه تي ليڪو. انهن جي برخلاف ڪنهن به پڙهيل، سياڻي، سمجهو يا عاقل جي ڳالهه تي اعتبار ڪونه ڪن. بيمار لاءِ ڪنهن حڪيم يا ڊاڪٽر جي دوا کان وڌيڪ 'پوپي' ۾ اعتبار ڪن. ٿر ۾ پوپا جام آهن. بيمار جا عزيز، پوپي کي وٺي اچي ڏوڻائيندا. پوءِ هو ڏوڻ واريءَ حالت ۾ ٻڌائيندو ته 'هن کي فلاڻي لڳت جو حساب آهي: هڪ ڇيلو، ڪجهه ڪارو ڪپڙو ۽ روٽ وغيره تيار ڪريو'، جي هڪدم تيار ٿي ويندا. پوءِ گهر کان ٻاهر يا اتي ئي ڇيلو ڪُهي وڌي، ماڻهن کي برغلائڻ لاءِ، ڪجهه گوشت پوپو چئن طرفن ڏي اڇلائيندو، باقي سڀ پاڻ ۽ منڊس چاڙتا کائي ڇڏيندا. پوءِ جي قدرتاً بيمار کي فائدو ٿيو ته ماڻهن ۾ 'واهه واهه'، نه ٿيو ته چوندا ته بس، ويچاري پوپي ڏاڍا وس ڪيا، جِنُ زبردست هو، ڇا ڪري؟ — انهيءَ حالت ۾ به ماڻهن جو صدق ڪو گهٽبو ڪونه آهي.

گهوٽن جي پرسان ڏسو ته سيڪو هنڌ پير، ٽي يا وڌيڪ

”ٺان“ ضرور هوندا. جهنگ ۾ ڏسبو ته ڪٿي ڪٿي اهڙا هنڌ ڏسبا، جن سان ڪنهن هنڌ قبر هوندي، ڪٿي وڏو ڪنڊو هوندو، ڪٿي وڏي چار هوندي، ان جي پرسان پنج ست ڪونرا پيا هوندا، ۽ وڻ ۾ اڳڙيون ٻڌيون پيئون هونديون: ڪو وانهڙو اتان اچي لانگهائو ٿيو ته جٽي لاهي، وڏي صدق سان ڪنڌ نمائي، پوءِ اڳتي هلندو. جيتوڻيڪ ڪنهن کي به خبر ڪانهي ته انهن قبرن ۾ يا وڻن وٽ ڇا آهي، ته به ڪونه ڪو مقرر نالو پير، فقير يا سامي جو ضرور رکيل هوندو، جنهن نالي سان سڪو پيو سڏبندو. انهن جا ڪيترا پوڄيا ۽ پانڌوريا ٿيندا آهن، جي ابوجهن کي پنهنجي پيا ڦريندا آهن. ڪٿي ڪٿي ننڍي پيماني تي ميلا به لڳندا آهن، جتي ”جانون“ چڙهنديون آهن، گهيٽا ۽ ٻڪر ڪسبا آهن. ٿر ۾ اڳهائي سڳهائي يا ٿوري به تڪليف وقت، ڪنهن نه ڪنهن پير، فقير يا سامي جي باس باسڻ جو رواج آهي. پوءِ اتي وڃي ڪجهه نه ڪجهه ورهائيندا، ٻارن جي جهنڊ لهرائيندا، يا وارن جي چڳ وڍي رکندا، ۽ ڳاڙهي اڳڙي ٻڌندا. روڪڙ به نذرانو رکندا، جا پوڄا کڻندا ۽ قبر جي خاڪ کڻي، ڪجهه پاڻ کائيندا ۽ ڪجهه آڻي گهر ۾ رکندا، جا اوڀل سوڀل ڪو بيمار ٿيو ته انهي کي پيارينداء ڪيترا ته ڏکيون مسافريون ڪري، سوين تڪليفون سهي، پنهنجا ڪم ڪار ڇڏي، پئسا خرچ ڪري يا پيرين پيادا، اڪيلا، بعضي ٻارين ٻچين به، جاٽ ڪرڻ ضرور وڃن. پوءِ اچي قبرن يا اهڙن هنڌن تي واس ڏوپ ڪري، ”پٽڙ“ (ڦيڙي جو نڪر) چاڙهين.

ٿري ويچارا ويساهه وسوڙل، بي علمي ۽ جهالت جي ڪري ٽوڻين ۽ ٽونڪاين جي ڦندي ۾ ڏرت ڦاسيو وڃن. مردن کان عورتن تي انهن ڳالهين جو اثر وڌيڪ ٿيندو آهي. ڪيتريون عورتون به ٽونڪن ۽ ٽوڻن ڦيڻن جو ڪم ڪنديون

آهن، جن کي 'پوپيون' چوندا آهن. ٻيا به ڪئين ڀرم آهن، جن تي جيتوڻيڪ گهڻا مسلمان ۽ ٻيا پڙهيل ۽ سمجهو ماڻهو اعتبار ڪونه ڪن، پر گهڻي ڀاڱي بي علم ۽ جاهل ماڻهن جو انهن تي ويساهه ۽ يقين آهي.

ٿر ۾ هڪڙو 'مالهاري' پڪي ٿيندو آهي: ڪنهن ڪم لاءِ گهر کان نڪرڻ وقت، جي اهو پکي ساڄي پاسي سائي وڻ تي ويٺل هوندو، ته چوندا ته ڪم يڪدم ٿيندو؛ جي سڪل وڻ يا پٽ تي ويٺل هوندو، ته سمجهندا ته ٿوريءَ تڪليف سان ٿيندو؛ پر جي ساڳيو پکي ڏائي پاسي ويٺل هوندو ته موٽي ايندا ۽ ڪم تي نه ويندا: چاڪاڻ جو چوندا ته ڪم نه ٿيندو! نڪرڻ وقت ڏائي پاسي کان گڏهه جي هينگ سڻو سوڻ سمجهن! موٽي اچڻ وقت جي ساڄي پاسي مالهاري يا ڏائو گڏهه ٿيو، ته چوندا ته بدسوڻ آهي ۽ جتي وڃون ٿا اتي ڀير ٿڪاءُ ڪونهي؛ پر جي ڏائي پاسي مالهاري ۽ ساڄي پاسي گڏهه جي هينگ ٿي، ته سڻو سوڻ سمجهندا: هاري ماڻهو ٻنيءَ تي سنهيري نڪرندو. جي ڪا سهاڳڻ زال، پيريل ٻاٽيءَ جي دلن سان ساهون آئي، ته چوندا ته سڻو سوڻ آهي، نه ته نه. ونڙ زال جو ساهون اچڻ بدسوڻ سمجهن. ڏائو تتر سڻو سوڻ، ۽ ساڄي پاسي تتر خراب سوڻ سمجهن.

زالون ننڍڙي ٻار کي نراڙ تي ڪارو داغ ڪنديون آهن، ته نظر نه لڳي. ٻار کي الٽي ٿي، ته چونديون ته "نظر لڳي اٿس!". جنهن لاءِ جهاڙ وجهائين يا ڏاڳو وٺائي ٻڌن. ٻار جي رات جو اوچتو رڙ ڪري اٿيو، ته چونديون ته "ڊنو آهي!". ان لاءِ آسُر ۽ نماشام جو ڇا ڪنديون جو مٽيءَ جي طباخ ۾ ٻرندڙ ٽانڊا وکي، ان جي مٿان مٽيءَ جي لوڻي اونڌي ڪنديون، جيئن ٽانڊا سڀ لوڻيءَ ۾ پون. پوءِ لوڻيءَ جي مٿان "زنانو جتيءَ جو ٻاڙو" اُبتو وکي، مٿان لوهه جي

آنلاڻي وکي، آن تي ٻار جو هٿ وکائي، مٿان پاڻيءَ جو
لونو هارينديون: ته پاڻي سپ اونڌيءَ لوٽيءَ ۾ ٻڙ ٻڙ ڪري
چڙهي ويندو: تڏهين چونديون ته ”ٻار ٻرابر ڏنو آهي، جو
اونڌي لوٽيءَ ۾ پاڻي چڙهي ويو“. نه ته حقيقت ڪري، ٻاهر
جي سيڪ ڪري لوٽيءَ جي هوا ختم ٿيڻ سبب خال ٿيو
پوي، اهو خال پرڻ لاءِ ٻاهرينءَ هوا جي داٻ ڪري، پاڻي
مٿي چڙهيو وڃي. ٻيا به ڪيترائي پرم آهن، جن جو بيان ڪرڻ
جائي طوالت آهي.

ڪيترن ڳوٺن ۾ ماڻهو ايتري قدر وسوڙل آهن، جو
مذويل دنيا جي ماڻهن کي اعتبار ئي ڪونه ايندو ته ڪو ايتري
در سچ هوندو؛ ان لاءِ هڪ مثال ڏجي ٿو: ڇاڇري تعلقي ۾
يلهار کان ٦ ميل ڏکڻ طرف ”هرياڙ“ جو ڳوٺ آهي، جتي
ڪر، مسلمان ڪنبر ۽ مينگهواڙ وهن ٿا. انهيءَ ڳوٺ جي
رسان، ڇيلهار کان مٺي ڏي ويندڙ رستي تي، ”مالهڻ“ جو
ڏ نهيل آهي، جتي ميلو به لڳندو آهي. هرياڙ ۾ مالهڻ جو
پو رهندو آهي. ڳوٺ وارن تي مالهڻ جو ايترو اثر آهي،
و سڄي ڳوٺ ۾ ڪوبه ماڻهو ڪچي مٽيءَ جي سر وجهي،
، جي پت جاءِ لاءِ ڪونه ٺاهي: ڪهڙيون ڪانيون ڪوڙي،
ٽان واڳو ڏيئي، ان تي ڇونرا ٺاهين. ڪوبه ڪڏ (ڪوٺي)
جي ڳوٺ ۾ نه آهي. ڪوبه ماڻهو پنهنجيءَ جاءِ کي دروازو
ڪونه چاڙهي؛ سڀني جون جايون بنا دروازن جي آهن، جن
ي ڍڪڻ لاءِ ڍنگهر ڏيـن، يا ائين ئي پٽيون هجن. ٻين
ڪيترن ڳوٺن ۾ اهڙيون حالتون آهن، جو ماڻهو انهن ڳالهين
پائبند آهن. انهن کي يقين آهي ته اسان جيڪڏهين ائين
ڪنداسون ته ضرور تڪليف ڏسنداسون، تنهنڪري لاچار
ن ڪن. هاڻي ته اهو رواج ٿي ويو آهي: جو ته وڏا جو
ن ڪندا آيا آهن، سو ننڍا به ضرور انهن جي پٽ پارين.

Marfat.com

نشو واپرائڻ

ٿر جي ٺڪرن ۾ خاص ڪري، برهمڻ ۽ مهيشورين ۾ عام طرح شاديءَ غميءَ يا ڏڻ وار تي، آفيم جو رواج گهڻو هوندو هو. ڪيترا ٺڪر ۽ ٻيا آفيم جا علتي (ٻنڊاٽي) هنا، وهانءَ مهل آفيم جي وهاڻ ضرور ڪن. ٻه چار گڏجن، ته آفيم جو ورتائڻ ضروري سمجهن. آفيم کائيندڙ ۽ کارائيندڙ عزت جي نگاهه سان ڏٺا ويندا آهن. جنهن وٽ سدائين وهاڻ هجي سو وڏي عزت وارو سمجهيو وڃي. هاڻي علم جي سجاڳيءَ، نئين لهر، آبڪاري کاتي جي پڪڙ پڇاڙ، آفيم جي قيمت وڌڻ ۽ سرڪاري بندش جي ڪري رواج گهٽ ٿيو آهي، پر صفا بند نه ٿيو آهي. ڪيترا، آفيم جي بدران پست جي ڏوڏي پاڻيءَ ۾ پسائي پيئندا آهن، يا ڪي چانهه پيئندا آهن. اڳي جوڌپور ۽ ڪڇ کان آفيم ايندو هو ۽ وڪرو ٿيندو هو (جنهن ڪي ڪوني جوءِ عمل چوندا آهن). جيتوڻيڪ ان تي سرڪاري طرح بندش هئي، ته به لڪچوريءَ آفيم پيو ايندو هو. هاڻي بند آهي: ڪن سڌريل ماڻهن جي ڪوشش سان، ڪن پنچاتن، آفيم جي واهپي تي بندش وڌي آهي. هن خراب عادت جو واهپو جيترو جلد بند ٿئي اوترو چڱو.

پنجن ستن سالن کان "چانهه" جو رواج ٿر ۾ بلڪل وڌي ويو آهي. اڳي اهو رواج فقط ڪامورا پارٽي يا شوقين طبقي ۾ هو، پر هاڻي ته ٻهراڙين ۾ به ڪاهي پيو آهي. کنڊ جي نافت سبب، گهڻا ماڻهو چانهه ۾ گُڙ ڪم آڻين. ڪي ته کير کان سواءِ چانهه ڪن، جنهن کي "سليماني چانهه" چون. شراب، گانجي ۽ چرش جو رواج اصل ڪونه آهي. البت تمام ٿوڙو، شهرن ۾ خاص ڪري، شاهوڪار يا ڪامورا، اونهارڪ جو ٿاڌل ۾ ٿوري ڀنگ وجهن؛ نه ته عام رواج اصل ڪونهي

شراب فقط بيماريءَ جهڙي حالت ۾ دوا طور استعمال ڪن.

ٻهراڙين ۾ ۽ خاص ڪري لڇوتن ۾، حُقي ڇڪڻ جو رواج گهڻو آهي. حقي کي مجلس يا وهاڻ جو سر موڙ سمجهن. هن ۾ سنڌي تماڪ يا گُڙ سان گڏ ڪُنيل زردو ڪم آڻين، جنهن کي "گُڙاڪو تماڪ" چون. غريب ماڻهو "سُلفي" پيئن، جا مٽيءَ ۽ ڪاٺ جي ٺهندي آهي، هن ۾ تماڪ جي ڪفايت آهي. شهرن ۾ پَن جي ٻيڙيءَ جو رواج گهڻو آهي، ٻهراڙين ۾ گهٽ آهي. وڏن ڳوٺن ۾ ڪيترن جو روزگار پن جون ٻيڙيون ٻڌڻ ۽ وڪرو ڪرڻ تي آهي. سگريٽ جو رواج ڪونهي. البت شهرن ۾ ڪنهن موقعي مجلس تي، يا پڙهيل شوقين ڪڏهين ڪڏهن سُونا هڻن، باقي پيا نه. تري، غريب هوندي به شي تي گهڻو خرچ ڪن. خاص ڪري غريب طبقو انهيءَ مرض ۾ وڌيڪ مبتلا آهي.

ناس اڪثر عورتون ڪن، ڪي مرد به ناس ڪندا آهن ڪي عورتون ٻيڙي ۽ حقو به ڇڪينديون آهن. ڪراڙ ۽ برهمڻ وهاڻ ۾ سوپاريون گهڻيون کائين. ڪن شهرن ۾ سوپاريءَ جو واهپو گهڻو آهي. ڏيپلو شهر خاص مشهور آهي، جتي جا مرد توڙي عورتون سوپاريون گهڻيون کائين.

بيماريون ۽ انهن جا علاج

دنيا ۾ جو آيو آهي سو ويندو، جو نڪر ٺهيو آهي سو ڀڄندو، جو ڄائو آهي سو مرندو. چوندا آهن ته "مرڻ ناهي مهڻو، پرڻو ناهي ڳار". انهيءَ واهم رباني جو سڀڪنهن کي بند ڪرڻو آهي. "سڀڪو لڏيندو لوءِ، ڪو اڳو ڪو پوءِ". پر دنيا جو ڇڪو اهڙو آهي، جو ڪو به منجهانئس موڪلائڻ نه چاهيندو ۽ سڀڪو ڀانئي ته جيڪي چار گهڙيون وڌيڪ رهڻ سو چڱو. "يڪ تندرستي هزار نعمت": "دل درست ته

تن دوست.“ سرير سکّهو، ته ڪائڻ پيئڻ، گهمڻ ڦرڻ، اوڊڻ پهرڻ، وهاڻ وس، ميڙي ملاکڙي ۽ سنگت سات مان اچي مزو، پر جي جيءَ جڏو ته مزو مزي جي ماڳ. انلو ماڻهو بدن مان ئي بيزار، جُسي مان ئي آزرتو: ڪنهن جو ڳالهاءُ ڪونه وڻندو، سدائين پيو ڪينجهندو! جڏهين تندوستي اهڙي املهه وٿ آهي، تڏهين ان جي حاصل ڪرڻ لاءِ به جتن ضروري آهن. قدرت جو ڪارخانو اهڙيءَ طرح هلي وهيو آهي، جو، جو جتي سو تتي خوش: امير محلاتن ۾، ته غريب پُنگين ۾، هڪ جهڙي ننڊ ٿا ڪن. قدرت جون مهربانيون سڀني تي هڪ جهڙيون. هن وٽ شاهه گدا سڀ سريڪا: سڀني تي ساڳيو سج لهي اُڀري، ساڳي گرمي ۽ سردي ڏئي، ساڳئي وقت وسي ۽ اوڪامي. هڪڙا محلاتن ۾ رهندي به سير منيءَ لاءِ سڪن، پيا جهوپڙين ۾ رهندي به ايترو ڪونه ائن، جو سانجهي- صبح پچڙا ڪائي پيٽ پرين!

غريبن ۾ وياڌ وڏيڪ: ڪٽي لک پيا لُٽجن، ته ڪٽي ڪک لاءِ سڪن! ٿري ويچارا غريب، گرميءَ سرديءَ جي بچاءَ لاءِ نه پورو آجهو نه اوڇڻ: سياري جو ڏسبو ته ٿهوري ولسي ڪونه هوندي جو اوڍين! ماٿرون ڇا ڪنديون، جو سڀني کي پٽ تي سمهاري، متان ڦانل رليون، ڳوٺين جا ٽُڪر، ڪرڙيون يا ٻورا وغيره، جيڪي گهر ۾ ايرا سيرا نپڙ هوندا، سي وجهي، وقت ڪاٽي ڇڏين! اونهاري جو وري اگهڻ ۾ بعضي اوڇڻ کان سواءِ وقت گذريو وڃي، يا گهڻي گرميءَ ۾ پاڻ واريءَ جي ٿڌيءَ ويت تي فرحتي ننڊ اچي. ”هُوند تي آهي هُونگار“: ”ناهي ڪندي، ناهي سيءَ“.

سياري جي صبح جو، شاهوڪار ۽ سندن ٻار اُٺ سان چانهه پيئن. اوني سئيٽر پائين، گرم توپلا ۽ مفلر ڏڪن ۽ گلا بند ڍڪين، جتي پير مان ٻاهر ڪونه ڪڍين، پر غريبن جا

ٻار ڏسو ته مٽي ۾ پيرين اگهاڙا، هڪ ٽانڊو ڪپڙي يا ليڙون ليڙ ڪپڙي نڪر ۾ پيا ڪم ڪار ڪندا، سيءَ جي مجال آهي جو ويجهو اچي! شهري، سخت ڪم کان وانجها، بزاري چٽي جا هيراڪ، گهڙيءَ گهريءَ وات پيو هلندن. هلندي چلندي، اٿندي وهندي، پيا چٽ چٽ ڪندا. هاضمي تي حد کان وڌيڪ بوجو ۾ بار، جنهنڪري ڪنهن نه ڪنهن مرض ۾ مبتلا. پر ٿري غريبن کي اٽ ئي ٻهر سخت ڪم ڪرڻو پوي. کاڌي لاءِ ملي سادو، سو به مهل تي مس نصيب، گهرج گهٽي، ملي ٿورو. سندن هاضمو سٺيريو وڌلو هوندو، ته ڪجهه اچي ته ڪريان قلم.

ڪليل آب هوا، نج کير، هٿرادو گهه ۽ جنڊ جو پيٺل اٽو. مال سان مٿا ڪٽ يا ساندهه پورهيو سندن لاءِ وندرائيندڙ ورزش. گهڻن خفن کان پري، جنهنڪري سدائين کلمک. شهر جي مٽيل ميون جي ضرورت پوري ڪن تازي جهنگلي ڏٽ سان. پوءِ مرض ڇو ويجهو اچي؟ بدن سدائين سهڙ ۽ سالم - بيماري به آهي، پر گهٽ، مرض به آهن، پر ٿورا. اڪي عام طرح هي بيماريون ٿين: گرميءَ ۾ لوءِ لڳڻ، دل ڪچي ٿيڻ، سرديءَ جو غلبو يعني نمونيا، تڏ لڳڻ، چيڪي پوڻ، ڪوئيلي يا ٿر پوڻ ۽ وائي سور، وغيره.

ٿر ۾، تعلقي جي هيڊ ڪوارٽرن کان سواءِ، سرڪاري ڊاڪٽر ڪونه آهن، نڪو ڪو خانگي حڪيم يا ڊاڪٽر وغيره ڳرين ٿين وارا آهن. الي ڳوڻا ٽا حڪيم ۽ ڏاها ماڻهو آهن، جي ٻنا ڦيءَ جي ڏس ڏيندا آهن، يا علاج ڪندا آهن. پوءِ بيمار، صحتياب ٿين بعد پنهنجي حال سارو، سندن سار لهي ڇڏيندو آهي، مگر اول پول وغيره ڪابه ڪونه ڪن. ڏڪڻين سٽين تي گهڻو خرچ ڪونه ٿئي، اهي به معمولي شيون هجن، جي گهڻو ڪري الي تي ليپيو پون.

Marfat.com

لوءِ لڳي ته چاڪن جو مِٽ ڳاري ان سان ٽورو بصر سان ٻاٽي ڪري ملائي بدن کي مالش ڪري ڇڏين. صبح جو تازي پاڻيءَ سان وهنجن، ته بيمار چڱو ڀلو ٿيو پوي.

دل ڪچي ٿيڻ لاءِ پاڻيءَ ۾ ٽورو لوڻ گڏي پيارين، ته الٽيءَ ۾ بيت ٻاهر نڪريو اچي ۽ فائدو ٿيو پوي. سڻان جوهر جي نڪي ۽ وڏف جا داڻا وات ۾ وجهي ڇڏين.

سرديءَ جي ڪري نمونيا ٿئي ته يڪدم، ڪجهه گرم ڏينهن هجن ته ريڍي ڪَل ۽ سياري جو ٻاڪري ڪَل يا هرڻ جي ڪَل بدن تي چاڙهين، جا بدن کي چنبڙيو پوي. پوءِ ٽن چئن ڪلاڪن بعد، از خود، بدن کي ڇڏيو جدا ٿيو پوي، تڏهين لاهي ڇڏين، ۽ سڻان يڪدم ڍڳي جي سڙيل چيڻي جي وَٽ، جا اڳواٽ تيار ڪري رکن، سا مهٽين – جيئن پڳهر واري آلي بدن تي واءُ جي لهس نه لڳي. ٻر جي بيماري انهيءَ درجي کان وڌي وڃي، ۽ سور جون سوڻون شروع ٿين، ته ٺڪر جي لوٽي ۾ ٻاهه جي ڪِرِ، يعني گرم وَٽ وجهي، چاتيءَ ۾ سور واري هنڌ تي سهائيندو سيڪ ڪن، جيئن ڦٽن ۾ ڇميل رت پگهرجي. چانور دانگيءَ ۾ ٻاهه تي ساڙي، ڪونڊي ۾ ٽوري پاڻيءَ جي ڇنڊي سان گهوٽي، جڏهين ليس وارا يا چيڪٽا ٿين، تڏهين بدن تي پلستر وانگر لائين، سڻان وري چا ڪن جو واري پسائي، دانگيءَ تي ڪوسي ڪري، ان سڻان ڪپهه جا پها وڪن. جي جڏهين ڪوسا ٿين، تڏهين پلستر جي سڻان چنبڙائي ڇڏين. ائين ڪرڻ سان فائدو ٿيو پوي. ڪڪڙ جو آنو هڪيو ملي سگهي، ته اهو گيهه ۾ تري کارائين. ٻاجهريءَ جي ماني پچائي – هڪ پاسو ڪچو ڇڏين – ان تي سنهي هيڊ ٻرڪي، اهو چاتيءَ تي ٻڌن. گهوڙي جي تَلَ جا ٽڪر پسائي، گرم ڪري ٻڌن. نمونيا کي ٿر ۾ ”سيندوريو مرض“ چوندا آهن.

Marfat.com

ٽڏ لڳي يا ليس ٿئي، ته مٿي تي گرم تيل جي ترِي هڻي، يعني مالش ڪري، مٿان اڪ جا پن ٻڌن، يا ٻاجهري جي ماني هڪ پاسو پڪو هڪ پاسو ڪچو، سنهي هيٺ ٻڌي ڪي ٻڌن.

گهڻي باو ڪٽڻ يا ٺاڍڙجڻ ڪري اڪثر چڪي ٿيندي آهي، يا ٻانهن جي پوئين ڦر ۾ سٽ يعني ڪوئلي پوندي آهي: چڪيءَ جي حالت ۾ شيردان، ڏن ڪان ڦريو ويندي آهي، ان لاءِ صبح جو نيراني، تيل ۽ پاڻيءَ سان پيٽ کي آڏي، پٺ جو نڪر ڪپڙي ۾ ويڙهي، ڏن تي رکي پنيءَ سان ٻڌي چڙهين، ۽ بيمار کي اٺاوي سنئون ٻيهاري، ۵ تولا گيهه ۾ تولو به سنها ڪٽيل ڳاڙها مرچ وجهي پيارين. ٻر جي ڪوئلي ٿئي، ته هٿ سان ست دفعا ڪوئي پچن، ۽ مٿان گرم وڪ مٽيءَ جي لوڻي ۾ وجهي، ان سان سيڪ ڪن.

وائي سور ٿئي، ته ترن جي تيل جي مالش ڪري مٿان هيرڻ جا پن ٻڌن، يا زناني جتيءَ ۾ ست چپٽيون واريءَ جون وجهي، سور واريءَ جاءِ تي ست دفعا آهستي هڻن.

ڊاڪٽري علاج ۾ ويساهه نه اٿن، نڪو اسپتال ۾ وڃن. طبيبن کان به وڌيڪ ويساهه پوڻن ۾ رکن. بيمار تي پوپو ضرور ڏوٽائين نه ته بيمار چڱو ڀلو نه ٿيندو- اهو يقين اٿن. ان لاءِ جدا اڳتي لکبو.

ٿر ۾ ڪئين ٻوٽيون ڏين ٿيون، جي بيمارين لاءِ فائدي واريون آهن، پر ماڻهن ۾ انهن کي ڪم آڻڻ جي سرت گهٽ آهي. ڪي ڪي، جيڪي سمجهن ٿا، سي انهن مان فائدو وٺن ٿا، نه ته پيا ڪوري جا ڪورا. مگر تڏهين به سڪنهن کي بيماريءَ جي سادن علاجن جي سڌ آهي.

نانگ ٻلا جو علاج

ٿر آهي واريءَسو علائقو، زمين ڪنڊري، جنهنڪري ٻري

ڪرڻ ۾ سهوليت، انهيءَ ڪري ڪارا واسينگ نانگ ۽ پيون بلائون جام ٿينديون آهن. جهڙو رنگ واريءَ جو، تهڙو بلا جو، ڏسڻ ۾ ئي ڪونه اچي. ساري جي موسم ۾ سيءَ هئڻ ڪري، اهي زمين جي اندر رهن، اونهاري جو ٻاهر نڪرن. اچا به موقعو ملين وسڪاري جو، جڏهين ساري زمين گاهه سان ڀرجيو وڃي، تڏهين انهيءَ ۾ پيون سُرن. اتفاقا ڪنهن جو پير ويجهو آيو، ته ڏنگ هڻي ڪڍن. سياري ۾ ڪو ڇڙو ڪڪجي. اونهاري ۾ ماڻهو مال جي سانگي يا ڪمن ڪارن لاءِ اڪثر پنڌ ڪن رات جو. بعضي رستي تي ئي نانگ يا بلا ويٺل هجي، ته ڏنگيو وڃي. وسڪاري جو گهڻا ڪڪجن، ڇاڪاڻ جو ان وقت ساري زمين گاهه سان ستيي پيئي هوندي آهي. ازان سواءِ رات جو به ٻنين ۾ پيل جي پوءِ کان مال سان ضرور ڦهڙئو پوي، ڇاڪاڻ جو متان صبح جو ڪنهن جي وڙ نه اچي. ان وقت بچاءَ لاءِ ڇا ڪن، ٻڪو رڍ يا ٻڪريءَ جي وڳيل ڪل-مان جهاڙولا ٺهرائي، پيرن کان گوڏن تائين پائي، متان رسيءَ سان ٻڌي ڇڏين. ڪل تي نانگ يا بلا جي ڏنگ جو اثر ڪونه ٿئي. بچاءَ جو اهوئي ٿيوڙ ڪن.

ڪي ايهرو گهڻا زهري ٿين، ڪي گهٽ. چوندا آهن ته "ڪاريهر يا ماري يا ڪاري"، يعني يا ته ماڻهو مريو وڃي، پر جي اتفاق سان بچي ويو، ته وري جنهن عضوي ۾ ڏنگ لڳو هوندو، اهو عضوو ڪريو پوي. ان لاءِ ترت علاج ۽ پيا علاج به پاڻ ڪندا آهن: يڪدم، ڪپڙي يا رسيءَ سان ڏنگيل جاءِ متان قابو ٻڌي، ڪپ سان ڇهڪ ڏيئي، رت وهائين ۽ متان باهه جي ٽانڊي سان ساڙين، يا سڱي هڻي رت ڪڍن، يا وات ۾ لوڻ يا واري وجهي، ڦٽ مان زهر چوسي ڪڍن. ڏنگيل کي بصر کارائين، گيهه پيارين، جيئن زهر جو اثر دل تي قبضو نه ڪري، ان لاءِ الٽيون به ڪرائين. ويجهيءَ ڇڪ

۾ ڪو جهاڙو سُجهندو هوندن، ته يڪدم ماڻهو موڪلي ان کي گهرائي وٺندا، جو جهاڙون وجهندو. ڏنگ تي مڻ چاڙهين، جا زهر چوسي وٺندي آهي. مڻ کير سان ڌوئي ڏنگ تي چاڙهيندا، جا زهر چوسي پرجي پوندي، پوءِ لاهي، نپوڙي، زهر ڪڍي، کير سان ڌوئي، وري چاڙهيندا. اهڙيءَ طرح جيستائين زهر پورو نڪرندو، تيستائين پيا چاڙهيندا. وڏي ڳالهه ته جيڪڏهين جهاڙ ۽ مڻ وارو ملي ويو، ته سمجهندا ته بيدار کي هاڻي جوکو ڪونهي.

پيهڻ جو علاج: "پيهڻ" (بلا جو هڪ قسم) ڇهه فوٽ کن ڊگهي ٿئي. منهن ۽ پڇ سنها، پر وچ تي ٿلهيري. سندس پٺيءَ تي اٽڪل ڏيڍ انچ وڇوٽيءَ تي ڪارا پٽا، پيٽ اڇو ۽ لسو. عام بلا هلي ورن وڪڙن سان، ته هيءَ هلي سنئين سڌي. سندس ليڪي سان ئي ٽري ڪيس سهي ڪري وٺندا آهن، ڇاڪاڻ جو هن جي پڇ جو ڇيڙو سنهو ٿيندو آهي، ۽ وري هلي جو سنئين سڌي، تنهنڪري پيٽ سان ٿيل ٿلهي ليڪي جي وچ ۾ وري سنهو ليڪو به ظاهر بيٺو هوندو آهي، جنهنڪري جهٽ پٽ سهي ڪري وٺبو آهي ته هيءَ پيهڻ جو نشان آهي.

سندس تجليدار اکيون، سج جي روشنائي برداشت ڪري ڪونه سگهن، تنهنڪري ڏينهن جو گهڻو ڪري ٻاهر ڪونه نڪري، پر رات جو چوڌاري چڱا چڪر ڏئي، ۽ هلڻ جي وري اهڙي تکڙي آهي، جو ڊوڙ پائي ڪيس پڄڻ ئي مشڪل. ماڻهوءَ کي چڪ ڪونه پائي، پر ستل ماڻهوءَ جي وات ۾ زهر هاري وجهي، جنهنڪري ڪلاڪ کن جي اندر نڙيءَ ۾ ڳوڙهو ٿي پوي. سندس زهر ۾ اهڙو ڪو اثر آهي، جو جيڪڏهين سج جي يا بتيءَ جي روشنائي "پيتل" ماڻهوءَ ڏئي، ته هڪدم اندو ٿي پوندو ۽ نڙيءَ واري ڳوڙهي وڌندي ويندي، تان جو ڀوسانجي، ڇڻ پنجن ڪلاڪن اندر، انسان عدم راهي! نانگ يا بلا جو ڏنگيل بچي پوي، پر 'پيهڻ جو پيتل' ڪو

Marfat.com

مشڪل بچي. سٽل ماٺهوءَ جي ڪونگهري جو آواز ڪيتري
به پنڌ تان ٻڌندي، ته آڏامندي ايندي. پر هرو ڀرو ڪنهن تي
ڪاهي ڪونه اچي، ۽ اهڙا اتفاق سال ۾ ڪي ورلي ٿيندا
آهن، نه ته جيڪر ٿر ۾ ماڻهو بچيئي ڪونه.

پيئڻ سدائين ڏسڻ ۾ ڪانه اچي: سال ۾ فقط ٻه مهنا،
بدي ۽ اسوءَ ۾ ظاهر ٿئي؛ باقي ڏهه مهنا گم. جتي رهي،
اتي چون ٿا ته ست گز رهن، تنهنڪري ڪيس "ست سهيليون"
به چوندا آهن. سندس رهڻ جو مکيه هنڌ آهي واريءَ ۾ پر،
پر بعضي ڪبڙ ۽ ڪنڊيءَ جي وڻن جي وچ وارن پورن ۾ به
گذاري، ۽ آنا به آتي لاهي. ماڻهو هن مصيبت جي بچاءَ لاءِ
به عجيب آپاءَ ڪن! پهچ وارا شاهوڪار ۽ سرنديءَ وارا ٻتيون
ٻاري چڙهين، ۽ غريب وري ٻصر جو چوڙو (ڀن يا ڪل) وات
۾ وجهي، يا هنڌ تي وهاڻي هيٺان رکي سمهن- ۽ ڪي
توڪل برخدا، ائين ئي ستا پيا هجن. وچارن غريب ٿرين وٽ
ڪٿان آيون ٻتيون ۽ ٻصرَ. پيئڻ ۾ هڪ خصوصيت آهي، جو ننڊ ۾
ستل ماڻهوءَ جي وات ۾ زهر هاري، وڃڻ وقت پڇ سان سجاڳ
ڪري پڇي ويندي آهي.

ٿر ۾ عام بلائون جيتوڻيڪ وڻ تي چڙهي وڃن، پر ڪٽ
تي ڪونه چڙهن؛ پر هيءَ نامراد ته ڪٽ تي به چڙهي اچي! ٿر
۾ عام طرح ڪيس "ڦوڪڻي" ۽ "ڪاري گذهه" چون- ماڻهن
۾ عقيدو آهي ته رات جي وقت جيڪڏهين آن جو نالو وٺبو ته
ڪاهي ايندي، تنهنڪري رات جو نالو ڪونه وٺن، يا ڪيس
ڪاري گذهه چون. پر اهو اجايو وهم آهي.

پيتل ماڻهو، علاج ڪرڻ سان، مشڪلات سان، بچي به
پوندا آهن. پيتل ماڻهوءَ لاءِ ڀهريون علاج آهي، ڪيس روشنيءَ
کان پري رکڻ، ۽ سج اڀرڻ کان اڳي ڪيس زمين ۾ ڪوٺيل
ننڊي کوهي ۾ وجهي، تري ۾ اونڌو ڪري، ڏندڻ سان نڙيءَ

Marfat.com

۾ ڪتڪتائي ڪرڻ، جيئن زهر جو ڳوڙهو ڦسي پوي. ڳوڙهو ڦاٽو ۽ زهر ٻاهر نڪتو ته پوءِ جوکو ڪونهي. ٻيو علاج آهي گوئڙ پکي (جو ٿر ۾ عام ٿيندو آهي) جو آنو، جي بروقت ملي وڃي ۽ ان جو پاڻي پياوجي، ته هڪدم فائدو ڪندو، پر اها شي ملڻ مشڪل - هڪي ٽڪي حاضر ٿي نٿي سگهي. ان لاءِ ماڻهو چا ڪندا آهن، جو اونهاري ۾ جڏهين گوئڙ پکي آنا لاهي، تڏهين ڳولا ڪري آنو هٿ ڪري پيچي، پاڻيءَ ۾ ڪپهه پسائي، سڪائي، شيشي ۾ وجهي، رکي ڇڏيندا آهن: پوءِ جي اهڙو ڪو اتفاق ٿئي، ته اها ڪپهه پاڻيءَ ۾ پسائي مريض کي پياوين، ته فائدو ٿيندو آهي.

پيٽل ماڻهوءَ جون اکيون يڪدم بنيءَ سان ٻڌي ڇڏيندا آهن ۽ پوءِ ڦينڪيي ڪارائيندو وڃجي. جيستائين زهر جو اثر هوندو، تيستائين ڦنڊڪيي ڪساري يا خراب نه لڳندي، جڏهين اثر گهٽبو، تڏهن ڪوڙي لڳندي. ان وقت ڪارائڻ بند ڪجي. اهڙيءَ طرح اڌ سير يا بعضي وڌيڪ ڦنڪي به ڪائي ويندا آهن، ۽ فائدو ٿيندو آهي. ماڻهو ويچارا به پنهنجي وسان ڪونه ٿا گهٽائين، پر هن مصيبت کان شال مالڪ بچائي.

ٻيا زهري جيت: ٿر ۾ "اروڙ" ڪانه ٿئي پر اگهه ٿيندي آهي، جا تمام ٿلهي ٿيندي آهي. اهڙي ڳوري، جو هلي به مشڪلات سان. هلڻ وقت پاسن سان اهڙو سوسات ڪندي آهي، جو ڳچ پنڌ تان ٻڌي سگهبو آهي. ڪپر يا به مُنهي يا پوگهي بلا به ٿيندي آهي. چوندا آهن ته هن کي به مُنهن ٿيندا آهن. پر ٻيو منهن سدائين ڪليل نه آهي، فقط سُهائين راتين ۾ ڪليل رهندو آهي. ڪونهاريو نانگ، رنگ جو ڳاڙهو، پورو ۽ ڪنڌ تي وار نمندا آهن، جو اچانک ڏيئي به چڪ پائيندو آهي. گورهيرو نانگ پوري رنگ جو ٿيندو آهي، تمام زهري آهن. هڻ-ڪڻ تمام ننڍڙي، ني انچ کن ٿيندي

Marfat.com

آهي. هن جو ڏنگ اهڙو خوفناڪ ٿيندو آهي، جو ڪلاڪ
ٻن اندر ماڻهو مريو وڃي. هڻ-ڪڻ جي معنيٰ ئي آهي ’ڏنگ
لڳو ته چڻ لاشو ڪنيو‘. هن جو اثرائتو علاج آهي ئي ڪونه.
ٿر ۾ وڇون به جام ٿين، جي ونگ جا پورا ٿين. ڏنگ تي
گاسليٽ مکين، انجڻ گهوٽي ڏين، جهاڙ وجهائين بصر جو
پاڻي ڏين، ۽ ٻيا ڪيترا علاج ڪن. پارڪر ڏي جبل ۾ خوفناڪ
زهري ڪارا وڇون ٿين، جن جو ڏنگ خوفنائتو آهي.

چوپائي مال جون بيماريون ۽ علاج

ٿري ماڻهن جو گهڻي ڀاڱي گذران چوپائي مال تي.
چوپايو مال به ساهواري شي آهي. گرمي سرديءَ جو اثر ان
تي به ٿئي، جنهنڪري بيماري به ٿئي. ٿر ۾ ”وٽنري
اسپتالون“ فقط ٻن هنڌن، عمرڪوٽ ۽ اسلامڪوٽ ۾ آهن؛
پر ٿر جا مارو ماڻهو، جي پنهنجو علاج به اسپتال ۾ ڪونه
ڪرائين، سي مال جو علاج به پاڻ ڪن. مال کي جونءِ
پون، ته لماڪ کي پاڻيءَ ۾ گهوٽي بدن تي مالش ڪن، ته
جونءِ مريو وڃن. جي ڪنهن جانور جي پيٽ ۾ ڦر مريو وڃي،
ته گڙ ۽ جاڻ گڏي پيارين، ته مئل ڦر نڪريو اچي، نه ته
هٿ ڏوئي، گيهه مکي، سنهو ڪپ هٿ ۾ جهلي، ساو ۾
لنگهائي، ڦر کي نڪر نڪر ڪري، ٻاهر ڪڍن. پر جي ڦر
جيئرو هجي ۽ ابتو هجي، ته سيري سُمهاڙو ڪري جيئرو
ڪڍيو وٺن. ڦر نڪرڻ بعد چرُ ازخود نڪري ايندي آهي،
پر جي نه نڪري، ته لسي ۽ ڪير گڏي ڪوسو ڪري پيارين
يا نير جي اڳڙي پاڻيءَ ۾ پُساڻي تپوڙي اهو پيارين، ته چرُ
نڪريو اچي. ٻڪرين کي ليس يا زڪام ٿيندو آهي. جنهن ۾
ناسن مان گند پيو وهندو آهي. جنهنڪري ساهه به چڱيءَ

Marfat.com

طرح ڪٺي نه سگهنديون آهن ۽ سوساٽ پيئون ڪنديون آهن، جنهن کي ”سرگيل“ سڏين. ان لاءِ ڪارو ڪماڪ تيل سان گڏي نڪ ۾ وجهن. بعضي ننڍين ڦرن جو منهن پچي پوندو آهي، جنهن کي ”منهن ساڙو“ چوندا آهن. ان لاءِ چانهي جو ڪڙو تيل مکين، ۽ جنهن اوها (اوڙي) ۾ مال پاٽي پيئي، ان ۾ آڪ جون آليون ٽاريون وڌي اڇلين. جي ڪو عضوو پچي پوي ته ڪڻڪئيين جو اٽو گيهه ۾ گڏي پيارين.

ٻڪرين کي هڪ موذي مرض ٿيندو آهي، جنهن کي چون ”ڦڙيو“. هي نمونيا جو قسم آهي، جنهن ۾ ڦڦڙن ۾ رت ڄمي پوندو آهي، جنهنڪري پاسرين سان چنبڙي پوندا آهن. هي وچڙندڙ مرض آهي ۽ جنهن ڌڻ ۾ پيو ته اهو ڌڻ ڄڻو: ولرن جا ولر ڀرن ۾ ختم ڪري ڇڏي. ان لاءِ ڇا ڪن جو ٻڪريءَ جو ڪَن وڍي ڪٽني ۾ وجهي واڙ جي منهن تي زمين ۾ پورين، وٿاڻ تي ڪنهن به عورت کي اچڻ ڪونه ڏين، انهيءَ مرض واري مال جو کير ڪونه ولوڙين، وغيره. ٻيو هڪ مرض ٿيندو آهي، جنهن ۾ ٻڪري ڪومانجي پوندي آهي، اوچتو دانهن ڪري ڪِري پوندي آهي، ۽ مري ويندي آهي. هن کي ”ٻرڪي“ جو مرض چوندا آهن، يعني دانهن ڪري مرڻ. هن لاءِ واڙو مٽائين، مال وڪڻن، يا ڏاريو مال پنهنجي مال سان گڏين، وغيره - ٻيو ڪو علاج ڪونه آهي.

ڏڳين جا ڪُر پچي پوندا آهن. ان حالت ۾ چانهي جو تيل مکين. منهن ساڙو ٿئي ته اجهو (جاڻ) گهڙ ۽ تيل ۾ ميرو وڌي ڪاوائين. تيلي وڌي پوي يا پيتو وڌي پوي ته ان لاءِ ٻامي تي پاسرين مٿان لوهه جي شيخ تپائي ڏنبي ڏين.

اُٺ کي ڇاتيءَ ۾ هڪ مرض ٿيندو آهي، جنهن کي ”گوهه“ جو مرض چوندا آهن. اهو ڪدام خوفائتو آهي: مهل تي علاج نه ٿيو ته جانور مري وڃي. ان لاءِ لوهه جي شيخ سان ڇاتيءَ تي گول ڏنڀ ڏين. مطلب ته مال کي گهڻائي مرض ٿين، جن جا سڀ معمولي علاج به پاڻ ڪن.

Marfat.com

باب سترهون

ٿر جي تهذيب ۽ تمدن

ٿر جي سيپتا ۽ اتهاس، سنڌ جي سيپتا ۽ اتهاس جو جز ۽ جگر آهن. البته ٿر جي مخصوص ماحول سببان، ٿر جي ماڻهن جي پوشاڪ، رهڻي ڪهڻي، اخلاق، شغلن ۽ ادبي ذوق انداز فڪر ۽ خيال جي اظهار جو نرالو آهي. منجهن تعليم نسبتاً تمام گهٽ آهي: نمونو ڇاڪاڻ جو ٻوٽ پري پري آهن، آمدورفت جا وسائل گهٽ آهن، جنهنڪري تعليم کي عام رائج ڪرڻ ۾ به تڪليفون آهن. هتي ٿر جي تهذيب ۽ تمدن جي ڪن خاص پهلوئن جو ٿورو بيان ڏجي ٿو.

ماڻهن جي پوشاڪ

ٿر جا ماڻهو ويچارا سادا: پوشاڪ سادي، ڪاڏو سادو- غريب ۽ شاهوڪار پوشاڪ مان پرکڻ مشڪل. جي ملڪ سائو ۽ سر سبز، ته مالدارن جا منهن پيا ٻهڪندا، پر جي برسات گهٽ، ته ماڻهو موڳا ۽ ملول.

برهمڻ ۽ ڪراڙن کان سواءِ ٻيون سڀ هندو ذاتيون نڪر، مينگهواڙ، ڀيل، ڪولهي ۽ مسلمان ڏاڙهي ۽ وار ڪونه ونائين. ڏاڙهيءَ لاءِ ڏاڍي عزت اٿن- شل نه ڪو انهيءَ لاءِ گٿو لفظ ڪم آڻي. مسلمان ڏاڙهيءَ کي ڪيس ڪن ۽ ڪهڻا ميندي لائين. ڪراڙ ۽ برهمڻ ڏاڙهي ۽ مٿي جا وار ونائين، فقط مٿي تي وچ ۾ چوٽي رکائين، جنهن کي هو ڌرمي نشان

Marfat.com

ٿا سمجهن. سيني قومن جون عورتون وار وڏا رکن، ۽ سيڪو پنهنجي نموني تي مٿو ويڙهائي. مسلم عورتون به چوٽيون ڪن، ته هندو عورتون هڪ چوٽي ڪن. وارن جي چڱي سنڀال ڪن، ۽ ديسي نموني، وارن وڌائڻ لاءِ هلڪيون دوائون به ڪم آڻين، جن تي خرچ اصل ڪونه ڪن.

ملڪ جي حالتن ۽ غربت سبب ڪپڙا سادا ۽ ٿلها ڪن. اونهاري سياري پوشاڪ ۾ گهڻو تفاوت ڪونه ڪن. بيٺل گهرن جا مسلمان مرد، سٿڻ، قميص ۽ پٽڪو پائين، غريب گوڏ ۽ صدري ڪن. ڪراڙ ۽ برهمڻ، ڌوتي، انگرکو ۽ پٽڪو ڪن، هاڻي قميص جو رواج ٿيندو وڃي. ٻيون هندو قومون چادر يا ڪڇو لانگ سان ٻڌن، قميص، انگرکو يا صدري ۽ مٿي تي پٽڪو ڪن. نڪر سوٽي ڪپڙي جو ٺريٺو ڪن. مسلمان، ڪپڙي جو خاڪي ۽ ڪارو رنگ پسند ڪن، جو سٿڻ، پٽڪن ۽ گوڏين کي ڏين. بروچ وري نيري سٿڻ يا نيري گنديءَ جي گوڏ، پسند ڪن. ڪراڙ ۽ برهمڻ ڳاڙهو پٽڪو، نڪر، مينگهواڙ ۽ ٻيا اڇو پٽڪو پسند ڪن.

مسلمان عورتون گهاگهرو، ڪنجري ۽ چُني ڪن. بروچڻ جون عورتون سٿڻ ۽ گهگهو ڍڪين. هندو عورتون گهاگهرو ۽ چُني ڪن. برهمڻ، راجپوت ۽ ڪراڙ عورتون جهبا پائين. ٻيون هندو ۽ اڇوت عورتون ڪنجريون پائين.

مسلمان، مينگهواڙ ۽ ٻيا اڇوت، سنڌي جُتي پائين. ڪراڙ برهمڻ ۽ ڪي نڪر ٻئي نموني جي وريل نوڪ سان جتي پائين، جنهن کي "موجو" چوندا آهن. پڙهيل طبقي جا بُوٽ ڪن. جيئون مينگهواڙ چمڙو رڱي ان مان ٺاهين، هاڻي بوٽ ۽ سليپر به ٺاهين ٿا. ڍڳي جي چمڙي جي جُتي، اٺ جي چمڙي جي جتيءَ کان وڌيڪ ڪنري ۽ جهالائو ٿئي، جنهنڪري

مهانگي ملي. ٿر ۾ اونهاري جو پيرين اگهاڙو هلي نه سگهبو، چاڪاڻ جو تتل واري پير ساڙيو ڇڏي. ولائتي بوٽن جو رواج بلڪل گهٽ، ڇو ته اهي مهانگا به آهن ۽ ديسي جتين جيترو هلن به ڪونه ٿا. هاڻي پڙهيل طبقي ۾ فئشن وڌندو وڃي، اهي ولائتي بوٽ ۽ چمپل به پائين.

ڪراڙ ۽ برهمڻ پاڻ سادا ڪپڙا پائين، پر عورتن کي ريشمي ۽ آڇا ڪپڙا ڏيکائين. شاهوڪار ڪراڙ به ڏسبو ته ڇڻ ڪولهي پيو لڳندو. وڻن ڏڻ ڄهڄهو پر افعال بڇڙا. وچولو ۽ غريب طبقو چادر ضرور پاڻ وٽ رکي، جا ان کي ڪيترا ڪم ڏئي: سيءَ ۾ اوڍي، ڪچهريءَ ۾ هيٺان رکي وهي، يا ڦانگ (ڪانبي) ڪڍي، وسڪاري جو لاباري وقت سنگ وڃهي، ۽ گاهه ٻڌڻ لاءِ ڪم اچي.

صفائي سٿائيءَ جو خيال ڪونهي. سنان اڪثر ڪڏهين ڪڏهين ڪن، بيماري گهٽ ٿئي. تندرستيءَ جا نيم سمجهه جي ڪري نه، پر بي سمجهي جي ڪري پاڻهي پيا پورا ٿين، اهو سادگيءَ جي ڪري. بدن سگهارو ۽ مضبوط، تڪليفن سهڻ جا ڏاڍا ۽ انهن تي هريل، تتي ٿڌيءَ جو خيال ڪونه ڪن. گرميءَ سردي جو خيال ئي ڪونه ڪن. پيدل پنڌ جا ڏاڍا. ٻارهن ڪلاڪن ۾ ۲۰ ميل يڪساهي به ڪيو وڃن. بيمار ۽ روڳي ڪو ورلي ڏسبو. سادو کاڌو، سادي پوشاڪ: کليل هوا ۽ سڄو ڏينهن ڪم ۾ رڌل هئڻ ڪري قدرتي ڪسرت. نج ڳيهه، نج کير، جنڊ جو پيٺل اٽو، ٿورين کهرجن ڪري ڳنڍي گهٽ يا ماڳهين نه. عورتون به مردن جهڙيون نرويون ۽ ڪم ۾ مردن جون مددگار. لڄاين ۽ حرفتن مان ڪونه ڇاڻن، وڏن جو ادب ڄهڄهو. عورتون منهن اگهاڙي ڪونه هلن. پردي جو رواج ڪونهي ته به ڌارين اڳيان گهونگهٽ سان منهن ڍڪين.

Marfat.com

هونئن عورتون مرد سادي پوشاڪ ڪن، پر شادي ۽
وڏن ڏينهن تي هوند سارو مڙيئي چڱا ڪپڙا ڍڪين. سهاڳڻ
هندو عورتون وينڍو، ۽ مسلمان عورتون نٿ پائين. پيرن ۾
هندو عورتون چانديءَ جون گول ڪڙيون، لنگر ۽ سانيون
پائين ته مسلمان عورتون ڪڙيون، چوڙس ۽ ڇيڙي منهن سان
پازيب ۽ نورا پائين. شاهوڪار هندو ۽ مسلم عورتون ڏوهري
پائين. مسلم عورتون ڪنن ۾ چانديءَ يا سون جون ڪڙڪون
پائين ته هندو عورتون سون يا چاندي جا جهونبر يا ڏرگهلا
پائين. عاج يا ڪافوري ربڙ جا چوڙا سڀيئي سهاڳڻيون پائين.
ڪنواريون ڇوڪريون چولا پهرين، ۽ چوڙا فقط ڪرائن ۾ پائين.
رنڙ عورتون چوڙا ڪونه پائين، لسيون ڪنجريون ۽ سادا
اوڍڻ ڪن، زيور پائڻ عيب سمجهن. ڪي مسلمان سنڌي ٻولي
ڪن، گهڻا مسلمان ۽ هندو ماڙيچي ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائين. هندو
۽ مسلمان پوشاڪ مان ئي سهي ڪري سگهبو آهي. ٿر جا واقف
ماڻهو ته پوشاڪ مان برهمڻ، ڪراڙ، ٺڪر، مينگهواڙ، ڀيل ۽
ڪولهي وغيره سڃاڻي وٺندا آهن.

ٿر جو خيطو، جتي سياري جو سيءَ سانڍي، نه پورو
لڳن تي لٿو، نه مٿي ۽ پيرن جو بچاءُ، اونهاري جو واري
لوءَ بدن لوسائي. واهوندي سان گڏ واري اکيون ۽ سارو بدن
لٿي چڙي. گرمي واري اهڙي جو بدن جو رنگ ئي ڪارو
ٿيو وڃي. ڏکيو گذر، ڪمهلو کاڌو، رهائش لاءِ اڻ پورو اجهو،
تنهن هوندي به ماڻهن ۾ نبلائي ۽ نستائي، بيماري ۽ ضعيفي،
سستي ۽ بي همٿي گهٽ. زالين مڙسين، ٻارين ٻچين، ننڍو
وڏو، سڀڪو چست ۽ جانٺو، ڪم جو بهادر. ڏينهن جو اس
۾ سخت پورهيو ۽ مال سان مٿا ڪٽ. آڌيءَ جو اڃ ۽ امر
جو وڃڻ. مال جي آڌڪي وڃان ننڍ نصيب پوري ڪانه،
ته به تندرستي سالم ۽ بدن سڀر: انهيءَ جو سبب اهو آهي

Marfat.com

جو ڪليل هوا، قدرتي ڪسرت، گهرجون گهٽ، گهڻي تُوري، سدائين ڪم ۾ مشغول، جنهنڪري هاضمو سٺو، بک لڳڻ بعد کاڌو سو به سادو.

. وات جو تندرستيءَ جي لحاظ کان ته، پر وندر لاءِ ديسي رانديون جهڙوڪ، ونجهوٽي، مين، ڪبڏي، ٻلاڙو، ملهه ۽ ٻيون انيڪ قسمن جون رانديون ڪن. ننڍا ڇوڪرا ڏينهن جو به اٽي ڏڪر، ناڻگيل ڦوسيل، ڏڙو، آنبليو ۽ ڪير ڪير وٺي وغيره رانديون ڪن، جنهنڪري قدرتي ورزش ۽ وندر ٻئي ڪارج سڌ ٿين. منجهائن بيمار ڪو ورلي ٿئي.

ٿر جي ماڻهن جو اخلاق

ايمانداري: ٿري ويچارا غريب ۽ ڪنگال هوندي به ايماندار ۽ سچار آهن. شاهوڪارن کان پاڻ غريبن ۾ اهو گڻ وڌيڪ آهي. وٽن ڪابه ملڪيت يا شي شڪل امانت رکي وڃو ته ڄڻ پنهنجي گهر پيئي آهي. وسڪاري جو ٻنيءَ تي وڃڻ وقت يا ڏڪار سڪار ويل، ناري طرف وڃڻ وقت پنهنجو گهه گٿو يا گهرو ٿپڙ ناڙي ويٺلن جي گهر رکي ويندا، جي هو ساهه سان سانڍيندا ۽ مالڪ کي موٽي اچڻ تي سلامت واپس ڪندا. ٿري انهيءَ ۾ پنهنجو شان سمجهن، چوندا آهن ته ”امانت ڌرتي به نه کائي“.

لچ لفنگ جو قدر ڪونه آهي. چوريءَ جي عادت گهٽ، ڪنهن جي شي ليندا ته ڏيئي ڇڏيندا، يا ڪو پنهنجي شي وڃائيندو ته مڱڻهار فقير کان دهل تي پڙهو ڏيارينڌو. اهو پڙهو ٻڌي جنهن وٽ اڻڀل شيءِ هوندي، سو گهر وٺي ڏيئي ويندو. ڪنهن جو مال وغيره وڃائجي ويو ته چوڏاري ويجهن ڳوٺن جي سڪرن ۽ ڏڻودين کي مال جا پار پتا ۽ وڙول ڏيئي ايندو،

Marfat.com

ڪٺان نہ ڪٺان ڏس ملي ويندو. ڪوڙي ساک يا قسم کڻڻ عيب سمجهن. ساک ڏيڻ ڪا سولي ڪانهي. هڪ دفعي جي ڪنهن ڪوڙ ڪيو يا ڪوڙي ساک ڪنئي تہ عمر ڀت ويس. وري انهيءَ تي نڪو ويساهہ ڪن ۽ نڪو ساک وٺن. تڪراري ڳالهين جو فيصلو ساک ھت تي ڪن. ساک سان ڇيل ڳالهہ کي سورهن آنا سچ سمجهن. شهرن واريون پڪايون ۽ وڪيلن واڙن آڏن آيتن سوالن جوابن ۽ ڇلن ولن مان ڪونہ ڄاڻن. ”ڳالهہ ڪن سچي، جنهن ۾ ڪوڙهو نڪو منّي“.

ڀاڙي جو ننگ: ٿرين جو سادو گذر، سادا خيال. هميشہ گذران جي گهٽتي ۽ مال جو اوسيڙو، انهيءَ ۾ ئي پورا. ايترو وقت ئي ڪونهي جو پرائي پڇار ڪن. ”نہ ڪنهن جي هنئين ۾ نہ ڪنئين ۾“. پنهنجيءَ ۾ پورا، نہ ڏين نہ ڏکوئين. اوکي سوکي ڀئي کي مدد کپي تہ اڳلي کي بہ اکيون لالڙ ۾ آهن. ڪنهن جو ڪيل ٿورو ڪونہ وسارين. ڪم ڪار ۾ هڪ ٻئي کي سڌ تي سڌ ڏين، بلڪ اوکيءَ مهل وي ڪوٺيا بہ وڃي پنهنجي حال سارو مدد ڪندا. پنهنجي اپري ڀاڻ کي بہ برادريءَ ۾ سيڻي سريڪو سمجهن. ڀاڙي ۾ ڪو بيمار ٿيندو تہ زالين مڙسين پڇڻ ويندا ۽ اڳلي کي رات ڪٽائڻ لاءِ آڏي ۽ آسُر تائين وهاڻ ڪيو ويٺا هوندا. هڪڙا پيا سمهندا، پيا پيا اٿندا، ائين ڪيو سڀ آيارين. بيمار ۽ گهر جي ڀاتين کي دلداريون ڏيندا، ۽ ان جو گهرو ڪم بہ پاڻ ڪندا.

اپري ڀاڙيسريءَ کي آئي ويل مدد ڪن: آن داڻو يا پئسو پنجڙ. ”جهڙو حال حبيبن تهڙو پيش پرين.“ ونڊي ورڇي ڪائين. ڀاڙي ۾ لڄ وارو ساٿهو بري اک ڪانہ وڪي، ٻئي جي نياڻي پنهنجي سمان سمجهن. هڪ ٻئي جي گهر ٻارين ٻچين اويل سويل اچڻ ۾ ڪو اهم ڪونہ سمجهن. سيڪو ڇايو وڃايو آهي. ٻئي جي لڄ وکبي تہ پنهنجي ڏٽي لڄ وکندو. ڀاڙي جي

ڪچي ڦڪي ڳالهه پڌڻ ۾ پنهنجي گهٽتائي سمجهندا، جنهنڪري
هلت ئي اهڙي هلن، جيئن ڪٿي ڪنڌ هيٺ ڪرڻو نه پوي.
پاڙي جي ننگ پنيان سر به سهسائين، اهڙا ڪئين مثال آهن.

انصاف: شهرن ۾ تـوڙي ڳوٺـن ۾ جي ڪنهن جو
ڪنهن ڏي پاءُ پائي هوندو، يا ڏاڍو ابري جو حق غصب ڪري
ويو هوندو ۽ سنوت نه ڏيندو، ته شهرين وانگر سڌو ڪورٽ
۾ وڃڻ بدران فيصلو واچوٽي طرح چئن چڱن وٽ ڪئي ويندا،
جتي نڪو چل نڪو ول، نڪو آڏي پڇا ۽ نڪو شاهدن
جو هروپرو ضرور، نڪو وڪيلاڻيون حجتون، نڪو ڪوڙ ۽
قلمن جا ور وڪڙ ۽ نڪا انصاف ۾ اينگهه. مدعي ۽ مدعاعليه
اچي وهندا، جي ساڪائتي ڳالهه ڪندا. اسين اهڙا بي وياءُ جو
پنهنجن تان به سنئين سڌي ڳالهه ۾ ڪين ٽرن، سو ڳالهه
پڌي سچ ڪوڙ سمجهي ويندا ۽ هڪدم فيصلو ڏيندا، جو اهڙو
بي ريائيءَ سان هوندو جو ٻنهي ڌرين کي قبول ڪرڻو پوندو.
اتي ڪنهن جو چوُ چاءُ ڪونه هلي، جنهنڪري ڪنهن جي
به پاسخاطري ڪانه ٿئي، جو ته واڄن ۾ هرڪو ماڻهو سيڪنهن
کي ساريو پيو آهي. اهڙي هنڌ لڄ وارو ماڻهو ڪوڙ ڪونه
ڳالهائيندو، پر جي چڱن کي شڪ پيو ته فلاڻو ڪوڙ ٿو
ڳالهائي ته ان ڪان ڪونه پڇندا، پر ان واج جي ڪنهن اعتبار
جوڳي ماڻهو کي گهرائي، ان ڪان ملزم بابت ساڪائتي ڳالهه
پڇندا. اهو چڱو ماڻهو ڏوهيءَ ڪان پڇا ڪرڻ بعد خاطري
سمجهندو ته ساک تي وبساهه ڏيندو، نه ته نه. ساک نه ڏيڻ
معنيٰ ڪاڻ انهيءَ پاسي آهي. چڱن جي فيصلي جي پوئواري
هڪدم ٿئي. مجرم يا سندس برادريءَ وارا يا واج وارا يڪدم
عيوض پـري ڏيندا يا معافي وٺندا. اهـڙن وقتن تـي اڪثر
ڪن ننڍن ڏوهن ۾ معافي ڏيڻ شاناڻتو سمجهندا آهن ۽ اهو
ٿورو سندن عمر پر رهندو آهي. معافي به پاڻ ڪونه ڏين، پر

Marfat.com

فريادي ڏئي.

جيڪڏهين ڪنهن جي ڪا شيءِ چورائجي ويئي ته معتبرن جي معرفت موٽي ملي ويندي. اهڙين حالتن ۾ اوگهڙ هرويرو ڪانه ڪن. چگن جي فيصلي ۾ پيل ڏنڊ جڏهين جوابدار قبول ڪندو آهي، ان بعد ڇڏ ڇوٽ به گهٽي ٿئي. هڪ ٻئي جو محابو رکن. ڪن حالتن ۾ ته صفا گندي چندي به اٿن. جيڪڏهين ڪو اهڙو گناهه هوندو جنهن ۾ سرسيرو ڏنڊ پيل هوندو ۽ سندس لاءِ پورائو ڪرڻ محال هوندو ته واج يا نيات جو گهر گهر پني به پورائو ڪندو. اهڙن وقتن تي اهي به ڪيس خوشيءَ سان ڏيندا. بعضي پورائي ڪان پوءِ بچت به ٿيو پوي، پر اهڙي مدد سچ پچ گهر جائو ۽ اتفاقي ٿيل ڏوهن لاءِ ڪن، ۽ ڄاڻي ٻجهي ڪيل گناهه جي حالت ۾ ڪونه ڪن. وس پڄندي نيات ڪونه پنن چو ته نيات پنڻ ڪو سولو نه آهي، پر لاچار ڪي آچار ڪونهي. جيڪڏهين ڪنهن غريب يا بعضي سمجهو ۽ سياڻي ڪان به ڪو هٺاڪفير ٿي پيو ته چار چگا يا نياٽيون سيڙ وٺي معافي لاءِ ويندو. نياٽين جو سيڙ ڪونه موٽائين. تڏي آئي تنگ ڪونه ٿين. اهڙين حالتن ۾ لاچار انهن کي مان ڏيئي موٽائين. جي ڪي به ڏريون يا براديون يا پاڙ ڪن گهرو سببن يا نيات وغيره جي ڳالهين ڪري پاڻ ۾ نه ٺهيل هوندا ته هڪ ٻئي وٽ شادي غمي ڪونه ويندا. اهڙين حالتن ۾ به واج جا چگا ماڻهو ويهي ٻنهي جون ڳالهيون ٻڌي، هڪ ٻئي ڏي جي ڪنهن جو حساب هوندو ته اهو ڏياري يا معاف ڪرائي پاڻ ۾ پرچائي ڇڏيندا، ۽ ان وقت اهي پاڻ ۾ پاڪر پائي ملندا ۽ اڪثر آفيم جو ذرو ذرو ڪٿي هڪ ٻئي کي وات ۾ وجهندا، اهو سرچڻ لاءِ سنو سوڻ سمجهندا آهن. ان بعد وري هڪ ٻئي جي لاءِ دل ۾ ڪينو ڪونه رکن. ٻهراڙين ۾ هندو مسلمان گڏ ويٺا آهن،

Marfat.com

فيصلي وقت به گڏجي فيصلو ڪن. هندو مسلم جو ويڇو ونـن ڪونهي. سيڪنهن ٻهراڙيءَ ۾ دڪان ضرور هوندو، جي اڳي سڀ واڻين جا هئا، پر هاڻي گهڻن هنڌن مسلمانن پنهنجا دڪان کوليا آهـن. واپـار گهڻو هلي اوڌر تـي، ٻني لڻي ليکو لاهين. ڪنهن جي پائي بـه ميري ڪونه ٿئي. ڪنهن ڏينهن ۾ آنا ڪاني ڪئي ته چڱا مڙس ڪيس شرمائي حساب وترائي ڏيندا.

اتحاد: ٿر ۾ هندو مسلمان شهرن توڙي ٻهراڙين ۾ گڏ رهن. ڪٿي ڏسو ته گهڻو راڄ هندن جو ته ٻه چار گهر مسلمانن جا، ڪٿي وري گهڻو راڄ مسلمانن جو ته فقط ٻه چار گهر هندن جا. پر منجهن ساز ملوڪت، ايڪو ۽ الفت اهڙي ائـن، جو شهري ۽ ڌاريا ڏسن ته ڏنـد چپن سان لڳي وڃن. نفاق جو نالو به ڪونهي. هندڪي ۽ مسلمانڪيءَ جي بوءِ به ڪانهي. هندو مسلم اتحاد جو مثال جي ڪنهن کي ڏسڻو هجي تـه ٿر ۾ اچي ڏسي. اتي نڪي اخبارون، نڪو ڪوڙو غليظ ۽ نفرت ڦهلائيندڙ پرچار، نڪي هاڃيڪار ۽ ويڇا وڌائيندڙ اڳوان، نڪي مهاپائي، سنگهي، آريه سماجي يا خلافتي، نڪو ويڙهين جون جوش ڏياريندڙ خبرون، نڪو اخبار وارن جا وڌاءَ ڪندڙ هوڪا.

نفاق جو ٻج ٿي ڪي متعصب اخبارون آهن، جن جو ٿر جي وڏن شهرن کان سواءِ ڪٿي نالو بـه ڪونهي. سيڪو پنهنجيءَ ۾ پورو، پاڙن جيان رهن، گڏ اٿن وهن، شادي غمي پاڙن جيان هڪ ٻئي جي گهر اچن وڃن، ڪائين پيئن، ۽ ڪم ڪار ۾ مدد ڪن. راڄ ۾ ڪم ڪار، ميڙ مجلس، وهانءَ ورس، چڱي ڦڪي يا ايـرو سيرو فيصلو ٿي ڪرڻو هجي تـه هندو مسلمان گڏجي ڪن. سڀني کي سڏي، گڏجي وهن. جي وقتي ڪنهن کي ڪوٽ نـه ڏنائون ته سنگت جي ميار کان

Marfat.com

ڪنڌ ٻہ ڪٽي ڪين سگهن، جنهن لاءِ نيٺ معافي وٺي جند ڇڏائين.

ڀرارڙين ۾ واڻيا هزارن رپين جي اوڌر مسلمانن کي اعتبار تي ڏين. شادي غمي هزارين رپيا ڪڍيو ڏين، جي وري ٻٽ محبت سان واپس ملن. جي اتفاقاً پاڻ قرضدار مري ويو تہ سندس اولاد پاٽي پاٽي جو حساب ڀري ڏيندو. ڪنهن مسلمان وٽ مهمان آيو تہ هندو، ۽ جي هندو وٽ آيو تہ مسلمان، ڪچهريءَ تي ضرور اچن ۽ گڏجي وهن. وهاڻءَ وڏاٽي هڪ ٻئي جي گهر ٻارين ٻچين اچن وڃن. پنهنجي توڙي پرائي نياڻيءَ جو قدر هڪ جهڙو ڪن. اوکي سوکي ائين ڪونہ ڏسن تہ هي هندو آهي يا مسلمان، پر پاڙي ۽ راڄ جو خيال رکن. هڪ ٻئي کي هرڪا مدد ڪن. پاڙي جو ننگ ويو تہ ڄڻ سندن عزت وئي. اهو عيب سمجهن. اهڙيءَ حالت ۾ هو ڄڻ ڇگن ۾ ڪنڌ کڻي نہ سگهن. ڇاڪي ٻي ڇاڪي هڪ ٻئي وٽ اچن وڃن. سندن همدردي ۽ قرب ڏسي حيرت وٺيو وڃي. دشمن ٻہ سندن گهر لنگهي آيو تہ هٿن جي ڇانو ڪندا. ان مهل اڳيون ڳالهيون ڪونہ ويچارين. هندو مسلمان پاڻ ۾ پيار ۽ محبت سان رهيا ويٺا آهن. ڪيترا جهونا پريا مڙس تعصب متعلق ٻاهريون ڳالهيون ٻڌي عجب ۾ پوندا آهن، بعضي تہ اعتبار ئي ڪونہ ڪندا آهن.

ادب ۽ حياءُ: ٿر ۾ جيتوڻيڪ علم گهٽو ڪونهي، تہ ٻہ ننڍي وڏائيءَ جو ادب ۽ حياءُ هڪ ٻئي لاءِ محبت ۽ حب، هندو مسلمانن جو پاڻ ۾ پيار ۽ قرب، نياڻين لاءِ آدر ۽ عزت جيڪا آهي، سا ٻڙهيل ۽ جيڪي پاڻ کي سڌريل سمجهن ٿا، تن کان سرس آهي. راڄ جي پرئي مڙس جو سڀ ننڍا وڏا، هندو مسلم، ادب ۽ حياءُ ڪن ۽ سندس چئي کي عزت ڏين. جي ڪنهن کي چار اڄا آهن، پوءِ اهو هندو هجي يا مسلمان،

Marfat.com

سيبئي ننڍا سندس حياءُ ڪندا. وڏن جي وڻي ننڍا ڪيچل مستي ڪونه ڪن، فضيلت سان ورتاءُ ڪندا. مٿاهين يا عزت واري جاءِ وڏن کي ڏيندا. راڄ يا نيات جي ڪمن ڪارين ۾ ننڍا وچ ۾ دخل ڪونه ڏيندا. راڄ جي پاران ڪيل فيصلي يا ڳالھه جي هرڪو عزت ڪندو. گهرن ۾ يا ٻاهر ننڍا وڏن جي وڻي ڪابه اهڙي روش ڪونه وٺن، جا سندن گهٽتائيءَ جو باعث بنجي. عورتون وڏن جي ويٺي اوچي ڳاٽ ڪرڪي سان ڪونه ڳالهائين ۽ پرسان يا اڳيان لنگهڻو هوندو ته جُتي پائي ڪونه لنگهنديون. جيتوڻيڪ پردي جو رواج ڪونهي، ته به منهن ڍڪي گونگهٽ سان هلنديون. کوهه يا وٿاڻ، جتي عام طرح عورتون پاڻي پرڻ يا مال ڌڻ لاءِ ابنديون آهن، يا گهرن جي پر ۾ گهٽين مان وهٽ تي چڙهي لنگهڻ يا مٿي اگهاڙو لنگهڻ عيب سمجهيو آهي. جيڪڏهين ڪو ٽرڙائي ڪري، مغروري يا بي حيائيءَ وڃان ائين ڪري، ته بعضي اهڙين بدهلتن کان جهيڙي تائين نوبت پهچندي آهي.

مهمان نوازي: ٿر جا ماڻهو ويچارا غريب ۽ سادا، جيترو شهرن کان پري اوترو برايءن کان بچيل، سادو گذر، سادي رهڻي ڪهڻي، سادا خيال ۽ سادي سمجهه: سادگي، غريبي، نٺرت، ادب، فضيلت انسانيت ۽ حياءُ جو بنياد آهي. هوڏانهن شاهوڪاري، اجايو ڏيک ۽ ادمبر، زبان درازي، تڪبر جو ٻج جٽي. انهين ڳالهين کان ٿر بچيل.

آئي جي آدر، بيمار جي ٽهل ۽ هيٺي سان همراهي ڪرڻ ٿرين جو شيوو آهي. پاڻ ميرن ۽ هوند وارن کان، اپرن ۽ غريبن ۾ ايمان وڌيڪ ڏسبو. جيئن غريبي وڌيڪ، تيئن ايمان جي سلامتي وڌيڪ. ائين اڪثر ٿر ۾ آهي. اسين جيتوڻيڪ ڪڪ ني پڙهون، پر جيڪڏهين قدرت جي ڪتاب ۾ اهو پڙهو پڙهبو ته غريبي گذر به هڪ عجيب نعمت آهي: جتي نڪو

ڦند نه فريب، نڪو غرور نه آڪڙ، نه لچائي نه لالچ، نه ٺڳي نه دولاب، نه آپو نه ايڏ، نه غرور نه تڪبر؛ پر اتي آهي نماڻائي ۽ نهٺائي، سادگي ۽ سچائي، پيار ۽ محبت. ٿريا چوندا آهن ته "تڪبر ڪنڌ پر"، يعني تڪبر ڪيرائيندڙ آهي، اها ڳالهه سندن سورهن آنا سچ آهي. چوندا آهن ته "جتي باهه ٻري اها جاءِ جلي": ڏکين ٻکين ڪي ٿي پانڊيئڙن جو خيال ۽ انهن جي تڪليفن جو احساس ٿئي ٿو. جي سدائين مکن ۾ پليا، وڏيا ۽ ويجهيا، تن کي ڪهڙي ڪل ته غريبن جو گذر ڪيئن ٿو ٿئي. هو پنهنجيءَ ۾ پورا. شوق، شڪار ۽ عيش عشرت وچان وقت ئي ڪونه ٿو بچين، جو ٻئي پاسي فقط خيال ئي ڪن.

مسافريءَ ۾ مهمان ٿجي ته ڪنهن غريب وٽ. غريب جي گهر مهمان آيو ته هو پاڻ کي ڀاڳ وارو سمجهندو. جهڙو هوندو گهر جو حال، ان آهو پوئتي ڪونه پوندو. جي ٻوڙ پلاءُ نه هوندو ته ٻاڙي واري ڪان داڻن جي لسي اڌاري وٺي اچي ماني پچائي کارائيندا، پر نڪ ۾ سر ڪونه وجهندا. هڪ شاعر چيو آهي ته:

بي صحبتي ماني ۽ پلاهه تي نه مرجي،
محبت واري رب پلي، رات اتي رهجي.

جيڪي چار پهر رهيو، سو مان عزت سان رهندو. ٿر ۾ گهٽو ڪري سيني ڀهراڙين ۾ هندو مسلمانن جا پنهنجا اوتارا آهن. ٻين وٽ به مهمانن لاءِ جدا جاءِ ٺهيل هوندي آهي. آڌيءَ مانجهيءَ، اويل سويل، ڪونه ڪو هندو خواهه مسلمان مزمان لنگهي آيو ته سندس شان آهر سيڪا خدمت ڪن. ٿري هندو، جن مان ڪي ٻئي جي هٿ جي ماني ڪونه کائين، تن کي ڪچو سيڌو ۽ ٻاسڻ ٿانو جو بندوبست ڪري ڏين ته پيل پاڻ پچائي کائيءَ يا ڳوٺ ۾ جي ڪو سندس نيات وارو هندو هوندو ته اتان

Marfat.com

ماني تيار ڪرائي ڏيندا. جي ونس وهٽ هوندو ته گاهه، پاڻي، داڻو، بنا چئي پاڻيهي موجود ڪري ڏيندا. رات جو رهاڻ تي سيپٽي اچي ويهندا. اوڀاريون لهواريون خبرون چارون ڏيندا ۽ وٺندا: سندس پاسي جو حال احوال اهڙيءَ طرح پڇندا، جو ڄڻ ته ويجهو عزيز آهي. سيارو هوندو ته وچ ۾ باهه جو مچ ٻاريندا، پوءِ چوڌاري مڙي ويهندا. حقو پري وچ ۾ رکندا، جو سندن ڪچهريءَ جو مرڪ آهي، پوءِ واري تي ويندا ڇڪيندا. ڪچهريءَ جا ڪوڏيا، هوئن به پاڻ ۾ گڏجي وهن، پر جي مهمان آيو ته ڄڻ "گيهه ۾ ٽڪر ٻڏو". ڦانگ ڏيئي وينا ته مچ اپاري آڻيندا. اوجاڳي جا ٻڪا ۽ وهڪ جا ڏاڍا. وڃڻ وقت به ٻه پير پري مهمان کان موڪلائي، وهٽ تي چاڙهي، وات يا گس جو ڏس ڏيئي پوءِ موٽندا. سندن غريبي حال هوندي به ايمان بابت هڪ مثال ڏجي ٿو.

مٺي تعلقي جي ڳوٺ پوچاسر ۾ جاني نالي ذات جو لنجو مسلمان رهندو هو. هو جيتوڻيڪ غريب هو ته به مهمان نوازي ڪري مشهور هو. اڄ ڪاڻين ٿر ۾ ڪنهن کي بخار اچي ۽ نه ڇڏي، ته چوندا آهن ته "آڌي رات هجي، مٿان برسات پيئي پوي، ڪو گهوڙي سوار جانيءَ وٽ مهمان اچي لهي، گهر ۾ داڻو نه هجي، اهڙيءَ حالت ۾ جي جانيءَ جي ايمان کي لوڏو نه اچي، ته بخار ڇڏي وڃي!" - انهيءَ سئون ڪرڻ سان بخار به ڇڏي ويندو آهي!

مرد ماڻهو جي اتفاقاً گهر ۾ نه هوندو ته زال به مزمان جي آدر ڪرڻ ۾ پوئتي نه پوندي. اهڙيءَ حالت ۾ هوءَ پنهنجي مڙس جي عزت کي ٽڪو ڪونه لائيندي، جو ته مٿان ماڻهو چون ته فلاڻي جي گهران مزمان بکيو موٽي ويو.

Marfat.com

ٽڙ جو شڪار

ٽڙ ۽ هرڻن، سهن، تلورن ۽ تترن جو شڪار ڪبو آهي. ڪيترائي سنڌ جا زميندار سال به سال هزارين رپيا خرچ ڪري ٽڙ ۾ شڪار تي ايندا آهن. ٽڙ ۾ به ڪيترن ماڻهن وٽ بندوق جا ليسن آهن. گهڻن وٽ جان جي بچاءَ جا ليسن آهن، ڪن وٽ شوٽنگ ليسن به آهن، پر شڪار سيئي پيا ڪن.

جيتوڻيڪ گورنمينٽ پاران شڪار تي مقرر وقتن کان سواءِ ۽ مادي هرڻ جي مارڻ يا سهن، تترن وغيره جي شڪار تي بندشون آهن، مگر ان قاعدي جي پيروي ڪونه ٿي ٿئي، جنهنڪري هرڻن جو تعداد ٽڙ ۾ صفا گهٽجي ويو آهي. سرڪار کي گهٽ ۾ گهٽ ۱۰ سالن لاءِ ٽڙ ۾ شڪار تي مڪمل بندش وجهڻ گهرجي، جيئن هرڻن، سهن، تلورن ۽ تترن جو بڻ صفا نابود نه ٿي وڃي.

هرڻ جو شڪار: هرڻن جي شڪار لاءِ جولاءِ ۽ آگسٽ جو مهنو سٺو آهي، ڇو جو انهيءَ وقت اچا گاهه ننڍو هوندو آهي ۽ هرڻ به چرڻ لاءِ ٻاهر نڪرندا آهن. ان وقت سرڪاري طرح بندش آهي. هرڻ جي شڪار لاءِ چستي ۽ چالاڪي کپي، ڇو ته هرڻ جي نظر تيز آهي، جنهنڪري ماڻهوءَ کي پري کان ئي تاڙي وٺندو آهي ۽ ڀڄي ويندو آهي. تنهنڪري شڪاري پنهنجي پوشاڪ هلڪي خاڪي ونگ جي ڪندا آهن، جيئن هرڻ يڪدم سهي نه ڪري. لڪ گهڻي ڪندا آهن: پٽ تي ڇرهي، وڻ سنهن ۾ ڏيئي، چوڌاري جاچ ڪبي آهي. هيٺ ڏهر يا تلي وغيره ۾ ڪو هرڻ هوندو آهي ته پوءِ وٽس پنيان لڪي لڪي نيٺ وڃي شڪاري ويجهو پوندو آهي. پوءِ نشان ڪري بندوق شوٽ ڪندو آهي. هرڻ

Marfat.com

اهڙو ته سورهيه آهي، جو جيستائين پورو ڌڪ نه لڳو ته
ڪونه ڪرندو. سسي، ڪنڌ يا پيٽ ۾ گولي يا ڇرا نه لڳا،
ٽورا پاسيرا يا ٽنگ پڇڻ جي حالت ۾ ڀڄي ويندو. ڪن حالتن
۾ اوجهڙي ڦاٽڻ بعد به اوجهه ڪيرائيندو ڀڄندو ويندو آهي،
ان لاءِ يا ته ڌڪ هڻبو آهي يا ڊوڙائي ٿڪائي جهلبو آهي.
شڪاري پير کڻڻ جا هوشيار ٿيندا آهن. پيرو کڻي ڳولي لهندا
آهن. تازي 'ڦٽ' ڀڄي ويندو، پر ڪجهه وقت بعد ڦٽ ٺرڻ
تي ويهي رهندو آهي. رائفل يا بندوق، جنهن جي مار پري آهي،
ان سان کڻي به دوري پنڌ تي هرڻ کي نشان ڪري سگهجي
ٿو، پر نڙي سان لڪ ڪري ويجهو وڃي نشان ڪبو آهي.
ٿر ۾ رائيفل ڪونهي، نڙا آهن. انڪري ٽوبچي هيٺيون طريقو
اختيار ڪندا آهن:

ٻاڻ سان هڪ آٺ وٺي ويندا آهن جو اهڙي ڪم تي
هريل هوندو آهي. آٺ ۾ ٽورو مهار نڪر وجهي، ان ۾ ڏگهي
ڪاٺي ٻڌي، هڪ ڇنو جهليندو ۽ ٻاڻ اڳئين ٽنگ جي اوٽ ۾
۽ ٽوبچي بندوق سميت پوئين ٽنگ جي اوٽ ۾ لڪي، آهستي
آهستي آٺ کي ڪاٺي جي اشاري تي چوريندا ويندا. آٺ به
چرندو ويجهو پيو ويندو. هرڻ سمجهندو ته فقط آٺ آهي
جنهنڪري نڪي ڀڄندو، نڪي ٺاهه ڪائيندو. اهڙي طرح جڏهين
هرڻ کي ويجهو آٺ پهچندو، تڏهين شڪاري وجهه وٺي آٺان
ٿي يا ڪنهن وڻ جي اوٽ وٺي نشان ڪندو. هن کي ”گرگ“
چوندا آهن. ڪي وري هيئن ڪندا آهن، جو پراٽو سيڻ کڻي
(جي جهنگ ۾ گهڻيئي پيا آهن) بندوق جي منهن ۾ اٽڪائي،
ٻاڻ انهيءَ آڏو لڪي ريڙهيون پائيندو هرڻ کي ويجهو وڃي
نشان ڪندو آهي. اهو نمونو تڪليف وارو آهي. ڪڏهن ڪڏهن
هرڻن جا ولر ٿيندا آهن، الي ته هڪ ڌڪ سان بعضي ٻه ٻه
هرڻ به ڪري پوندا آهن.

سهي جو شڪار: ٿر ۾ سها ايترا ته گهڻا ڪونه آهن، تنهنڪري هن جو شڪار ورلي ٿيندو آهي. سهي جي شڪار لاءِ گهڻيئي نمونا آهن. جيئن ته: (۱) بندوق سان شڪار ڪبو آهي، (۲) شڪاري ڪتن جهنگ سان سهو وڃي ڪيڏندا آهن ۽ پنهنجيان شڪاري ڪتا ڇڏيندا آهن، جي هن کي جهلي وٺندا آهن. سهي ۾ هڪ خاصيت آهي، جو ڊوڙ پائي گهڻي پنڌ ڀڄي وري ڏسندو آهي ته شڪاري اچن ٿا يا نه؟ تيستين شڪاري به وڃيو پهچنس. (۳) اونهاري جو ڏينهن ۱۱ بجي کان ۵ بجي تائين، واري سج جي تپت ڪري تمام گرم هوندي آهي ۽ سخت لُڪ لڳندي آهي، تڏهين شڪاري سهي کي ڊوڙائي ٿڪائي جهليندا آهن. ان وقت سهو به يا لاچار ٿي ڊوڙون مس پائي سگهندو آهي؛ جو ته پير سڙندا آهن ۽ سخت آس ۽ لُڪ جي ڪري ٿڪجي پوندو آهي. پيل ۽ ڪولهي، ڪنهاڙي، گهوٻاڻي ۽ ڪاتر جي ڏڪ سان به شڪار ڪندا آهن. هن لاءِ استعمال جو ضرور آهي. ڪيتر جي ڪجهه ورڇل ڪاٺي وڏي ان کي چپڙي گهڙي ڪاتر ٺاهيندا آهن. ان جو ڏڪ ڏاڍو زبردست ٿيندو آهي. سهي لاءِ پورو هڪ ڏڪ ئي ڪافي آهي.

تلور جو شڪار: هي پکي ٿر ۾ چڱو ٿيندو آهي. وڏي نر ڪُکڙ جيڏو آهي. پري کان بندوق سان شڪار ڪبو آهي. ويجهي وڃڻ سان يا ته اڏامي ويندو يا اهڙيءَ طرح ڪنهن ٻوٽي ۾ چپ هڻي وهندو، جو ڏسڻ ۾ ئي ڪونه ايندو. هن جو گوشت لذيذ ٿيندو آهي.

تتر جو شڪار: تتر ٿر ۾ جام آهن. بندوق سان شڪار ڪبو آهي، پر ڪارتوسن ۾ سنها ڇيرا پکين وارا هوندا آهن. ٿر ۾ ڪولهي ۽ پيل تترن جي شڪار جا شوقين آهن. اهي تتر پاڻ وٽ پاليندا آهن، جو پڃري ۾ وجهي رکندا آهن،

Marfat.com

ٻوءِ هن کي اشاري (سينڌ) تي ٻولڻ سيکاريندا آهن. ٻولي سکڻ بعد مالڪ جي سينڌ ڪرڻ تي يڪدم ٻولي ڪندو آهي. تترن ڦاسائڻ لاءِ بانس جي ڪانيءَ جو دام ٺاهيندا آهن، وچ ۾ گهوڙي جي پڇ جي وارن سان سرڪڻيون رکندا آهن، جن ۾ ڳچي وجهڻ سان پڪي ڦاسي پوي.

ڀاليل تتر جهنگ ۾ وڻي وڃي وڻن جي اوٽ ۾ پڃرو رکي، چوڌاري گهڻين ۾ دام رکي پاڻ ٺورو پري وڃي لڪي سينڌ ڪندا آهن ته ڀاليل تتر ٻولي ڪندو آهي، جنهن تي جهنگلي تتر اچي مڙندا آهن ۽ ان تتر وٽ اچڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. چوڌاري لنگهه بند هئڻ ڪري دام جي گهڻين مان لنگهندا آهن، جن ۾ سسي وجهڻ سان سرڪڻ ۾ ڦاسي پوندا آهن، جي شڪاري جهلي وٺندو آهي. اونهاري جو آس ۾ اڏائي ٽڪائي جهلي وٺندا آهن. ٻه ٽي اڏامون ڏيڻ سان ٿڪجي پوندو آهي.

لوڪڙ جو شڪار: لوڪڙ حرام جانور آهي، پر ڀيل ۽ ڪولهي شڪار ڪري کائيندا آهن. اهي کهاڙيءَ، گهوڙاڻي يا ڪاتر جي ڌڪ سان شڪار ڪندا آهن. لوڪڙ گوهيون ڏيندڙ آهي، تنهنڪري ٻوڙ پائي ڌڪ هڻڻ لاءِ به انڪل کپي. سيڪو ڪيس پڪڙي نه سگهندو. شڪاري ڪتن جي وسيلي به جهلبو آهي. ڪي شڪاري ڇا ڪندا آهن، جو لوڪڙ جي لنگهه تي هڪ قسم جي ڦاسي (جنهن کي ڪُڙي چوندا آهن) رکي ڇڏيندا آهن. جڏهين لوڪڙ اتان لنگهندو آهي، تڏهين سندس پير ان ۾ ڦاسي پوندو آهي.

ازانسواءِ ڀيل ۽ ڪولهي، ڳوهه ۽ سانڊو به شڪار ڪري کائيندا آهن، جي به حرام آهن.

نوٽ: تر ۾ هرڻ ۽ سها ڇڏا ٿيندا وڃن. گورنمينٽ جيڪڏهين ترت مڪمل بندش نه وڌي يا جاري ڪيل قاعدن

Marfat.com

تي سختيءَ سان عمل نہ ڪيو تہ ڪو وقت ايندو، جو انهن جو بڻ ئي ٿر مان ناس ٿي ويندو.

مال جي سڃاڻپ لاءِ نشان

مال ڪڏهين ولي نہ وڃي يا چورائجي نہ وڃي، پر جي گم ٿئي يا ڪو ڪاهي وڃي تہ سولائيءَ سان سڃاڻپ ۾ اچي ۽ ڳولڻ ۾ سولائي ٿئي، ان لاءِ چا ڪن جو سيني کي پنهنجا داغ (لوهہ جا نشان، جي باهہ ۾ تپائي مال تي هڻن) مقرر ٿيل آهن، جو سڀڪو تپائي پنهنجي مال تي هڻي ڇڏيندو آهي. پنجن ستن ڏينهن کان پوءِ مٿان سڙيل کل لهي ويندي آهي، ۽ داغ پڪو ٿي پوندو آهي، جو عمر پر قائم رهندو آهي. پوءِ انهيءَ داغ جي آڌر تي مال ڳولڻ ۾ سهوليت ٿيندي آهي، ۽ يڪدم ڪنهي نہ ڪنهي ڏس پتو ٿي پوندو آهي ۽ مال لڀي پوندو آهي. گهڻو ڪري سيني قومن ۽ ذات وارن کي پنهنجو پنهنجو داغ * آهي – جيئن تہ

١ – هميراڻو داغ: هن جا چار قسم آهن، جهڙوڪ (الف) ٽن ڦنگرڙين وارو، (ب) چئن ڦنگرڙين وارو، (ج) پنجن ڦنگرڙين وارو، ۽ (د). ٻٽو هميراڻو. هي سوڍا راجپوتن جو داغ آهي، جو پنهنجي مال کي هڻندا آهن.

٢ – ڪنر: هي گول داغ آهي. هن جا ٻہ قسم آهن: هڪ ننڍو ڪنر ۽ ٻيو وڏو ڪنر. هي جهنجهئير جي ٽڪرن جو داغ آهي.

---

* 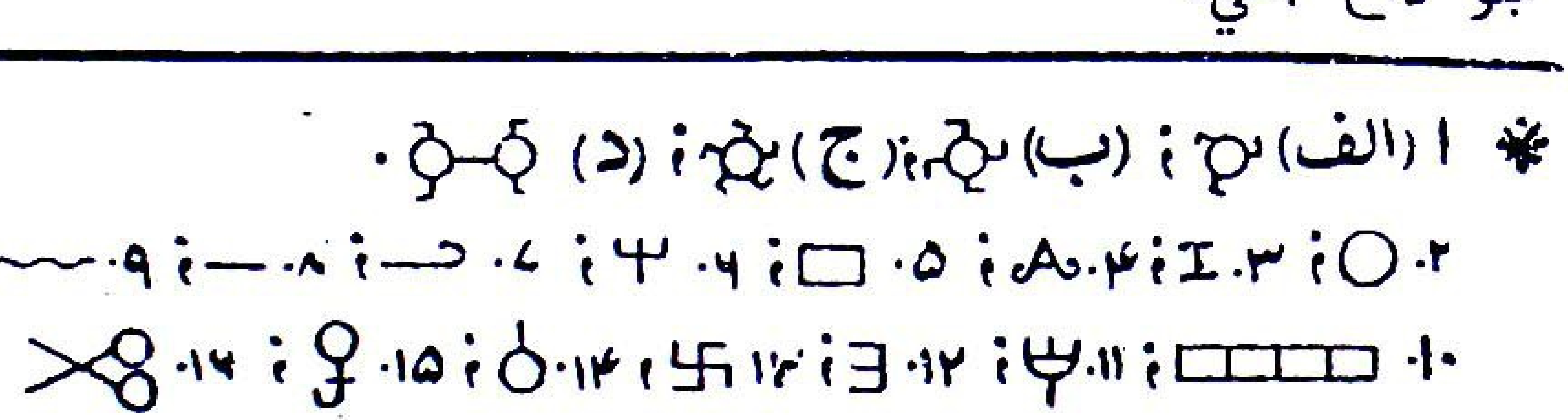

Marfat.com

٣- آنيرڻ داغ: هي گيهلڙا ٽڪرن جو داغ آهي.
٤- ڪناري داغ: هي برهمڻن جو داغ آهي.
٥- منچي داغ: ڪٽ وانگر. هي ڪيلهڻ ٽڪرن جو داغ آهي.
٦- ترشول داغ: هي ورن ۽ جاگيا ٽڪرن جو داغ آهي.
٧- گيڏيو داغ: وريل لڪڻ وانگر. هي سيلوت ٽڪرن جو داغ آهي.
٨- اول داغ: هي ڏوهٽ ٽڪرن جو داغ آهي.
٩- پرڙونيو داغ: بلا وانگر وڪڙن وارو. هي ڪاوڙ يا ٽڪرن جو داغ آهي.
١٠- پانچاري داغ: هي مالهين جو داغ آهي.
١١- وائڪو داغ: هي ڀاٽي راجپوتن جو داغ آهي.
١٢- وندڪو داغ: آبتي اِي. هي وندبلوچن جو داغ آهي.
١٣- ڪنو داغ: هي سيد، جوٽيجا ۽ نهڙي مسلمانن جو داغ آهي.
١٤- ڪرو داغ: هي داغ ڪي مسلمان پنهنجي مال کي هڻندا آهن.
١٥- ڪنو ڪري وارو داغ: هي دوس مسلمانن جو داغ آهي.
١٦- ڪئنچي داغ: هي داغ به ڪيترا ڏيندا آهن.

ازان سواءِ ٻيا به ڪيترن قسمن جا داغ آهن، جي هرڪو پنهنجي مال کي هڻندو آهي. مالدار ماڻهن کي مٿين سڀني داغن جي ڄاڻ هوندي آهي، جنهنڪري هو ٻري ڪان ٿي وولو يا چوريءَ جو مال کو ڪاهي ٻيو ويندو، ته سڃاڻي وٺندا آهن. ڳائي ۽ اوٺي مال کي داغ هڻن، پر رڍن ۽ ٻڪرين کي داغ ڪونه هڻن. انهن تي نشان ڪنن جي وسيلي ڪن. جيئن ته ڪنن ۾ جهيرون وجهن، توريون، ٽيسيون (چهنبون) وڍين، ٻئي ڪن

ٻُنا ڪن وغيره. انهيءَ مال تي وري سڄين حساب ۽ ونگن آهر نالا وڪن – جيئن ته ٻڪريءَ جا ڪن ڏکيا هوندا ته چون لپڙي، جي ڏکيا ۽ ڏورا وريل ته گيڏيا ڪني، جي ننڍيا ڪن ته ٻُسي يا ٻُسڪي، جي ڪرڙا ڪن ته هرڻي، وڏيل ڪن ته ٻُنڪي وغيره. ونگن موجب چانئوري، ڪاري، اڇي، ڀڙوري وغيره نالا وڪن. جنهن تي مال جا ڏس پتا به ڏين ۽ وڃائڻ جي حالت ۾ ڳولي به هٿ ڪن.

ٿر جا مالدار مال جو پيرو سڃاڻندا آهن. آٺ جو پير ڏسڻ سان ئي، آٺ جو ونگ، ڪٽي جو چاول آهي، وغيره به ٻڌائي سگهندا آهن. واريءَ تي مال جو پير ظاهر هوندو آهي. اونهاري جو هوا جي لڳڻ ڪري ڊهي ويندو آهي، تنهنڪري اونهاري جو مال ڳولڻ لاءِ پنن جي اوٽ يا اهڙن هنڌن تي، جتي هوا گهٽ هوندي آهي، اتي اوهاڙ ڏيڻ سان يڪدم پتو لڳائي سگهندا آهن ته مال هتان ويو آهي يا نه؟ سياري جو هوا گهٽ هئڻ ڪري مهنو ڏيڻ به پير ڪونه وڃي، نشان ظاهر بيٺو هوندو آهي. برساتي موسم (وسڪاري) ۾ گاهه جي ڪري پير ظاهر ڪونه ڏسجي، پر مال جي لنگهه ڪري گاهه مان گس نهيو پوي، جنهن مان سهي ڪندا آهن ته مال ڪهڙي پاسي ويو آهي. رات جو مال آئي نه وڃي يا جهنگ ۾ هجي ته سهوليت سان هٿ اچڻ لاءِ گهنڊڙي ٻڌي ڇڏيندا آهن، جا پري تائين پيئي ٻڌڻ ۾ ايندي آهي.

ميلا

ٿر ۾ ڪو به وڏو ميلو ڪونه ٿو لڳي. ننڍا ننڍا ميلا لڳندا آهن، جتي واپار هلي. ماڻهو پري پري کان اچي گڏجن ۽ ڪچهريون ڪن. ٿر جا هيٺيان ميلا مشهور آهن:

Marfat.com

واضي شاه: هي ميلو مٺي تعلقي ۾ ننئين ڪوٽ اسٽيشن جي ڀرسان ٨ ذوالحج يعني عيدالضحيٰ تي سال بہ سال لڳندو آهي. هي سيني ڪان وڏو ميلو آهي، جنهن تي ھر ڪنهن قسم جو چڱو واپار هلي ٿو.

شيو جو ميلو: هي ميلو عمرڪوٽ ۽ ننگرپارڪر ۾ ڪارونجهر جبل جي ساڙدري تيرٿ تي شوراتريءَ ڏينهن لڳندو آهي.

ويڙهي جهپ: ڏيپلي تعلقي ۾ ويڙهي جهپ جي ڳوٺ وٽ سيڪنهن سال تاريخ ٣ چيٽ پارو سنت يا پار برهم جو ميلو لڳندو آهي، جو ڏهہ ڏينهن هلندو آهي.

راسگر جو ميلو: چاچري ڪان ٣ ميل ڏکڻ - اڀرندي رڙليءَ ڳوٺ ڀرسان مانگهہ جي چانڊوڪي ستم تي لڳندو آهي.

هرداس پڳت: مٺي شهر ۾ بڌي ۽ چيٽي چنڊن تي لڳندو آهي. هتي هرداس پڳت جو ڏيهرو ٺهيل آهي.

مالهڻ (١): ڳوٺ هريار تعلقي چاچري جي ڀرسان، چيلهار ڪان ٦ ميل ڏکڻ طرف مٺي ڏي ويندڙ شاهي وستي تي مانگهہ سهائي چوڏس تي ميلو لڳندو آهي.

چندو پير: ڳوٺ ڪانٽيہ ڪان ٢ ميل ڏکڻ ايرندي

---

(١) "مالهڻ" راجپوتن جي هڪ ذات آهي. ان ذات مان هڪ استري سان بوندي رياست جي هڪ راجا وهان ڪيو هو. ۾ پوءِ هڪ پاٽ هن کي ڄاڻايو تہ اوهان ٻنهي جو گوتر ساڳيو آهي ۽ اها ذات اڻون صديءَ ۾ چوهاڻن جي هڪ ساک هئي. جنهن ونس جو بوندي رياست جو راجا هاڏا هو. تنهن راجا هن استري جو تياگ ڪيو ۽ ان پاپ جي عيوض راجا پرائشچت ڪيو ۽ استري بہ بي شاهي ڪانہ ڪئي ۽ وڃي ستي ٿي، جنهن کي راجپوتاڻيون ديوي سمجهي پوڄين ٿا. "ٽاڊ راجستان" گجراتي ڀاڱو پهريون، صفحو ٦٥٧.

Marfat.com

ڇاڇري ۾ عمرڪوٽ جي وستي تي بڊي جي چنڊ تي لڳندو آهي. هتي چندي پير جو "ڀاڙيئو" يعني ڇبوترو ٺهيل آهي.

سيد مصري شاه: مٺي کان الهندي، ننين ڪوٽ وستي تي، گاڏي واري لڪ وٽ برساتي موسم ۾ لڳندو آهي.

جيئان جو ميلو: ڳوٺ سيهلاٽو تعلقي ڇاڇري ۾ بڊي جي چنڊ تي لڳندو آهي.

ڪنگهار پير: ڳوٺ جانهيري جي پرسان چيٽي چنڊ تي لڳندو آهي.

ڏيول ڏيوي: هي چارڻن جي ديوي آهي. ڳوٺ روهڙ تعلقي ڇاڇري ۾ دسهڙي تي ميلو لڳندو آهي.

واسڏيو پير: ڪاسبي تعلقي ننگرپارڪر ۾ بڊي جي ۱۱ تاريخ ميلو لڳندو آهي.

پير حسن علي شاه: هيراؤ ڏيٺا تعلقي ڇاڇري ۾ لڳي ٿو.

پير عالم شاه: ڪيڙي کان ڏکڻ طرف ۹ ميل، عيسائي ڳوٺ ۾ لڳندو آهي.

مڪان ڇهڙو تعلقي ڇاڇري ۾، ڪيڙي کان ۱۴ ميل ڏکڻ طرف ڊسمبر ڏاري سيد صلاح الدين ۾ دوس منجهت جو ميلو لڳندو آهي.

اسلام ڪوٽ ۾ چيتن پڳت ۾ پڳت نيٽورام جا ۔ ٦ لڳندا آهن.

ٿر ۾ پيا به ڪيترا اهڙا هنڌ آهن، جي ڪنهن نه ڪنهن پير فقير، پڳت ۽ پين نالن سان مشهور آهن، جتي ڪن خاص ڏينهن تي، ڇيلا ۽ گهيٽا قربان ڪيا ويندا آهن. پٽ ڪندا آهن ۽ سنايون وغيره ورهائيندا آهن.

ڪچهريون

ٿر ۾ نڪي آهن سئنيمائون، نڪي کيل تماشا، نڪو تعليمي نماءُ، نڪو پيون ڪي وندر لاءِ نمائشون ۽ وندرائيندڙ

پروگرام، نکي ناٽڪ ۽ سرڪس، نکو ريڊيو يا ٽيو. ڪو تفريح طبع جو پروگرام. سڌريل دنيا ته پنهنجي وندر لاءِ ڪئين وسيلا موجود ڪيا آهن، جن تي گهاڻي پئسو خرچ به ڪن، تڏهين به منجهائن حاصل ٿورو ٿئي، سو سڀڪو پاڻ اٿي ڪائيندڙ سمجهي ٿو. قدرت جو قاعدو آهي ته سڀڪنهن انسان لاءِ، پوءِ اهو غريب هجي يا غني، اٻرو هجي يا سٻرو، دنياوي ڌنڌن کان سواءِ دل خوش ڪرڻ لاءِ ڪانه ڪا وندر ورونهن ضرور هجي، نه ته انسان هن حياتيءَ مان ٿي ڪڪ ٿيو پوي. سوين غمن جا غبار اچي ڪڙڪن، ماڻهو سوڳو ۽ ملول هجي، پر جي ڪا دل وڻندڙ وندر گهڙي پل هوندي ته اوڏيءَ مهل اهي گوندر سڀ گم ٿي ويندا ۽ انساني دل خوشيءَ ۽ مسرت سبب بهار ٿيو وڃي ۽ ماڻهو وري تازو توانو ۽ نوبنو ٿيو وڃي. ويچارا ٿري، جن وٽ نکو ايترو پئسو ۽ نکو ٻيا ڪي وسيع وسيلا، جو مٺيون مشغوليون يا محفلون ميسر ڪري سگهن. انهن لاءِ وندر جو وسيلو آهي ٿري سگهڙن جي ڪچهري.

ماڻهو ويچارا علم کان بي بهره. لکڻ لکي پورو لئو به ڪونه هوندن، ميرا ۽ گدلا، ڏسڻ مان ڪراهت پيئي ايندي، پر جڏهين ڪچهريءَ ۾ اچو ته ڪانپ ڪڍي وڃن ۽ منهن کولين، تڏهين اهي ته ڏارا ڏاوڻن جو ڪيا بات! علم ادب جا قابل پروفيسر به اهو رنگ ڏسن ته دنگ رهجيو وڃن. خاص ڪري شاديءَ يا غميءَ وقت جڏهين گهڻا ماڻهو اچي ٿا گڏجن، يا مهمان اچڻ وقت مزيدار موج ٿيندي آهي. گهڻو وهڻ ڪري ڪڪ ٿيو پئجي يا ننڊ اچيو وڃي يا سيني کي ساڳيي نموني وندرائي نه سگهبو، ان لاءِ ڪچهريءَ جي ڍنگ کي به ڦيرائين گهيرائين، جيئن سڀيئي وندريا وينا هجن. سڀڪو پنهنجي ونگ ڍنگ ۾ ڪو ٽيو هوندو.

ٿر ۾ سگهڙ، چارڻ ۽ ڪرڙا رهندا آهن. اهڙن موقعن

Marfat.com

تي اڪثر اهي به اڇيو نڪرن. پوءِ ته پٽيون پارهن: مڱڻهار پنهنجا ساز سارنگيون ۽ سُرندا ڪڍي وڄائين ۽ واڳ ڳائين. ”ڪَڪري ليڪائڻ“ جو شغل به واهه جو موج ٺو لائي. چا ٿيندو آهي جو مڱڻهار ڪا شئي ڪنهن دور ديس يا شهر ۾ ڪنهن مشهور مڪان ۾ لڪائيندو آهي، جا جاءِ سگهڙ ويهي ڳوليندا آهن. پوءِ مڱڻهار انهي شهر يا ملڪ ڏي، جنهن رستي وڃي اتي پهچي سگهجي، اهو ڏَس پتو ڏيڻ لاءِ سُرندي يا سارنگي تي اهڙا سُر ڪڍندو ويندو ۽ سالڪ يا ڳوليندڙ انهن سُرن جي سمجهڻ سان رستو سهي ڪندو مڱڻهار کي ٻڌائيندو ويندو ته هاڻي فلاڻي هنڌ پهتا آهيون، هاڻي فلاڻو رستو ڏيئي وري فلاڻي هنڌ پهتا آهيون. انهيءَ طرح وڌندي وڌندي نيٺ انهيءَ هنڌ اچيو پهچن، جتي درحقيقت شئي لڪايل هوندي آهي. انهيءَ کي ”ڪڪري ليڻ“ چوندا آهن. اهو سڀڪنهن جو ڪم نه آهي، پر ڪو ملوڪ مس ڳولي سگهندو.

مڱڻهار فقير، دوڏي تي علاوالدين جي ڪاهه، هوٿل پدمڻي، راءِ لاکو، مومل - رانو ۽ ٻيون ڪيتريون آکاڻيون ڪنندا آهن. پوءِ آکاڻي چوندا ويندا ۽ ان سان گڏ وري ”ڳاهون“ ڏيندا ويندا، ڳالهه جو سڄ اپريو وڃي. شاهه ميين عنايت ساوڻ فقير، راضي فقير ۽ ٻين ڪيترن شاعرن ۽ سگهڙن جا چيل بيت چاهه سان چوندا آهن.

بعضي، ٽوليون ٺي واڙي وٺي ٻي بيت بازي ڪندا آهن. ڪڏهين ته اهڙين حالتن ۾ شرطون به رکن. سسئي، هير- رانجهو، ليلان - چنيسر جا بيت به چون، پر ”مارئيءَ“ سان سڙٻڌئي وڌيڪ دل ائن. مٺيان بيت نڙ تي به چوندا آهن. ڪرڙا وري کهاڻيون ۽ دوها چوندا آهن. چارڻ فقير مارواڙي طرز تي دوها، چند ۽ کهاوتون چوڻ سان ڪمال ڪندا آهن. ڪيترا جوان وري اچيو ڳجهارتن ۾ پلٽن. هڪڙا چون، ٻيا پچن-

ڳجهارت پڇڻ ۾ به سالم سمجهه ٿي ڪپي. ٻهريائين اهو ڏسڻو
آهي ته سر کهڙي مان آهي، جي سُر جي سڌ نه پئي ته
پوءِ پتو نه پوندو. سُر لهڻ کان پوءِ وري ٻڌڻ جو خيال
ڪرڻو آهي ۽ اهي نالا ڳولڻا، جن ۾ لکل واز سمايل هجي.
اهڙيءَ طرح ويندو نالا وٺندو ۽ ڏيندڙ خيال ڏيئي وٺي اهي ٻڌندو.
جي پڇندڙ ساڳيو نالو ورتو ته يڪدم چوندو ته بس، ڳجهارت
پڳي. پوءِ ڏيندڙ سڄي ڪري ٻڌائيندو- اهڙيءَ طرح وارو
وٺندا ويندا.

ڪي وري ڳاهون ۽ ڳوڙها به چوندا آهن، جي ٻيا
سنگتي پڇندا آهن. اهڙيءَ طرح ويچارا پاڻ وندرايو، ڪا گهڙي
پل وڃيو آرام ڪن. وڏي آسر وري مال وڙڪائڻ لاءِ اُٿو ٻوي،
اهڙيءَ طرح مارو پنهنجي ۾ ئي مست آهن.

ٻولي

ٿر جي ٻوليءَ کي "ڍاٽڪي ٻولي" چئبو آهي، جا
سنڌي، گجراتي، مارواڙي ۽ ڪڇي ٻولين جو ميلاپ آهي.
منجهس ڪيترا نج سنسڪرت اکر آهن. ٿر جا هندو توڙي
مسلمان اها ٻولي ڳالهائيندا آهن، البت لهاڻا ۽ ڪيترا مسلمان
سنڌي ٻولي ڳالهائيندا آهن، پر اها به نج سنڌي نه آهي.
ڪيترا ٿري لفظ گاڏڙ آهن، جنهن کي گويا "ڍاٽڪي سنڌي"
چئجي ته به ٺهي. چوندا آهن ته "ٻارهين ڪوهين ٻولي ٻي".
سڄي ٿر ۾ به ساڳئي قسم جي ٻولي نه ڳالهائبي آهي. پارڪر
جي ٻوليءَ جو لاڳاپو گجراتيءَ سان گهڻو آهي، وٽ ۽ ونگي جي
ٻولي پنهنجي، ته ڪاڇڙ جي پنهنجي، ڪنڍي جي جدا ته سامروٽي
۽ ڍاٽ جي علحدي.

سُهراڻي جي ٻولي وري مزيدار. هن جو لاڳاپو سنڌي

Marfat.com

ٻولي سان مرميرو. ڪيترا هڪڙي ڀاڱي جا لفظ ٻئي ڀاڱي ۾ سمجهڻ مشڪل.

ٿري ٻولي سنڌي ماڻهو به ٿوري ڪوشش سان سمجهي سگهندا آهن. ساموني طرف "هه" جو آچار اڻ لکو ڪن. ڪراڙ يا مهيشوري "ر" ۽ "ڙ" جا غلط اچار ڪن، جيئن ته 'ماڙي' بدران چون 'ماري'، 'هڪڙو' بدران چون 'هڪرو'، 'چوڪرو' بدران چون 'چوڪڙو'، وغيره. 'هانو' کي 'هوئي' چون. نون غنو يا نڪ جي اچارن وارا لفظ گهٽ ڪم آڻين: 'سنهنجو، تنهنجو' بدران 'مهجو تهجو' يا 'توهجو' وغيره چون. ٿر سان ڪڇ ۽ مارواڙ دنگئي آهن، ۽ ٿر جا اڪثر هندو اصل انهن علائقن مان آيل آهن ۽ اجا تائين متيون مائٽيون اوڏانهن آهن، جنهنڪري لهه وچڙ اٿن: اهوئي سبب آهي جو قدرتي طرح ٻوليءَ تي به اثر آهي.

ٿر جا گيت

ٿر ۾ وهانءَ وڏائي تي گيت ڳائبا آهن. مسلمان ٿوڙي هندو گيت ضرور ڳائين. گيتن کان سواءِ وهانءَ ڪهڙوا مسلمانن جا گيت پنهنجي نموني، برهمڻ ۽ مهيشورين جا جدا، ته مينگهواڙن ۽ ٻين قومن جا جدا. ميگهواڙن جا گيت وٽندڙ ٿيندا آهن. ٿئون ماڻهو پورا سمجهي نه سگهندو، ڇاڪاڻ جو عورتون ڳائڻ وقت لفظن جا آچار ڏگها ڪنديون آهن. اهي گهڻو ڪري مارواڙي نموني تي آهن ۽ ٻولي ڍاٽڪي ۽ گڏيل آهي.

وهانءَ وڏائي ۽ مجلس لاءِ جدا جدا نمونن جا گيت آهن، جن ۾ حالتن موافق خيال ڏيکاريل آهن. ڪنوار کي ساهري موڪلڻ وقت نانيءَ کي ترسڻ لاءِ جيڪا وينتي ڪبي آهي،

Marfat.com

سا دل کي وڻندڙ آهي. کنوار کي ساهري رواني ٿيڻ وقت پنهنجيءَ سنڌس سهيليون جيڪو "ڍورو" گيت ڳائينديون آهن، سو به هڪ اثرائتو، من موهيندڙ ۽ معني وارو گيت آهي، جنهن جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو:

دريـاءَ ري ڪپ ويـن مـاءَ پـاٻڻين،
گهوري ڍوراٿي ري ڪپ را جهاڙ-ڍوروا
ڍورو ساڃي هيم روا
١- پيڃين ماءَ سرتين منان اوڏڙيـن،
ماءَ مانهجي ڏيئل ٻائي وهبو ڙي ڍور-ڍورو
٢- ڪيهي جي رو جايـل سـوريـو،
ڪيهي جي ري جايـل ڏيـل - ڍورو
(١) .... جي رو جايل موريو،
(٢) .... جي ري جايل ڏيل - ڍورو
٣- پڳ تـان جهبوڪـي پـولـري،
هينڙي جهبوڪـي هـار - ڍورو
٤- هـجـاران هـٿـان رو گهاگهرو،
گهوري، سـووهن سَرئيو هـار - ڍورو
٥- چـڙهتـي نـوڙيـو گهاگهرو،
آتـرتي نـوڙيـو نوسَرَ هـار- ڍورو
٦- بـيـري جـي جهليو ڏيـولـو،
پايـل پرويـو نوَ سـر هـار - ڍورو
٧- ڍورٿي ڍوتـي ٻـاڇلڙي ڦـوڙي،
مانهجو ڏاڏاڻو رهي گيو ڍور - ڍورو
٨- اونڏين تان ڪيبين ڪيٿين گهوري،
جهرمـر بـرسـيـن ميگهه - ڍورو.

---

(١) گهوٽ جي پيءُ جو نالو وٺبو. (٢) کنوار جي پيءُ جو نالو وٺبو.

Marfat.com

۹- پريا ماءُ توپا توپڙين گهوري،
پريو مانهنجي ڏاڏاڻي رو ڏيس - ڏورو
۱۰- پينو ماءُ پينو جوڻا جي رو موريهو،
پينو ڀائي رو نوسر هار - ڏورو
(اڃا پيا به ڪيترائي بند آهن)

ٿر جو شعر

ٿر ۾ ڪي ناميارا شاعر ڪونه ٿيا آهن. عام ماڻهو جهنگ جهر، ڍني ڍاري ۾ يا مالدار ماڻهو مال چاريندي جهنگ ۾ گهمندو ڪري شاهه صاحب جا بيت ۽ ڪافيون، مارئي بابت ڏار ڏار شاعرن جون چيل ڪافيون ۽ بيت چوندا آهن. ڪڏهين ڪڏهين مومل ۽ مسئي ڪي به ساريندا آهن. ٿر ۾ ٿي شاهه جا بيت، مارئي، سهڻي، مسئي، ليلان ۽ سانوڻ فقير جا بيت ڪچهرين ۾ چوندا آهن.

نج ٿر جو شعر به آهي، جو ٿري ماڻهو چاهه سان چوندا آهن. اهو ڪنهن جو ٺاهيل آهي، تنهن جي پوري خبر نه آهي. ڪن ڪن ٿري شاعرن به چڱو شعر چيو آهي، مگر اهو ڪٺو ڪير ڪري؟ نج ٿري شعر ڪٺو ڪجي ته جيڪر چڱو ڪتاب جڙي پوي. ٿري شعر ۾ ڪيتريون ئي خوبيون آهن: ڪيترا بيت روح کي راحت ڏيندڙ آهن، نموني طور هڪ شعر پيش ڪجي ٿو.

منهنجا منا جاني، اڃا ٿي جيئان ڙي،
ور ڏي ٿون وراڻي ڪري ڙي!
منهنجا جوان جاني! اڃا ٿي جيئان ڙي.
۱- ڪارو تان ڀمڪو، جورا! چونڪيو چڱو ڙي،
چڪي ري چيڙئي سنان ڪو ماوي ڙي - منا جاني ....

Marfat.com

٢- تنهنجا اڄا ڳاٽ ڏند جاني منهنجي هينئين جا بند ڙي،
بندان وڃي ٻڇو ڙي منان کو ماري ڙي - جاني....
٣- تنهنجي لاڪيٽي ٿان لوڏ آ سٽون ۾ سڄاڻان،
اِئي لوڏ وي کوڏ منان کو ماري ڙي - مٺا جاني....
٤- مٺي کي ڏٺي اڄ پيو ڏينهن ٿيو ڙي،
مون لاءِ چڻ ورهيه جو وڇوڙو پيو ڙي - مٺا جاني....
٥- پري ڪان وينل آ پرين ٿي ڏسان ڙي،،
گهوڙا آ گهر ۾ ٿي جلان ڙي - مٺا جاني....
٦- اهو ڏينهن نياڳو شل سوني ۾ اچي،
چنيچر ٿو وڇوڙا وجهي ڙي - مٺا جاني....
٧- پيون ٿان سرڪيون اڄ سيئي سرهيون،
تاهجي 'هاسل' تان ويڳاٽي وتي ڙي - مٺا جاني....

ٿرپارڪر ۾ تعليم

ٿر وارو ٽڪرو ضلعي ٿرپارڪر جو پاڳو آهي. هي سنڌ جي ٻين ضلعن کان تعليم ۾ گهٽ آهي. ٿر وارو ٽڪرو وري ٿرپارڪر ضلعي جي ٻين ڀاڱن کان تعليم ۾ گهٽ آهي. ڀهريائين عمرڪوٽ، ڇاڇرو، مٺي، ڇيلهار، ڏيپلو، ننگر پارڪر، اسلام ڪوٽ ۽ گڏڙي ۾ پرائمري اسڪول کليا، جتي شروعات ۾ گجراتي ٻوليءَ ۾ تعليم ڏني ۾ ايندي هئي، پوءِ سنڌيءَ ۾، پر گجراتي به سيکاربي هئي، ان بعد صرف سنڌي. سنه ١٩٤٧ع کان پوءِ سنڌي ۽ اردو سيکارجي ٿي. مٿين شهرن ۾ ڇوڪرين جا اسڪول به کليا، جتي اول گجراتي پوءِ سنڌي، ۽ هاڻي وري سنڌي ۽ اردو تعليم ڏجي ٿي. نيگرين جي اسڪولن ۾ ماستريائيون آهن، جن جو ضابطو انسپيڪٽريس صاحبه گرلس اسڪولس ان سنڌ، جي هٿ هيٺ آهي. وچ ۾ ڪجهه وقت

Marfat.com

اسڪول بورڊ جي حوالي هو، پر وري ١٩٤٧ع ۾ ضابطو سرڪار اسڪول بورڊ کان کسي پنهنجي هٿ هيٺ ورتو آهي.

ضلعي جي مرداڻن اسڪولن لاءِ اڳي ڊپٽي ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر هو. لوڪلبورڊ جي وقت ۾ ١٩٢٩ع کان اهو عهدو بدلائي، ائڊمنسٽريٽو آفيسر مقرر ڪيو ويو. هن وقت وري ١٩٤٧ع کان پوءِ سرڪار جي ضابطي هيٺ اچڻ بعد وري ڊپٽي ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر آهي، جو ميرپورخاص ۾ رهي ٿو. هن جي هٿ هيٺ ڏار ڏار ٻين (حدن) لاءِ اسسٽنٽ ڊپٽي ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر آهن، جن کي تعلقا ورهائجي مليل آهن. اهي سڀئي مرداڻن، زنانن ۽ ملا اسڪولن جو امتحان ڪندا آهن. ملا اسڪولن لاءِ اڳي ڌار ڊپٽي ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر هو ۽ جدا کاتو هو، هاڻي انهن جو ضابطو به ڊپٽي ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر جي هٿ ۾ آهي.

پرائمري تعليم ست درجا ۽ اردو تعليم ٽن درجن تائين ڏيڻ ۾ اچي ٿي، في سڀني عجبي معاف آهي. ڪن شاگردن کي مرداڻن اسڪولن ۾ درجي موجب ١-٢-٣ رپيا اسڪالرشپ ملندي آهي. زنانن اسڪولن ۾ درجي وار اسڪالرشپ ۽ ڇوڪرين کي پرت جي ڪم لاءِ مفت ڪپڙو ۽ ٻيو پرت جو سامان ملندو آهي. تر زناني تعليم جي باري ۾ ضلعي جي ٻين پاڱن کان وڌيڪ واڌارو ڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته اتي پردي جو رواج ڪونهي. ميرپورخاص، ساماري ۽ عمرڪوٽ تعلقي ۾ زوري ابتدائي تعليم آهي، جنهن لاءِ بيٺ عملدار کان سواءِ اٽينڊنس آفيسر به مقرر ٿيل آهي، جو جيڪي ماٺهو ڇوڪرا نه موڪلين تن تي ڪيس داخل ڪندو آهي. ڊپٽي ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر کي ”ٿرڊ ڪلاس ماجسٽريٽ“ جا پاور آهن، جو ڪيس هلائي سزائون (ڏنڊ يا جيل) ڏيندو آهي.

انگريزي تعليم جو ضابطو هن وقت لوڪلبورڊ جي هٿ

Marfat.com

هيٺ آهي، جنهن جي پريزيڊنٽ کي سڀ اختياريون آهن. ڀهريائين مٺي ۾ اي - وي اسڪول ١٩١١ع ۾ کليو، جو پوءِ هاءِ اسڪول ٿيو. ڏيپلي ۽ عمرڪوٽ ۾ ٻه هاءِ اسڪول آهن. ڇاڇري ۾ اي - وي اسڪول آهي، جتي پنجن درجن تائين تعليم ڏيڻ ۾ اچي ٿي. گڏڙي ۽ ننگرپارڪر ۾ انگلش ڪلاس ٽن درجن تائين هئا، جي پوءِ بند ٿي ويا. اسلامڪوٽ، ڇيلهار، وانجهو خان نون، اڏاڻي ۽ ڪانٽيي ۾ انگلش ڪلاس آهن.

اڳي ورنيڪيولر فائنل امتحان ڇوڪرن توڙي ڇوڪرين لاءِ عمرڪوٽ سينٽر ۾ ٿيندو هو، پر سال ١٩٣٨ع کان وٺي اهو امتحان مٺي ۾ ٿيڻ لڳو. وچ ۾ ٢-٣ سال مٺي بدران ڏيپلو سينٽر ٿيو، پر هاڻي وري امتحان مٺي ۾ ٿئي ٿو. سال ١٩٥١ع کان ضلعي لاءِ ٽي سينٽر ميرپورخاص، مٺي ۽ ڏيپلو مقرر ٿيا آهن. هن امتحان کي هاڻي ”پرائمري اسڪول ليونگ سرٽيفڪيٽ امتحان“ چئجي ٿو، جو نالو سيپٽمبر ١٩٣٩ع کان بدلايو ويو آهي. اڳي اهو امتحان سيپٽمبر مهني ۾ ٿيندو هو، پر اپريل ١٩٤٠ع کان وٺي اهو امتحان سيپٽمبر بدران اپريل ۾ ٿئي ٿو. ٿر جي شاگردن کي مٺي سينٽر ٿيڻ ڪري وڏيڪ سهوليت آهي. مٺي ۽ عمرڪوٽ ۾ سنسڪرت سکيا لاءِ پاٺشالائون آهن - مٺيءَ ۾ پاٺشالا ١٩٣٨ع ۾ کلي آهي.

Marfat.com

شهر	مردانو اسڪول ڪڏهين کليو	زنانو اسڪول	انگلش ڪلاس	اي- وي اسڪول	هاءِ اسڪول	اسپتال	پوسٽ آفيس	تار آفيس
عمرڪوٽ	١٨٦٧ع	١٨٩٧ع	—	—	١٩٣٨ع	—	—	—
مٺي	١٨٥٥ع	١٨٩١ع	١٩١٢ع	١٩١٢ع	—	١٨٦٣ع	١٨٥٧ع	١٩٢٣ع
اسلامڪوٽ	١٨٦٦ع	١٩٠٣ع	—	—	—	١٩٤٢ع	١٨٨٥ع	١٩٢٥ع
چاڇرو	١٨٦٠ع	—	—	١٩٣٧ع	—	١٨٩١ع	—	—
ڇيلهار	١٨٦٠ع	—	١٩٥٢ع	—	—	.....	—	—
گيڙو	١٨٦٠ع	—	١٩٤٤ع	—	—	—	١٩٠٣ع	١٩٢٨ع
ڪانٽيو	١٩٠٦ع	—	—	—	—	—	—	—
ننگرپارڪر	٨٦٠ع	—	—	—	—	١٨٥٦ع	—	—
ويراواهه	—	—	—	—	—	—	—	—
ڏيپلو	١٨٨١ع	١٩٣٢ع	١٩٣٠ع	١٩٣٧ع	١٩٣٣ع	١٩١٦ع	١٨٩٠ع	١٩٢٤ع

مٺيءَ ۾ زنانو انگلش ڪلاس ١٩٣٢ع ۾ کليو ۽ ١٩٤٥ع ۾ بند ٿيو. گيڙو انگلش ڪلاس ١٩٤٧ع ۾ بند ٿي ويو. ڇيلهار ۾ ١٩٣٤ع ۾ انگلش ڪلاس کليو ۽ ١٩٣٧ع ۾ بند ٿيو، وري مٺي ١٩٥٢ع ۾ کليو. عمرڪوٽ ۽ اسلامڪوٽ ۾ جانورن جون اسپتالون ١٩٣٣ع ۾ کليون. عمرڪوٽ، مٺي ۽ چاڇري ۾ سنسڪرت پاٺشالائون آهن. چاڇري ۾ اي - وي اسڪول ۽ مٺي، ڏيپلي ۽ عمرڪوٽ ۾ هاءِ اسڪول آهن.

Marfat.com

تعلقا	ٽڪ	ٽپا	پوسٽ آفيس	ڊڪ	پوليس ٿاڻا	سينيٽري بورڊ	اسپتالون	مردانا اسڪول	زنانا اسڪول	انگلش اسڪول	مسافرخانا
عمرڪوٽ	٤	١٥	٧	٤	٥	٢	١		٤	١	٧
مٺي	٥	١٠	٢	٢	٥	٢	١		٢	١	٦
ڇاڇرو	٦	١٦	٣	٣	٦	٣	١		٣	١	٨
ڏيپلو	٣	٧	٢	٤	٥	١	١		١	١	٩
ننگرپارڪر											

ٿر ۾ تعلقن جي هيڊڪوارٽر وارا ڊڪ سدائين کليل آهن، باقي ٻيا ڊڪ فقط چار مهنا ڪن برساتي موسم ۾ ١- آگسٽ کان ٣٠- نومبر تائين کليل هوندا آهن.

Marfat.com

"تاريخ ريگستان" لاءِ مدد ورتل

ڪتابن جي فهرست

سنڌي ڪتاب

١- "قديد سنڌ" مصنف مرزاقليچ بيگ فريدون بيگ، سال ١٩٢٥ع.

٢- "سوڍن جي صاحبي يا راڻن جو راڄ" مصنف ڀيرومل مهرچند آڏواڻي، سال ١٩٢٤ع.

٣- "سنڌ جي هندن جي تاريخ" مصنف ڀيرومل مهرچند آڏواڻي، ياڱو ڀڳو ڀهريون ١٩٤٦ع، ڇاپو ڀهريون.

٤- "پراچين سنڌو سيپتا" مصنف مهراج دوارڪا پرشاد شرما.

٥- "جواهر جيوني" ياڱو پيو مترجم ٽيرٿ وسنت.

٦- "الوحيد" اسپيشل ايڊيشن، ڇپيل ڪراچي، ١٥- جون ١٩٣٦ع. سنڌ آزاد نمبر

٧- "سنڌ جي تاريخ" مصنف شمس العلماءَ خان بهادر مرزاقليچ بيگ فريدن بيگ سال ١٩٠٣ع.

٨- "امرڪوٽ اتهاس" مصنف تيج سنگ سولنڪي، تپيدار، ڇاپو ڀهريون، ڇپيل حيدرآباد، سال ١٩٣٣ع.

Marfat.com

٩- سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" مصنف ڀيرومل مهرچند آڏواڻي،
ڇاپو ڀهريون، ڇپيل ڪراچي،
سال ١٩٤١ع.

١٠- "گلزار نثر" مصنف ڀيرومل مهرچند آڏواڻي.

١١- "سنڌ جي ادبي تاريخ" خان بهادر محمد صديق ميمڻ،
ڇاپو ڀهريون، ڇپيل حيدرآباد،
سال ١٩٣٦ع.

١٢- "سنڌ جي ونگين تاريخ" خان بهادر محمد صديق ميمڻ
۽ قاضي عبدالنبي، ڇاپو پيو،
ڇپيل حيدرآباد، سال ١٩٣٣ع.

١٣- "تاريخ سنڌ" هاسومل ۽ وويچند.

١٤- "انتخاب تاريخ طاهري" مترجم خان بهادر حاجي محمد صديق
ميمڻ، سال ١٩٢٨ع.

١٥- "تاريخ سنڌ" ڀاڱو ٻيون مصنف عبدالغني، ڇپيل حيدرآباد،
سال ١٩٣٩ع.

١٦- "وڏو قصو دودو ۽ چنيسر" مصنف حاجي حقير ابن منگڻ ڇپيل
حيدرآباد، سال ١٩٠٣ع.

١٧- "تاريخ سنڌ" مصنف مولچند منگهومل واسواڻي،
ڇاپو ٻيون، ڇپيل حيدرآباد،
سال ١٩٣١ع.

١٨- "عمر مارئي" مصنف رويچرام گنگارام سڌاڻي،
ڇاپو ڀهريون، ڇپيل حيدرآباد،
سال ١٩٣٠ع.

١٩- "هڪڙي ڀڏمٽي" (ناٽڪ) مصنف پروفيسر رام پنجواڻي.

Marfat.com

١٠- ”روح رهاڻ“ مصنف ڊاڪٽر هوتچند گربخشاڻي.

٢١- ”بدنصيب ٽري“ (ناٽڪ) مصنف محمد اسماعيل عرساڻي، ڇاپو پهريون، ڇپيل حيدرآباد، سال ١٩٤٧ع.

٢٢- ”ابوالفضل ۽ ملافيضي“ مصنف حڪيم مولوي فتح محمد سيوهاڻي، سال ١٩٣٦ع.

٢٣- ”همايون جو خواب عرف اڪبر جو جنم“ مصنف چيتن ليکراج ماڙيوالا، ڇاپو پهريون، ڇپيل ڪراچي، سال ١٩٣٢ع.

٢٤- ”بيگلار نامو“ مترجم خان بهادر حاجي محمد صديق ميمڻ، ڇاپو پهريون، ڇپيل حيدرآباد، سال ١٩٤٧ع.

٢٥- ”سنڌ جو شاهنامو“ مترجم خانبهادر محمد صديق ميمڻ.

٢٦- ”سنڌ جو پراچين اتهاس“ ڀاڱو ٻيون مصنف ڀيرواج دوارڪا پرشاد شرما، ڇپيل حيدرآباد.

٢٧- ”تاريخ سنڌ“ ڀاڱو چوٿون (ارغون ۽ ترخان) مصنف مسٽر محمد صديق گلا بخان ”مسافر“، سال ١٩٤١ع، ڇپايل ”سنڌ مسلم ادبي سوسائٽي“ حيدرآباد.

٢٨- ”سير ريگستان“ مصنف مسٽر محمد اسماعيل عرساڻي، ڇپيل حيدرآباد، سال ١٩٥١ع، ڇاپو پهريون.

Marfat.com

اردو ڪتاب

١ـ ”وقائع راجستان“ ڀاڱو پهريون } مصنف حڪيم مولوي نجم الغني،
٢ـ ”وقائع راجستان“ ڀاڱو ٻيو } سال ١٩٢٦ع، ڇپيل
همدرد پريس لکنو.

٣ـ ”تاريخ هندستان“ ڀاڱو ٻيو } مصنف خان بهادر شمس العلماء
٤ـ ”تاريخ هندستان“ ڀاڱو پنجون } مولوي ذڪاءالله، ڇپيل
عليگڙه، سال ١٩١٨ع.

٥ـ ”تاريخ فرشته“ ڀاڱو پهريون } ڇپيل نول ڪشور پريس
٦ـ ”تاريخ فرشته“ ڀاڱو ٻيو } لکنو، سال ١٩٢٥ع.

٧ـ ”تاريخ وسياسيات“ ڀاڱو پهريون ليکڪ مولانا سيد سليمان ندوي، اپريل ١٩٥١ع.

٨ـ ”واقعات دارالحڪومت دهلي“ مصنف بشيرالدين احمد دهلوي، ڀاڱو پهريون سال ١٩١٩ع.

٩ـ ”مغلن جي هند ۾ سلطنت“ مصنف مسٽر شرما.
ڀاڱو پهريون

گجراتي ڪتاب

١ـ ”تاريخ گجراتي“ مصنف مگن لال بخت چند، ڇپيل احمدآباد، سال ١٨٧٠ع.

٢ـ ”ڪڇ جو اتهاس“ مصنف جيرامداس جيٺاڀائي - نيم - گانڌي، انجار، ڇاپو پهريون، ڇپيل احمدآباد، سال ١٩٢٦ع.

Marfat.com

٣- ”ٽاڊ راجستان“ ڀاڱو پهريون } مترجم رتن سنهه ديپ سنه پرمار، چڇپيل ”مستوساهتيه پستڪاليه“ احمدآباد، سنبت ١٩٨٢، سال ١٩٢٥ع.
٤- ”ٽاڊ راجستان“ ڀاڱو ٻيو }

٥- ”ويرني واتو“ ڀاڱو پهريون مصنف تاراچند پوپٽ لال ڇپيل احمدآباد، سال ١٩٢٨ع.

٦- ”سنڌ جي اتهاسڪ آڪاڻين جو ڪتاب“ سال ١٩٣٢ع.

٧- ”سنڌ جو اتهاس“ مصنف اسيد علي ڪريم بخش، هيڊ ماستر عمرڪوٽ، ڇپيل احمدآباد، سال ١٨٨٧ع

٨- ”ڪڇ نو ڪيسري اتوا - دودو اني چنيسر“ مصنف نارائڻ وشنجي، ڇپيل بمبئي، سال ١٩٢٩ع.

٩- ”ڪڇ نو ڪارتڪيه - جاڙيجو وير ڪنگهار“ مصنف وشنجي چتريج، سال ١٩٢٢ع.

١٠- ”راس مالا“

١١- ”ڪڇ جي. رس ڌار“

١٢- ”اڪبر بادشاهه جو جيون چرتر“ مترجم پيمجي هرجيون، ڇپيل احمدآباد، سال ١٩١٦ع.

١٣- ”مارواڙ اتهاس“ مصنف جگديش سنگهه گهلوت جوڌپور.

١٤- ”راڻڪ ديوي اني راءَ ڪنگهار (ناٽڪ)“ ڇپايل مهاديو رامچند و چاگيه وسٽ، ڇپيل احمدآباد، سال ١٩٣٩ع.

Marfat.com

١٥- "تاريخ گجرات" مصنف شيخ غلام محمد، ڇپيل مصطفائي پريس، بمبئي.

عربي ۽ فارسي ڪتاب

١- "تاريخ فيروز شاهي"
٢- "تاريخ معصومي"
٣- "چچ نامو" ٻاڳو ٻيو
٤- "تحفة الكرام" ٻاڳو پهريون
٥- "تحفة الكرام" ٻاڳو ٻيو
٦- "تحفة الكرام" ٻاڳو ٽيون
٧- "منتخب التواريخ"
٨- "تاريخ عجائب الاسناد"
٩- "لب تاريخ سنڌ"
١٠- "غياث اللغات"

هندي ڪتاب

١- "راجپوتانا اتهاس" ٻاڳو پهريون مصنف جگديش سنگهه - جي- گهلوت، ڇاپو پهريون، ڇپايل "هندي ساهتيه مندر" جوڌپور، جولاءِ ١٩٣٧ع.

٢- "ٽاڊ راجستان" ٻاڳو پهريون
٣- "ٽاڊ راجستان" ٻاڳو ٻيو
ڇپيل وينڪٽيشور پريس بمبئي، سال ١٩٢٥ع.

Marfat.com

٤- "اوجها سولنڪيون ڪاپراچين اتهاس" مصنف پنڊت گوري شنڪر هيراچند اوجها، سال ١٩٠٧ع.

٥- "پشڪرڻا سجن چرتر" ڀاڱو پهريون مصنف پنڊت موتي لال شرما، ڇپيل ڪراچي، سال ١٩٣٠ع.

٦- "اتهاسڪ گرنٿ مالا" پستڪ پهريون

٧- "پرٿوي راجه راسا"

Bibliography of English Books

1- "Sind Gazetteer", B. volume, Tharparkar District; dy J. W. Smith, 1919.

2- "Great Trigonometrical Survey of India", 1863.

3- "Rajasthan" volumeI, by Colonel JamesTod.

4- "Journal of the Sind Historical Socicty", volume VIII, No:.2, June 1947.

5- "Imperial Gazetteer of India", volume IV.

6- "Antiguities of Sind", by Henry Cousens, Calcutta, 1925.

7- "Royal Asiatic Society Journal", 1905.

8- "Budhist Record of the Western World", volume II.

9- "History of Kathiawar", by William Vilber F. Bell.

Marfat.com

10- "Indus Delta Country", by Major R. Haig, London, 1894.

11- "Bombay Presidency Gazetteer", volume VII, 1880.

12- "History of India", Vol: I, V, by Sir Elliot, 1867.

13- "Cutch", by T. Postans, 1839.

14- "Sind", by J. Abbot, 1924.

15- "Sind and its People", by Burton.

16- "Akbar Nama". Volume I and II, Translated by H. Bewaij I. C. S.

17- "Humayun Nama", by Gulbadan Begum, Translated by H. Bewaij I. C. S.

18- "Sind Historical Society Journal", Vol: IV, Part III,

19- "History of Sind", vol: II, by Mirza Kalich Beg, Karachi, 1900.

20- "Tod's Rajasthan", Vol: III, by William Croke.

21- "Report on Marwar Population", Vol: III, 1891.

22- "Sind Gazetteer", by Hughs.

23- "Memoir of the Thar and Parkar Districts of Sind", by Captain Stanley Napier Raikes Bombay, 1856.

24- "Mihran of Sind and its Tributeries", by Major Raverty, Calcutta, 1892.

25- "The Journal of Sind Historical Society", Vol: II, Part IV March 1937.

26- "Narrative of a Visit to the Court of Sind", by James Burnes, 1839.

Marfat.com

27- "History of Alienation", Vol: I, by Aitkin.
28- "Gazetteer of the Countries Adjacent to India on North-west, Including Sind", 1844.
29- "Selections from the Premutiny Records of the Commissioner in Sind", Vol: VIII. District Tharparkar.
30- "Report of the Archaelogical Survey of India", 1903-1904.
31- "Ain-e-Akbari", Translated by Gladstone.

Marfat.com

Marfat.com

سنڌي ادبي بورڊ جا ڇاپيل

ڪي پيا ڪتاب

١.	رهاڻ	١٥-٠٠
٢.	ياد گيريون	١٥-٠٠
٣.	ڪنڌڙيءَ وارن جو ڪلام	١٥-٠٠
٤.	ايشيا جون لوڪ ڪهاڻيون	١٠-٠٠
٥.	قديم سنڌ	٣٠-٠٠
٦.	سومرن جو دؤر	٢٥-٠٠
٧.	سچل جو سنيهو	١٢-٠٠
٨.	ديوان بيکس	١٥-٠٠
٩.	نانڪ يوسف جو ڪلام	٤٠-٠٠
١٠.	ڪهين جا قول	٢٠-٠٠
١١.	رسالو سچل سرمست (سنڌي)	٥٠-٠٠
١٢.	رسالو سچل سرمست (سرائڪي)	٥٠-٠٠
١٣.	مير محمد معصوم بکري	٥٠-٠٠
١٤.	جنب گذاريم جن سين (ڀاڱو ١)	٤٠-٠٠
١٥.	جنب گذاريم جن سين (ڀاڱو ٢)	٩٠-٠٠
١٦.	تاريخ معصومي	٥٠-٠٠
١٧.	ڪليات خادم	١٠-٠٠
١٨.	ڪليات حمل	٥٠-٠٠
١٩.	ٿين مصر جا پراڻا ورق	٢٥-٠٠
٢٠.	جنت السنڌ	٧٠-٠٠
٢١.	مشاهير سنڌ (جلد ١، ٢ ۽ ٣)	[illegible]
٢٢.	ڪيمياءِ سعادت (جلد ٢)	[illegible]
٢٣.	ڪافيون (جلد ١)	[illegible]
٢٤.	ڪليات سامي خانڻ چنيلي	[illegible]

Marfat.com